

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

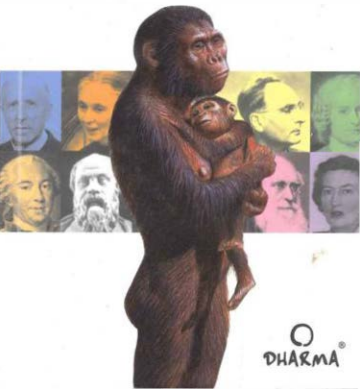
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PASCAL PICQ

İnsan'ın Yeni Tarihi

İnsanın Yeni Tarihi

Pascal Picq

İnsanın Yeni Tarihi / Pascal Picq
Orijinal Adı: Nouvelle Histoire de l'Homme

© Perrin, 2005

© Dharma Yayınları, 2006

Yayın hakları Copia Ajans, Halil Gökhan
aracılığıyla Dharma Yayınları'na aittir.
Yayıncının yazılı izni olmaksızın çoğaltılamaz.
Kaynak göstermek koşuluyla alıntı yapılabilir.

1. Basım: Aralık 2006

Yayıncı: Namık Kemal Atalay
Genel Yayın Yönetmeni: Hasan Öztoprak
Çeviri: Eylem Alp
Yayına Hazırlayan: İdil Dünder
Kapak Tasarımı: Mithat Çınar
Sayfa Düzeni: Çiğdem Dilbaz

Şefik Matbaası'nda basılmıştır.
Marmara San. Sit. M Blok No: 291
İkitelli - İstanbul
Tel: (0 212) 472 15 00/3 hat

Kütüphane Bilgi Kartı (CIP):
Pascal Picq
İnsanın Yeni Tarihi
Tarih
İstanbul, Dharma Yayınları, 2006, 310 sayfa

ISBN: 9944-986-44-6

Dharma

Yayınevi: İstiklal Cad. Tütüncü Çıkmaşı
No: 3/3-4, Galatasaray/Beyoğlu, İstanbul
Tel: (0 212) 249 10 65-66 • Faks: (0 212) 249 10 99
e-posta: editor@dharmacom.tr

Satış ve Dağıtım: Mollafenari Sok.
No: 17 -Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0 212) 512 81 21 • Faks: (0 212) 512 50 21
e-posta: dharmacom.tr
internet satış adresi: www.dharmacom.tr

İnsanın Yeni Tarihi

Pascal Picq

Çeviri: Eylem Alp

DHARMA®TARİH

Collège de France'ta paleoantropolog olan Pacal Picq'in başlıca yapıtları şunlardır: *Les Origines de l'Homme (İnsanın Kökenleri)*, *Odyssée de l'espèce (Türlerin Odysséia'sı)*, *Au commencement était l'homme (Başlangıçta insan vardı)*.

Teşekkür

Bu çalışma, Mary Leroy'a, kendisiyle ortak bir kitap yayımlamak üzere verilmiş bir sözü yerine getirmenin gururunu taşımaktadır. Birkaç yıl önce, *Historia* dergisinde insanın kökenleriyle ilgili özel sayı yayınlamak üzere bir araya gelmiştik. Onunla birlikte, daha sonraki yayıncılık yaşamımın da gösterdiği gibi ortak bir yapıt yayınlamayı öğrendim. Metin kültürüyle maymun ve fosil bilimleri arasında yaşadığım şok bir yana, tarih ve tarihöncesi arasında bir arkadaşlık ve aralarındaki ilişki kimi zaman bunca çelişki barındıran insanlık serüveninin bu iki bölümü üzerine uzun bir düşünce doğdu. Özel bir kitap, Lucy ve Mary'ye minnettar bir bakış.

İçindekiler

Teşekkür	5
Sunuş	9
Giriş	11
1. İnsan ve evren	21
2. İnsan ve hayvan	55
3. İnsan ve büyük maymunlar	89
4. İnsan ve öteki insanlar	133
5. İnsan ve kadın	181
6. İnsan ve çocuk	233
Sonuç	283

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

Sunuş

Teorik fizik alanında öğrenci olduğum yıllarda Claude Lévi-Strauss'un *Hüzünlü Dönenceler*'ini keşfediyorum. Hiç sehayat etmemiş biri olarak ilk cümle beni sarsıyor. Yaşadığım şok, içimde 'insan'a karşı henüz tam belirgin olmayan bir ilgi uyandırıyor. Yabanıl üniversite ortamının kıvrımlı yolları beni kökenlerin derinliklerine sürüklüyor. İnsanın henüz bakir olan bir boyutunu, belki de sonuncusunu, zamanı keşfe çıkıyorum. İnsanlığın kültürel çeşitliliği belirsiz bir gelecek karşısında giderek azalırken, evrim bağlamında tüm insan'ların biyolojik birliğinin keşfine varmak ne büyük bir trajedi. Umarım bu deneme, Claude Lévi-Strauss'un 13 Mayıs 2005 yılında Académie Française'de dile getirilen mesajına yanıt olarak, insanın doğaya, doğasına uyanışına katkıda bulunur. Ne Charles Darwin'i ne de hayvanları, kısacası doğayı hiçbir zaman insan düşüncesinden ayrı tutmayan büyük antropoloğun anısına.

Giriş

Bir varmış bir yokmuş. Günlerden bir gün, benzersiz ve düşünen bir varlık olan insan, iki ayağı üzerinde, evrenin tam merkezinde duruyormuş. İnsan türünün birliği tam da burada, insanın kozmostaki yerini bilmenin evrensel ihtiyacında; başka bir deyişle, nereden geliyoruz? sorusunun cevabında kendini gösterir. Bugün yeryüzünde yalnızca tek bir insan türü yaşamaktadır, ama aynı zamanda tek bir insanlık bulunmaktadır. Tek bir insan türü, tek bir insanlık: daha tuhaf bir şey olamaz. Çünkü insanın tek bir öyküsü varsa da, tek bir insanlığın öyküsü başka kaynaklara dayanmaktadır: biri yaşam ve yeryüzü bilimlerine aittir, öteki tarihe; biri fosil kalıntıları ve gen parçaları sayesinde yazılır, öteki yazılı ya da sözlü anlatılara dayanır; biri zaman dilimlerine ayrılan kayıtlardan destek alır, öteki metinler ve yorumlamalardan. Bu kitabın tek iddiası, tarihe tarihöncesinden bakmak, farklı bir bakış açısı sunmaktır. Başlığın açık iddiası insanın tarihini, tarihöncesi perspektifinden bakarak yeniden ele alan bir deneme sunmak amacıyla ortadan kalkar.

Tarihöncesini, daha doğrusu insanın evrimini tarih öncesine yerleştirmekten daha doğal ne olabilir? Bu yineleme bir

söz oyunu değil aslında, çünkü şimdiye kadar tarihöncesi bir önsöz, bir giriş ya da bir perspektif oluşturma noktası, tarihe bir açılış olarak görüldü. Tarihsel olarak, yani insanlıkça üretilen bilgilerin ilerleyişinin tarihinde, tarihöncesi hem bilimsel hem de tarihsel bir bilimdalı olarak XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştır. En eski zamanlarla ilgilenen yeni bir bilim dalı; birden fazla paradoks söz konusu. Çünkü tarihöncesi geçmiş zamanlarda yaşayan insanların yaşamlarıyla ilgilenirse de, ortaya çıktığı dönemin dünyayı algılama biçiminin tüm izlerini taşır, bu da tüm ideolojileri ve klişeleri içeriyor demektir. Bu denemenin basit olduğu kadar mantıklı anafikri, geçmişten başlayarak şimdiki zamana dönmek, olayları tarihsel sıralamalarına göre yerleştirmek ve tüm insanlara ait evrensel bir ortaklıktan, kökenlerimizden yola çıkarak günümüz insanlarının çeşitliliğini ortaya koymaktır. Fakat, bildiğim kadarıyla böyle bir çalışma daha önce hiç denenmedi. Ancak, yalnızca paleoantropolojinin son dönemlerdeki kazanımları sayesinde, aynı zamanda hem insanın hem de hiç olmadığı kadar acil olan yeni bir hümanizmanın tarihinin temellerini atabiliriz.

Kitaptaki düşünceler, yetkinlikleri beşeri bilimler, edebiyat ve felsefe, madde ve zihin bilimlerine kadar varan geniş bir yelpazeye yayılan meslektaşlarımla, çoğu kez dostlarımla yapılan konferanslar, tartışmalar ve görüş alışverişleriyle beslenmiştir. Bu kitap, türünün ustası Montaigne'in kullandığı anlamıyla da bir denemedir aynı zamanda. Kişisel gelişim ve bilgiyle beslenmiş bir deneme. Madde fiziği konusuyla başlayan bir üniversite eğitiminden sonra insan evrimi, paleoantropoloji konusunda uzmanlaştım. Ancak bu, ele alınan tüm konular için bir yetkinlik vermez, hem de hiç, yalnızca, yine epistemolog olmaksızın, çok yararlı epistemolojik deneyimler sağ-

lar. Bir paleoantropolog olarak, insan evrimi ya da daha basit olarak insanla ilgili derine kök salmış fikirlerde hâlâ diretilmesi karşısında şaşkınlığım sürüyor. Fosiller, genetik ya da büyük maymunların davranışları konusundaki bilgilerin olağanüstü gelişimine karşın, kafa karıştırıcı bir biçimde aynı canlandırmalar, aynı söylenceler devam ediyor. Tüm medyanın öylesine iyi bir biçimde aktardığı yeni buluşlar ve yapılan tartışmalar kesinlik sınırlarına yeni yeni ulaşmaktadır. İnsanın kozmostaki yeri olduğu gibi yaşamın tarihi, insanların hayvanlar, özellikle de maymunlarla olan ilişkileri gibi birbirinden farklı konularda ileri sürülen görüşlerle ilgili kimi zaman sert tepkiler daha da kafa karıştırıcıdır; kadınları ve çocukları da unutmadan, insanların çeşitliliği konusundaki çekince daha da endişe vericidir. Bunca direncin kaynağı nedir?

Tıpkı bir çocuğun küçük yaşlardan itibaren içinde doğduğu kültürle beslenmesi gibi, yetişkinlik, yetkinlik çağını bekleyen bir bilim dalı için de aynı şey söz konusudur. Paleoantropoloji de, henüz tam olgunlaşmadığını gösteren kimi cürekârlıklarla birlikte, çocuklukta edindiği kesinlikleri de koruyarak gençlik çağına, epistemolojik dönemine henüz ulaştı. Evrimimizle ilgili en yaygın biçimde kabul edilen fikirler çocukları uyutmak için okunan masallara benziyor. Günlerden bir gün iyi kalpli bir peri çirkin bir kurbağayı yakışıklı bir prensle çevirdi; perinin yerine insanlaşmayı, çirkin kurbağanın yerine çığlık atan maymunu ve yakışıklı prensin yerine *Homo sapiens*'i koymak yeterli olacaktır. Başka bir senaryo önermeye cesaret edildiğindeyse, içinde doğal seçim olarak adlandırılan, gözlerini kan bürümüş bir cadının, canavar yüzlü büyük maymunların gezindiği, üstelik engizisyonun en karanlık dönemleriyle eşdeğer bir sapkınlık suçlamasıyla karşı karşıya bulunduğunuz bir evrim teorisiyle her şey kâbusa

dönüşüyor. Tüm bilimler için doğal olarak söylendiği gibi, benim de aralarında olduğum paleoantropologlar için de dünyanın büyüsunü bozma suçlaması yapılmaktadır. Bundan daha saçma bir şey duymadım! Dünyanın bütün büyüsu bilgi-sizliğin neden olduğu masallardan başka bir şey değildir. Son kertesine kadar içi boşaltılmış olan insan soyunun maymun-dan geldiği ifadesi, maymunların ne oldukları çok az bilindiği için rahatsız ediyor. Yazarlar, filozoflar, teologlar, hatta bilim adamları maymunu –maymunları değil– şeytanla karıştırıyor-lar; maymun gibi kötücül¹ denmiyor mu zaten? Dünyanın tek büyüsu, öncelikli olarak bilgilerin dünyasıdır; tek bilgiye ulaşmadan önce.

Bu kitap bir tarih kitabı, hatta bir antropoloji tarihi bile değildir. Bilimlerin ve tarihin kesiştiği bir noktada yer alıyor, özellikle de başka düşünme biçimleriyle karşı karşıya olan insanın Batı düşüncesine eksenli. İnsanın evrimiyle ilgili, eğitim sisteminin ve medyanın çok iyi aktardığı kayda değer atılma karşın, bu ilerlemeler, yaratılışçı, köktendinci gibi farklı din akımlarının ve –insanlık anlayışının sözde bilimsel savunucularını da unutmadan– skolastik mirasla dolu felsefi akımların tepkileriyle karşı karşıya kalmış durumdadır. Evrim teorisini böylesine katı bir biçimde reddeden bütün düşünürler, fikirlerinin sonuçlarını tarihle ya da bilgilerin ilerleyişiyle karşılaştırmadan, büyük bir keşifmiş gibi “bana göre”lere, sadece kendi derin kanılarına dayandırıyorlar. Savunduğum bilim dalı, evrimsel antropoloji, insanlık adına, insanlığın geleceği için bir meydan okuma olarak ortaya koyuyor kendini.

Evrimsel antropolojinin tek görevi insanı ve evrimini sorgulamaktır. Bu da evrim fikrini ve evrimin nasıl gerçekleştiği-

1. Fransızcada zeki, kurnaz anlamına gelen bir deyim. (ç.n.)

ni kabul etmeyi de içerir. Ancak, evrim fikri çok yenidir ve Batı'nın -modern denilen- yakın tarihi içinde yer alır. Bilim söz konusu olduğu için de, günümüz antropologlarının kültürel ve coğrafi çeşitliliğine bakıldığında da görüleceği gibi, bu sorgulama tüm kadın ve erkekler tarafından kabul edilebilir, evrensel bir sorgulama türüdür. Çünkü ussal ve evrimsel bir sorgulama türüne dayanan evrimsel antropoloji evrensel bir soruyla ilgileniyor: İnsan nedir? Sorunun merkezi tam da burada bulunuyor; dünün ve bugünün bütün kültürleri, içinde gerçeklik payı olan bir yanıtlar yelpazesi sunarak ancak tümünün de bilimsel yönleme özgü sürekli bir yeniden sorgulamayla karşı karşıya kaldığı bu soruyla ilgilendiler. Aynı konuyla ilgili olarak dünyayı sorgulama türlerinin ve epistemolojinin karşı karşıya gelmesini gösterir bu durum. Tartışmalar, mahkûm edilmeler, engizisyonlar da bu noktada yer alıyor. Bunların tümü evrenseldir, hatta antropolojik ve evrimci düşüncenin beşiği olan Batı'da bile.

Bunların hiçbirisi yeni değil. Yeni olan, tüm bunları evrimsel antropolojinin son gelişmeleri ışığında yeniden ele almaktır. Batı'ya ve arkaizme odaklı tarih anlayışı içine hapsolmuş bir tarihöncesinden çıkmaktır. Bağımsız bir tarihöncesi -geniş anlamıyla bir evrimsel antropoloji- bir bakıma tarihten öncesi, olayları doğru bir sıralamaya yerleştirmek amacıyla, insanlığın geleceğini ilgilendiren soruları ele almak için bir paradigma değişimi.

Büyük bir güncelliği olan insanın tarihine başka bir bakış, antropolojik bir bakış yöneltmek söz konusudur. İnsanın evrimi, doğada olduğu kadar yaşam tarihindeki yeri ve gezegenin yakın geleceğine ilişkin yeni sorumluluğu konusundaki güncel tartışmaları irdelemektir. Çünkü bundan böyle, insan evrim üzerinde bir güce sahiptir.

İnsan, başı fazla göklerde, dünyayı didik didik inceleyen, iki ayaklı ve dayanıklı bir canlıdır. Bu, insan fikrinin tarihiyle ilgili birçok çelişki ve sahte kesinlikler içeren insanmerkezçiliğinin (antroposantrizm) temel bir öncülüdür.

Gerçekten de yerleşmiş ve kısıtlayıcı bir bilgi ile kâşif ve gezgin bir iki ayaklı, ayaklar ve oturma, özgürlük ve baskı arasında bir karışıklık bulunmaktadır. Sokrates, tarihçi Herodotos, Şam yollarındaki Aziz Paulus, Avrupa yollarındaki Giordano Bruno, Amerika'dan dönen dominiken Las Casas, Darwin ve evrimin tüm yolcuları, şempanzeler arasındaki Jane Goodall ve daha birçoğu, onuruna zarar vermek için değil insanlığın önünü açmak için, insan üzerinde yeniden düşünmeye zorlayan herkes, görüşlerine tümüyle zıt bir insanlığa kasıt davasıyla suçlandılar. İçkinlik ve aşkınlık arasında, bilme özgürlüğüyle sessiz bir itaat arasındaki asırlık zıtlık.

İnsanın bu yeni tarihi kendi alanındaki gelişmeler sayesinde olduğu gibi ilerleme, insan ve hayvan, etik, kadının paleoantropolojideki yeri, insan doğası, bilimlerin geleceği vs. gibi konular çerçevesinde yer alan başka alanlardaki düşünür ve araştırmacılarla yaptığım görüşmeler sayesinde de ortaya çıkmıştır. Bu görüşmeler sonucunda şöyle bir tespit ortaya çıkıyor: metinlerin –kutsal, felsefi vs.– ortaya koyduğu bir gerçeklikle, gözlemlerin ve deneylerin sonucu olarak ortaya çıkan bilimsel verilerin ilerleyişi arasındaki çatışma. Tüm kozmik, felsefi, dini hatta bilimsel anlayışların, insan terimi en dar anlamıyla, yani yalnızca erkek anlamında kabul edilmiş olarak, Batı insanına yönelik ya da Batı insanı merkezli olduğudur.

Özellikle bilimsel alandaki ilerlemeler bu gerçeklerle karşı karşıyadır; aksi yönde de, kimi zaman, ama her zaman değil, bilim bu gerçekleri sindirme gücüne sahip olabiliyor. Yazının

icadı, anlatıları, masalları olduğu gibi felsefeleri de belirlemeyi sağladı; zaman ve uzamda, tartışmaların ve yorumların yayılmasını kolaylaştırdı. Tarih kitaplarında okuduklarımız bunlardır, yazıyla başlayan tarih. Ama eğer yazının icadından değil de yazıların icadından; neolitik dönemden değil de tarımların icadından; insanın evriminden değil de insanların kökenlerinden vs. söz edersek? Tekilden çoğula geçmek, derin anlamları ve sonuçları olan bu basit yazı çalışması, bizi kökenlerini yadsımadan, kullanımdan kalkmış yargılardan uzaklaştıran evrensel bir hümanizma üzerinde yeniden düşünmeye zorlayarak Batı'nın kültürel değil de teknolojik egemenliğine odaklı evrensel bir tarihin zincirlerinden kurtaracaktır.

İnsanın bu yeni tarihinin, yeterince dikkate değer tek iddiası, Batılı kökleşmiş antropolojiden arınmış, başka bir tarihi olanaklı kılmaktır. Bu tasarı zorunlu olarak insanmerkezli kalacaktır çünkü yalnızca insan insandan söz edebilir. Evrimimiz tarafından bize devredilmiş bir insanmerkezlilik, çünkü *Homo sapiens*'ler milyon yıl önce Afrika'da ortaya çıkmış büyük bir soyun son türüdür; tüm insanları Batılı dogmatizmden kurtulmuş bir dallanma içine alan bir insanmerkezlilik. Bu çalışma, sadece evrimimizle ilgili başka bir fikre sahip olma açısından yaşamsal değil, insanlığın kültürel çeşitliliği giderek azalırken, yaşanan çatışmaların ve dramların çağdışı bahanelerle gerekçelendirildiği bir dönem için de ayrıca önem taşımaktadır.

Bu kitap, bilimci bir indirgemecilik bağlamında (A. Comte, Marx, Engels vs.) ya da bilimsel, tarihi yeniden yazma amacını taşıyan son bir girişim örneği değildir. Bu çalışmaların en sonuncusu ve en indirgemeci olanı Edward O. Wilson'un 1975'te çıkan *Sociobiology: the New Synthesis* adlı yapıtıdır. Burada amacımız her şeyi yalnızca biyolojik evrim

mekanizmalarına bağlamak değil, insanın evrimiyle ilgili bildiklerimizi göz önünde bulundurarak yakın tarihimiz boyunca geliştirilmiş olan ve hiçbir nedeni olmaksızın temelleri tarihöncesine dayandırılan tanımlamaların arkaizmini ortaya çıkarmaktır.

Sigmund Freud'un çokça alıntılanan şu sözüne göre; "Yüz-yıllar boyunca bilim, insanlığın onurunda iki yara açmıştır. Birincisi, dünyanın evrenin merkezi değil de, hayal edilmesi bile güç olan bir büyüklükteki dünyalar sisteminde küçücük bir nokta olduğunu gösterdiğinde; ikincisi ise, biyolojinin insanın özel bir varlık olarak yaratılmış olma ayrıcalığını elinden alarak onun hayvanlar aleminin bir parçası olduğunu ortaya koyduğunda." Freud'un bu tarihsel ve eleştirel düşüncesi üçüncü bir devrimden söz etmesiyle sürüyor: bilinçaltının keşfi.

Freud'un incelemesi de kendi tarafından insan düşüncesi-nin gelişimini evren ya da kozmosla olan ilişkisi içinde, Batı düşüncesinin odağındaki insanmerkezli sayıklamasının bir terapisi olarak –psikanaliz demiyor– vurgulamıştır. İnsanı dünyayla böylesine yıkıcı bir ilişki içine yerleştiren bu nevrozdan kurtarmak mümkün müdür?

Kopernik'in yarattığı devrimden ve Darwin'in açıklamala-rından söz ettikten sonra onun katkısını da biz eklersek, Freud bu üçüncü binyılın başlangıcında, kökenlerimizle ilgili çok revaçta olan üç büyük anlatıyı açıklıyor. Maalesef, üç ke-re maalesef, Freud bilimlerin ilerlemesi sayesinde insanlığın geleceğiyle ilgili onca umudun belirlediği bir dönemde yaşadığı için kuşkusuz, insanmerkezli nevrozun derinliğini küçüm-sedi. Bu kitapta işte bu paleoantropolojik perspektife yerleş-tirilen yanlısamanın geleceği söz konusudur.

Bu kitabın altı bölümü, büyük soruları ele almaya çalışıyor: insan ve evren; insan ve hayvanlar; insan ve maymunlar; insan ve öteki insanlar; insan ve kadın; insan ve çocuk. Bir açıklama: Büyük H ile yazılan Homme (insan) *Homo sapiens* türünü belirtiyor, Batı'ya özgü olan ve çokça yapılan bir indirgemeye erkekleri değil. İnsan için altı tema, tıpkı yaratılışın altı günü gibi; temaların sıralanışı da türlerin doğal sıralamasını anımsatıyor, Aristoteles'ten miras kalan *scala natura*'yı.

Her bölüm, çoğu kez baskın ideolojiler ve tarih tarafından ezilen kişilerin yaşadığı bir dava ya da bir dramın anımsatılmasıyla başlıyor. Bugün bize çok doğal görünen kimi fikirleri savunan insanların bunları hayatlarında ve çoğu kez hayatlarıyla ne kadar pahalıya ödediklerini hatırlatan kurgular. Bu kurgular, çalışmamız bir deneme olduğu için, hiçbir şekilde bir yapaylığı değil, bu insanları anmak amacını taşıyan birer giriştir. Onlar ve daha birçokları sayesinde, ifade özgürlüğü'nün olduğu bir dönemde yaşayıp tüm bilimlerin ve dünyayı sorgulamanın her biçimlerinin kesişme noktasında olan bir bilim dalı olan paleoantropolojiye dahil olma mutluluğumu yaşayabiliyorum. Tüm bu bilim dallarının büyüklüğü karşısında benim sahip olduğum bilgilerin, evrimimizin tarihini oluşturmamızı sağlayan fosiller kadar dağınık olduğunu belirtmem gerek yok. Bu arada, sürekli yeni fosiller bulunuyor ve hâlâ tamamlanmamış ve sürekli yeniden sorgulanan insanın tarihini anlatıyorlar. “İnsan nedir?” Sorulmaya değer tek soru budur ve bilimin tüm ilham perilerinin beşiğinin üzerine eğilmesini hak ediyor, hatta hâlâ adının konmasını bekleyen Kleio'nun² atasının bile.

2 Yunan mitolojisinde tarihi olayları konu alan şiirlerin ilham perisi. (ç.n.)

1

İnsan ve evren

Giordano Bruno davası

Giordano Bruno'nun trajik yaşamı tarihin en inanılmaz öykülerini aşmaktadır. Marguerite Yourcenar *L'oeuvre au noir*, Bertolt Brecht *Le mantaeu du philosophe*, Serge Philippini *L'Homme incendié* adlı yapıtlarında ve daha başkaları, hayal güçlerine “muhteşem dönem³”, “yakılmış filozof” ya da bilginin çarpıcılığı olduğu kadar çeşitliliği nedeniyle de “bilginin gezgin şövalyesi” adlarıyla hitap edilen bu kişiyi yapıtlarında anmışlardır. “Hiçbir akademiye ait olmayan bu akademisyen” yine de III. Henri tarafından kraliyet eğitimcilerinden biri ilan edilmiştir.

Philipo Bruno, Napoli yakınlarında bir kasaba olan Nola'da, 1548 yılında dünyaya gözünü açar. Unvanı ve olanaklarıyla orta halli seçkin bir ailenin oğlu olarak, klasik düşünürlerin hümanist anlayışına dayalı iyi bir eğitim alır yine de. On dört yaşında, dönemin felsefi tartışmalarıyla ilgili olarak beşeri bilimler, mantık ve diyalektik derslerini almak üzere Napo-

3 Dininden dönen anlamında. (ed.n.)

li Üniversitesi'ne gider. Burada en sevdiği alan olan hafızayı güçlendirme sanatını keşfeder. Daha sonra, 1565 yılında İtalya'nın en ünlü manastırlarından biri olan Maggiare manastırındaki Dominiken tarikatına girer. Metafizik hocalarından biri olan Giordano Crispo'nun anısına Giordano adını alır. Böylece ilk derecesini bitirip 1573 yılında rahip olur. Teoloji eğitimi olunca, 1575 yılında Aquinolu Thomas ve Pierre Lombard'ın düşünceleri üzerine gerçekleştirdiği tezini başarıyla savunur. Bundan önce, teolojik doktrinle ilgili eleştirilerini dile getirir ve 1559 yılında heretik⁴ ilan edilen hümanist Erasmus'un yapıtlarını okur. Teolojik yaklaşımdan farklı olarak, ne hermeneutik⁵ ve büyüye olan ilgisini ne de kozmolojiye olan tutkusunu gizler. Bu reform karşıtı dönemde, mesleğinin ilk yıllarından itibaren Meryem Ana kültüne karşı çıkan ve teslisi (üçlü birlik) yadsıyan Giordano Bruno'nun pek de umurunda olmadığı Hristiyan dogmalarını kötülemesi uygun düşmez. Onu dinsiz ilan etmek için bir soruşturma açılır. 1576 yılının şubat ayında Dominiken giysilerini çıkarıp Roma'ya kaçar. Minerva manastırına sığınıp imanın mucizeleriyle ilgili olarak kuşkuculuğunu sürdürürken, kötü ünü onu burada da yakalar. Burayı da terk etmek zorunda kalır ve ülkeler, hükümdarlar ve bilgiler arasında geçen kaçışlar ve oradan oraya savrulmalarla dolu bir yaşam başlar.

İnkârcı olduğundan, 1576 ve 1578 yılları arasında İtalya'nın bir kentinden ötekine geçmek zorunda kalır. Venedik'te, günümüze yalnızca adı ulaşan bir kitap yayımlamayı başarır: *Des signes des temps*. Sürgün hayatı yaşamak zorun-

4 Dinden çıkmış. (ed.n.)

5 Kökeni, Antik Yunan'da tanrıların ilettikleri mesajların insanlar tarafından anlaşılabilmesi için Hermes'in yaptığı çeviriye dayanır. Günümüzde; yazılı ya da sözel bir metnin görünüşteki anlamının dışında, daha derininde yatan anlamlarını da açıklamayı amaçlayan 'yorum' bilimi anlamını taşıyor. (ed.n.)

da kaldığından, bir ara Chambéry’de daha sonra da Cenevre’de Kalvenizme yakınlaşır görünür. Üst düzey üyelerinden biriyle arasında anlaşmazlık çıkmakta gecikmez ve 6 Ağustos 1578’de aforoz edilir. (Calvin, daha önce 1553 yılında Michel Servet’yi yakılmaya mahkûm etmiştir.) Bruno önce Lyon’da daha sonra Toulouse’da fizik ve matematik dersleri verir. Hafızayı güçlendirme sanatını konu alan *Clavis Magna* adlı yapıtından etkilenen III. Henri tarafından Paris’e çağrılana dek aradan iki yıl geçer. Kral onu himayesine alır ve Collège’e (daha sonra Collège de France adını alacak) kraliyet eğitmeni olarak atar. Bu yıllar yaşamının en durgun dönemidir.

1583 yılında, Fransa kralının tavsiye mektubuyla İngiltere’ye, öncelikle kraliçe Elisabeth’in ilgisini çektiği Londra’ya gider. Daha sonra, parlak olduğu kadar dinsiz de olan ününü beraberinde götürerek Oxford’a gider. Yunan düşünürlerinden çok biraya eğilimli olmakla suçladığı karşıtlarına karşı eleştirilerini esirgemediği için burada da pek hoş karşılanmaz. Üretkenliğiyle, geosantrizmi (yermerkezcilik) yıkıp heliosantrizmi (güneşmerkezcilik) de aşarak Kopernik’in dünya anlayışını destekleyen, evrenin sonsuz olduğunu ve dünyamıza benzeyen birçok gezegen bulunduğunu ifade eden kitaplar yayımlar. Bruno, hiçbir gözlem ya da bilimsel yönetime başvurmadan, çarpıcı fikirleri hermeneutiğe, büyüye, animizme⁶ vs. olan eğilimleriyle beslenerek modern astronominin içgüdüsel temellerini atar. İnsan evrenin merkezinde değildir çünkü evrenin merkezi yoktur, birçok dünya bulunabilir ve Tanrı’nın artık bir yeri yoktur...

1585’te Paris’e döndüğünde, din çatışmalarının alevlenmesi ve “heretik” Bruno’nun Katolikler ve Kalvenistlerden eleştirilerini esirgemeyip Anglikanları da sinirlendirmeyi ih-

6 Canlı ve cansız her varlıkta bir ruh olduğu görüşüne dayanan inanç. (ç.n.)

mal etmeyişi üzerine, Kral desteğini çekmek niyetiyle Bruno ile Mordente arasında çıkan kötü bir tartışmanın büyümesine izin verir. Geriye Luther'ciler kalır. 1586 yılında Almanya'ya gelir ve iki yıllığına Marbourg, daha sonra Wittenberg üniversitelerine kabul edilir. Daha sonra İmparator Rodolphe'un desteğiyle Prag'da bulunur. Sonunda hiyerarşiyle çatışır ve yine kaçır. 1588'in ağustosunda aforoz edildiğini öğrenir. Bu üç oldu! Bütün bunlar yine de kitap yayımlamasına, özellikle de onu atomculuğa⁷ götürecek olan sonsuz küçükle ilgili düşüncelerine engel oluşturmaz. Son yapıtı 1591 yılında çıkar. Yine aforoz edildikten sonra, asilzade Giovanni Moceni-go'dan Venedik'e yerleşmesi için davet alır. Bruno, Padova Üniversitesi'nde 1588 yılından beri boş olan matematik kürsüsünün kendisine verileceği umuduna kapılarak bu teklifi kabul eder. Kürsünün verileceği kişi... Galileo'dur.

Bir kez daha himayesinde bulunduğu kişiyi kızdıran Bruno, 23 Mayıs 1592'de engizisyon mahkemesine teslim edilmeden önce Mocenigo'nun adamları tarafından tutuklanır. İlk dava Venedik'te görülür, daha sonra Roma'dan talep gelir. Kardinal Bellarmin tarafından yürütülecek olan yirmiye yakın sorgulamanın yapılacağı, altı yıl süren bir dava başlar; kimi zaman işkence görür. Bruno zekice davranır ve Papa VIII. Clément'ı kızdırmaktan vazgeçer. Engizisyon mahkemesi nihai olarak Giordano Bruno'nun yakılmasına karar verir. Bruno, son anda dine hakaret eden sözler sarf etmesinden korkulduğu için dili kesildikten sonra, 16 Şubat 1600'de Campo dei Fiori'de canlı canlı yakılır.

Yıllar sonra, Galileo'nun davası görülür. Bilimin kiliseye verdiği kurbanların temsilcisi sayılan Galileo'nun sonu Bru-

7 Evrenin, maddenin en küçük parçası olan atomlardan oluştuğunu ve evrende mutlak bir nedenselliğin hüküm sürdüğünü kabul eden materyalist görüş. (ed.n.)

no'nunki kadar trajik olmaz. Kilise ve engizisyon bu süre içinde tutumlarını değiştirmemişlerdi. Ama Bruno doğrudan dogmaları eleştirirken, Galileo onlara saygı duyuyordu. Bruno desteğini aldığı onca iktidar sahibi insanın hassasiyetlerini umursamazken, Galileo daha uzlaşımcı davranıyordu. İki de fikirlerini cesurca dile getirirken, biri kışkırtıcı öteki ise daha ölçölüydü. Özellikle Bruno, cesaretle olduğu kadar gösterişle de sonuna kadar diretiyordu. Galileo ise vazgeçiyor gibi davranırsa da, kitaplarını yayımlamaya devam ediyordu. Bruno kilise tarafından hiçbir zaman aklanmadı, Galileo ise 1950'de Papa XII. Pius'un *Humani generis* genelgesiyle aklandı.

Engizisyonun işlerini bir yana bırakalım. Kilisenin Bruno'yu aklamayı reddetmesi bir yana, ama bilim tarihinin onu bu kadar uzun süre ihmal etmiş olması şaşırtıcı doğrusu. Galileo uyguladığı yöntemle hiç kuşkusuz bilimin kurucusu kalacaktır: gözlem, deney ve matematiksel formülleştirme. Galileo aynı zamanda, "bilim gökyüzünün nasıl olduğunu, din de gökyüzüne nasıl gidildiğini söyler," görüşüyle daha sonraki dönemlerde geçerlilik kazanacak bir tutumu da belirlemektedir. Bir sonraki yüzyılın büyük bilimcileri –Newton, Descartes, Harvey, Hook, Ray vs.– inançlı kişilerdir ve çalışmalarıyla doğal teolojinin hizmet ettiği Yüce Saatçi'ye dönüşen yaratıcının övgüsünü yaparlar. Gökyüzünün incelenmesi yaratılışın büyüklüğünü över.

Giordano Bruno, dogmaları ve bilimsel açıdan baskın olan paradigmaları sorgulayarak günahların en büyüğünü işler. "Ölçmek yalan söylemektir," der. Başka bir deyişle, matematiksel formülleştirmeden uzak durmak ve maddeye geri dönmek, Tanrı'nın evreni yönetmek için yarattığı yasaları yadsımak demektir, dehasının kanıtları olarak tek bir evrende tek yasa. Bruno'nun bilgisi ve düşüncesi bilimin ilerlemeci ve klasik tarihçiliğine dahil değildir; bu tarihçiliğin kendi kuralla-

rı bulunuyor, tüm bilim adamlarını “mutlak” dâhiler yapmaya çaba göstererek, örneğin simyaya ve okültizme tutkun Newton’u örtbas eden kurallar. Öyleyse neden Giordano Bruno çifte ihraca maruz kalıyor? Felsefi anlaşmazlıklarla, din çatışmalarıyla ve bilimlerin otaya çıkmaya başlamasıyla sarsılan bir dönemde, zamanının tüm iktidar sahiplerinin desteğini almış, onca kitap yayımlamış ve davasının onca yıl sürmüş olması ne kadar önemli bir kişi olduğunu kanıtlar. Engizisyon tarafından yakıldı; bilim dünyası onu karanlık bir çukura gömdü; çünkü Bruno’suz, evrenlerin en iyisinde değil, ama insanın ortaya çıkması için yönlendirilmiş ve değişmez yasaların yönettiği tek ve kozmolojik bir evrende her şey yolunda gitmektedir.

Kozmolojik evrensel

Ne zamandan beri *Homo sapiens* gökyüzüne bakmaktadır? Dünün ve bugünün tüm halkları, bütün kültürler *kozmo-loji* adı verilen şaşırtıcı bir çeşitlilikte, yazılı ya da sözlü anlatılarla doğayla, kozmosla ilişki kurmaktadır. Giordano Bruno’yu cezbetmiş olan tek bir evren için bunca kozmoloji şaşırtmaktadır. Kendini konumlandırma gereksinimi ve özellikle de kendini dünyanın içinde düşünmek: bu durum insana özgü müdür, insanın özelliği bu mudur?

Kozmogonilerin çeşitliliği ve evrenselliği, ortak temellerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini bulmaya çalışan evrimci antropoloğu göreve çağırıyor; tıpkı dillerin kökeni için olduğu gibi. Uzak akrabamız *Homo sapiens*’e ait ilk kozmogonilerin parçalarını bulmak ve öykülerini oluşturmak. Dillerin, dinlerin, söylencelerin karşılaştırmalı incelemeleriyle ilgili yoğun bir yazın bulunmaktadır. Karşılaştırmak, ilişkileri ve farklılıkları düzenlemek söz konusu olduğunda, evrimci ant-

ropolog için alışıldık bir kuramsal yaklaşımlar yelpazeşiyle karşılaşırız: yapısal ilişkileriyle ilgilenmeden anlatıların çeşitliliğini kabul eden bir görecelik; öteki kültürlerin, özellikle de sözlü olanların varsayımsal arkaizmi ile yazılı olanların açılımı olan daha üstün bir gerçeklik arasında tümenden hiyerarşik bir evrimcilik; gerçek anlamıyla bir evrimcilik; ancak hâlâ yanlış anlaşılan, hiçbir hiyerarşi isteği olmaksızın farklı ve ortak olan üzerine kurulu evrensel bir tarihi bulmaya çalışan bir evrimcilik. Görecelilik ve hiyerarşik evrimcilik, kültürel antropolojinin birbirlerine tümüyle zıt iki öncülünü ele almaktadırlar, betimleyici kültüralizm ve zayıflatıcı olduğu kadar küçük düşürücü de olan bir hiyerarşicilik.

İkisi arasında gerçek bir evrimci ve yapısalcı yaklaşım zar zor yer buluyor. Bu yaklaşım, çoğu kez birbirleriyle karıştırılan iki zamanlı bir yöntemle dayanarak hem çok eski hem de çok yenidir. Yapısalcı yaklaşım, tarih ya da evrimle ilgili hiçbir öncüle gerek duymuyor. Referans olarak, doğa bilimleri örneğini alabiliriz. Natüralistlerin döneminde yani Kopernik devriminden hemen sonra, 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında, Avrupa’da düşüncenin saptanımcı⁸ olduğu dönemlerde, yaşayan türler arasındaki karşılaştırma ve bu karşılaştırmadan elde edilen sınıflandırma sonucunda, içinde yaşanan dünyanın ilahi gücün yarattığı gibi olduğu düşüncesi kabul görmektedir. Dünya evrenin merkezi olma konumunu yitirmiş olsa bile, yaratıcının eseri olarak kabul edilen Cesur Yeni Dünya’da her şey iyi durumdadır. İşte bu nedenle, kutsal bir tapınak gibi hayranlık duyulan doğa, ilk sınıflandırmaların yapılmasını sağlayan “doğal teoloji” adı verilen muhteşem bir alanda atılım yaratacaktır. Ve böylece insan maymunlarla birlikte *primatlar* takımında yer alacaktır.

8 Evrim teorisinin tersine, hayvan türlerinin eskiden de bugünkü görünümünde olduğunu savunan öğretisi. (ed.n.)

XIX. yüzyılda yapısalcı inceleme, karşılaştırmalı dil inceleme-
mesi çalışmalarıyla birlikte ayrıcalıklı bir zeminde bulunur.
XX. yüzyılda Saussure'ün karşılaştırmalı dil incelemeleri, Cla-
ude Lévi-Strauss tarafından geliştirilen antropolojideki yapı-
salcılığa referans olacaktır. Büyük antropolog için diller ve
kültürler arasında hiyerarşi yoktur. Evrensel bir düşünce
vardır, dolayısıyla göreceli değildir. Burada yapılması gere-
ken, insanlığın ortak temellerini bulup dallanmaları betimle-
mektir.

Gözlemlemek, karşılaştırmak, sınıflandırmak... her bilimin
ilk dönemleri böyledir; modern kimyanın, Mendelev'in sınıf-
landırılmış elementler cetveliyle ortaya çıktığını söyleyebili-
riz. İncelemenin ikinci aşaması bambaşkadır ve çok farklı bi-
çimlerde anlaşılabilir: sabit bir dünya, çünkü öyle yaratıldı;
yönlendirilmiş ve hiyerarşik bir evrim ya da yönlendirilme-
miş ve hiyerarşik olmayan bir evrim. Bu farklı yorumların
her biri bir o kadar kökenlerle ilgili algılama biçimlerine yol
açar: saptanımcılar için her şey Tanrı, tanrılar ya da demiour-
gos⁹ tarafından böyle yaratılmıştır; hiyerarşik evrimciler için
dünya başka türlü ama gelişimine yön veren yasalarla yara-
tılmıştır, bir teleoloji, daha da iyisi bir teleonomi; Darwin'den
bu yana, tüm evrimciler, en azından onu anlamış olanlar için,
dünyanın bir kökeni ve zorunlulukların ve rastlantıların so-
nucu birçok olası gelişimi vardır. Hep dünya kadar eski, etki-
leyici ve ereksel nedenler tartışması.

Aralarında en utanç verici olanı, kökenler konusudur.
Karşılaştırmalı dilbilim ve tarihsel dilbilim alanlarındaki ilk
araştırmalar, ırkçı ve ari masallarıyla zayıflatılır. Metafizik ya
da ırkçı sapmaların kökenleriyle ilgili bu sorular yüzünden
Paris dilbilim okulu 1866'da dillerin kökenleriyle ilgili tüm

9 Platon felsefesine göre evreni düzenleyen Tanrı. (ed.n.)

araştırmaları yasaklama kararı alır. Gözlemlemek, karşılaştırmak ve sınıflandırmak “a priori”den, öncülden, ideolojiden uzak, nesnel bir yöntem olmalıdır. Ama insan, aklında başka düşünceler olmadan hiçbir şey yapmaz, bu da yapısalcı incelemelerin sonucunun yön değiştirmesine etki etmekten uzak kalmaz.

Homo sapiens’in beyninin ne kadar süredir kozmogonilerle dolu olduğu bilinmiyor. Bunun evrensel bir durum olması, kökeninin çok eski olduğunu gösterir, yine de açık ve basit olan bu düşünce çok tartışmalıdır. Relativist yaklaşımın bir erdemi de, dillerde olduğu gibi her bir kozmogoninin birbirinden daha karmaşık olduğunu kabul etmektir, çünkü her biri evrenle ilgili tutarlı bir anlatıyı dile getirmektedir. Her yapısalcı incelemenin öncülü de budur. Tüm bu kozmogonilerin aynı özelliği taşıdığı söylenebilir o zaman; hepsi insan-merkezlidir, başka bir deyişle, insan ve biyolojik gerçekliği üzerine odaklıdır. İnsan kozmosu kendi boyutlarına göre düşünüyor, ortaçağda düşünöldüğü gibi “makrokozmosu özetleyen bir mikrokozmos” olarak. Hepsi yaşamımıza indirgenmiş bir evrenin öyküsünü anlatırlar. Her şeyden önce, içinde çevremizdeki her şeyin, elementlerin karmaşası içinde birbirine karıştığı –bitkiler, hayvanlar, mineraller, yıldızlar vs.– kaotik ve karanlık bir ilk durum söz konusudur. Daha sonra önemli, çoğu kez acı dolu, şiddetli ve kozmosa tutarlılık kazandıran bir olay gerçekleşir. Evrene anlam vererek, onunla olan ilişkimizi yapılandıran bir mit dönemine girilir. Büyük olasılıkla basit ve evrensel bir analogi, ontogenezimiz üzerinden kopyalanıyor, ruhun ve bedeninin ontogenezi. Rahimdeki çocuk, yaşamın güröltü ve sarsıntılarını algılar – kozmogonik ontogenezin ilk zamanları; daha sonra doğum, dünyaya geliş ve göbek bağının kesilmesiyle şiddetli bir kopuş gerçekleşir. Nihayet uzun bir çocukluk ve uydurmaca döne-

mi gelir. Kozmos ve varoluş aynı ontogenetik ve ontolojik gereklilik içinde birbirine karışır.

Galileo ve Tanrı'nın lütfu

Galileo, seküler bir ayinle kozmolojiler ve insanmerkezcilik arasındaki kopuşu belirler. Bilim tarihi sembolik bir figür olarak kabul ettiği Galileo'nun engizisyon karşısında boyun eğmek zorunda olduğunu anlatır. Giordano Bruno'nun sonu düşünüldüğünde, Galileo doğmakta olan bilimin dinsel gericiliğe karşı savaşımının yine de şanslı kahramanı sayılır. Filozof Bruno, Aristoteles'in kozmolojisini eleştirir ve Kopernik'in evren anlayışını destekler. Bruno, aynı zamanda evrenin sonsuz olduğunu ve birçok dünyanın olabileceğini çıkarır. Böyle bir kozmos anlayışı içinde insanın durumu ne olabilir? Birliği parçalanır. Dogma taraftarları, Bruno'nun fikirleri materyalizmle bağdaştığından, teoloji ve aşkınlık açısından en büyük günah sayılan bu görüşleri onaylamazlar.

Galileo yakılmaktan kurtulur çünkü materyalist hatadan kaçınır. Galileo ve ünlü davası üzerine yazılmış kitaplar, birkaç Dominiken yargıç tarafından temsil edilen katı ve engizisyoncu Kilise'nin tutumunu anlatırken, Kilise'nin başka üyelerinin de önce resmi olarak daha sonra gizli bir biçimde Galileo'nun tarafını tuttuklarını anımsatırlar. VII. Benoit'nın desteğini alan Galileo'nun kendisi ise, daha sonradan Papa VIII. Urbain olan eski arkadaşı Maffeo Barberini'ye Simplicio adını takarak birçok durumda pek diplomatça davranmaz. "Ancak yine de, dönüyor..." diyen Galileo'nun bu sözde inkâr davasının tüm çelişkisi burada yatmaktadır.

Kilise bu arada gökyüzündeki tüm olayları da benimsemekten geri durmaz. Galileo ve Kepler'in çağından sonra, mekanistler çağı başlar. Francis Bacon ve René Descartes, in-

sana bilginin ve bilimlerin gücüyle doğayı yönetip ona ege-
men olabileceği ütöplast bir tasarı sunarlar. Newton'un göksel
mekanizması, kusursuz bir evreni tanımlayan denklemler or-
taya koyar. Yaratıcı, Yüce Saatçi'ye dönüşür. Başka bir koz-
mos anlayışı oluşmaya başlar. Artık dünya evrenin merkezini-
de değildir, ancak yine de göksel mekanizmayı kusursuz bir
biçimde yöneten yasalarca düzenlenir. İnsan, yaratıcısına
adanmış yeni bir arayış içinde bulur kendini: kutsal metinler-
de yazılı olmayan yasaları keşfetmek. Tanrı tarafından insan-
lara verilen akıl, dünyayı aydınlatan "Rabbin gözü" olacaktır.
İnsanın doğaya bakışı, kutsal ışığa açılan penceredir.

Newton'un mekaniği, bilimlerde hâlâ var olan mükemmel-
liğin kutsal paradigma öğelerini ortaya koymaktadır. Denk-
lem kurmak, matematiğinin kusursuz diline çevirmek ve ilahi
olana ulaşmak demektir. Newton'un denklemleri, zamanı içi-
ne katmadıkları için daha da kusursuzdurlar. İlahi mekaniz-
manın sonsuza dek sarsılmayacak dengesi.

"Tanrı zar atmaz"

Modern kozmolojiler gökyüzüyle ilgili bu bakış açısına
çok da uzak düşmüyorlar. Modern fiziğinin kurucusu olan dört
makalenin 1905 yılında Albert Einstein tarafından yayımlanış-
larını anan uluslararası fizik yılında, bu fikirlerde hâlâ diretil-
diği görölmüştür. Newton gibi, Einstein ve daha birçok bilim
adamı da fizik olaylarını aktarmalarını sağlayan yeni matema-
tiksel kavramlar yarattılar, geliştirdiler ya da uyguladılar. En
ilginç olanı da, neredeyse fiziksel dünyanın olağanlıklarından
soyutlanmış, matematiksel zekânın sonucu olan önemli bu-
luşlarda yatmaktadır. Tüm kozmosu sarmak için Ay'dan da-
ha uzağa giden bundan daha Platoncu bir yaklaşım olamazdı.

Maxwell'in olduğu gibi Einstein'ın da denklemlerinden

yola çıkılarak yapılan tahminler –özellikle elektromanyetik dalgalar ve fotoelektrik etki, sadece modern yaşamlarımızda bunca uygulaması görülen iki örnek– bizi büyülemeye yetiyor. Günümüzde, titreşen teller kuramı üzerine yapılan araştırmalar kendini kanıtlayan bir yaklaşımın kökenini oluşturmaktadır; hatta öyle ki, önemli finansal ve teknik olanakları bir araya getiren araştırma programlarını doğrular niteliktedir, tıpkı Higgs bozonu¹⁰ ya da geçici olduğu kadar temel olan başka parçacıkların fizikçilerin muhteşem teorilerinin merkezinde bulunmasının ortaya konmalarında olduğu gibi.

Bilim dünyasında fiziğin yeri çok özeldir. Matematiksel biçimciliği gibi konusu da, evrensel ve sonsuzluğa değinmektedir. Fizik yasaları her zaman ve evrenin her yerinde sınanabilir. Aynı yasalar, en küçük parçalarına ayrılmış maddeden en büyük galaksi yığınlarına kadar her şeye uygulanabilir. Sonsuz küçükten sonsuz büyüğe kadar, içinde yaşamın tüm kuşaklarının bulunduğunu kabul etmenin zor olduğu evrensel bir kumaş dokunmaktadır. Einstein, denklemlerinin kimi kapsamlarını kabul etmedi –Niels Bohr’la yaşadığı kalem kavgası– ve Hubble tarafından ortaya konan evrenin yayılması gibi kimi önemli görüşlerin de üzerinde durmadı. Ona göre, “Tanrı zar atmaz”dı. Bruno’dan Einstein’a, en büyük dehalar sadece salt bilimsel dehalar değillerdir, öyle olsalardı bu kadar hayranlık uyandırıcı, aynı zamanda bu kadar insani olurlar mıydı?

Modern kozmolojiler ve eski mitler

Döneminin, mercekler sayesinde açılım gösteren sonsuz küçükle sonsuz büyük arasındaki bilimsel keşifleriyle karşı karşıya kalan Pascal, insanın insan boyutlarını aşan evrende-

10 Fizikçi Peter Higgs’ın öne sürdüğü, ancak varlığı henüz kanıtlanmamış olan; maddeye kütle kazandıran temel parçacık. (ed.n.)

ki yerini sorguluyor. Günümüzde, Hubert Reeves ve Trin Huan Xhan gibi büyüleyici bilim adamları, Pascal'cı düşüncelerini, evren ve maddeyle ilgili olağanüstü bir aşama kaydeden bilgiler ışığında dile getiriyorlar.

Onlarca yıldır, “insancı ilke”¹¹ ya da daha nesnel olarak insancı ilkelerin geri dönüşüyle ilgili kitapların ve makalelerin sayısı giderek artmaktadır. Zayıf insancı ilke, evrenin ilk hallerindeki koşullarıyla, özellikle de insanın ve yaşamın ortaya çıkmasını sağlayan evrensel değişmezlerle ilgileniyor. Güçlü insancı ilke de, big bang'den bu yana evrenin, insanın ve kozmik bilincinin ortaya çıkmasına yönelik olarak geliştiğini varsayıyor.

Zayıf olan ilke yaşamı olanaklı kılan koşulları sorguluyor. Erekselliğin cazibesine kapılmadıkça bilimsel ve bulgusal bir yöntem söz konusudur. Yaşamın kökenleriyle ilgili araştırmalar bu sorgulama üzerine kuruludur. Ancak, bu eğlenceli yinelenemelere neden olmaktadır. Örneğin, (çoğu kez) Dünya'nın Güneş'e “ideal” bir uzaklıkta olduğunu ve bunun da yaşamın ortaya çıkmasına yol açtığını okuduğumuzda. Yaşam sanki durağan maddenin bir yaşam ilkesine dayalı olarak “ideal” bir fırsatı kolluyormuş gibi. Bu tür akıl yürütmeler üzerinde durmak, başka yaşam türlerini araştırmaya teşvik etmez, eğer yaşamın ne olduğu konusunda anlaştıysak.

Bildiğimiz ve tadını çıkardığımız anlamıyla yaşam karbon kimyası üzerine kuruludur. Kimi araştırmacılar da silisyum üzerine kurulu başka yaşamlar hayal ediyorlar, çok tartışmalı bir varsayım. Burada bizi ilgilendiren, zayıf insancı ilkenin algılanma biçimidir. Aynı biçimde bulgusal açılımı için de, an-

11 Var olan yaşam formu ve özelliklerinin, anlık koşullar doğrultusunda bu şekli aldığı, standartlar ve dinamikler herhangi bir sebeple değişseydi yaşam formlarının da farklı ya da imkânsız olacağını öne süren ihtimal teorisi. (ed.n.)

cak insanmerkezciliğin hayaleti evrenin yapısı altında hareketleniyor. Doğrusu, insancı ilkenin “ilkeye” benzer bir yanı yok. İlke, tutarlılığı *a posteriori* olarak beliren bir öne sürme kapasitesi içermelidir. İlkelerin değeri, etkileri ya da uygulamaları sayesinde ortaya çıkar. İnsancılık ilkesi için bu başka türlü işler, çünkü kendisi insan türünün varoluşu üzerine kuruludur ve başlangıçtaki koşullarını araştırır. QRD.¹² İlkenin ilkesi ters çevrilmiş durumdadır. Eğer at da insanın sorduğu soruyu sorsaydı, bir “at ilkesi”nden söz edebilirdi ve bilgin atımız François Jacob’un bir kitabının başlığını da hatırlatmak için “insan, fare ve sinek”le yaşamın aynı başlangıç koşullarını bulabilirdi.

Güçlü insancı ilke, klasik insanmerkezcilik ve kozmik indirgemeciliğiyle daha da fazlasını yapıyor. Gereksiz yinelemeler üzerine kurulu bir öncül söz konusudur burada: insan varsa, evrenin kökenlerinden bu yana, insanın kozmik varoluşuna yönelen bir ilke de vardır. Eğer bu gerçekleştiyse, gerçekleşmesi gerektiği için oldu. Teneffüs saatlerinde çocukların birbirlerine söylediği gibi, “oh oldu”. Bu görüşten yola çıkan araştırmalar, kendilerini, arkaik ampirizmin epistemolojik modaliteleri doğrultusunda bu inancı güçlendiren her türlü arayışla karşılaşıyorlar. Buna göre, eğer evrenin evrensel değişmezleri bu değerlere sahipse, bu insanın ortaya çıkmasını sağlamak içindir. Yakın dönemlerdeki kimi varsayımlara göre, kimi değişmezlerle birtakım düzeltmeler uygulanabilir. Emin olun, eğer değişmezler değişirse, insan da aynı dakikada yok olmayacaktır. Ne de olsa, bu değişmezlerle oynayan kendisidir ve eğer onları değiştirirse, sihirle yok olmayacaktır.

Bu tür ilkeler karşısında, paleoantropologlar, felsefi ve teolojik temeli *alfa* ve *omega* arasında bulunan ve bir sürecin

12 Matematikte, ispatın sonunda kullanılan Latince kısaltma. (ç.n.)

sonucu olarak, ruhu tüm kozmosla uyum içinde olan insanın ortaya çıktığı bir evrenin *dirimselci* görüşünü yeniden ele alan Teilhard de Chardin'ın ruhuyla yeniden bağlantı kurar. Giordano Bruno ve Spinoza'nın kimi görüşlerini buluyoruz burada: maddeyi ve ruhu bağdaştırmak. Bu ışıltılı ve iyimser felsefe, kitaplı dinler döneminin insanmerkezli geleneği boyunca onca küçümsenen doğa ile insan arasındaki uyumu yeniden sağlamaya çalışıyor. Teilhard'ın özelliği, sonsuz küçük ile sonsuz büyük arasında, yaşamın serüveninden de geçerek bir yol bulmaya çalışmış olmasıdır. Bu kendine özgü ve verimli düşünürü saygıyla ananların, yapıtının sadece tarıbilimsel-dini kısmını aktardıklarını gözlemlemek de ilginçtir. Aslında yapıtı insanın gelişiminin incelenmesiyle ilgili daha büyük bir bilimsel katkı içermektedir. Teilhard, döneminin insan fosilinin bulunduğu Avrupa, Asya ve Afrika'daki önemli kazı alanlarını gezip görmüş olan çok ender paleoantropologlarından biridir. Çalışmaları, tüm *tersiyer* insanları, maymunları, primatlarının evrimi üzerinedir ve hâlâ bu çalışmalara atıfta bulunmaktadır. Yalnız, Teilhard'ın döneminde, onlarca yıldır terk edilmiş ancak paleoantropoloji alanında ve özellikle de Fransız geleneğinde hâlâ geçerli olan yönlendirilmiş, ereksel bir evrim anlayışı baskındı. Çünkü insancı ilkelere asıl sorun oluşturan, yaşamın kökenleri değil, yaşamın ne olduğudur.

Kozmik ereksellik ve evrim

Bu denemenin giriş kısmında andığım Freud'un ünlü alıntısı, Kopernik devrimine ve Darwin'in teorilerinin yarattığı şoka gönderme yapıyordu. Tarihin ilerlemesiyle astronomi, astrofizik ve modern kozmolojilerdeki gelişmelerin büyük tartışmalar yaratmadığını görüyoruz. Çağlar boyunca, ilahi bir an-

laşma yerleşiyor. Olsun! Bundan böyle, olabilecek en iyi kozmolojik dünyalardan birinde her şey en iyiye gidiyor, big bang teorisi ya da evrenin kökeniyle ilgili standart bir teoridir bu. Bu teori, evrenin durağanlığına inanan Einstein'ın denklemlerinden doğmuştur ve kurucularından biri de Belçikalı bir rahip olan Georges Maistre'dir. Maistre'in uyguladığı yöntem bilimseldi ve dini bir uzlaşma amacı taşımadığı gibi, ereksel de değildi. Ama gerçekler –ya da teori– ortada, öyleyse...

Freud, yine de Darwin'in kötü kaderine şaşacaktır. Aslında, gökyüzünün olaylarına fazla kapandığımızda, düşüncelerin sonsuz dünyası ya da sonsuza dek sürecek düşünceler için her şey az çok yolunda gidiyor. Yeryüzüne indiğimizde, insanı ilgilendiren ve adına yaşam denen öykü, bir bakıma kozmik bir kazadır. Aslında, düşüncelerimizi dünyevi koşullarımız üzerinde ne kadar yoğunlaştırırsak, insanmerkezli yanılsamalar aynası bir o kadar parçalara ayrılır.

Antropik prensip evreni hedef almak için maddeden yola çıkan metafizik bir ok gibi oluşturulmuştur. Yaşamın ve daha sonra insanın ortaya çıkabilmesi için evrenin ilk halinin, özellikle de yeryüzünün 4,5 milyar yıl önceki koşullarının “ideal” olduklarını kabul edelim. Zaten, güçlü prensibe göre, başka türlü olamazdı, çünkü insan ortaya çıktı. Bilgiç bir şekilde burnumuzun gözlükleri taşımak için yaratıldığını söyleyen, kanıt olarak da gözlük taşıyor olmamızı gösteren, *Candide*'deki iyi yürekli Doktor Pangloss'un karşı çıkmayacağı bir akıl yürütmedir bu. Yalnız, bu gözlükler insanmerkezliliğe odaklıdır. Yine de böyle olduğunu kabul edelim.

O zaman, bu yaşamın kökenleriyle ilgili kimi senaryoların ileri sürdüğü başlangıç koşullarına göre, 64 farklı amino asit kendi kendini oluşturmuş olmalı. Nedenini bilmeden –güçlü insancı ilke yandaşları dışındakiler– yalnızca aralarından yirmisi RNA'ları ve daha sonra da DNA'ları öyle bir biçimde

oluşturdular ki, bilinen tüm yaşamlar yalnızca bu 20 amino asidin farklı kombinasyonları üzerine kuruldu: bakteriler, süngerler, eğreltiotları, sinekler, kurtlar, mantarlar, insanlar vs. Tüm bunlar ilk okyanusların suları içinde yüzen, kendileri de 4 azotlu şekerin çok kısıtlı varyasyonları olan 20 temel amino asidin şaşırtıcı çeşitlilikteki proteinlerinden oluşmuşlar. Genetik kodun temellerini yalnızca 4 moleküler harf oluşturuyor, bu da birçok bilim adamına tüm bunların başlangıçtan itibaren yazılı olduğunu dile getirme hakkını veriyor. Kanıtı, derdi Doktor Pangloss, yaşamın alfabesinden söz ediyoruz. AGCT (Adenin, Guanin, Cytosin ve Thymin; Adrew Niccol'un *Bienvenue a Gattaca* (Gattaca'ya hoş geldiniz) filminin başlığında bulunan 4 harf) yerine QED.

4 milyar yılına doğru, kimi proteinler bir araya gelip bakterileri oluşturuyorlar. Çok daha sonra, 2 milyar yılına doğru, bu bakteriler çekirdekli hücrelerimizi meydana getirmek için birleşiyorlar. Sonra, her şey çok hızlı, doğrusu daha da hızlı geliyor. Çekirdekli hücreler 700.000 milyon yıla doğru organizmaları oluşturuyorlar: bitkiler, süngerler, solucanlar vs. tüm bunlar okyanus ve denizlerde. Kimi hayvan türleri, bir notokorda, daha sonra da bir omurga etrafında oluşmuş bir beden eksenine sahip oluyorlar. 550 milyon yılına doğru sularla hareket kazanıyorlar. Bundan sonra, bitkiler ve eklem-bacaklılar su dışındaki yaşama uyum sağlamaya başlıyorlar. Su koşullarından yorulmuş olan kimi balıkların gelmesi için kurulan dekor böyle. 360 milyon yılına doğru su dışında dolasmaya başlıyorlar. Kimileri her şeyi bırakmakta tereddüt edince amfibi oluyor. Kimileri de suyla olan göbek bağlarını keserek sürüngenlere dönüşüyor. Başka bir soy da, başarılı olduğu kadar etkileyici olan dinazorları ve hâlâ etkileyici olan kuşları meydana getiriyor. Öteki soylar gölgeye sığınıyor: bunlar iyi bir gelişim göstermek için dinazorların yok ol-

masını bekleyen küçük memelilerdir. Bunların arasında maymunlar, daha sonra büyük maymunlar ve nihayet 2 milyon yıldır iki ayağı üzerine kalkmış olan insan da bulunuyor. Evrim amacına ulaşmıştır. İnsana indirgenen yaşamın öyküsü genel olarak bu şekilde anlatılır. Bir kez daha, makrokozmos mikrokozmosa indirgenmiştir.

İnsan olaylara, kendini beğenmişliğine göre biçimlenmiş yaşam ağacının tepesinden bakma eğilimi gösterir. Bu arada başka bir bakış açısı da bambaşka bir perspektif kazandırır. Yeryüzündeki tüm yaşam biçimleri arasında bakteriler hâlâ hüküm sürmektedir. Balıklar hâlâ omurgalıların en büyük kısmını oluştururlar. Dinozorların elinden kurtulan kuşlar memelilerden iki kat daha fazladır. Bu sonuncular arasında, maymunlar ve insanla birlikte primatlar bu grubun yalnızca çok küçük bir kısmını oluştururlar. Tüm bunlar yönlendirilmiş ve insanmerkezli evrimin taraftarları için çok doğal karşılanmaktadır. Eğer yeryüzünde bir insan türü bulunuyorsa, sonucu temsil ettiği içindir.

Demek ki, yeryüzü güneşe uygun bir mesafede ideal yörüngesini buldu. Bakteriler de fotosentezi öylesine iyi bir biçimde kullandılar ki, atmosferde oksijen birikmiş oldu. Ortam, bundan yararlanan çekirdekli hücreler için nefes alınabilir bir hale geldi. Böylece, çok hücreli organizmalar olan notokordalılar ve omurgalılar, daha sonra da balıklar ortaya çıktı. Kıtalar da adı Pangea olan tek bir kıtayı oluşturmak için bir araya geldiler. Bir iskelet üzerine kurulu yüzgeçlere sahip olma vakti gelen birkaç balık soyu da akciğerle donandı. Sudan karaya, bu Pangea üzerine geçiş yaptılar. İşte bu dönemde, yaşam tarihinin en büyük yitimi yaşanır, bilinen soyların %95'inden fazlası yok olur. Daha sonra, yok olmalarına bir meteorun yanı sıra yoğun bir volkanik patlamanın ve bu da yetmezmiş gibi kıta plakalarının birbirlerinden ayrılmasıyla

okyanus düzeylerinin önemli ölçüde alçalmasının neden olduğu dinazorların dönemi başlar. Çiçekli ve meyveli bitkiler –angiospermiler– de memeliler gibi bu durumdan yararlanırlar. 36 milyon yılı dolaylarında şiddetli bir soğuk darbesi yaşanır. Bu “büyük kesinti”, bizim, yani *Hominid*’lerin ya da öteki maymunlardan çok insana benzeyen maymunların da aralarında bulunduğu modern memeliler soyunun gelişmesini sağlar. En üste yaklaşıyoruz.

25 milyon yıl önce, *Hominid*’ler, elimizdeki bilgilerin son durumuna göre kökenlerimizin toprağı olan Afrika’da gelişirler; öteki kıtalardan –Asya ve Avrupa– Tetis deniziyle ayrılmış olan Afrika’da. Bu kıta geri çekilip Yakın ve Ortadoğu’yu oluşturur. 17 milyon yılına doğru *Hominid* soyları Avrasya’ya yayılıp farklılaşmak için bundan yararlanırlar. Avrupa kolu 6 milyon yıl önce büyük Tetis denizinin son kalıntılarından biri olan Akdeniz’in kurumasıyla yok olur. Asya kolu büyük bir başarı gösterir, ancak bundan böyle sadece, yılları şimdiden sayılı olan Sumatra ve Borneo’nun orangutanları yaşamlarını sürdürebilirler. Geriye Afrika ve bizimki olan *Hominid*’ler ailesi kalıyor, günümüzde de şempanzeler, bonobolar ve goriller. Eski aile hikâyelerimizin neredeyse hiçbirini 7 milyon yıldan öncesine kadar bilmiyoruz. Tam da bu dönemlerde gelecek şempanze soyu ve insanlarınki (bildirilmiş olan?) birbirinden ayrılıyor. Nerede? *Orrorin*’le Doğu Afrika’da Kenya’da mı, yoksa Toumai’yle Orta Afrika’da mı? Günümüzdeki küçük paleoantropologlar topluluğunu hareketlendiren tartışma budur. Ne olursa olsun, kökenlerimiz Afrika’da bulunuyor ve Rift vadisinin coğrafyasını değiştiren jeolojik sarsıntıların, bir şekilde aile tarihimizin yönünü değiştirmesi olasıdır.

Daha sonra, yani bize daha yakın dönemlerde, 3 milyon yılına doğru, Güney Amerika Panama kıstağını ortaya çıkara-

rak Kuzey Amerika'yla birleşir. Pasifik ve Atlantik okyanusları arasındaki bağlantının kesilmesi önemli iklimsel değişikliklere yol açar. Gulf Stream akıntısının ve termohalin dolaşımının ortaya çıkmasının –bu akıntı kuzey Atlantik'e dalıp Güney'deki okyanuslarda yüzeye çıkar– Kuzey kutbunu soğutarak arktik kutup buzulunun oluşmasına olanak sağlamak gibi bir etkisi vardır. Böylece buzul çağı başlamış olur. Büyük miktarlardaki tatlı suyun buz kütlelerinde ve buzullarda tutulması, dünya çapında yağmurların azalmasına, Afrika'da da kuraklığa ve orman örtüsünün gerilemesine yol açar. Australopitekusların ve Lucy'nin dünyası böylece kaybolup, yerini aralarında ilk insanların da bulunduğu yeni soylarına bırakır. Devamında, insan soyunun tüm gelişimi Milankoviç döngülerinin¹³ neden olduğu buzul çağlarının ritmine göre ilerler.

Milankoviç döngüleri Dünya'nın Güneş çevresindeki konumlarının değişkenliğini betimler. Biri, dünyanın yörüngesinin Güneş etrafındaki dışmerkezliğini belirtir. Bu yörünge az çok daireye benzeyen bir elips şeklindedir. Bu varyasyonlar yaklaşık olarak 100.000 yıllık bir ritim izler ve Dünya'nın aldığı toplam ısı miktarını etkilerler. Başka bir döngü de, yaklaşık 21.000 yıllık bir devirle, Dünya'nın eğim eksenini ya da kutup eksenlerinin varyasyonlarıyla ilgilidir. Bu eksen ne kadar eğimliyse, mevsimler arasındaki sıcaklık farklılıkları o kadar belirgindir ve bu bölgeler ekvator çizgisinden ne kadar uzaksa o kadar artış gösterir. Bu üçüncü döngünün adı ekinoks presesyonudur.¹⁴ Dünya kendi eksenini etrafında bir topaç gibi

13 Yaklaşık olarak her 20 bin yılda bir gerçekleşen ve dünyanın ekseninin eğikliğine bağlı olarak her iki yarıkürede de iklimlerin iki kez tekrarlanmasına yol açan astronomik olay. (ed.n.)

14 Dünya tam bir daire şeklinde olmadığı için, yaklaşık 26.000 yılda bir ekseninde bir sapma meydana gelir ve bunun sonucu olarak da yıldızların ve tabii güneşin konumu değişir. (ed.n.)

hareket eder ve bu eksenin kendisi de konum değiştirir. 12.000 yıllık devirleri olan bu döngüye göre, yarı kürelerden biri ya da öteki daha az ya da daha çok ısı alır. Deniz çökeltilerinin ve daha bilinen örneğiyle Arktik ve Antartika kıtalarından alınan buzulların incelenmesi sonucu 400.000 yıldan beri gerçekleşen mevsim değişikliklerinin belirgin bir şekilde Milankoviç döngülerinden etkilendikleri açıkça görülmektedir.

Tarihöncesi'nin son insanlarının doğal tarihi buzullaşmalar olmasaydı çok başka olacaktı. Avrupa soğuk dönemler boyunca, eriyen suları doğu bölgesinde büyük bir deniz oluşturan buzullarla kaplanıyor. Batı, orta ve güney kısmında yer alan *Homo erectus* topluluklar Neandertal insanına ya da *Homo neanderthalensis*'e doğru gelişim gösteriyor. Öteki yerlerde, *Homo erectus*'ların Java adasına olduğu gibi Sonde adasına da ulaşmalarına su seviyesinin inmesi neden oluyor. Daha ılıman olan arabuzul dönemlerde, Neanderthaller doğuya gitmek için Avrupa'yı terk ederken, Java'dakiler Solo insanı ya da *Homo soloensis*'leri oluşturuyorlar. Bunlardan bazıları, sallarla Flores adasına gidiyor ve *Homo floresiensis*'leri oluşturuyorlar. Bize gelince, *Homo sapiens*'ler, kökenlerimiz Afrika ve Yakındoğu'da bulunmaktadır. 40.000 yıl öncesinde, son buzul çağı yaşanırken, Dünya üzerinde yaşayan dört insan türü bulunmaktaydı. Günümüzde sadece biri bulunmaktadır. Ne evrim ne de tarih "tekrardan hoşlanır", çünkü tesadüflere bağlıdır. Bir buzul çağından önce belki daha çok insan ya da daha çok insan türü olabilecekti. Sadece biri kaldı.

Uzayın keşfi ve sonsuzluk arayışı

Hiç kuşkusuz, insancı ilke taraftarları çok kısa olarak aktardığımız bu tarihte evrende kayıtlı olan insanmerkezli erekliliğin kanıtını göreceklerdir. Eğer sadece tek bir insan türü

kaldıysa, işte kanıtı da budur! Ama ne senaryo! Yaşamın insanla buluşabilmesi için yaşamla hiçbir ilgisi olmayan ve inanılması güç bir dizi kozmik ve yer olayının –meteoritler, güneş patlamaları, plakaların çarpışması, volkanlar, okyanus akıntılarının kaotik değişimleri vs.– gerçekleşmesi gerekiyordu yine de. Kendine yabancı olan koşullarla karşı karşıya kalan yaşamın barındırdığı tüm dinamiği içeren evrensel değişmezleri anlamak değil, onlara inanmak gerekir. Dehası evrenin ve maddenin yasalarını keşfetmeyi başarabilmiş bir *Homo sapiens* için garip bir usdışılık. Kozmolojiler, her şeye karşın yaşam ve insanla ilgili katlanılmaz olan bu kuşkuyu içermeyen ve sürekli genişleyen sonsuz büyükle sonsuz küçük arasındaki parantezde yer alırlar.

Yaşamın katlanılmaz yaratıcılığı hiçbir şeye katlanmıyor. Bu yüzden, ünlü bilim adamları yaşamın öyküsüne kozmik bir düzen sağlamak için her şeyi yaptılar, hem de nasıl bir başarıyla! Böylece 1990'lı yıllarda, bir astronomi uzmanı olan Frank Notale, fraktal boyut sayesinde, yaşam ağacını matematiksel olarak ifade etmeye çalıştı. Bunun için, çok ünlü bir paleoantropolog olan Jean Chaline, Notale'e uygun ve geçerli birtakım veriler sağladı. Maalesef, fosil türleri en güzel matematik formülleri üzerinde dizilmekten hiç hoşlanmıyorlar. Bu şimdilik yaşamın öyküsünün kusursuz bir paradigma arayışının son örneğidir. Bu öykü de öyle bir öykü ki, kozmolojik mükemmelliğe boyun eğmeyi tümüyle reddediyor.

Öyle ya da böyle olması neden önemli? Bunun büyük bir önemi var, çünkü gökyüzü ve evrenle ilgili tüm bu araştırmalar, medyanın ve kimi kurumların koşulsuz desteğinden yararlanıyor. Birçoğu için, bunlar bilimin en saf halini oluşturuyorlar. Kanıt ise, Mars gezegenine yapılacak keşif için yapılan onca çılgınlık. Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da Mars'ın yüzeyine "inebilecek" ve üzerinde hareket edebilecek son-

dalar gönderildi gezegene. Bunu tutkuyla izleyen kalabalıklar arasına kendimi de yerleştiriyorum, çünkü gerçekten büyüleyici bir macera. Doğrusu, bilimsel hasadı pek de iyi olmayan büyük bir teknolojik başarı. NASA'nın robotlarından biri iyi çalıştıysa da, ESA'nınki başaramadı. Ortaya konulan olanaklarla karşılaştırıldığında, verimi çok düşük. Buna karşın programlar yine de gözden geçirilmedi, eğer ileri bir tarihe ertelenmediyse.

Bu olağanüstü keşifle ilgili neler gördük? Televizyonlarda birçok görüntü, ama birçoğu sentezlenmişti. Aslında, bu muhteşem sondalar çok az görüntü alabilmişti. İşte size öylesine büyülenmiş bir *Homo sapiens* topluluğu ki, kendisine sunulan görüntülerin, uzay sondalarından gönderilenlerden daha ikna edici ve daha güzel oldukları için yeryüzündeki bilgisayarlarda yapıldığını fark etmiyor bile. Papa VI. Gregor, katedrallerdeki vitrayların aptalların İncil'i olduğunu söylüyordu; füze yollayanların katedrallerin oklarının yerini alması ve katot ekranlarının da vitraylarla yer değiştirmesi dışında, bu Dünya'da değişen hiçbir şey yok. Ay'dan daha ötede olduğumuz halde Platon'un mağarasına geri dönüyoruz. *Homo sapiens*'ler kozmolojik mağaranın dibini izliyorlar – daha modern çünkü bu kez katodik ya da plazma ekran söz konusu, ama görüntüler hep aynı. Bu arada, mağaranın dışında, yani yeryüzünde iklim ısınıyor, doğal ortam bozuluyor, okyanuslar kirleniyor ve biyolojik çeşitlilik yok oluyor. Afrika'daki büyük maymunlara, doğal ortamlarını kurtarmak ve özellikle de o bölgelerde yaşayan yoksul insanlara yardım etmek için ne gibi olanaklara gereksinim duyuluyor? Birkaç yüz milyon Euro; uzayın keşfi için harcananların yanında hiçtir. Mars'taki birkaç varsayımsal su molekülü, çöl kuraklıklarından, Amazon ormanlarının yağmalanmasından, Endonezya'daki yangınlardan daha değerlidir.

Açıkçası, bu muhteşem projelerin kendileri değil eleştirdiğim. Bu projeler, insanın aklını ve olanaklarını birleştirerek ne kadar büyüleyici girişimlerde bulunabileceğini gösteriyorlar. Asıl olarak belirtmek istediğim şudur: Batı insanmerkezliliğinden bize miras kalan binlerce yıllık mitler –tek tanrılı dinler ya da kimi büyük felsefi akımlar aracılığıyla olsun– gökyüzüyle ilgili her şeyi değerli kılarak bilimler sayesinde sürdürülürken, doğal olarak Dünya’yla ilgili olan her şey de vasat bir değere sahip oluyor.

Uzayın keşfiyle ilgili en iddialı programları destekleyenler şu yaratılışçı Amerika Birleşik Devletleri’dir; başlıca sorumlusu oldukları küresel ısınmayı yadsıyan da aynı Amerika’dır; yine Kyoto sözleşmesini tanımayanlar da onlardır. Çünkü uzayın keşfiyle ilgili dikkate değer ekonomik ve teknolojik kazanımlar söz konusu olsa da, Amerikalıların büyük çoğunluğunun ülkelerini kendilerine Tanrı tarafından vaat edilmiş bir toprak olarak gördüğünü ve kurtuluşun gökyüzünde olduğunu kabul ettiğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu durum tüm Amerikalıları kapsamıyor elbette. Bush yönetiminin açıkça ortaya koyduğu tutumların öylesine karikatürize örnekler oluşturması her yerden tepkilerin yükselmesine neden oluyor. Ancak elde edilen sonuçlara karşın, 2004-2005 yılı boyunca uzayın keşfine adanan gazete, dergi, programlar ya da filmlerin sayısına bakılırsa, bunun işe yaradığı söylenebilir. Memnun olunmayacak gibi değil. Kabul ediyorum, bunca ihmal karşısında elden geldiğince dönmeye çalışan bir Dünya için bayağı bir eleştiri. Mars’ta bulunduğu varsayılan organik bir molekül için çok fazla imkân harcanırken, gezegenlerin en güzeli olan dünyamızdaki yaşamı korumak için çok daha azı gerekiyor.

Daha laik olduklarını dile getiren Avrupalılar da aynı seküler mitlerden, bu kez daha felsefi bir görünümle besleniyor-

lar. Avrupalı bilim adamları, uluslararası işbirliği gerektiren bu büyük projeler çerçevesinde NASA'da çalıştıklarında, agnostik kanılarını ya da yalnızca inançsızlıklarını, eğer görüşleri bu doğrultudaysa, susturmayı çok çabuk öğreniyorlar.

Gökyüzü söz konusu olduğunda aşırı gururumuzu alaya almak pek öğütlenmez. 2000 yılında, Périgueux'de -tarihöncesi sit alanlarında- Bilimsel, Teknik ve Endüstriyel Kültür Merkezleri ve Müzeleri Birliği'nin (AMCCSTI) bir kongresi sırasında amblemlerinin, 2 Mart 1972 yılında uzaya fırlatılan Pioneer X sondasına yerleştirilen altın bir plakanın üzerinde çizili olan ve olası uzaylıları hedef alan (ya da büyük olasılıkla Tanrı'ya gönderilen bir mesaj) resmin aynısı olduğunu eğlenerek fark etmiştim. Bu resmin üzerinde ne vardı: ön planda, en klasik anlamıyla Greklere özgü bir duruş içinde Batılı bir *Homo sapiens*, gururla iki ayağı üzerine kurulmuş, biraz daha arka bir planda da bir kadın. Birtakım şemalar da Dünya'nın gezegenler arasındaki konumuyla ilgili çok kesin bilgiler veriyordu. Bunun dışında, doğa ve hayvanlarla ilgili hiçbir şey bulunmuyordu. Sonsuz mitlerimizin en uç noktasına kadar belirginleştirilmiş resmi böyleyken, Pioneer artık yanıt vermiyor bile.

Olası uzaylılara gelince, küçük dünyamız üzerindeki olağanüstü biyolojik çeşitliliği ve yaşamın gelişimi gözler önündeyken bilimkurgunun hayal gücü yoksunluğunu anlamak için *Star Wars* efsanesine bakmak yeterli olacaktır. İyinin ve kötünün sarsılmaz güçleri olan bembeyaz giyinmiş kurtarıcısı ve karalara bürünmüş şeytaniyle çok klasik iyi ve kötü söylemini yinelemekten başka bir şey yapmayan bir senaryonun vasatlığına karşın, bu tür filmler sadece sentezlenmiş görüntüleriyle büyüleyicidirler. Bir kez daha, aynı mitler bilgisayar programlarının yaratıcı gücü ve yetenekli yönetmenler aracılığıyla yeniden dile getirilmektedir. Paleoantropologları en

çok şaşırtan şey, çoğu kez uçuk kaçık kafalarıyla tüm uzaylıların yeryüzündeki “arcimbaldi tarzı” hayvanların farklı versiyonlarından başka bir şey olmamasıdır. Daha da şaşırtıcı olanı: hepsinin iki ayağının olmasıdır! Robotların bile! Bir peygamberdevesine benzese de, o pis *Alien* yaratığını tümüne yeğlerim! Aslında bu, hayal gücünden yoksun yıldızlararası bir özgürlük sayıklaması ve bilimkurguyla ilgili yapılabilecek en ortalama değerlendirmelerden biridir. Ormanlardaki bitki örtüsünün altında bulunan böceklerin mikrokozmosu bile, yalnızca bizim insanmerkezli gururumuzun bulunduğu bu ukala makrokozmostan daha muhteşem bir ışıltıya sahiptir.

Galileo’nun teleskobu ve insanmerkezli körlük

Dünya, bu son yarım yüzyılda o kadar büyük bir yağma-ya uğradı ki, türlerin yok olma oranı durmadan artıyor. Eğer Darwin *Beagle*’ına günümüzde binseydi, evrim teorisini kurmasını sağlayacak gözlemleri yapamayacaktı. Biyolojik çeşitliliğin hayalet gemisi *Beagle*’ın dünya üzerindeki hüznü gezintisi, moleküler bir yaşam parçası aramak için Mars’a gönderilen Avrupa sondası olan başka bir *Beagle*’dan daha az heyecan uyandırıyor.

Evrensel çekimin ortaya konması amacıyla Dünya’yı evrenin merkezinden çıkaran Kopernik devrimi, fizikçilerin kutupsal ittifakı, tüm kozmosu birleştiren tek gücün egemenliği olan insanmerkezlilik karşısında yine de güçsüz kalmaktadır.

Galileo teleskobu ve gözlemleri sayesinde, insanı merkezden uzaklaştıran bir uzam açar. Galileo’dan Hubble’a, gökyüzü gözlemcileri evrenin sınırlarını o kadar sonsuz uzaklıklara ulaştırdılar ki, merkezi yoksa da merkezlerden biri biz olabiliriz. Astronomik dürbünler, teleskoplar ve insan dehasının yarattığı onca alet, bilimlerin, duyularımızın François Ja-

cob'un ifadesiyle "biyolojik gerçekliğimizin" algılayamadığı dünyaları algılamamızı sağladığının göstergeleridir. Ancak gözlem araçları öyle bir gelişim gösterdi ki, duyularımızın duyarlılığını artıran bu aletler artık duyularımızı da aşan dalga spektrumları kullanıyorlar. Bundan böyle, felsefeci Gaston Bachelard'ın kullandığı bir sözcükle bir "fenomeno-tekni" döneminde, çoğu kez bilgisayar ortamında yaratılmış görüntülerden oluşan bir dönemdeyiz. Hubble uydu teleskobunun kaldırılıp kaldırılmayacağı konusundaki güncel tartışmalar bu gelişimi iyice vurguluyor. Artık, göremeyeceğimiz görüntüler sunuluyor bizlere. Yeniden oluşturulan bu görüntüleri kabul etmekten başka çare yok. Bertolt Brecht'in *Galileo'nun Davası* oyununun bir sahnesinde, engizisyon savcılarından birinin gözlükle bakmayı ve aklın yolunu kabul etmeyi reddetmesi gibi biz de sırt çevirebiliriz. Maalesef, aklın yolu evrensel boyutlardaki bir insanmerkezli kara deliğin içinde yok olmaktadır.

Evrime karşı kozmoloji

Homo cinsi Afrika'da yalnızca 2 milyon yıl önce ortaya çıkar, 15 milyar yıllık geçmişi olan bir evrende anlık bir zaman. Bilincin ortaya çıkmasıyla canlanan insan ne zamandan beri öteki organizmalarla, dolayısıyla yaşamla, olaylarla ve evrenle olan ilişkisini sorgulamaktadır? Acaba bu kişi, maddeye düşüncesinin ürünü olan bir biçimi verebilen ilk heykeltıraş, simetrik aletlerini – hatta doğadan ateşi çalıp, karanlıklar dünyasına açılan ve dans eden ışık ve gölge resimlerini icat eden *Homo ergaster* midir? Birçok paleoantropolog dilin, sanatın, sembolik ve dini düşüncenin, mitlerin ve kozmolojilerin yalnızca *Homo sapiens* türüne özgü olduğunu kabul ediyor. *Homo cinsinin* öteki türleri, onlara göre, daha insan değillerdi.

Böyle bir dışlamayı kabullenmekte zorlanıyorum, çünkü bu görüş gerçek bir bilimsel ve evrimci antropolojik yaklaşımdan çok evrimin en tepesinde duran ve bilinciyle tüm kozmosu kucaklayan insanın tek olması arayışından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, bir varsayım olması gereken şey bir gerçek olarak dile getirildi her zaman. Kısa süre önce yok olmuş insanların zekâsını küçümserken gökyüzünün sonsuzlukları içinde başka zeki varlıklar arayan tuhaf *Homo sapiens*. Geniş anlamıyla ilk insan olan *Homo ergaster* ile son insan olan *Homo sapiens* arasında muhteşem çeşitlilikte bir insanlık gelişim gösteriyor. Yalnızca 4.000 yıl önce yeryüzünde Neanderthal, Soloensis, Floresiensis ve Cro-Mangon insanları yaşamaktaydı. Daha sonra sadece biz kaldık; belki de aklımızı yitirmemize neden olan da, bu şiddetli olduğu kadar pek de eskiye dayanmayan yalnızlıktır. Başka insanlar karşısında kozmolojilerimiz ne olurdu? Hayal gücümüzü serbest bırakıp *Homo ergaster* sivri uçlu mızrağının Ariane füzesininin habercisi olduğunu; ateşin reaktörlerin gücünü, gecenin içine dalmanın da uzayın keşfine bir çağrı olduğunu düşünelim. İnsanlar çok uzun zamandır gökyüzünü düşünüyorlar, evrenin merkezi olup olmamaları başka bir konu.

Kozmolojilerle ilgili bu palaeoantropolojik düşünceler, büyük olasılıkla birçok meslektaşımı rahatsız edecektir. Ama amacım bu değil. Bir fosil uzmanının yıldızlarla ilgilenmesi iddialı, hatta ukalaca bulunabilir. Kabul edelim ki öyle. İlk defa bir paleoantropolog böyle bir maceraya atılıyor. Ancak, kozmologlar da sürekli olarak, kendi inançları dememek için, algılayışları doğrultusunda, insanın evrimini gözden geçirmekten geri kalmıyorlar. Öyleyse fosillerin üstüne gökten düşen tüm bu gerçekler de beni ilgilendirmiyor. Bu da bana, gittikçe beni daha çok rahatsız eden, pozitif bilimlerle sosyal bilimler arasındaki epistemolojik ahlaksızlığı ortaya dökme fırsatını

veriyor. Gökyüzüyle ilgili olan her şeyi Dünya'yla bağlantılı olan her şeyin üstüne yerleştiren seküler bir hiyerarşiye göre, kozmologlar –fizikçiler– tarafından ortaya konan bilim, antropologlarınkinden daha sağlam bir epistemoloji oluşturma gururunu taşıyor. Söylediğimiz gibi, Galileo'den bu yana fizik bilimi gözleme, deneye ve matematiksel formüllere dayanmaktadır. Özellikle de, deneylerin yeniden gerçekleştirilebilir olmaları önemli bir epistemolojik temel oluşturmaktadır. Rastlantısal özelliğinden dolayı evrimde böyle bir şey söz konusu değildir. Tartışmanın merkezi tam da budur: rastlantısallık, tarihinin herhangi bir döneminde doğanın olası gelişimini zorlaması ve bu gelişimin nasıl gerçekleşeceğini önceden söylemenin mümkün olmaması anlamına gelir. Böylece, eğer yaşamın filmi aynı başlangıç koşulları içinde yinelense de öyküsü bambaşka olacaktı. Deneysel bilimler için dayanılmaz bir çıkmaz bu. Güçlü insancı ilkenin havarileri rastlantısallığa katlanamıyorlar; onları anlıyoruz. Evrimi yalnızca gözlemleyip mekanizmalarını aydınlatabilmemiz, ama onu yeniden gerçekleştiremeyişi bilimsel bir teori olmadığı anlamına gelmez. Karl Popper, evrimin test edilemez özelliğini ve bu nedenle, özellikle de paleoantropoloji alanında, dün olduğu gibi bugün de evrimin totolojik bir anlatıya dönüştüğünü, ilk zamanlarda dile getirmişti. Daha sonra, Popper çürütülebilirlik ölçütünün bilimselliğin tek dogması olmadığını kabul etmişti. Aslında, evrim teorisi, tıp dahil geniş biyoloji alanına ait her şeyi anlaşılabilir kılan –mitler ve kozmolojiler için hiç kimse aynı iddida bulunamaz– tek teoridir ve bu teorinin öngörme, varsayımında bulunma ve doğruluğunu kontrol etme özelliği de çok ender olarak vurgulanmaktadır. Charles Darwin, evrim teorisinin yaşayanların birliğinin kanıtını getireceğini düşünüyordu. Genetiğin, karşılaştırmalı anatominin ve paleontolojinin yaptıkları bu doğrultuydaydı. Yaşayan tüm organizmalar, evri-

mimizin canlı kanıtları olan aynı oluşum, üreme ve düzen birliğini gösterirken, öte yandan, gittikçe sayısı artan fosiller de, yaşam ağacının farklı dallanmalarını betimleyerek öyküyü tamamlıyorlar. Yalnızca evrim teorisi tüm bu buluşlara yol açtı, mitler değil, hatta kozmolojiler hiç değil. Öyleyse, ilahi denklemlerinin tepesinden paleoantropologları ve “zincirin eksik halkasını” küçümsemeyi sürdürebilirler. Ama bu fosilleri buluyoruz ve bulundukça bu fosiller filogenetik ağaçlarımızın kara deliklerini doldurup, varsayımlarımızın birçoğunu çürütüyorlar... Bir asırda ne büyük ilerlemeler kaydedildi! Çok boyutlu kozmolojik tellerle, kara deliklerin istilasıyla, kara maddeyle ve kara enerjiyle ilgilenmeyen sıradan bir bilim dalı. Eğer Galileo’nun teleskobu daha uzağı görmeyi sağladıysa da, kozmik körlüklerini destekleyen pota yüzünden paleoantropologların gözlerindeki saman çöpünü damgalayanlar için hiçbir şey yapamadı. O zaman, kozmologlar kendi insancı ilkelerini öne sürdüklerinde, artık pozitif bilimler alanında değil, *Homo sapiens* için yaşamsal bir yaban düşünce olan bir mit içindedirler. Giordano Bruno da bunun için yakılmıştı!

Galileo’dan Einstein’a, heliosantrizmden relativizme, insan dehasının dikkate değer ilerlemelerinin bir tablosu çizilmektedir (bunlardan başka şiir, edebiyat, dans, müzik, sanat... da bulunmaktadır). Fizik bilimi, evreni maddeden yola çıkarak ele alıyor, sınırları sürekli genişleyen kozmik parantezler olan sonsuz küçükle sonsuz büyük arasında bir çıkış yolu buluyor. Tüm bunlar bir yöne ya da ötekine çevrilmiş merceğin (içbükeylik/parantez) sonsuz bilgi alanını açmasıyla başladı. Bu, mercekler arasında bir odak noktası, Dünya üzerinde insan, bunca kozmolojik bozukluk yaratan evrim ve paleoantropoloji tarafından ele alınıyor.

Fizik bilimi çalışmasını insanın makroskopik boyutundan başlayıp maddenin en küçük, orijinine en yakın kıvrımlarına

ulaşıncaya kadar sürdürüyor. İnsandan yola çıkarak subatomik basamakları inince evrenin birliğine ulaşıyor. Okuyucunun elinde tuttuğu kitap kitap değildir, makroskopik farklılıktır. Şimdi, gözlükler değiştirilsin ve maddenin özü keşfedilsin: artık bedeni ve kitabı oluşturan şey arasında hiçbir fark bulunmuyor, aynı nanoskopik cisimcik. Bir kez daha maddenin evrensel tekbiçimliliğinden yola çıkılarak insana ulaşılsın. İndirgemeciliğin makroskopik çöküşü. Fiziğin, bilimin seçtiği yol, sonsuz küçüğe doğru gitmektedir; buraya geldikten sonra, insana nasıl geri dönecek? Yalnızca anlam arayışı söz konusudur... ya da evrim, ama anlamdan yoksun. Evrensel çekimden daha ezici olan ontolojik bir düş kırıklığı.

Evrimin rastlantısallığını ve ereksizliğini kabul etmek kolay değildir. Galileo'lardan, Newton'lardan, Descartes'lardan, Bacon'lardan bu yana bilimler muhteşem bir yasalar bütünücesini betimlediler; birçoğu için, evrenin gözetken bir Tanrı tarafından yaratılmış olduğunun kanıtları. İnsanların görevi ilahi gücün doğaya yerleştirdiği yasaları keşfetmektir. Olumlu nedenleri ön plana çıkaran, örneğin Descartes'in mekanist anlayışı Newton'un erkekçi görüşüyle örtüşmese de, evren değişmez yasalarca yönetiliyor. Aynı tartışma günümüzde de indirgemecilik¹⁵, holizm¹⁶, rastlantısallık, ortaya çıkış, yaşamını sürdürme vs. kavramlarıyla sürüp gidiyor. Yine de, değişmez olduğu kadar evrensel olan bu yasaların arayışı da devam etmektedir. Evrim de neredeyse inatla dayanıyor, ama hayat bu zaten, hayatta kalabilmek. Darwin'in dönemindeki teorisyenler ve Darwin'in kendisi, evrimi "ölçmeye" çalışmışlar; evrimsel değişim oranı ölçü biriminin adı da zaten *dar-*

15 Tüm olguların, temel bileşenlerine indirgenerek, daha basit bir şekilde açıklanabileceği düşüncesi. (ed.n.)

16 'Bütün, kendisini oluşturan parçaların toplamından fazlasıdır' görüşünü savunan öğretisi. (ed.n.)

win'dir. Darwin'in önemli bir çağdaşı olan Asa Gray, Darwin'i doğal seçilimi bir yasaya (insanın ortaya çıkmasına yönelik) dönüştürmeye teşvik eder. Darwin bunun evrimin özüne değil ama evrimsel olaylara ne kadar ters düştüğünü görür. Malesef, Darwin yaşamını yitirdiğinde evrimin erekçi ve insan-cı bakış açısı, *hominizasyon* prensibi hâlâ egemendi. Bergson ve Teilhard de Chardin gibi büyük düşünürler, insanın evrimine yeniden kozmik bir boyut vermeye çalışacaklar. Teilhard, cansız maddeden yola çıkıp düşünen maddeye, insana ulaşarak bu anlamda en iyi tamamlanmış felsefelerden birini geliştirecektir. Collège de France'a, başrahip Breuil'ün yerine profesör olarak atanınca Cizvit bilgin, tarikatının emriyle, düşüncesi fazla panteist bulunduğundan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bugün, evrimle ilgili görüşleri, günümüzdeki bilgiler ışığında değerlendirilirse fazla teleolojik kabul edilebilir.

Yaşamın bir rastlantılar dizisi olması evrenin her türlü ontolojik algılanışına hiçbir umut bırakmıyor. Uzaydaki her türlü zeki yaratık arayışının, boş olduğu kadar saçma da olduğunu ortaya koyuyor. Dikkatinizi çekerim, başka güneş sistemlerindeki başka dünyalarda ya da güneş sisteminin başka gezegenlerinde yaşamın ortaya çıkmış olabileceğini yadsımıyorum. Bu arada, bu yaşam türleri ne olurlarsa olsunlar, yerel rastlantısallıkları evrimlerinin –yaşamın bilinen tanımının önemi yok, yaşam ve evrim birbiri yerine kullanılabilir– benzersiz olduğunu, olacağını gösterir. Giordano Bruno'ya özgü dünyaların çokluğu gibi, yaşamların da çokluğu. Başka bir deyişle, insan evrenin bir köşesinde, bir kozmogonide –koz-molojide değil– her türlü ereklilikten ve anlamdan yoksun olarak ortaya çıkmış bir bilinçlenmedir. İnsan durumunun özü budur: anlamdan yoksun bir evrende, yaşamına anlam, ontoloji katmadan var olamayan bir tür.

Dünya'ya, yaşam taşıyan Dünya'ya duyduğum sevgi, ev-

renden daha büyüktür. Evrimden daha güzel bir öykü düşünülebilir mi? Birçok paleoantropolog, evrimin rastlantısallığıyla ilgili görüşlerimi paylaşmıyorlar. Ancak, yaşam tarihini ele almadan da, Dünya üzerinde insanlar var olduğundan beri, birçok türün aynı anda yaşamış olduğunu hatırlatmak gerekir. Yalnızca 40.000 yıl önce, hepsi de bilinçli, konuşan ve ölümden sonra ne olacakları kaygısını taşıyan üçten az olmayan insan türü bulunuyordu. Daha sonra *Homo sapiens*, zekâsına dar gelen bir Dünya’da tek başına kaldı. Birçoğu bunun böyle olması gerektiği için böyle olduğunu düşünüyor. Evrimci bakış açısıyla ya da bir buzul çağı öncesine kadar, birçok insan türü yeryüzünde bulunabilirdi, ama hiçbiri bulunmayabilirdi de. Ancak evrim rastlantısaldır. Yalnızca *Homo sapiens*’ler kaldı. Bu gerçekleştiği için gerçekleşmiş olması gerekmiyordu!

Tüm bu görüşler, ne astrofizikçi ya da kozmolog meslektaşlarımı ne de bilim dallarını hedef alıyor. Paleoantropolojide de bir o kadar görüş bulunuyor. Fizik alanında almış olduğum eğitim, narin Lucy beni naif kozmolojiden arındırdıktan sonra, sonradan dahil olduğum bilim dalına başka bir bakış açısıyla bakmama yol açtı. Her şeyden önemlisi, insanın ve yeryüzünün geleceğinin ne olacağıdır. Dünya’yı ve yaşamı küçümseyerek kendi kurtuluşlarının bencil arayışlarına sığınanlar, çalışma alanları ne kadar bilimsel, beşeri ya da yazınsal olursa olsun, midemi bulandırıyorlar. Dünya için mücadele eden ve yıldızların tozu olduğumuzu hatırlatarak bizi yıldızların saf güzellikleri içine sürükleyen Hubert Reeves’e hayranlık duyuyorum. Lucy gökyüzünde¹⁷, bilimlerin

17 1974 yılında, dört antropoloğun –Yves Coppens, Tom Gray, Donald Johanson ve Maurice Taieb– Etiyopya’nın Hadar Çölü’nde bulduğu fosilin adı için ilham kaynağı olan Beatles’ın Lucy in the Sky with the Diamonds şarkısının anısına.

sağladığı bilgilerin yıldızında ışıldarken hassas kemikleri yeryüzünde bulunuyor. Evrim olmadan muhteşem bir şeytansı şiir olan yaşamı yeniden oluşturamazdık. Dünyanın büyüsnü bozmaktan hâlâ kim söz edebilir? Bize göre, her şey burada başladı, Dünya’da, hassas Gaia’da. Gökyüzü ve yeryüzü arasında insan bulunuyor, ama aynı zamanda deniz de, yaşamın kaynağı. Eğer hâlâ kuşku duyuyorsanız bu kitabı kapatın ve Charles Trenet’nin *La Mer* (Deniz) adlı şarkısını dinleyin.

İnsan ve hayvan

Giulio Cesare Vanini'nin yakılması

Giulio Cesare Lucilio Vanini'nin külleri 9 Şubat 1619'da Toulouse'un rüzgârlarında savruldu. Engizisyon mahkemesi Vanini'yi canlı olarak yakılmadan önce dilinin ve boğazının kesilmesine mahkûm etti; tam bu hüküm yerine getirilirken Galileo teleskobuyla gökyüzünü inceliyordu. Böyle bir ceza-yı hak etmek için hangi aşağılık suçları işlemiş olmalıydı?

Lucilio Vanini, 1585 yılında Lecce yakınlarında, Torazino'nun etkili ailelerinden birinde dünyaya gelir. Roma'da felsefe ve teoloji öğrenimi görür. Napoli'ye döner ve bu kez, Rönesans'ta çok ilgi duyulan bir alan olan tıp ve hukuka yönelir. 1606'da dini hukuk ve sivil hukuk alanlarında doktora sahibi olur. Babası üç yıl önce ölmüştür, bu talihsizlik onu tarikatlara girmeye yönlendirir. 1608 ve 1612 yıllarında Padova Üniversitesi'nde bulur kendini. Ruhun bedene bağlı olduğunu –ölümlü– ve mucizelerin doğaüstü özelliklerini reddeden, Aristoteles geleneğine bağlı hümanist filozof Pietro Pomponazzi'nin etkisinde kalarak felsefe öğrenimini sürdürür.

Vatikan'la olan bir tartışmada Venedik'in tarafını tutar ve bu nedenle tarikatından bir uyarı cezası alır. Napoli'ye gitmek zorunda bırakılınca, Bohemya'da, İsviçre'de ve Hollanda'da seyahat etmeyi tercih eder. İtalya'ya dönünce, Ceno-va'da eğitim vermeye çalışır, daha sonra Marie de Medici saraylıları arasında görülür. Libertenlerin ve heretiklerin yazdıklarını çürüten bir kitap yayımlar. Başarısı çok kısa sürer; bir cinayet ve töre meselesinden dolayı İngiltere'ye kaçmak zorunda kalır. Katolikliğı reddedip Anglikanlığı kabul ederek Canterbury piskoposunun koruması altına girse de, bu durum onun Papa'yla yeni ilişkiler kurmasını engellemez. Ancak kısa bir süre sonra kendini hapiste bulur. Yeniden kaçır, kendi inancına geri döner ve cizvitlerin korumasını kazanır. 1615'te inançlarına olan itaatini dile getirmek amacıyla büyük bir coşkuyla olmasa da ateist doktrinleri çürüten, yeterince kuralına uygun ama ironiden de yoksun olmayan bir kitap yazarak ödeşmiş olur. Ama tüm bunlar onun özel sohbetlerde kilise karşıtı görüşlerini dile getirip doğanın yasalarınca yaşanması gerektiğini savunmasına engel olmuyordu.

Paris'e geldiğinde, öğrenciler edinir ve Mareşal Brassom-pierre'in rahibi olur. Burada, liberten ve ateistlerle ilgili yazıları çürüten başka kitap yazmayı tasarlar ancak Kilise el koyar. Yetkililer böyle bir girişimin, tam tersine yasaklanan kitapların tanınmasına yol açma riskini taşıdığını anlamakta gecikmezler. İkinci kitabını 1616'da yayımlar. İskender ve Julius Caesar arasında geçen konuşmaları, en fazla kışkırtma içerenleri keserek aktarır ve böylece Sorbonne Üniversite-si'nden iki doktorun onayını alır. Epikürosçu ve materyalist tezleri ustaca ortaya koyan bir kitaptır bu ve büyük bir skandal yaratan kışkırtmalar içerdii anlaşıldığında Sorbonne'lu iki doktor kandırıldıklarını anlarlar. Kitap için yakılma kararı

alınır. Vanini yine kaçar ve Pompeio Usiglio adını alır. Sonunda Toulouse'da tıp eğitimi verirken bulur kendini.

Pek yerinde olmayan sözleri, alayları, dine karşı saldırıları ve tavırları en liberten çevrelerde ona belli bir başarı kazandırır. Ancak tavırlarını çok abartınca skandala uğrattığı bir soylu tarafından ihbar edilir. Tutuklanır ve engizisyon onu korkunç bir cezaya mahkûm eder.

Hovardalık, materyalizm vs. suçlamalara ateizm suçlamaları da eklenir. *Diyaloglar*'ında Giulio Cesare, dini kuralların en çok tartıştığı tezleri, inanmıyormuş gibi davranarak dile getiren bir kişiyi büyük bir ustalıkla kurguluyor. Lucilio Vanini'nin yazarlık adı Giulio Cesare Vanini değil midir? Bu yazınsal türle Vanini kilise tarafından mahkûm edilen ve üstü örtülen farklı düşünce sistemlerini, özellikle de ateizmi ele alıyor. *Diyaloglar*'ın bir yerinde, Giulio Cesare, hayvanların tümünün balçıktan oluştuğunu söyleyen Lukretius'a dayanarak, hayvan türlerinin ortaya çıkışından söz ediyor. Balıklar, fareler, lağım fareleri ve öteki hayvanlar için bu böyleyse, insan için de aynı şey söz konusu olamaz mı? diye soruyor İskender. Büyük olasılıkla, diye yanıtlıyor Giulio Cesare, çünkü insanın eti ve davranışlarıyla hayvanlarındaki arasında büyük benzerlikler bulunuyor. Öyleyse insan, domuzların, kurbağaların ve maymunların leşlerinin çürümesi sonucu ortaya çıkmış olabilir. Ancak bunun biraz abartılı olduğunu ve en ölçülü ateistlerin bile, aynı ten rengine sahip olmaları nedeniyle sadece Etiyopya'lıları maymundan gelmekle sınırlı tuttuklarını belirtir. Daha sonra, ilk insanların vahşiler gibi dört ayakları üzerinde yaşadıklarına inanan bu ateistleri anarak: bu yaşam tarzını ancak zorlu çabalarla değiştirebildiğimizi, doğanın yaşlılıkta bu hakkı geri aldığını söyleyerek devam eder. Böylece, küçük yaşlarından itibaren ormana terk edilmiş insan yavrularının nasıl hareket edecekleri sorusunu yöneltir.

Vanini, *Diyaloglar*'ın bu kısmını, bu ateist saçmalıkları bir yana bırakmanın ve inancın kurallarına geri dönmenin daha iyi olacağını söyleyerek uzlaşıyla bitirir.

Sorbonne'lu doktorların bu metinden hiç hoşlanmadıklarını görebiliyoruz. Vanini sadece insanın ortaya çıkışının maddeden itibaren gerçekleştiği fikrini ortaya koyuyor: kutsal yaratılışa karşı “kendinden ortaya çıkan bir soy”. “Adam” (Âdem) sözcüğünün etimolojisinde “topraktan ya da balçıktan gelen” anlamı olsa da, İncil kutsal bir müdahaleyi varsayıyor. Daha rahatsız edici olanı, hayvanların balçıktan meydana geldiğini ve insanlarla hayvanlar, özellikle de maymunlar arasındaki anatomik ve davranışsal benzerliklerin mantığından yola çıkarak, insan için de aynı şeyin söz konusu olduğunu kabul etmektir. İnsanın, öteki hayvanlar üzerindeki egemenliğini sağlayan iki ayaklılığına karşıt olarak kökenindeki dört ayaklılığa gelince, libertenlerin savunduğu, dini kuralların ve filozofların şiddetle karşı çıktığı büyük bir tezdır bu. Vanini hoş karşılanmıyor, ancak kimse yanılmasın, o dönem için fazla iddialı ve birçoğu çok eski metinlere dayalı olan fikirleri, günümüzde de hâlâ kimi dini, felsefi hatta bilimsel kurallara ters düşmektedir. İnsanı hayvanlarla ve özellikle de maymunlarla karşılaştırmak modern engizisyonun şeytani *antropomorfizm* suçlamasıyla karşı karşıya kalmanın en kesin yolu olarak kalmaktadır.

İnsan tüysüz bir iki ayaklıdır

Felsefe tarihi, Platon ile Diyojen arasında geçen, insanın tanımıyla ilgili bir tartışmayı aktarır. Platon bağırır: “İnsan tüysüz bir iki ayaklıdır.” Diyojen tartışma arenasını terk eder ve bir süre sonra tüyleri yolunmuş bir tavukla içeri girer. Topluğun arasına salar ve: “İşte Platon'un insanı budur!” der.

Böyle bir sahnenin, ironiden yoksun, gülmeyi bilmeyen ve özellikle “İnsan nedir?” gibi temel bir soruya yabancı hayvanlar arasında gerçekleştiğini düşünmek zordur. Batı felsefesi artık insani olan durumunun parantezleri olarak, bir o kadar da ulaşılmaz noktalarda olan iki kavram yaratmıştır: hayvanlık ve kutsallık. Tanrılar ya da kutsal alanla ilgili olan her şey insanların tanrılar ya da Tanrı hakkındaki fikirleri ya da fikirler dünyası etrafında geliyor. Hayvanlara gelince, onların da var olmak ve gözlemlenebilir vücut ve davranışlara sahip olmak gibi büyük bir kusurları bulunmaktadır. İnsanlara ısrarla yeryüzündeki durumlarını hatırlatırlar. Bu durumdan nasıl kurtulmalı? İki bin yıldan fazla bir süredir, hayvanlar için olduğu kadar insanlar için de korkunç sonuçlar doğuran baskın bir Batılı felsefe akımı insanı hayvandan ayırmak için tüm gücünü kullanıyor. İnsanı tanrı yapmak için uğraşan bu ısrarlı arayış aslında “insan olmayan” hayvana karşı yönelmektedir. İnsan büyük bir yadsıma üzerine inşa ediyor kendini. Eğer Platon’un idealar dünyasında kalırsak böyle olabilir. Eğer Aristoteles’te olduğu gibi, bakışımızı hayvanlara çevirsek bu daha zordur. Düşünebilen tek hayvan olan insan, insanlığı büyük çabalarla yüceltmeye çalışıp sürekli hayvanlarca yakalanmasıyla Sisypheos’un durumunda bulur kendini. Bu yüzden, tanrılara ulaşamadığından, akıl tanrısı hayvanı uzaklaştırarak yükselmiş olma izlenimine kapılıyor. Hayvanlık, aklın insanlığa adadığı bir kurbandır. Bu cezayı çeken ve modernlik denilen şey ortaya çıktıkça daha da çok çekecek olan kurbanlar da hayvanlar olacaktır.

Presokratik düşünürler insanı hayvandan ayırmıyorlar. Canlı ve cansız arasındaki fark belirgin olsa da, insanla ilgili alanlara bağlı olan, doğanın canlı biçimlerinde hatta cansız kısımlarında bulunabilir. Hayvanların onları canlandıran bir ruhları vardır, bu ruh aynı zamanda akıl denilen bir eklentiy-

le birlikte insanda da vardır. Bir hiyerarşi değil bir süreklilik söz konusudur; bir bakıma hayvana karşı olumsuz bir duygu, hiç olmazsa olumsuz bir bakış açısı taşımamaktadır.

İnsan ve doğa arasındaki bu yer değiştirilebilirlik ilişkisi animist denilen birçok kültürde bulunmaktadır. İlk avcı-toplayıcı topluluklarda olduğu gibi büyük Doğu medeniyetlerinde (Şintoizm, hinduizm vs.) de büyük bir çeşitlilikle görülen bu tür inanç sistemlerinin hiçbiri “ilkel” inançları eleştirmiyor.

Antik dönemde hayvan

Platon sürekliliği de kabul ederek Sokrates’in düşüncesini yineler. İnsan kozmosun en tamamlanmış birimini oluşturur, bu düşünce de insanla ilgili sorgulamaya kozmik bir boyut kazandırır. İnsan evrenin merkezidir. Hayvanlara gelince, onlar da *Timee mitine* göre, insanın alt biçimlerini temsil ederler. Böylece örneğin, hayvanların perçinleri tırnakların alt biçimleridirler. Hayvanların insanın alt biçimleri olduğu düşüncesi, bir bakıma özünün sonsuzluğu fikrine de ters düşmektedir. Platon burada, insanın Dünya ve Ay arasındaki dünyevi konumunu dile getirir. İnsan, hayvanla arasında kesin bir çizgi bulunmasa da düşünce yoluyla doğadan uzaklaşarak idealar dünyasına ulaşmayı amaç edinmelidir.

Aristoteles felsefesi, biyolojik yaklaşıma öncülük ederek, gözlem ve karşılaştırmayı ön plana çıkarır. Aristoteles felsefeyi, işlevlerin –beslenme, üreme, solunum, hareket vs.– gözlemine dayalı natüralist bir düşünceye bağlıyor; karşılaştırmalı anatomi ya da yapıların incelenmesi adı bunun üzerine oluşturuluyor. İnsanlar ve hayvanlar arasında, türlerin doğal basamaklarına dönüşen (Ortaçağ düşünürlerinin *scala natura*’sı) bir süreklilik belirliyor. XIX. yüzyılın başına kadar felse-

fe ve biyoloji birbirinden ayrılmıyor. 1802’de “biyoloji” terimini yaratan Jean-Baptiste de Lamarck, 1809’da *Philosophie zoologique* (Zoolojik felsefe) adlı yapıtını yayımlıyor. Aristoteles’ten miras kalan türlerin doğal basamağının seküler şemasını bu kez dönüşümcü bir dinamik içinde buluyoruz. Eğer Lamarck ilk evrimci biyolog olarak tanıtılıyorsa, bunun nedeni yeni biyoloji anlayışıyla Yunan felsefesi arasındaki bağları kopardığı için değil, Hristiyan düşüncesinin uzun saptanımcı geleneğini kırdığı içindir. Batı düşüncesinde, XIX. yüzyılın başında –Ortaçağın sonundakinden sonra– Aristoteles biyolojisine ikinci bir dönüş yaşanıyor. Ve hâlâ temel Hominizasyon kavramlarını biçimlendirmeyi sürdürüyor.

Aristoteles, insanı siyasal bir hayvan, Site’nin bir aktörü olarak görüyor. İnsan, akılla ve aklın gerektirdikleriyle donatılmış ek bir özelliği olan bir hayvandır. İnsan *artısı olan hayvan*’dır. Hayvan da, akılla donatılmış olmasa da daha aşağı değildir, bu kadar. *Eksiği olan hayvan*, hayvanlık ve körü kö-rüne yapılan tüm olumsuzluklar korteji, sonraki yüzyıllarda ortaya çıkıyor.

Hristiyanlıkta hayvan

Hristiyan düşüncesinin içsellik arayışı, kendi içine kapanan bir dışlama düşüncesine dönüşüyor. Hristiyanlığın savunucuları insanı sadece Hristiyanlık içinde düşünüyorlar. Hayvanlar, Hristiyan olmayan tüm insanların ve kadınların katıldıkları dışlanmış ve lanetlenmiş bir sürüyü oluşturuyorlar. Hayvan hayvanlık içinde yok oluyor.

Aziz Augustinus daha az dışlayıcı bir tutum benimsiyor. Ama *Cite de Dieu* (Tanrı Devleti) adlı yapıtı yalnızca İsa’nın inancını taşıyanları içine alıyor. Daha sonra, insanı makrokozmosu temsil eden mikrokozmos olarak kabul eden dü-

şünce içine kapanan uzun Ortaçağ dönemi başlıyor. Tüm maddeler ya da evrenin tüm parçaları bedeninin farklı yerlerinde bir araya geliyorlar.

Milenarist¹⁸ ve kıyamet sıkıntılarıyla sarsılmış, inanç ve kurtuluş kavramları üzerine kapanıp kalınmış bu dönemde hayvanla ilgili sorular sorulmuyor bile. Ancak cinayetle suçlanan çiftlik hayvanlarına açılan ve kimi zaman meydanlarda gerçekleştirilen ve kurallarına göre, suçlayan ve savunan tarafların bulunduğu davaların yaşandığı şaşırtıcı bir dönem. Böylece, vebayı yaydıkları için dışlanan ya da her şeye karşın böyle bir suçlamadan kurtulmaları için koruyucusu olan fareler görülmektedir. Çünkü her ne olursa olsun hayvanları da Tanrı yaratmıştır.

Arap bilginler sayesinde Aristoteles felsefesinin yeniden keşfedilmesi, Rönesans'ın ve insan ile hayvan konusunun yeniden ortaya çıkışının habercisi oluyor. Akino'lu Aziz Thomas Aristoteles'in şemasını, *scala natura*'nın en tepesinde, bakışları Tanrı'ya ve göklere yönelmiş insanı yerleştirerek yeniden ele alır. Her bir basamağı kurtuluşa daha da çok yaklaştıran bir merdivendir bu. Hayvanlar değerden yoksun değildirler. Aziz François d'Assise, kendilerince yaratıcıyı onurlandıran hayvanlara karşı bir şefkat duyuyordu. İlk günahı işlememiş olduklarından tek yaşam yerleri yeryüzüdür. Bu kesin ayırım kayıp cennet betimlemelerinde de görülüyor, cennet bahçesi¹⁹ ve göksel cennet. İlk cennette, insan hayvanlarla uyum içinde yaşıyor; öteki cennette, yaratıcısının yanında sadece insan bulunuyor.

18 Milenarizm; yeni bir çağın başlayacağına ve Hz. İsa ve Havarilerinin önderliğinde kaybedilmiş cennete kavuşulacağına inanan, öbür dünyayla ilgili bir Hristiyan inancı. (ed.n.)

19 Adem ile Havva'nın yaşadığı bahçe. (ed.n.)

Hayvanın Rönesans'ı ve yaratılışın güzelliği

Rönesans'ta hayvan yeniden ortaya çıkar. Hatta bu panteizmi süsleyen fikirlerin yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte bir tür tepkidir de aynı zamanda. Lucilio Vanini, ilk kez insanı hayvana yaklaştırmakta tereddüt etmiyor. *Diyaloglar*'ında, Aydınlanma Çağının ve libertenlerin habercisi olarak bu tür fikirleri savunan “ateistler”den söz ediyor.

Fransız libertenlerinin fikirleri, Aristoteles'in skolastik ka- buğundan sıyrılmış mirasının bir kısmını, özellikle de dünya- yı büyük bir hayvan olarak tasarlayan düşüncesini yeniden ele alıyor. Kozmos ve içinde bulunan tüm canlılar, zamanın ve uzamın sonsuzluğu içinde gittikçe daha kusursuz biçimle- re doğru eğilim göstermektedirler. Ruh, tinselliği ve ölümsüz- lüğü ciddi bir biçimde zarara uğrayan bir başıboşluğa dönü- şüyor. Bu düşüncenin kaynağı Padova Üniversitesi'nde ru- hun ölümlü olduğunu söyleyen Pomponazzi ile öğrencilerin- den biri olan Lucilio Vanini'dir.

Fransız materyalist liberten akımı, doğa insanının dört ayaklı olduğunu savunan Théophile de Viau'nun metinleri aracılığıyla bu deist²⁰ ve ateist –o dönemlerde bu iki terim arasında ayırım yapılmıyordu– görüşlerle beslenmektedir. Ünlü *antidescartesçi* Pierre Gassendi de insanın, her şeyden önce, toplum gelenekleri tarafından bozulmuş bir dört ayaklı olduğunu savunmaktadır. Bu liberten görüşlerin en güzel sentezini arkadaşı Cyrano de Bergerac'ta görüyoruz.

Cyrano de Bergerac Gassendi'yle görüşüyor ve Ay'ın ilk haritası gibi çalışmalarını da tutkuyla izliyor. Farklı yazı ve mektuplar aracılığıyla, Galileo'nun çalışmalarının ardından

20 Evreni yaratan bir Tanrı'nın varlığına inanan ama dinlerin, dolayısıyla peygamber ve kutsal kitapların varlığını reddeden anlayış. (ed.n.)

döneminin bilimsel ilerlemelerini “halka indirgemek” konusunda büyük bir yetenek sergiliyor. *Histoire comique des états et empires de la Lune* (Ay’ın hallerinin ve etkilerinin komik öyküsü) adlı yapıtında kahraman, Selenit’ler arasında bulur kendini. İnsanlardan çok daha büyük oldukları halde, doğa onlara dört uzuv verdiyse tüm hayvanlar gibi bunu kullanmaları gerektiği kanısında olduklarından dört ayak üzerinde dolaşmaktadırlar. İki ayaklı insan, Rousseau’nun söyleyeceği gibi toplum tarafından değil de, bu benzetmede dünyayı kendi düşüncesine indirgemek iddiası tarafından, bir bakıma yozlaştırılmış bir dört ayaklıdır. Cyrano, Descartes’in fiziğine katılsa da, burada *cogito*’suna doğrudan bir saldırı söz konusudur.

Cyrano doğanın içinde bir süreklilik olduğunu ve insanın da ötekiler gibi bir hayvan olduğunu düşünür. İnsanın tuhaf iki ayaklılık alışkanlığı ölümünden sonra yayınlanan *Etats et Empires du Soleil* (Güneşin hal ve etkileri) adlı kitabında tekrar karşımıza çıkar, burada öykünün kahramanı bu kez, doğal olarak iki ayaklı olan kuşların mahkemesinde bulur kendini. İnsanların verdiği kötü eğitim nedeniyle doğasının bozulduğunu iddia ederek savunmasını yapar. İnsan ve maymun arasında yalnızca çok az bir “madde” farkı vardır. Kimi tarihçilere göre, Cyrano’nun mutasyon zincirinden oluşan doğa kavramı değişimin, dolayısıyla da evrim fikrinin öncüsü sayılır.

Cyrano, Vanini’nin yakıldığı yıl doğuyor. “Preklasik” adı verilen bu dönemde yazarlar artık yakılmıyor, sansürleniyor, unutulmaları sağlanıyor ve daha sonra soytarı ve düelloloculara dönüştürülüyorlar. Spinoza gibi bir filozof (1662–1677) libertenlerin öne sürmüş olduğu büyük fikirlerden yola çıkarak tutarlı bir felsefe sistemi oluşturuyor ve yapıtı hemen Kilise tarafından sakıncalı ilan ediliyor. Mekanist düşüncenin zaferiyle kısa bir süre sonra her şey yoluna giriyor.

Doğayı, koruyucu Tanrı’nın gözetimine bırakılmış, yaratıcı

tarafından kurulan ve yaratılan kutsal bir tapınak gibi gören natüralistlerin yüzyılı ufukta görünse de, dönemin ruhunda bu türden bir ayırım bulunmuyor. Gökyüzünde bilim ile Kilise arasındaki işler artık yolunda gitse de, dünyevi işler hâlâ engizisyonun gözetiminde bulunuyor. Bütün türler, yaratıcının onlara bahsettiği yerde, yerli yerinde bulunuyorlar. İnsanın görevi yaratılışın güzelliğini, Tanrı'nın gözetimi sayesinde ortaya çıkmış olan doğanın bu gösterisini onurlandırmaktır.

Makinelerden modern zamanlara

Descartes, basit makinelere dönüşmeseler de, hayvanları makinelere yakın görüyor. Ancak Descartes'ın bu görüşü genelde tarihin bize sunmaya alışık olduğu kadar katı değildir. İçgüdülerini ortadan kaldırmak gibi büyük bir sakıncası olan çok heuristik bir benzetmedir aslında söz konusu olan. Ruhu bedenden ayırarak, bedeni bilim için incelenebilir hale getirir.

Mallebranche gibi Descartes'ın takipçilerine, hayvanı kaldiraçlara ve tekerleklerle indirgeyen tümüyle şeyleştirilmiş bir kavramı borçluyuz. Hiçbir duygu, hiçbir duyum, hiçbir duyarlılık yok: Port-Royal'daki beyler karınları yarılmış, tahta plakalar ya da kapılara çivilenmiş köpek bedenlerini incelemeye başlayabilirler böylece. Anatomi ve fizyoloji alanındaki ilerlemelerin gerçekleşmesi için bu acıların yaşanması şart mıydı? Avrupa bu yola başvurduysa da, Fransa bu konuda ayrı bir coşku sergiledi. Descartes'tan iki yüzyıl sonra, hayvanların korunmasından yana olan İngiliz halkı, Fransa'ya resmi bir ziyarette bulunmaya hazırlanan kraliçe Victoria'dan Fransız laboratuvarlarında işkence gören bu hayvanların hakkını savunmasını ister. Claude Bernard da, XX. yüzyılın sonuna kadar neredeyse hiç sarsılmadan sürecektir olan bu geleneği izler. Endüstri alanı üretimindeki hayvanların ye-

tiştirilme koşulları da bu anlayışın sadık mirasçılarıdır. Vicdanlarımızı rahatlatmak için Descartes'a yüklenmek çok kolay. Ama hangi vicdan? İnsanki mi?

Descartes'ın ve Francis Bacon'un dönemi bilgi ve teknik yoluyla doğaya egemen olma tasarısını kurar. Ütopyalar, modern zamanları insanların değil görevlilerin doldurduğu şehirler olarak öngörürler. Ütopik şehirlerin çizimlerindeki binalar geometrik olduğu kadar ezici yapılar olarak gösterilirler. Doğa dışlanmış durumdadır: ne ağaçlar ne de hayvanlar görülür. Ütopya olan da budur. Günümüzde bu terim, hayali ve idealize edilmiş, hatta kimi zaman biraz cennete benzeyen bir dünyayı çağrıştırır. Ancak cennetle hiçbir ilgisi yok bunun. Thomas More'un *Ütopya*'yı yaratması Francis Bacon'un *Yeni Atlantis*'ini çağrıştırır: Aziz Augustinus'un *Tanrı Devleti*'ndeki kentlerden esinlenilmiş. Ütopist ikonografi doğanın her türlü varlığını siliyor. Bu durum insan için ne gibi sonuçlar doğurdu? Michel Foucault'nun çok güzel betimlediği Bentham'ın *panopticon*'u²¹ yakındır. Hayvanların durumuyla ilişkisi nedir? İnsanları belli görevleri yerine getirmeye indirgeyen basit işçiler, birer makine olmaları. Yakın tarih birçok ütopist deneyim ve tanıklık sunmaktadır: Arc-et-Senans tuz madeni²² ve Ledoux'nun mimarisi; sanayi devriminin itici fabrikaları; Taylorizm²³ ve XX. yüzyılın karanlık kampları...

21 Jeremy Bentham'ın tasarladığı, ancak hayata geçirilmemiş bir hapisane projesi. Sekizgen biçiminde hücreler daire şeklinde sıralanmıştır, tam ortada ise gözetleme kulesi vardır. Kuleden bütün hücreler görülür ama mahkûmlar gözetleme kulesini göremezler ve bu yüzden sürekli olarak izlendiklerini düşünüp bir otokontrol mekanizması geliştirirler. Mutlak yetkiye sahip kişilerin görülmeden görmeyi amaçladığı bir iktidar anlayışının metaforik anlatımı olarak da kullanılır. (ed.n.)

22 1775-1779 yılları arasında mimar Claude-Nicolas Ledoux tarafından inşa edilen ve yarım daire biçimindeki ilginç yapısıyla dikkat çeken endüstriyel mimari örneği. (ç.n.)

23 Amerikalı iş adamı Frederick Winslow Taylor'un, işçiyi bir makine yerine koyarak geliştirdiği, işçi sendikalarından büyük tepki gören yönetim sistemi. (ed.n.)

Charlie Chaplin'in *Modern Zamanlar*'ının modernliğı artık eğlendirmiyor. Hayvanın ruhunu yadsımak, her şeyden önce öteki insanları hayvanlaştırma hakkını kendinde görmektir.

Descartes'in döneminde hayvanları başka bir bakış açısıyla ele alanlar da bulunuyor. Ezop kadar eski mitlerle ve imgelerle dolu bir etolojinin²⁴ muhteşem öncülerinden olan La Fontaine'den söz ediyoruz. Bu mekanist yüzyılda ilerleme fikrinin savunucularından biri olan Bossuet bile, hayvanların makineden daha öte olduklarını görüyor. Ancak ruhları öğüten makine yürümeyi sürdürüyor ve başlarına doğru ilerliyor.

Ruhsuz psikoloji ve etoloji

Hayvan ruhuyla ilgili ilk araştırmalar, La Mettrie gibi önemli öncüler bulunsa da, XIX. yüzyılın başındaki bu mekanist gelenek çerçevesinde gerçekleşir. Pavlov'un ünlü köpek deneylerini anımsayalım. Büyük öncülerinden biri John B. Watson olan davranışçı akım, bir bakıma bu anlayış içinde ortaya çıkar. XX. yüzyıl psikolojisi, yalnızca gözlemlenebilir olanı dikkate alan bu yaklaşımın etkisi altındadır. Bir bilinç psikolojisi değil de bir davranış psikolojisi olan bu "ruhsuz psikoloji", öğrenme, şartlanma vb. kavramların gelişmesini sağlar. Bu davranışçılık, hiçbir ruh halini gözetmeksizin hayvandan insana geçiş yapar. Böylece fareler, güvercinler ve insan denekler aynı testlere tabi olurlar. Beyin, uyarılar alan ve harekete geçen bir kara kutudan başka bir şey değildir. Uyarı ve yanıt arasında olup bitenler söz konusu bile edilmez. XX. yüzyılın hayvan psikolojisi, öğrenme kavramı bağlamında, insan psikolojisini ele alma tasarısı olan bu yaklaşım tarafından yönlendirilir. Yukarıda sözünü ettiğimiz so-

24 Hayvan türlerinin kendine özgü davranışlarını inceleyen bilim dalı. (ed.n.)

nuçlarıyla makine-hayvan ütöplast tasarısı, insan psikolojisini kontrol altına almak isteyen bu davranışçı ekölün babası Burrhus Skinner'in tasarısıyla birleşiyor. Günümüzdeki kimi psikoloji ekollerinin bu mekanist görüşü destekledikleri gibi makine-hayvan anlayışını da sürdürdüklerini anımsatmak gerekir. Bir kez daha, oluşturulan hayvan kavramının arkasında az çok örtülü bir şekilde insanın hayvanlaştırılması, köleleştirilmesi tasarısı yatmaktadır.

Davranışçılığın yanı sıra hayvanlarla ilgili başka bir bakış açısı gelişti: 1973 yılında, tıp ve fizyoloji dalında üç Nobel ödölü verilmiştir; Karl von Frisch'in arıların dansını betimlediği çalışmaları; Nikko Tinbergen ve büyük martı ve iskorpit balığı üzerine çalışmaları; Konrad Lorenz'in boz kaz ve içgüdü teorisi. Davranışlar her türe özgü, ancak tüm türlere uygulanabilen, içgüdülere dayanan mekanizmalar olarak tanımlanıyorlar. İşlevsel bir etolojidir bu; organizma için fizyoloji ne ise, psikoloji için de işlevsel etoloji odur. Davranışların geliştirilmesi ve ortaya konmasıyla ilgilenir. Kaçınılmaz olarak, maalesef, Skinner gibi Lorenz de insanları manipüle etmekten başka bir şey düşünmeyenlerin cazibesine kapılır. Nikko Tinberg, arkadaşı Lorenz'in Nazi savlarına olan sempatisinden dolayı yıllarca Almanca konuşmayı reddedecektir.

Aslında, hayvanların kafalarının içinde olup bitenleri kavrayabilecek durumda mıyız? Descartes makine-hayvanının bir ruha ya da bir tür düşünceye sahip olduğunu yadsımıyor ancak, "hayvanların yüreği" adını verdiği şeyi anlamak bir yana, algılayıp algılayamayacağımız sorusunu yönelterek, konuyu havada bırakıyor. Bu görüş Ludwig Wittgenstein'in şu ünlü sözünü anımsatıyor: "Aslanlar konuşabilseydi..." Bilim ve teknik alanındaki ilerlemeler bilişsel bilimler sayesinde kara kutuyu açmamızı sağladı. İnsan ve canlı arasındaki boşluğu kaplayan makineler, hayvanların incelenmesi için yeni

olanaklar sunuyor. Bilişsel yaklaşım bilgisayar, yapay zekâ ve sibernetik alanlarındaki ilerlemelerin etkisini taşımaktadır. Hayvanların yetenek ve yetileri insanların gerçekleştirdikleri teknik ilerlemeler oranında ölçülebilir. Hayvanlar da bu durumdan pasif yarar görürler.

Hayvanın yeniden keşfedilmesi, hayvan psikolojisi, davranış üzerine yapılan çalışmalar da ancak laboratuvarlar, farklı testler ve başka labirentlerden geçmektedir. Yalnızca gözlemi gerektiren başka bir alan etolojisi de gecikmeli olarak XX. yüzyılın ikinci yarısında gelişti. Çok basit ve masraflı az bir yaklaşımdır bu. Burada, tezleri birçok çağdaş filozofa esin kaynağı olan etolojinin büyük ismi Jakob von Uexküll'ü anmak istiyorum. Uexküll'e göre hayvanlar uyum sağladıkları, kendilerine özgü bir çevrede yaşıyorlar. Davranışsal özellikleri dünyalarının gereklerini yerine getiriyor. Dünyalar yaratabilen, dünyayı inşa edebilen insan için de aynı şey söz konusudur. Yalnızca insan, yaşadığı ortamın ötesinde dünyaya bir anlam verme yetisinden yararlanabiliyor. Heidegger bunu şöyle ifade ediyor: "Hayvanın dünyası yoksul, insanınki ise varlıktır." Fransa'da, teknik filozofu ve insan ile hayvan sorunuyla ilgilenen Georges Simondon makineyi insan ve hayvan arasına yerleştirerek bu görüşü yeniden ele alıyor. Rüya görseler de, hayvanların kendi dünyalarının dışındaki dünyayı başka biçimlerde tasavvur edip edemeyeceğini bilmiyoruz. Aslında, bu varsayımı test edebilme olanağımız yok, çünkü terimin davranışçı anlamıyla bu durum gözlemlenebilir değildir. İnsanın dünyayı oluşturduğu yadsınamaz, ancak bu ifade, doğal zorunluluklarından kurtulabileceği anlamını da içerir. O zaman neden hayvanları bu kadar tekdüze ve kısıtlı dünyalardan başka bir yerde tasarlamakta bu kadar yetersiz kalıyor insan? Laboratuvarlarımızdaki makinelelerimizle "hayvanların yüreğine" ulaşmayı umabiliriz, ancak

bunu düşünmek ve uygulamak gerekir, hayvanlar için başka yöntemler bulmalıyız. Anlamsız bir tasarı mı bu? Tanrı'ya olan inancın yer aldığı beyin modülünü bulmak için beyin görüntülemenin en ileri teknolojilerini bir araya getiren deneyler yapılmaktadır. Düşünmüş olmak yeterli.

Bilişsel bilimler ve etoloji, insanda bulunan bilişsel yeteneklerin hayvanlarda da bulunduğunu gösteren gözlemleri bir araya getiriyor. Aslında, acaba insan sahip olmadığı bilişsel yetenekleri belirleyebilme becerisine sahip midir? Korkarım ki Descartes'ın söyledikleri tüm anlamını burada buluyor. Balinalar ve yunuslar gibi çok zeki ve sosyal –ikisi birbirine bağlıdır– hayvanlar ne düşünüyorlar ve tasavvurları nelerdir? Bunu maymunlarda, özellikle de bize çok yakın olan büyük maymunlarda belirlemenin çok daha kolay olacağını göreceğiz (bir sonraki bölüme bakın).

Hayvanlığın değişkenliği

Hayvanlar için belli bir döneme denk düşen bir bakış açısı bulunmamaktadır: Antikçağ, Hristiyanlık, Rönesans, modern çağlar vs. İnsanla hayvanın ya da hayvan konusunun –ondan ayrılmak isteyen insan konusundan bağımsız olamayan– karşılaştırması, arkaik ya da pagan denilen ve insanı canlılar dünyasına –daha da geniş olarak kozmosa– bağlayan bir anlayış ile radikal olduğu kadar “modern” olan makine-hayvan öncülü arasında değişkenlikler göstermiştir. Tarihin ve hayvanların tarihinin her dönemi düşmanca tutumlara sahne olmuştur. Şu trajik tespit de bu durumu kanıtlar: Tarih boyunca bilimlerin ilerlemesiyle makine-hayvan kavramının da bir o kadar keskin bir ayrımla betimlenmesinde ısrar eden düşüncenin, üstelik üzerine damga olarak insanın doğaya egemenliğini yerleştirmeye çalışan bir felsefe geleneğiyle ifa-

de edilmesi. İnsanın üstün onurunun gittikçe daha çok cezasını çeken ve sessiz kurbanı olan hayvan. Boş yere ona özgü bir tanım bulmaya çalıştığımız hayvan. Çünkü Sokrates'in sorduğu sorunun uzantısı burada bulunuyor: yüzyıllar boyunca oluşturulan ve yalnızca şu baş döndürücü çıkmaza varan bir dışlama mantığı: "hayvanın hiçbir tanımı yoktur." Sokrates ne düşünürdü? Bu sonuca varmak için yazılan onca kitap! Hayvan, insanın olmadığına inandığı ya da olmadığını düşündüğü her şeydir, *apophatik* tanım dediğimiz şey. Dile getirilen tüm ölçütler şöyle sunulabilir: "Hayvan ... değildir." Belirsizliğin boşluğu karşısında, bir olumsuzlamalar uçuşunu önünde insanın onuruna hizmet ettiğimizi nasıl iddia edebiliriz? Onu ilgilendiren her şeyi *omphalos*'tan²⁵ uzaklaştırdıktan sonra nasıl insan diyebiliriz?

Daha materyalist bir bakış açısıyla baktığımızda, tarih boyunca ekonomik sistemler olarak üretim olanaklarının gelişimiyle hayvanın konumu arasında bir bağlantı olmadığını görmekteyiz. Avcılık ve toplayıcılık ekonomisiyle yaşamlarını sürdüren geleneksel halklar, hayvana ve yaşama saygı duyarak insan ve doğayı oluşturan her şey arasında uyumlu bir bakış açısını korumaktadırlar. Hiçbir zaman var olmayan Rousseau'cu bir dünya fikrini sarsmak değil söz konusu olan. Avcı-toplayıcı insanlar bile kendilerini kendi insanlıkları içinde, tam da düşünen dünyalar ve kozmolojiler yaratan, baskın ve insan odaklı, yoksa insanmerkezli konumlarının bilincinde olan insanlar olarak düşünüyorlar. Reenkarnasyona ve ruhgöçünün türevlerine olan inanç tarım, ticaret ve endüstriyle uğraşan toplumlardan olduğu kadar geçmiş ve günümüz kültürlerinden de oluşan geniş bir yelpazede görülmek-

25 Yunanca kelime anlamı göbek deliği, mecazi olarak orta, merkez anlamına gelir. (ed.n.)

tedir. Bu inançlar, ekonomik ve endüstriyel dinamizmleriyle Batı toplumlarıyla rekabet eden modern toplumlarda da hâlâ görülmektedir.

Öyleyse, o muhteşem Batılı zekâlarımız paganların arkaik inançlarını çekiştiredursunlar! Aslında, bu insan ve hayvan sorunu Akdeniz havzasında ortaya çıkıp farklı monoteizmler çerçevesinde giderek daha da anlamsızlaşan bir sapmanın içinde yitip gidiyor. Batı dünyasında, insanın bilim ve teknik yoluyla doğaya egemen olma hırsı, Rönesans'ta Francis Bacon ve René Descartes'la vücut bulan bir tasarı haline geliyor. Bu Faust'çu amaç doğrultusunda, tüm ruhunu kaybeden hayvandır. Tüm bunlardan insanın ne kazandığını sormaya da hakkımız var. Çünkü ticaret ve Hristiyanlaştırma aracılığıyla Batı düşüncesinin kültürel ve ekonomik gelişimi boyunca, hayvan/insan ilişkisinin dikotomik ve radikal bir anlayışı yayıldı. Dünyanın, özellikle de çok eski ya da en azından daha az geçici dengele-re alışık olan bölgelerinde biyolojik çeşitliliğe mal olan ve artık onarılması mümkün olmayan felaketleri de, özgür ve sözde sorumluluk sahibi insana adanmış bu görüşün sonuçları arasına yerleştirebiliriz. Bu dikotomik ve radikal anlayış insanın doğaya egemen olma isteğinin biçimlerinden biri, öteki kültürlerin ve yaşayan modern bilimlerin söyledikleri her şeyi reddeden ya da yok sayan bir ideolojidir.

Sürekli itirazlarla karşılaşmış böylesine azınlıkta var olan –yalnızca Akdeniz havzası ve Batı merkezli– bir düşünce nasıl oluyor da hâlâ en hararetli tartışmaları canlandırabilecek kadar kendini kabul ettirebiliyor? Bir düşünceden öte bir ideoloji, başarı göstermiş olan güçlü bir ideoloji söz konusudur. Neden? Çünkü insanı evrenin merkezine yerleştiren bir kozmolojiyi yeniden kuruyor. Üç bin yıldan az bir sürede, bilimle desteklenip teknolojiyle güçlenen bir felsefe, –insanmerkezli ve erkeküstünel *omphalos* tarafından yerleştirilmeye

Çalışılan baskın bir akım– insanın üstünlüğünü antik Yunan’dan miras kalan mitler doğrultusunda yeniden dile getiriyor. Hayvan ve Tanrı arasında bulunan insan, hayvanı kendinden uzaklaştırdıka Tanrı’ya daha çok yaklaştı, ancak kutsal olan ulaşılamaz kalandır. tekini alaltmadan nasıl ykselebiliriz? Paleoantropoloji ve hominizasyon ilkesi tüm bu görüşleri, tıpkı Stanley Kubrick’in *2001: Bir Uzay Macerası* adlı filminin etkileyici açılış sahnesinde olduğu gibi, insanı alet sayesinde hayvanlıktan çıkarak özetliyor.

Tartışma yeniden canlanıyor

Son on yıldır Fransa’da, özellikle etoloji ve hayvan psikolojisi alanındaki bilimsel ilerlemelerin gelişimine duyarlı filozoflar sayesinde insan ve hayvan sorunu yeniden gündeme oturdu. Bu tartışma, yüksek öğrenim, hazırlık sınıfları ve lise son programlarında yer alıyor. Descartes’in ülkesi seküler ayrıcalığından uyanıyor, ancak zorlanarak. Gerçekten insanca bir hata yüzünden bu uyanış zor oluyor.

Bu soru, farklı etik, metafizik, dini ve antropolojik temellerinin çok derin etkisi altında bulunmaktadır. Bu soruyu yeniden sormak ve üzerinde düşünmek, dünyayla ilgili farklı sorgulama türleriyle ve tüm bunlara özgü epistemolojilerle mücadele etmek demektir. Bu da günümüzde yapılan tartışmalarda birçok karışıklıkla ortaya çıkıyor. Filozoflar daha etkin ve iyi hazırlanmış görünüyorlar, ancak bu da bu alana el atan bilim adamlarına ciddi sorunlar yaratıyor, iyi bir felsefe eğitimi- ne sahip olmaları dışında.

Kenarda kalmış felsefe akımları yeni ışıklar altında yeniden canlansa da –Aristoteles, Akino’lu Aziz Thomas, Montaigne, Condillac, Merleau-Ponty, Derrida, Deleuze, Elisabeth de Fontenay– engizisyon tarzı aforoz gibi kötü alışkanlıklar

sürüyor. Çünkü varlık felsefesine egemen olan akım, bilgi dağarcığı üzerinde, antik seküler şemayı yeniden ele almaktan başka bir şey yapmıyor. Tanrı'nın yerine insanı, şeytanın yerine de hayvanı koymak yeterli olacaktır. Başka bir deyişle, iyi ve kötü arasındaki dikotomi. Engizisyon modasına gelince, insan onurunun, o yüksek onurun savunucuları bu paradigmayı sorgulamaya cüret edenleri insanı yadsımak, insana inanmamak, kısacası, küçük düşürmekle suçluyorlar. Genlerimizden başlayıp anatomi, fizyoloji hatta bilişsel yeteneklerimizden geçerek ne olduğumuzu söylemek değil göstermek iftira etmek midir? Tüm özelliklerin yaşayan en büyük ağacın farklı boğumlarında nasıl bir arada bulunduğunu, insanı kendine özgü yapan özelliklerini yok saymadan göstermek hakaret etmek midir? Bize çok yakın türlerde ahlaki davranışın olduğu gibi uzlaşım yeteneklerinin temellerinin olduğunu göstermek insanmerkezliğe kastetmek midir? Bir yandan, hayvan-nesneyi her türlü bilimsel uygulamadan uzaklaştırarak başkalarını sorgulama gücünü elinde tutanlar sürdürdükleri bilgisizlikleriyle yoğrulmuş kesin yargıları üzerine kurulu olarak başkalarından açıklama isteme hakkını kendinde görüyor ve yüz kızartıcı antropomorfizm suçlamasıyla aforoz ediyorlar. Yine aynı kişiler -insanı hayvandan ayıranlar- daha iyi dışlamak ya da yok etmek için hayvanlaştırdıkları öteki insanları, başka yerlerdeki insanları en kötü durumlara maruz bırakırken hayvanları göreve çağırıyorlar. Bu hayvan-makinenin ne işe yaradığını daha iyi görüyoruz. Eğer insan özgür ve sorumluluk sahibiyse, yani hayvan değilse, neden dehşete varan en insanlık dışı sapmalarını açıklamak için şeytan olarak hayvanı davet ediyor?

Başka bir soru daha akla geliyor: nasıl oluyor da bu kadar arkaik bir tutum Aydınlanma Çağından iki yüz yıldan fazla bir süre sonra düşünürler dünyasında hâlâ varlığını sürdürebil-

mektedir? Yıpranmaz skolastik sayesinde. Önemli yazarlardan alıntılar yapılır, metinleri yorumlanır. Metinler, yorumlanmış metinler, yorumlamalar, yeniden yorumlamalar vs. bilim ve gözleme dayalı bilgilerin, ilerlemelerin hiçbir biçimde dikkate alınmaması, seçilmiş yazılar mağarasına tümüyle kapanma söz konusudur. Doğal bir seçim değil, skolastik bir seçim bu. Yakın bir zamanda insanlığın temeli üzerine yazılmış bir kitapta hayvan psikolojisi ve etoloji alanındaki tüm ilerlemelerin reddedildiğini okuduk; insanmerkezli düşüncenin dar çemberinin dışında bulunan tüm filozofların bilinçli olarak yok sayılmasının bir kanıtlanmasıdır bu. Yazar son yıllarda elde edilen yeni bilgilerden söz ediyor –başka ne yapılabilir?– ancak bilimlerin insanla ilgilenecek kadar tutarlı olmadıklarını söyleyerek kanıtlamasını bitiriyor, özellikle de genetik, etoloji ve primatolojinin. Buna her şeye yol vermek denir. Uluslararası dergilerde yayımlanmalarına karşın, ancak egzotik bir yarar atfedilen bilim alanındaki son gelişmelere karşı çıkmak için Buffon ve Schopenhauer’in görüşlerini öne sürüyor yazar. Başka yazarlar da, çalışmalarının sonuçları kendi gerçeklik inançlarını desteklediği için kimi bilim adamlarına bu vesile ile atıfta bulunuyorlar. Bunu yaparken de, bilim adamlarının yüksek akademik mevkilerine, saygın unvanlarına, yüceltici sıfatları ihmal etmeden göndermeler yapıyor. Kanıtlamayı ararken otorite kanıtlarıyla karşılaşıyoruz. Epistemolojide buna arkaik empirizm adı verilir. İkna olmak için hayvan konusuna ayrılan programların yazarlar listesine bakmak yeterli olacaktır. Büyük bir sevinçle Montaigne’i bulabiliyoruz ama Merleau- Ponty ya da Gilbert Simondon’a daha az rastlıyoruz. Darwin’e ve şeytani etolojik yandaşlarına gelince; onları boşuna aramayın.

Ancak her şey ilerliyor. Analitik felsefe bir yana, tartışmaları ve çürütmeleriyle doğa felsefesi adı verilen yeni bir felse-

fe etrafında yeni akımların geliştiğini görüyoruz. İnsanı ve dünyayı yeniden sorgulamak, insana özgü olan budur işte. Felsefe soru sorma sanatı üzerine kuruludur, yanıtlar üzerine pek değil. Verimli düşüncesi, mermerler üzerine kazılmış gerçeklerin soğukluğu içinde donup kalıyor.

Yeni fosiller eski fikirler

Yukarıda sorulduğu gibi insan ve hayvan sorunu hominizasyonun en bilinen ve en klasik anlayışlarında da görülmektedir. Hominizasyon şemasının sağlam vasisi Aristoteles'tir. Türlerin doğal basamaklarını burada da buluyoruz; iki ayaklılık sayesinde bedenin doğrulması; ellerin özgürleşmesi; alet.

Aristoteles'ten, işlevlerle ve özellikle de yapılarla ilgilenen bir yaklaşımı devralıyoruz. Canlılar dünyasında süreklilik vardır ve insan en üstün, en tamamlanmış yerde bulunur. Ruhlar arasında da süreklilik vardır –bitkisel ruh, hayvansal ruh– ancak sadece insan dünyada yaşadığını düşünmesini ve dünyaya hükmetmesini sağlayacak akla sahiptir. Platon'un aktardığına göre Protagoras'ın miti, aleti ve tekniği de ekleyerek bu görüşü güçlendirmektedir. Bu mite göre, tanrılar Epimetheus'u canlıları yaratmakla görevlendirirler. Epimetheus da onları kimi özelliklerle donatır: etoburlar için kesici dişler ve pençeler; otoburlar için toynaklar ve boynuzlar vs. En son insanı yaratır ancak ona verecek avantajı kalmamıştır. İşte bu sırada Prometheus tanrıların ateşini çalar ve insanlara verir. Sonrasını biliyoruz. Burada dünyaya çıplak ve kırılgan gelen insan mitini buluyoruz. (Bu konuda hayvanların görüşü filozoflarınkinden daha farklı olmalıdır.)

Hominizasyonun felsefi öyküsünde, kendini tüm tehlikelere açık bir dünyada, savanda her türlü korumadan yoksun

olarak bulan büyük bir maymun anlatılır. İşte çıplak maymun ayağa kalkıyor; iki ayaklılığın ve tüm insanlaştırıcı sonuçlarının ortaya çıkışı. Savan, doğayı ve tehlikelerini temsil ediyor; ona hükmetmek gerekiyor. Böylece ilk insanlar kendilerini korkunç yırtıcı hayvanlardan korumak için taş, kemik ve sopalar ediniyorlar. İlk insanlar daha sonra saldırı amacıyla kullanacakları savunma araçları buluyorlar. Teknik aracılığıyla güçlerinin ve yapabileceklerinin farkına varıyorlar. İnsanlar doğal zorunluluklardan kurtulup dünya üzerine etki ederek ve hiçbir türün asla yapamadığını yaparak (okyanus diplerinin keşfi ve uzay istasyonları olmak üzere her türlü ortamda yaşama) gittikçe bir kültür kazanıyor.

Düzlük parabolü insanın kökenleri ya da insan soyuyla ilgili tüm yorumları uzun süre etkileyecektir. Kozmolojilerde olduğu gibi, karanlık ve kaotik bir dünya vardır, ormanların dünyası; daha sonra doğum gibi bir kopma, dramatik bir kovulma ve gerçek dünyaya giriş söz konusudur. Ancak bu gerçek dünya gelince insan bedenine ve doğaya teknik yoluyla egemen olmak için ayağa kalkıp ortaya çıkıyor.

Ancak paleoantropoloji ve bollaşan fosilleri bu mitleri ayaklar altına alıyor. İnsan, *Homo* cinsi, iki ayaklı tek cins değildir. Aksine, *australopitek* atalarımız ya da diğerleri ormanlar dünyasında şaşırtıcı çeşitlilikteki bir iki ayaklılıkla hareket ediyorlardı. Alet kullanımına gelince, atalarının yanı sıra, henüz yok olmamış olan şempanzeler soyu gibi başka soylarda da görülmektedir. İnsan, özellikle kökenlerimizdeki ilk insan, efsanelerdeki kadar basit değil.

XIX. yüzyılın sonunda, tarihöncesinin icat edilmesinden bu yana, uzun evrim yolunda Hominid'lerin adımlarına yön veren *scala natura* şeması hep aynıdır. İnsanlarla hayvanlar arasına basamaklar eklemek zorunda kalındığı ve kafasının sürekli daha dengeli bir biçimde omurganın en üstüne yer-

leştigi bedenlerin zamanla doğrulduğunu görmek için keşiflerle uzayıp giden bir süreç. Büyük ata maymundan, australopiteklere ve Lucy'ye kadar bakışlarımız zamanla yerden ve dünyevi olağanlıklardan uzaklaşıp gökyüzüne ve *Homo sapiens*'lere, ortaya çıkışlarına yöneliyor.

Merdiven, tırmanmak içindir ve hayvanlar, özellikle de maymunlar, birçok basamak atlamayı başardılar. Aristoteles tarafından devredilen tüm heuristiğin avantajı buradadır. Morfologlar, evrimciler, fizyologlar, etologlar ve bilişsel bilimciler süreklilik yolunu seçerek hayvanları insanın en yakınına yerleştirirken makine-hayvan onları dışarıda bırakıyordu. Aristoteles'i ve türlerin doğal basamaklarının heuristik verimliliğini andıktan sonra, bu parabolü bırakıp insana ve hayvana ortak tarihleri olan evrim çerçevesinde yeniden saygınlığını kazandırmak için yaşam ağacına geri dönmek gerekiyor.

Ağaca dayalı merdiven

İnsanın doğadaki yeri nedir? İnsanla ilgili en büyük sıkıntı, aklında her zaman bir fikir olmasıdır. *Scala natura* fikri XX. yüzyılın sonuna kadar sistematige, yani türlerin sınıflandırılmasına hâkim olmuştur. 1758'de Charles Linné, *Systema naturae* adında doğa sistemini anlatan bir kitap yayınladı. Bu başvuru yapıtı insanı maymunlarla birlikte primatlar arasına yerleştirir (metnin devamına bakınız). Linné Vanini'ye benzemez. Döneminin tüm bilginleri gibi derin bir inanca sahiptir, yapıtı da doğadaki çeşitliliği ortaya koyarak Yaratan'ın dehasını ortaya koymak amacını taşır. Değişmez ve sabit bir dünyada insanla hayvan arasında yalnızca bir biçim benzerliği söz konusu. Linné *Homo sapiens* adını Tanrı'nın gözetimiyle doğanın bilge düzenini koruyan insana veriyor.

Buffon iki nedenden dolayı sürekli olarak Linné'nin siste-

matigini eleştirecektir. Birincisi, araştırmaları boyunca türlerin sabit olmadığına ve dönüşebileceklerine ikna olmasıdır. İkincisi, Descartes'ın layık bir mirasçısı olarak Buffon insanı, doğanın hâkimi olarak tam merkezine yerleştirir. Anıt niteliğindeki *Histoire naturelle* (Doğal Tarih) adlı yapıtın yayınlanma düzenine göre ilk cildi *Histoire naturelle de l'Homme et de la Terre* (İnsanın ve Yeryüzünün Doğal Tarihi) adını taşır, daha sonraki ciltler Avrupa'nın evcil hayvanlarına ayrılmıştır, son cilt ise *Histoire naturelle de quadrupèdes* (Dörtayaklıların Doğal Tarihi) adıyla maymunlara ayrılmıştır. Türlerin sınıflandırılması insana sağladıkları yararın önemine göre düzenlenmiştir. Buffon, insana özgü kategorilerle tanımlama olarak ifade edilen uzun sürecek bir gelenek yerleştiriyor: *bi-mania, erecta* vs. gibi çoğu kez, onu öteki hayvanlardan ayıran iki ayaklılığına, “gururlu duruşuna” gönderme yapan tanımlardır bunlar.

Yüzyıl sonra, Thomas Huxley *De la place de l'Homme dans la nature* (İnsanın doğadaki yeri üzerine) adlı yapıtını yayınlar. Goriller ve şempanzeler de dahil olmak üzere tüm büyük maymunların insana öteki maymunlardan daha yakın olduklarını gösterir. 1947'de “Evrimin sentetik teorisi”ni icat eden torunu Julian Huxley, Darwin teorilerinin yeniliklerini göstermek amacıyla insan için ayrı bir takım yaratır: *Psycho-zoa*'lar. Değişmez olarak, sentetik teori ya da yeni-darwincilik *scala natura*'nın değişmez ilkesi ya da düzlük mitiyle yeniden bağlantı kuruyor. Son yıllarda keşfedilen australopittekler, insanla büyük maymunlar arasında *scala natura*'ya birkaç basamak daha ekleyerek hazır bir yer bulacaklardır.

Sistematik bilimi organizmaları karşılaştırıp elde edilen ölçütler doğrultusunda sınıflandırmalar önermeye dayanmaktadır. Bu sınıflandırmalar, adlandırılması gereken kategoriler, taksonları tanımlamaktadır. Buna taksonomi denir. Evri-

min derecelendirme anlayışından esinlenen evrimci sistematik, *scala natura*'yı evrimci bir cılayla boyamaktadır. Böylece, tür taksonominin ilk düzeyini oluşturduğundan, insan *Homo sapiens* türünü temsil etmektedir. Bu tür, *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* gibi başka insan fosillerinin de içinde bulunduğu *Homo* cinsine aittir. *Homo* cinsi, *Australopithecus* ve *Paranthropus* gibi başka fosil cinslerinin bulunduğu insan-giller ya da *Hominidae* ailesinde yer alıyor. İnsangiller, Pongidealar adı verilen büyük maymunlar ailesiyle birleşip Hominid ya da *Hominidae*’ler üst ailesini oluşturuyorlar. Bizim üst ailemiz, uzunkuyruklumaymunlar adı verilen başka maymun türleriyle birleşip insansılar alt takımını oluşturuyorlar. Primatlar ya da “ilkler” takımını elde etmek için maymun-sular (lemur) ve başka yarımamunları (prosimian) eklemek yeterli olacaktır. Yarasalar, *toupailer* ve uçan lemurlarla birlikte *Archonta*’lar, “şefler” düzeyinde bulunuyoruz. Bir üstte, Memeliler sınıfı bulunuyor vs. Bu taksonomi terimlerini anlamak için eski Yunanca ya da Latince bilmek çok da gerekli değil. *Homo sapiens* türünden *Archonta*’lara kadar, üst sıraların taksonları, insanı merkeze alarak gitgide genişleyen halkalar biçimindedirler. Günümüz doğasında, merkezde insanın yer aldığı, çevresinde de insana gittikçe daha az benzeyen daha da çok türü içeren daha geniş taksonların bulunduğu düşünülür. Eğer zaman eksenıyla bu şemaya dikey bir boyut kazandırmak istersek merkezi tutup yukarı doğru çekmek yeterli olacaktır, bu durumda da söz konusu şema, tepesinde insanın bulunduğu ideal bir “piramit”e dönüşen bir koni biçimini alacaktır. Temel olarak, *scala natura* şeması korunmuştur.

Buffon’un söylediklerini açımlayacak olursak, eğer yalnızca morfolojik olarak değerlendirirsek, büyük maymunlar –goriller, şempanzeler ve orangutanlar– kendi kendilerine, insa-

na benzediklerinden daha çok benzerler ve en yakın taksonları temsil ederler. Daha sonra öteki maymunlar gelir vs. Şimdi, eğer türleri moleküllerinden, genetik malzemelerinden yola çıkarak karşılaştırıp sınıflandıracak olursak bambaşka bir sınıflandırma elde ederiz. Bu sistematik devrim yalnızca bir yöntem değişikliğinden değil, aynı zamanda bir paradigma değişiminden de kaynaklanır. Evrimci sistematikte olduğu gibi evrimci bir anlayıştan yola çıkıp buna göre bir sınıflandırma yapmak yerine, moleküler sistematikte elde edilen sınıflandırmalardan yola çıkıp daha sonra bu sınıflandırmaları sağlayan evrim oluşturulmaya çalışılır. Başka bir deyişle, ilk önce akrabalık ilişkileri kurulmaya çalışılır (buna filogenetik ya da kladistik sistematik denir). Daha sonra da, elde edilen sınıflandırmalar evrimsel senaryolar oluşturulmasına çerçeve sağlar. Sorunu bu şekilde ele almak türler arasındaki ilişkilerde her türlü hiyerarşiyi göz ardı etmeyi gerektirir. Şempanzelerin, diğer büyük maymunlardan çok bize yakın olduklarını gösteren bu sistematik devrim aynı zamanda felsefi bir devrimdir. Tüm türler yaratılışları nedeniyle değil evrim nedeniyle yaşam ağacında aynı düzeyde yer alırlar.

Saptanımcılıkta olduğu gibi, tüm türler yakın zamana dayanmaktadır. Evrimci bakış açısıyla bakacak olursak, günümüz doğasında çevremizde bulunan türlerin tümü yakın zamana dayanmaktadırlar, yani, özellikle bu terimi kullanmak istersek, bizim kadar moderndirler. Günümüzde yaşayan insanlar dünün insanları değiller, tıpkı günümüz şempanzeleri, babunları, fareleri gibi. *Scala natura* ve hiyerarşik sınıflandırmalar yerlerini başka bir anlayışa bırakırlar; en üst kısmını günümüzde yaşayan türlerin oluşturduğu, onları destekleyen dalların da soyları ve farklı dallanmaları temsil ettikleri bir ağaç. Öyleyse insana ve hayvana ne oldu? Günümüzdeki hiçbir tür bizden az çok daha arkaik ya da az çok daha gelişmiş

değildir. Hiçbir türün evrimi sekteye uğramamış. Bundan böyle, evrimimizi ortaya çıkarmak organizmaların, genlerin, iskelet yapılarının karşılaştırmalı incelenmesinden olduğu kadar, karşılaştırmalı etoloji ve psikolojiden de geçmektedir. Jean Rostand'ın söylediklerini açımlarsak, insanı yeniden doğanın ortasına hayvanlar topluluğu içine yerleştirmek hiçbir olumsuzluk içermiyor. Kendi onurumuz açısından, insanı ve evrimini yeniden keşfetmek için hayvanlara itibarlarını iade etmek gerekiyor. Böylece, doğal tarihimiz tarihlerin en güzeline dönüşecektir.

Evrinciler ve evrimci antropologlar evrimi, kirlenmesine izin vermeyecek kadar güzel buluyorlar. Vanini, insanları ve hayvanları parçalanmış bedenler çöplüğünden çıkararak büyük bir şiddet sergiledi. Nihilizmi, paleoantropologların anlayışıyla hiçbir biçimde karşılaştırılmaz. Gerçekten de meslektaşlarımın büyük bir kısmı, büyük maymunları ve kökenlerimizin yeniden oluşturulması için bize sağlayabilecekleri her şeyi yok saymayı sürdürüyorlar. Hayvanlara ve maymunlara eski saygınlığını kazandırmak geriye dönmek anlamına gelmez. Tam tersine, her türlü utançtan uzak kökenlerimizi kucaklamak demektir. Bir paleoantropoloğu yakacak bir durum yok ortada.

İnsanlık ve hayvanlık durumu üzerine

Sistematığın yapısalcı yöntemi, türlerle ilgili her türlü *a priori*'den uzak akrabalık ilişkileri örerek canlının birliğini, tüm parçalarından başlayarak yeniden oluşturmak için bütünden ayrılıyor. Yaşam ağacının en altından en üstüne kadar yalnızca özelliklerin dağılımıyla ilgileniliyor. Son aşamada, türler adlandırılıyor. İnsan ve hayvan artık yoklar. İnsan hayvanlar âlemine aittir ve hayvanlar arasında da maymun-

lar, özellikle de büyük maymunlar, öteki hayvanlardan daha yakın bulunurlar.

Doğayı bir düzene koymak, insanın yaşam ağacı üzerindeki yerini belirlemek, insanı hayvanlıktan kurtardıklarını iddia eden ancak aynı başlık altına solucanı, kuşu ve maymunu vs. yerleştiren şu arkaik filozofların mutsuz skolastik kanıtlamalarını reddetmeye yetmelidir. Gülünç masallar. Katı bir evrimci olarak insan ve hayvan konusu ile insanlık ve hayvanlık konusu arasındaki rahatsız edici karışıklığın bilincindeyim. Tümüyle natüralist bir bakış açısıyla, insan hayvanlar âlemine aittir ve sınıflandırmalar onu büyük Afrika maymunlarının en yakınına yerleştirmektedir. Bunca benzerlik ve bir o kadar da farklılık: aralarında 6 milyon yıldan beri süregelen bütün bir evrim söz konusu. Her türlü derecelendirmeli sınıflandırmayı bırakmış olsak da, küçük düşürücü bir durum yok burada. Hayat bu işte!

Charles Darwin'in sözlerini açacak olursak, insanı kibirli tutumundan vazgeçirmek, bir maymundan yılan korkusunu gizlemesini istemekten daha zordur. Sınıflandırmaların insan-merkezli taksonomisi ve barındırdığı derin anlamlar etrafındaki tartışmalardan söz ettik. Yaratıcı'nın Adem'e hayvanlara hükmedeceğini ve onları adlandıracağını söylediği Tekvin'in ilk metinlerini de anımsarsak, bir tek insan adlandırma ayrıcalığına sahip görünüyor. Adlandırmak, yaratmaktır! Tuhaf anlamsal bağlar oluşturmaya meraklı bilimsel yazında en şaşırtıcı olanlardan biri, *hayvan-insan* ya da daha iyisi *primat-insan* gibi adlandırmaların olduğu ama asla *maymun-insan* ya da *şempanze-insan* gibi adlandırmalara rastlanmadığıdır. Ne tuhaf bir uyumsuzluk ve büyük bir ağırlık! Çünkü o zaman *insan olmayan primatlardan* söz etmek gerekecektir. İnsan ne kadar da karmaşık! Bedeni ve evrimi nedeniyle bir ayağı hayvanlar arasında, aklı nedeniyle öteki ayağı insanlığın içinde.

Yalnız öyle kolay çıkılmıyor hayvanlıktan ve bu anlamsal canavar insanın aleyhine dönüyor.

Beşeri bilimler alanında çok önemli isimler bulunmaktadır: bunlardan biri de Claude Lévi-Strauss'tur. Gerçek bir hümanist olarak, devasa bir yapıt bıraktı bizlere. Ancak, onun yolunu izlediklerini söyleyenlerin büyük bir kısmı, etnolojik natüralist çalışmalarını ve antropoloji çerçevesinde hayvanlara olan ilgisini ihmal etmektedirler. Kendi yorumlarına göre, bu tür araştırmalara yeterince zaman ayıramamış oluktan üzüntü duymaktadır. Yapısal antropolojinin kurucusu olan Lévi-Strauss, insanlar ya da türler arasında hiçbir hiyerarşiyi öne sürmeyen yönteminden dolayı kladistikle tam da bu nedenle ilgileniyordu. Claude Lévi-Strauss, benim de aralarında bulunduğum tüm antropologlar gibi ne insanı öteki hayvanlarla ne de hayvanları kendi aralarında birbirleriyle karıştırıyor. İnsanı yadsımak söz konusu bile olmadığından, antropologlar için her şey yolunda gitmektedir. Geriye tek bir sorun kalıyor, o da insanlık ve hayvanlık sorunudur: "Son dört yüzyılın sonunda olduğu kadar tarihinin hiçbir döneminde Batı insanı, birinden aldığı her şeyi ötekine verme hakkını kendinde gördüğü için lanetlenmiş bir döngü oluşturarak insanlığı hayvanlıktan böylesine katı bir biçimde ayırmaya ve sürekli geriye alınan bu sınırın, insanları öteki insanlardan ayırmaya ve gittikçe daha kısıtlı bir azınlığın yararına, gurur kavramını ve temel ilkesini sahiplendiği için doğar doğmaz yozlaşan bir insanlık ayrıcalığını talep etmeye yol açacağını daha iyi anlayabilmiş değildir." (Claude Lévi-Strauss, *Yapısal Antropoloji, II*). Birkaç insana mal edilen insanlığın dışında ortaya çıkan kaos doğanın ve barındırdığı çeşitliliğinin dışlanması kaynaklanmaktadır...

Hayvanlık insanlığın bir kısmının en kötü buluşudur. Hayvanlık zararlı sonuçları olan iki amacı gerekçelendiriyor: bi-

rincisi, hayvanların kötülenmesi sayesinde Tanrı'ya yaklaşıcağımız yanılsamasını vererek bizi bir nevroza sürüklemesi; ikincisi ise, tüm dışlamaların ve çok fazla soykırımın hizmetinde olan şeytani bir kavram yaratmasıdır. Lévi-Strauss, kâşifler tarafından hayvan olarak kabul edilen Amerikan halklarının, Kızılderililerin çektikleri acıları ve uğradıkları soykırımları çok biliyor. Haklarından daha iyi uzak tutulabilmeleri için fazla uzun bir süre hayvanlıkla arka plana itilen insanlığın öteki yarısını oluşturan bir kesim daha var: kadınlar. İlkeler uygulanabilirlikleriyle değer kazanırlar ve insanlık ilkesi, bu hayvanlık yüküyle gülünç bir kılığa girdiği sürece hiçbir zaman olduğunu öne sürdüğü şey olmayacaktır. Öteki insanlara karşı gerçekleştirilen tüm katliamlar hayvanlığın dışlanma ilkesiyle başlamaktadır: kabileler arası savaşlardan ölüm kamplarına, ötekini daha iyi ortadan kaldıracı için önce karşıdakinin insanlığı yadsınır. Daha iyi yok edebilmek için insanlığını elinden almak. Nazilerce ortaya konan ölüm endüstrisi Batı düşüncesinin bu iki temel özelliği üzerine kuruludur: hayvanlık ve teknik. Bu iki kıskaç arasında kalan erkek ve kadınların vay haline!

İnsan, hayvan ve makine

Geleneksel Batı felsefesi hayvan konusunu teknik konusuna bağlıyor. Hominizasyon düşüncesini, bedenın doğrulması, ellerinin serbest kalması ve aletin icat edilmesiyle insanı hayvanlıktan kurtararak insana yön veriyor. XVII. yüzyılda, Descartes makine-hayvan kavramını geliştirirken tüm Avrupa da otomatlara büyük bir ilgi duyuyordu. Teknik ilerlemeler boyunca tüm bir kartezyen gelenek bu doğrultuda ilerleme yolunu seçiyor. Önce Vaucanson otomatlarının mekaniği, daha sonra Villiers de L'Isle-Adam'ın *L'Eve future* (Yarının

Havası) elektriği; günümüzde ise elektroniğin ve sibernetiğin ortaya koyduğu robotlar; şimdiden sanal yaratıklar ve hologramlar. Burada, Pygmalion tarafından öpülen Galatea'dan bu yana canlanmış olan uzun bir seküler geleneğin devamı olarak androidler, insanlar tarafından yaratılan insansı yaratıklar söz konusudur. Tekniğin yön verdiği bu gelenek, Golem, Frankenstein, Pinokyo... gibi teknik marifetlerden çok duyguların aktarılmasıyla hareket eden bir o kadar yaratığın aralarında bulunduğu mitlerle beslenmektedir. Bu arada, mekanik hayvanlar Batı'nın insanmerkezli geleneğini sürdüren yaratıcılara pek de ilham vermiyor.

XVII. yüzyıldan bu yana, hayvanlar teknik ilerlemeler ışığında anlaşıyorlar. Makine-hayvandan sonra, XIX. yüzyılda elektriğin icat edilmesiyle elektronik hayvan ortaya çıkıyor. XX. yüzyılın davranışçı yaklaşımı, bir sinyalin beyne gelmesiyle bir başka sinyalin elektronik bir kutu kadar karanlık bir kutu olan beyinden çıkmasına dayanan elektronik iletişim tekniklerine eşlik ediyor. Bu kutu, yapay zekâ, bilgisayar ve nöroloji bilimlerinin (sibernetik de pek uzaklarda değil) birleşmesinden doğan bilişsel bilimler sayesinde açılıyor. Bu ilerlemeler boyunca, hayvanlar yeni nitelikler kazanıyor. Ancak bu kadar az bir sürede hayvanlar değişmiş olamazlar. Demiurgos (Batı) insanı yaratıcı görevini üstleniyor ve çevresinde bulunanları kendi yarattıklarını ölçüt alarak değerlendiriyor. Günümüzde, biyomekanik alanında olağanüstü yetenekler sergilemeyi başaran büyük bilim adamları ve doktorlar organizmaların büyüleyici mekanizmasını keşfettiklerinde şaşkınlığa uğruyorlar ve kendi dehalarını aşan böylesine güzel bir bütünlük karşısında, Yüce Saatçi'yi anıyorlar. Yaratıcı evrim karşısında altüst olan bunca zekâ.

Batı, gözlerini teknolojik gelişimin güzel bir ironisi olarak, 2005 yılında Japonya'da gerçekleştirilen uluslararası fuarın

yıldızları olan robot-hayvanların oluşturduğu hayretler uyandıran bir Nuh'un gemisi sürüsünün lideri ünlü köpek İbbo gibi muhteşem robot-hayvanların yapıldığı Doğu'ya yöneltmelidir. şaşırtıcı bir gözlem: doğanın milyonlarca yıldan bu yana tamamlamış olduğunu yeniden üretmek için birkaç bin yıllık muhteşem bir teknolojik gelişim. Hayvanlıktan çıkmaya gerçekten değer bir çaba.

Özellikle tıbbi görüntüleme alanındaki teknik ilerlemeler, "hayvanların yüreğine" ulaşmak için olağanüstü ufuklar açıyor. Ancak hayvanların itibar kazanacakları kesin değıl. Bunun önünde iki engel var: kendi türümüzün özellikleri arasında olmayanı görmemizi engelleyen insanmerkezliliğimiz; gerçek hayvan makinelerin ortaya çıkması. Hayvan makineler ufukta; elveda makine-hayvanlar, elveda hayvanlara. İnsan, Yaratıcı'nın yerini aldı ve tüm Yaratılışın yerine kendi yaratıklarını koyuyor. Peki ya insan tüm bunların arasında? XX. yüzyılda makinelerin hizmet ettiği insanın yerine yakında insan hatasını önleyen makineler... Ütopya gerçekleşiyor.

3

İnsan ve büyük maymunlar

John Scopes davası

*Önemli olan maymundan gelip
gelmediğimiz değil,
oraya doğru gitmememizdir.*

Richard WAGNER

1925 öğretim yılında, Tennessee eyaletindeki Hillsboro şehrinin lisesine giren bir grup insan, genç öğretmen John Scopes'u tutuklayıp hapse gönderirler. Suçu: bu eyalette yasak olduğu halde Darwin'in evrim teorisini öğretmektir. *Maymun davası* (*Procés du singe*) adlı film böyle başlar. Genç öğretmen tutuklanmayıp, o zaman için önemli bir tutar olan yüz dolarlık bir ceza ödemeye mahkûm edilse de, fundamentalist yaratılışçılık ile gelişim bilimleri arasındaki çatışma birçok bölümden oluşuyor ve... bitecek gibi değil.

Daha çok "Maymun davası" adıyla bilinen Scopes davası, müthiş bir yankı uyandırdı ve tüm Amerika'yı seferber etti. *Bible Belt*'i (İncil kemeri) oluşturan Güney Amerika eyaletle-

rine karşı Kuzey Amerika eyaletleri ve büyük kıyı kentleri. Dönemin gazete manşetlerine göre, karanlığın yobaz Amerika'sı ilerlemenin ve aydınlanmanın Amerika'sına karşı. Ulusal üne sahip kişiler birbirleriyle mücadele etmek için, böyle bir savunmaya karşı çok iyi hazırlanamamış olan genç öğretmenlere fazla büyük gelen bir arenaya dönüşen Dayton mahkemesinin küçük dinleyici salonuna gelirler. Kimi zaman bu dava, her türlü gösteri ve yürüyüş dışında, radyoda yayınlanan ilk davalardan biri olması nedeniyle medyatik bir sirke dönüşür. John Scopes'un fizik ve spor öğretmeni olduğu ve biyoloji öğretmeni bir meslektaşı hasta olduğu için onun yerine resmi müfredata göre evrimi ele aldığını hatırlatmak ilginç olabilir. Başka bir deyişle, tehlikeyi göremedi ve dünyanın en güzel mesleklerinden biri olan öğretmenliğe duyduğu bu güzel eğilim olmasaydı günümüzdeki durum kesinlikle daha kötü olurdu.

Scopes'u, güçlü bir örgüt olan Amerika Özgürlükler Örgütü'nün (ACLU: *American Civil Liberties Union*) desteklediği liberal düşünür olan baro başkanı Clarence Darrow savundu. Davacı tarafta ise, Tennessee eyaletince atanan, siyasal tutumları –kadınların oy kullanma hakkını savunuyor ve savaş karşıtı mücadele ediyor– nedeniyle önemli bir isim olan ve üç kez Amerika başkanlığı için aday olan William J. Bryan bulunuyordu. Darrow'un Bryan'ı savunma tanığı olarak kürsüye çağırmasıyla davada antolojik bir an yaşansa da, yaratılışçılığa karşı evrim teorisinin bilimsel temelleriyle ilgili hiçbir tartışma olmadı. Dayton yargıcı “insan soyunun daha alt bir tür olan hayvandan geldiğini öğretmek suçtur” diyen yasayı uygulamaktan başka bir şey yapmıyor. Sonuç olarak, asıl amacı bu yasanın anayasaya aykırı olduğunu kabul ettirmek için davayı bir üst mahkemeye götürmek isteyen savunmanın da istediği gibi Scopes mahkûm edildi. Maalesef, bir yöntem soru-

nu nedeniyle amaçlarına ulaşamadılar. Yasa uygulanmasa da, hâlâ metinlerde yer alıyor. John Scopes'a gelince, üniversite öğrenimini sürdürüp jeoloji alanında doktorasını aldıktan sonra özel sektörde çalıştı. Şimdi bize yasanın neden bu kadar az uygulandığını anlamak kalıyor: çünkü Scopes'un meslektaşları, yalnız dava korkusuyla değil, Atlantik ötesinde çok iyi örgütlenmiş olan fundamentalist kuruluşların büyük baskıları nedeniyle evrim teorisini ele almaktan kaçınıyorlar. Değerlendirmeyi olayların devamına göre yapalım.

Olay 1968'de Arkansas'ta yeniden ortaya çıkar; Susan Epperson, üst mahkemede Tennessee'deki yasaya benzer bir yasaya karşı çıkar. Bu yasa, Devlet'in ve Kilise'nin ayrı olduğunu savunan Anayasa'nın 1. maddesine uymadığından, Scopes davasından yaklaşık yarım yüzyıl sonra Anayasa'ya aykırı bulunur. Bundan sonra fundamentalistler strateji değiştirirler. Evrim teorisinin devlet okullarında okutulmasına engel olamadıklarından, eşit bir uygulama talebinde bulunurlar: evrim biyolojisine ayrılan zamanın eşit biçimde "yaratılış bilimine" de ayrılmasını isterler. Arkansas ve Louisina eyaletleri 1970'li yılların sonunda benzer yasalar çıkarırlar. Iowa, Florida, NewYork, Washington... gibi başka eyaletler de bu yönde eğilim gösterirler. 1981 yılının aralık ayında ACLU ile farklı bilimsel ve dini kuruluşlar Arkansas'taki yasaya, gazetecilerin "Scopes II" adını verdikleri davayla federal yargıç William R. Overton önünde karşı çıkarlar. Yargıç yasayı anayasaya aykırı bulur ve özellikle olağanüstü bir açıklıkla, bilimsel alana ve dinsel alana ait olanı, temel ölçüt olarak çürütülebilirliği alarak, tutarlılıkla birbirinden ayıran bir genelge hazırlar. Bir kısmını önemli bilim adamlarının oluşturduğu karşı çıkanlar grubu tartışmayı epistemolojik bir boyuta taşıyarak zekâ ürünü bir strateji uyguladılar. Bilim filozofu, Karl Popper'u referans alarak sözü edilen "yaratılış bilimi"nin bilim değil her

türlü çürütülebilirlik kavramını, dolayısıyla da özgürlüğü reddeden bir doğruluk söylemi olduğunu kabul ettirirler. Yahudi, Katolik ve metodist inançlara sahip farklı dini kuruluşların karşı çıkanlar grubuna katılmalarını anlayabiliyoruz, çünkü gerçekten de çürütülebilirliğin iman ve inançlarla hiçbir ilgisi yok. “Yaratılış bilimi” bilimselliğin en önemli ölçütlerinden biri temel alınarak çürütülmüş oldu. Fundamentalistler bir üst mahkemeye başvurmadılar çünkü Arkansas halkı liberal bir yönetici olan Bill Clinton’u seçmiştir. Tartışma kapanır mı? Başka bir federal yargıç, Overton yargıcının kararının çok fazla uzayan bu davayı kesin olarak bitirdiğini düşündüğünden, sadece referans yoluyla Louisiana yasasını iptal eder. Louisiana eyaleti bir üst mahkemeye başvurur. 1987 yılında, ikiye karşı yedi oyla bu yasaların kesin olarak anayasaya aykırı olduğu belirtilerek yaratılışçılığın devlet okullarında öğretilmesini yasaklayarak karar düşer. *Happy end?* 11 Ağustos 1999 yılında, Kansas eyaletinin eğitim sorumluları biyoloji müfredatından evrim konusunu çıkarır...

Only in America! Yalnızca Amerika’da, Atlantik’in öteki tarafında dile getirmekten o kadar hoşlandıkları gibi. Başka çağlardan kalma bir olay adeta, özellikle de laik Avrupa’dan, helle 1905’te devletin ve kilisenin birbirinden ayrıldığı Fransa’dan bakıldığında. 1987’de üst mahkemenin aldığı karara şükrederim. *Jesus Land* adı da verilen *Bible Belt* eyaletlerinde kitlesel bir çoğunlukla seçilen başkan George W. Bush’un üst mahkemeye yapması beklenen yeni yargıç atamalarından sonra durum ne olacak? Bu büyük karara karşı çıkan iki oydan birinin sahibi olan yargıç Scalia’nın da hâlâ üye olduğunu hatırlatalım.

Laik Avrupa’nın da kendi fundamentalist dini tepkileri bulunmuyor değil. Evrim teorisinin öğretilmesini kökten kazımak değil yaratılışçı bir eğitim verilmesine yönelik girişimler

İtalya'da ve Norveç'te görüldü ancak bunlar gerici ya da fundamentalist bir zemini olan bir dalganın yalnızca görünen ve yaşam ile yeryüzü bilimleri öğreticilerinin gittikçe daha çok karşı karşıya kaldıkları kısımlarıdır. Bunların yalnızca Amerika'da yaşandığını düşünmek büyük bir hata olurdu. Evrimselliğin reddedilmesi, şeytanlaştırılan Charles Darwin'in kişiliğinde odaklanıyor ve nefret uyandıran yüz ise maymununkidir. Martin Luther'in de dile getirdiği gibi: "İnsan Tanrı'ya aitse maymun da şeytana aittir." Gericilik cehaletten beslenir çünkü aslında, şeytanın maymunu türevlerinin arkasında bulunan bu maymunların kim olduklarını bilmiyor muyuz?

Maymunun kurgusal şaklabanlıkları

Maymunlar, Akdeniz havzasında yaşayan insanların hayal güçlerini en eski medeniyetlerden beri meşgul etmektedir. Mısırlıların tanrısı Thot Etiyopya'nın, *Kuş* krallığının ötesindeki muhteşem hamadra babunlarından esinlenmektedir. Hamadraların, akşam olduğunda batan güneşe karşı oturup ellerini alınlarına, tam gözlerinin üstüne koyarak güneşe bakmak gibi bir alışkanlıkları vardır. Gözlerinin kamaşmasını engelleyen basit bir hareket Mısırlılar tarafından kutsal yıldızın kayboluşu karşısında duyulan endişe ve saygı olarak yorumlanmaktadır. Thot, bilgi tanrısı ve yazmanların koruyucusu olma özelliğine sahiptir.

Akdeniz havzasında ortaya çıkan uygarlıkların tarihsel gelişimi sitelerin duvarlarıyla çevrilip maymunları dışarıda bırakıyor. İnsanla olan benzerlikleri, Aristoteles'ten başlayarak kimi filozofların dikkatinden kaçmıyor. Ardından, Galien'de olduğu gibi, maymun insan bedeninin betimlenmesi için model oluşturuyor. Daha sonra, Hristiyan medeniyetinin ve düşüncesinin ilerlemesiyle, maymunlar şeytanlaşıyorlar.

Batı dünyasının gerçekten tanıdığı tek maymun türü Atlas makakları olan magotlardır. Roma kiliselerinin sütun başlıklarında ya da Bayeux halısında²⁶ bu maymunları görebiliriz; birinde kötü güçlere yakın, ötekinde şakacı soytarılar olarak. Bu Barbarie maymunları isimlerini sokak orglarına ve birkaç güzel deyme bırakacaktır, “payer en monnaie de singe”²⁷ gibi. Ünlü Pont-Neuf –Paris’in dokuzuncu köprüsü– Seine nehri, sol kıyıda Monnaies oteliyle, Ile de la Cite’nin aşağı ucundan geçmeyi sağlıyor. Kimi esnaflar geçiş ücretinden muaf olma yollarını ararlar, maymun oynatıcıları gibi, deymenin kökeni de buradan gelir.

La Fontaine döneminde, maymunlar insanların hırslarını ve başka hatalarını küçük düşürmek amacıyla yer alırlar masallarda. Antikacı maymunun ünlü tabloları ya da iskambil ve başka hile oyunları oynayan maymunların parodileri gibi neredeyse bir tür haline gelir. “Maymun ve yunus” masalında bir yunusun bir geminin batışı sırasında bir insanı kurtarmayı düşünürken nasıl bir maymunu kurtardığı anlatılıyor. İşte insan topluluğu hakkında sohbet eden dostlarımız. “Magot” çok şey yapmak ister ancak kendini beğenmişliği onu ele verir. Yunus ondan kurtularak onu kaderine terk eder. Sosyetik germanopratin’lerin²⁸ Paris’in tam ortasındaki ünlü *Deux Magots* kafesinde buluşmaktan hoşlandıklarını hatırlamak da eğlenceli olabilir. Yunus bunu bilseydi...

Maymun figürleri ortaçağdan klasik çağa gelişim gösterir:

26 Erken Hristiyanlık dönemine ait, dinsel olmayan tek sanat eseri. Yaklaşık 50 cm eninde ve 70 metre boyundaki halıda Normanların İngiltere’yi istilasını anlatılır. (ed.n.)

27 Kelimesi kelimesine “maymun (bozuk) parasıyla ödemek” olarak çevirebilen, güzel sözlerle, boş vaatlerle ödüllendirmek, karşılık vermek anlamına gelen bir deyim. (ç.n.)

28 Paris’in ‘café’leriyle ünlü Saint-Germain-des-Prés bölgesi müdavimlerine ve sakinlerine verilen ad. (ç.n.)

uzun kuyruğu ve istekli davranışlarıyla Şeytan'la özdeşleştirilen, daha sonra, insanların hatalarını ortaya koymadan önce de kurnaz ve eğlendirici maymun. Dünyanın bir İlah tarafından yaratıldığını ve hep aynı kaldığını düşünen saptanım-cı toplumlarda, yazarlar ve sanatçılar birçok maymunu alaya başvururlar ve eğretilmeler yaparlar, ancak eğretilme olarak kalması koşuluyla.

Masal natüralistler döneminde kötüye gitmeye başlar. Kutsal bir tapınak olarak görülen doğaya karşı duyulan müt-hiş tutku içinde, bilginler yaratılış dizgesini betimleme görevini üstlenirler. Gözlemlemek, karşılaştırmak ve sınıflandırmak -yapılara göre düzenlemek- insanlarla maymunlar arasındaki büyük benzerlikleri kaçınılmaz olarak betimlemeye yönlendirir. Bir kez daha, bu materyalist yaklaşım yüksek insan onurunun coşkun savunucuları ile karşı karşıya kalır. Engizisyon ve yakma dönemi sona ermiş olsa da, külün altındaki korlar hâlâ sönmemiştir.

Büyük maymunlar Aydınlanma çağıyla karşılaşılıyor

Candide'in önemli bir bölümünde, olayın kahramanları iki genç kadının iki maymunun (antropoid) önünde kaçıştıklarını görürler. Candide ve arkadaşları genç kadınları kurtardıklarını sanarak hayvanların üzerine ateş açıp onları öldürürler. Kadınlar ağlayarak gelirler, çünkü öldürülenler onların sevgilileridir.

Bu öyküde, ayakta durma becerisine sahip büyük maymunların sarsıcı görüntüsüyle karşılaşmaktayız. Avrupa topraklarına ayak basan ilk büyük maymunlar şempanzeler ve orangutanlardır. 1698'de cerrah Edward Tyson tarafından gerçekleştirilen anatomik inceleme, bundan sonra natüralistlerin küçük dünyasında bir referans olarak kabul görecektir.

Bu incelemeden çıkan sonuca göre, şempanzelerin anatomik özellikleri, özellikle kuyruğunun olmayışı, derin olmayan geniş bir göğüs kafesi ve ayakta durma becerisiyle öteki maymunların anatomisinden çok insaninkine benziyor. Bir orangutanı teşrih ettikten sonra, Rembrandt'ın *La Leçon d'anatomie* (Anatomi dersi) adlı ünlü tablosunun ortasına kurulan büyük cerrah Nikolas Tulp da aynı sonuca ulaşmıştı.

Charles Linné bu çalışmaları temel alarak, *Systema Naturae* (Doğanın sistemi) çalışmasında insanın kendini maymunun, özellikle de primatlar takımıındaki büyük maymunların en yakınında bulduğu bir sınıflandırma önerir. Bu cüret, bilim tarihi pozitivist açıdan okunacak olursa onu doğa bilimlerinin kurucusu yapmaktadır, ancak Linné Yaratan'ın doğaya verdiği düzeni betimlemeye çalışmaktadır. Buffon o meşhur sözünü söyler: “Tanrı yarattı, Linné sınıflandırdı.” Yapıtı hâlâ başvuru kaynağı olarak kullanılır ve yaşayan tüm canlılara Latince isimler verme konusundaki muhteşem fikrini o zamandan bu yana tüm natüralistler uygulamaktadırlar. *Homo sapiens* (“bilen insan”) adımızı 1758'deki *Systema Naturae*'sına borçluyuz.

Aydınlanma çağının *Homo sapiens*'i bunca benzerlik karşısında bir kafa karışıklığı yaşar. Dönemin birçok ikonografisi bu büyük maymunları ayakta ya da oturmuş olarak, insana özgü ya da insanlaştırılmış olarak gösterirler. Bu kez söz konusu olan karikatürler değil, insan türünün sınırlarının sorgulanmasıdır. Bir yazardan ötekine –Voltaire, Diderot, Rousseau, Montesquieu vs.– bu büyük maymunlar insan kimliğini sorguluyorlar. Çünkü ateizmin ya da teizmin türlü yollarıyla, akıl tanrıçasını yüceltmek için her türlü dini düşünceden arınan bu yüzyılda insan türünün sınırları nasıl belirlenebilir?

Linné'nin taksonomik kararsızlıkları bu durumu çok iyi anlatıyor. İnsan olan *Homo sapiens* ve çevresinde, büyük

maymunlarla –şempanzenin adı *Homo troglodytes* ve orangutanın adı *Homo sylvestris*'di– o dönemi büyüleyen ilkel insanlar ve ilkel çocuklar arasında, öte yandan *Homo ferus* grubunu ve başka şaşırtıcı *Homo monstruosus*'ları da unutmadan kararsız kalan bir insan çeşitliliği görülmektedir. Büyük maymunlarımız, düşünce biçimi insan türünün ve antropolojinin temellerini attığı bir dönemin tam ortasına tüm varlıklarıyla ve kendilerine rağmen gelip yerleşiyorlar.

Libertenler ve iki ayaklılık

Aristoteles'in ve Akino'lu Aziz Thomas'ın *scala natura*'sı her şeyden önce hayvanların bilgiyle belirginlik kazandığı bir düşüncedir. Tümü, insan dışında, dört ayaklarıyla yürüyorlar. Sadece insan iki arka uzvuyla yer değiştiriyor. Bu durum, kanatlarıyla gökyüzüne yaklaşmayı başaran iki ayaklı kuşlar gelip bu güzel düzeni bozsalar da, antikçağdaki düşünürlerin gözünden kaçmamıştı.

İnsan iki ayaklıdır ama bu bir zorunluluk değil, Sfenks'in Oidipus'a sorduğu şu ünlü bilmecenin de anımsattığı gibi: “Yaşamına dört ayak üzerinde başlayan; daha sonra iki ayakla devam eden ve üç ayakla bitiren hayvan hangisidir?” Klasik dönemin sonu ve Aydınlanma çağıının ateist ve libertenleri insanın iki ayaklılığı sorununu yeniden canlandırırken kimileri de Vanini'yi referans alıyorlar. Edward Tyson, Nicolas Tulp ve Charles Linné'nin çalışmalarından güç alarak, Bufon'un ifadesiyle, insanın doğal olarak “yüce” olma konumuna, yeryüzündeki tüm varlıklara üstün gelen şu tutumuna karşı çıkıyorlar.

Aydınlanma çağı ve daha öncesinde libertenler, Tanrı'yla olan özdeşliğinden sıyrılmış olarak insanın incelenmesi anlamına gelen antropolojik düşüncüyü yarattılar; bu da insanla-

rın kökenleri ya da o dönemin düşüncesine daha yakın bir anlamıyla, insanların uygarlıktan önce ne oldukları üzerine düşünmeye zorluyor; bir bakıma, kendileriyle ilgisi olmaya-na karışan yabani çocuklara ve büyük maymunlara duyulan ilgi de bunu kanıtlar nitelikte.

Özgürlük düşünürleri gibi libertenler de kökenlerimizdeki insanın dört ayaklı olduğunu kabul ediyorlar. Ayrıca, kuşların iki ayaklı olmalarının da, insanda olduğu gibi omurgalarının dikey bir doğrultuda olmamasından kaynaklandığını belirtiyorlar. Büyük maymunlara gelince, ayakta yürüdükleri oluyor ancak en sarsıcı olanı onları merdiven tırmanırken gözlemlemektir: uzuvlarını çiftler çiftler dönüşümlü olarak tıpkı insanların yürürken ya da koşarken kullandıkları gibi kullanıyorlar. İşte, insanın ayaklarının üzerinde bulunduğu son basamaklara tutunmak için türler basamağına tırmanan büyük maymunlar.

Karşılaştırmalı anatomi ve büyük maymunların davranışlarının incelenmesi onları gerçekten insana çok fazla yaklaştırıyor. Paradoksal olarak en büyük geleneklere karşı çıkmak pahasına da olsa büyük düşünür ve filozoflar bu konuyu kav-rarken, insanı büyük maymunların yakınlığından uzaklaştıran özellikler bulmaya zorlayanlar Buffon, Daubenton ve Camper gibi natüralistler olacaktır. İşte bu şekilde, insan ve büyük maymunların benzerlikleriyle ilgili onca aydınlanmadan sonra, büyük maymunlar maymunların karanlık dünyasına geri gönderilirler. Sadece insan aydınlıkta kalır. Maymunlar, özellikle de büyük maymunlar iki yüz yıllık bir antropolojik sorgulamanın içinde bulurlar kendilerini. Bu rahatsız edici basamaklardan kurtulduktan sonra *Scala natura*'nın üzerine, özellikle türlerin dönüşümü olmak üzere başka yorumlar eklenmeye başladı.

Evrim ve ilerleme zamanı

Liberten, aynı zamanda hayal gücüne sahip ve bir o kadar da yaratıcı olan bir kişi türlerin dönüşebileceğini hayal edebilir. Charles'ın büyükbabası olan Erasmus Darwin'in şaşırtıcı *Zoonomia* 'sını okuduğumuzda bunu anlıyoruz. XVIII. yüzyılın sonu, Aydınlanma çağının ve liberten düşüncenin günbatımında dönem bu Darwin'i alaya alıyor. Alay edenler "darwiniser" fiilini türetiyorlar, başka durumlarda "marivauder"²⁹ ettikleri gibi.

Scala natura'nın dinamik ve gensel anlayışını Jean-Baptiste de Lamarck'a borçluyuz. Ona göre Aristoteles'te olduğu gibi, doğa eksiksizdir. Eğer, belli bir basamakta olan bir tür bir üst basamakta olan başka bir türün yerine geçerse -türler arası aşamalar- ardından gelen tür de onun yerini alır ve bu şekilde devam eder. Buna 'escalator' ya da mekanik merdiven teorisi adı verilir: üstteki bir basamak yok olduğunda, alta bir basamak belirir. Peki ya insan tüm bunlar arasında? Lamarck zooloji felsefesinde, eğer bir 'quadruman' -dört ayaklı maymun- koşullar gereği kendini daha açık bir alanda bulacak olsa, ayağa kalkıp bir 'biman' -iki ayaklı insan- olabileceğini ima eder.

Özellikle büyük maymunları indirdikten sonra, biçiminde olduğu gibi içeriğinde de değişmeden kalan türlerin doğal basamağının saptanımcı ve seküler görüntüsü, doğmakta olan jeolojinin uzak zamanları içine yerleştirilen bir doğal tarih olmaya başlayan şeyin dinamik yorumuna temel oluşturmaktadır.

Böylece aynı kavramlar, aynı şemalar ancak bu kez altüst olmuş bir biçimde yeniden karşımıza çıkıyor, çünkü saptan-

²⁹ Fransız yazar Marivaux'nun adından türetilmiş, aşırılığa kaçan kibar konuşma. (ç.n.)

nımcı bir dünyanın yatay *scala natura*'sı dönüşmekte olan bir dünyanın zaman duvarına dayanmış ayakta durmaktadır. İnsanın doğadaki yeriyle ilgili görüş değişmedi ancak değişen insanlar oldu. Meşruiyetini tanrısal güçten alan krallık dönemi toplumu ile bakışlarını insan türünün geleceğine çeviren yeni toplum arasındaki kopukluk oranında bir paradigma değişimi söz konusudur. Jeolojideki uzak zamanların yaratıcısı ve insanların değişimini savunanların öncüsü olan Buffon'a göre, kusursuz yaratılmış olan ilk türler gittikçe bozulurlar –daha Platon'da var olan bir görüş– örneğin eşeğin, atın bozulmuş bir türü olarak kabul edilmesi gibi. Ancak bu insanla maymunlar arasında bir sorun yaratmaktadır; Buffon'un, özellikle maymunlarla ilgili kitabının giriş kısmında bozulmayla ilgili ünlü makalesinde “insanın yanıltıcı maskelerini” olabildiğince uzaklaştırmak için gerçekleştirdiği çabaların da gösterdiği gibi, türler arasında yalnızca insan bozulamaz. Öğrencisi olan Lamarck için de türler gittikçe kusursuzlaşarak değişirler. Öğretmen ve öğrencisinde, birbirine zıt paradigmalara tersine çevrilmiş aynı şemalar görülmektedir. Biri krallık döneminin ve ayrıcalıklarının çözüldüğüne tanık oluyor, öteki Restorasyon'a³⁰ kadar olan tüm rejimlerden geçiyor. Lamarck'ın değişimci fikirlerine karşın, büyük maymunlar şu XIX. yüzyılın başlangıcında insan işlerinden uzaklaştırılıyor. İnsan hakları ve özgürlük ilkeleri belirleniyor; insan türü aklın önderliğinde kaderini eline alıyor. Büyük maymunlara gelince...

30 Fransa'nın siyasal tarihinde, devrimle krallığın yıkılmasından Restorasyon (1814-1830) dönemine kadar sırasıyla Cumhuriyet, İmparatorluk ve Krallık rejimlerinin ardı sıra yaşandığı çalkantılı süreç kastediliyor. (ç.n.)

Darwin ve kökenlerin utancı

XIX. yüzyıl Avrupa'sı, dünya gücü olma konusundaki ilerleyişinde, sanayi devrimi sayesinde egemen olma yollarını elde eder. İşte bu bağlamda Charles Darwin *De l'origine des espèces au moyen de la sélection naturelle* (Doğal seçim yoluyla türlerin kökeni) adlı kitabını 1859 yılında yayınlar. Maymunlar insanların arasına tekrar karışır ve bu "Demek insanlar maymundan geliyor; umarım doğru değildir, ama eğer doğruysa da bunun bilinmemesini dileyelim," diyen Lady Worcester'in tüm dileklerine karşın öğrenilir. Aslında, bu yine de zaman alacaktır.

Aslında Darwin insanın kökenleriyle ilgili tek bir imada bulunur, o da, bilimin zamanla ilerleyerek bir gün bu konuyu aydınlatacağı umududur. Maymunlar, özellikle de büyük maymunlar, 1863 yılında, *De la place de l'homme dans la nature-Evidence as to Man's Place in Nature* adlı kitabını yayımlayan Thomas Huxley'in çalışmalarıyla evrim sahnesinde tekrar yer alırlar. XIX. yüzyılın şu orta dönemlerinde goriller, Batı'nın tanıdığı büyük maymunlardan şempanzeler ve orangutanlar arasına katılırlar. Evrimsel bir bağlama taşınmış olmaları Avrupalı zihinleri harekete geçirir ve Thomas Huxley ile Richard Owen arasında "goril savaşı" yaşanmasına yol açar. Paleontoloji alanında, Georges Cuvier değerinde bir karşılaştırmalı anatomi uzmanı olan Richard Owen büyük maymunlar arasındaki önemli anatomik benzerliklerin olduğunu kabul ediyor, özellikle de goriller ve insan arasında. Ancak ne Fransa'da Cuvier ne de Owen türlerin evrimi fikrini kabul ediyorlar. Owen'e göre insan goril türünde ilkel atalardan geliyor olamaz. Çünkü insanda; tüm anatomik benzerliklere karşın, özellikle beynin kimi bölgelerinde temel farklılıklar bulunmaktadır. Descartes'a göre insan ruhunun epifiz be-

zinde bulunduğunu anımsatan o meşhur hipokampus ya da insana özgü bambaşka bir beyin modülü arayışdır bu. İnce-likli çalışmalarıyla Huxley goril –ve öteki büyük maymunlar– ile insan arasında temel farklılıklar bulunmadığını kanıtlar. Böylece büyük maymunlar, XVIII. yüzyıl anatomistlerinin kesmiş oldukları basamağın düzeyine ulaşırlar. Ne fark eder, aşılabilir bir basamak icat ediliyor: *zincirin eksik halkası*.

İlerlemeler, tarihöncesi ve maymunun bastırılması

Darwin'ın teorileri bir asır boyunca anlaşılabilir kalacaktır çünkü evrimle ilgili, özellikle de insanın evrimiyle ilgili olan her şey *scala natura*'ya ve dolayısıyla paleoantropolojide baskın olan Lamarck'çı bakış açısına bağlıdır. İlerleme düşüncesinin etkisi altında olan bu yüzyıl bağlamında alet ve sanayi insanın doğa ve öteki canlılar üzerindeki egemenliği- nin dikey ve hiyerarşik görüşünü güçlendirmektedir. “İnsan alettir” görüşü Engels'te –dolayısıyla Marksistlerde– ve Herbert Spencer gibi radikal bir liberalizmin savunucularında karşımıza çıkan bir ideoloji ortaya koyar. XIX. yüzyılın sonlarında birbirleriyle çatışan tüm ideolojiler en azından bu temel öncül konusunda uzlaşırlar: insan, alet ve sanayi sayesinde özgürleşir ve kendini bir o kadar dünyevi ütopyalara götürecek olan ışıltılı bir gelecek inşa eder.

Daha iyi bir gelecek doğal olarak geçmişe şefkat dolu bir bakışı gerektirir. İnsanın geçmişiyle ilgili bakış açısının yön değiştirmesi, öncelikle, yazılı ve ilerleme gerçekleştikçe yeniden yazılmış olan tarih ve tabii tarihöncesi bağlamında. İdealleştirilmiş ilerlemelerin en tepesinden başlayarak, kökenlerin karanlık ve zorunlu olarak arkaik zamanlarına doğru tersine yol alıyoruz.

Tarihöncesi, tanımı gereği, insanın kültürel gelişiminin in-

celenmesidir. İşte size güzel bir söz oyunu örneği, çünkü insan alettir. Sonuç olarak, maymunlar burada söz konusu olmaz çünkü ilerleme yasası uyarınca tarihöncesi kararnamesi tarafından konu dışı kabul edilmişlerdir.

Ancak bu arada, Charles Darwin 1871’de *La Filiation de l’Homme en relation avec la selection sexuelle* (Cinsel seçimle bağlantılı olarak insanın soy zinciri) adlı yapıtını yayımlar. 1844’te Boston’da yayımlanan bir makalesinde, iki natüralist kâşif olan Savage ve Wyman’ın yapmış oldukları gözlemleri yeniden ele alır. Bu iki yazar Batı Afrika şempanzelerini, cevizleri kırmak için taştan aletler kullanırken gördüklerini aktarıyorlar. Demek ki alet kullanan sadece insan değil! Nasıl olur da bir asır boyunca böyle bir olgu gizli kalır? Aslında Darwin bir tek cümleye konu olan bu gözlemi alıntılanakla yetiniyor. Ancak, “İnsan alettir” avutmasıyla tam da tarihöncesinin doğduğu bir dönemde şaşkınlık verici bir durum.

İnsan türünün geçmişini ortaya çıkaran genelleştirilmiş bir tarihsel ve tarihöncesi materyalizminin bakış açısıyla ele alındığında daha az şaşırtıcı görünüyor. Tarihöncesi ve tarih, Avrupa merkezli bir bakış açısı odaklı, ilerlemeci ve doğrusal bir şema içinde biçimleniyor. İnsanın geçmişini keşfetmek, uç noktası zorunlu olarak insan ya da ilk insan tarafından yaratılan ilk aletlere varan gittikçe daha yoksun ve belirsiz dönemlere, ilerleme yolunun tersine doğru gitmek demektir. Büyük maymunlar da sadece bu bakış açısının dışında bulunuyorlar. Lady Worcester’in dileği hiç kesintiye uğramadan gerçekleşmiş oluyor böylece.

Eğer insan maymundan geliyorsa, insan soyu için bir başlangıç bulmak gerekir. “Zincirin eksik halkası” tam da burada ortaya çıkıyor. Aslında, insanı tüm öteki türlerden ayıran *sca-la natura*’nın bu basamağı ve bundan böyle de insan türünün varsayımsal en eski temsilcisi söz konusudur burada. Büyük

maymunlar ve ilk insan arasında bulunan bu aracı nasıl tasavvur edilebilir, başka bir deyişle, nasıl varsayımda bulunulabilir?

XX. yüzyılın bu başlangıç dönemlerinde, bilinen az sayıda insan fosili, tüm tartışmalara karşın çok insanlar. İlk önce, 1891 yılında Hollandalı Eugène Dubois'ın Java adasında bulunduğu ve 1899'da Paris'teki Exposition Universelle (Evrensel Sergi)'de yeniden oluşturulması Eiffel kulesi kadar ilgi uyandıran Pitekantropus'lar bulunuyor; insan türünün ilerleyişini daha iyi gösteren bir parabol düşünülemezdi! Dönemin başında çıkan çizimlere göre, ilk planda, ayak başparmağı ötekilerinden ayrılmış olan uzun ayakları üzerinde dimdik duran, ancak insana özgü elinde ilkel bir alet bulunan Pitekantropus –bir *Homo erectus*– arka planda ise mühendis Gustave Eiffel'in metalik iddiasını görüyoruz. Condorcet insanlığın ilerleyişinin bundan daha kusursuz bir tablosunu düşleyemezdi.

İlk Avrupalı *Homo erectus*, ya da ona yakın bir biçimi, 1907'de Almanya'da Mauer'de gün ışığına çıkacaktır. Ayrıca, Almanya'da 1856'da Düsseldorf yakınlarında Neander vadisinde bulunan ve ilk insan fosili kabul edilen Neandertal insanı da vardır; günümüzden bakıldığında tartışmaların boyutunu düşünebilmek çok güç. 1831'de Belçika'da Spy'da ve 1845'te Cebelitarık'ta olmak üzere başka Neandertaller de bulundu ancak tarihöncesi insanı fikrinin oluşması için, kendileri de çok tartışmalı olan evrim teorilerinin doğrulanmasını beklemek gerekecektir. Tabii bir de, bizim kadar *Homo sapiens* olan ve 1868'de, mezarlar arasında Eyzies-de-Tayac'da bulunan Cro-Magnon insanları vardır. Tarihöncesi birbirlerinden az çok farklı ve arkaik olan ancak hepsi iki ayaklı ve taştan yapılmış aletlerle donatılmış fosil insanlarla doludur. *Scala natura* ve ilerleme insan türünün tarihine rehberlik et-

mek ve kökenlerle ilgili (doğru) bakış açısını dikte etmek için bir araya geliyorlar.

Zincirin eksik halkası insan ve büyük maymun arasında ara biçimler olarak iki farklı görünüme bürünecektir: Aristoteles'teki anlamıyla khimeiralar ya da canavarlar. Ancak bunlar sadece varsayımdır. Çünkü bir yandan büyük maymunların çok az tanındığı, öteki yandan, arkaik kabul edilseler de, yine de insan olan birkaç fosilin bulunduğu bir dönemde başka türlü olması mümkün değildi. Bir yanda, dört ayaklarıyla hareket ederek ağaçlarda, yerdeyken de yarı doğrulmuş olarak yaşayan büyük maymunlar, öteki yanda ise açık yerleşim alanlarında yaşamaya alışmış iki ayaklı insanlar.

Modellerden biri gibbonları referans alır ve tıpkı Güney Asya'nın bu uzun kollu narin maymunu misali, *Hylobates* bilimsel adından dolayı *hylobatien* olarak nitelendirilir. Tüm antropologlar ve maymun uzmanları çok uzun zamandan bu yana büyük maymunlarla insanlar arasındaki benzerlikleri belirlemiş olsalar da, gibbona duyulan ilgi iki ayaklılığın ağaçlarda yaşayan kökenlerine gönderme yapar. Eugène Dubois'nın *Pitekanthropus erectus*'u için savunduğu model budur. Ona göre, insan soyunun kökenleri, ağaçlar arasında ilerleme biçimlerinin sonucu olan iki ayaklılıkla başlar. Bu varsayımdan, bilimsel kanıtlardan çok insanın doğadaki yerinin o yüzyıldaki algılanışı, yani *scala natura* nedeniyle çok çabuk uzaklaşılacaktır.

Büyük maymunlardan –şempanze, goril, orangutan– esinlenen öteki model, insanla olan daha büyük benzerliklerinden dolayı daha filogenetik bir tutarlılık gösteriyor. Yere indiklerinde yarı doğrulan ve dört ayaklı maymunla insan arasında yer alan bir beden duruşu sergileyen büyük maymunları göstererek kusursuz bir biçimde antik *scala natura*'ya uyuyor. Böylece, büyük maymun bedeniyle donatılıp üstüne

bir insan kafası oturtularak oluşturulan eksik halkasıyla bas-
kın olan model –*Pan troglodytes* şempanzenin bilimsel adın-
dan dolayı– troglodytien modelidir. İnsan soyunun kökenle-
rinin tarihi geçmiş kitaplarda, basında, her türlü medya orga-
nında, reklamlarda vs. yer alan şematik görüntülerinde hep
bu model baskındır. Evrimin bu biçimde algılanılışında beyin
hominizasyonun başını çekmektedir. Böylece senaryo ken-
dinden gelişir: insansı bir maymun –eksik halka– ormanların
ve savanın kıyısına doğru itilir ve sadece akli gerektirdiği için
ayağa kalkar... hep aynı şema.

Her iki model de, yeni biçimlerin fosillerinin bulunması-
yla zenginleşecek olan bilgilerin ilerleyişi doğrultusunda deği-
şecek, çürütülecek ya da doğrulanacak olan varsayımlardır.
Ancak, hominizasyon dogması uzun süre troglodytien mode-
lini sorgulamaya yanaşmadı. Ramapitekler adı verilen As-
ya'nın büyük maymun fosillerinin oluşturulması tanık olarak
gösterilebilir. 1970'li yıllarda, paleoantropologlar güzel bir çe-
ne ve çene kemiği, yani kafatası kemikleri koleksiyonunu ser-
gilemişlerdi. Ekollerden biri bu ramapitekleri, narin Lucy'nin
de aralarında bulunduğu Afrika australopiteklerinden başla-
yarak insan ailesinin atalarını oluşturan grup olarak görüyor-
du. Yalnızca bu çene fosili parçalarından yola çıkarak, As-
ya'nın bu bahtsız ramapitekleri günümüzdeki büyük Afrika
maymunu ile o dönemde tamamen iki ayaklı kabul edilen dü-
nün australopitek Afrikalıları arasında yer alan bir beden du-
ruşu içinde gösteriliyorlar! Artık eksik olmayan bu eksik hal-
ka için tuhaf bir konum bu; ayrıca biyomekanik açıdan da hiç
de rahat olmayan ve ne zaman ne de mekân açısından hiçbir
tutarlılık göstermediği halde *scala natura* üzerine öyle güzel
bir biçimde yerleştiği için kabul edilebilir kurnazca ütöpik bir
anlaşma.

Daha sonra, ramapitekler kendi soyları olan orangutanlar

soyuna dahil oldular. Elveda Asya ve Pongidealer soyu! Afrika'ya, günümüz doğasında bize en yakın türler olan şempanzelere ve gorillere geri dönüş. O zaman zafer troglodytien modelin mi? İstersek buna inanabiliriz –*inanabiliriz*– eğer bu büyük maymunları yadsımayı sürdürürsek ve beden (ve ruhun) yüceliği inancına katılmak istersek. Çünkü bir modelin herhangi bir şeye dayanması gerekiyor, asıl sorun bunun bir fikre mi, gözlemlere mi dayalı olması gerektiğidir. Mitlerimizden kurtulmuş ormanlar dünyasında, bilgi tarafına yönelim.

Büyük maymunlara insani kökenler

Büyük maymunlar insanın yanına iki yoldan geçerek tekrar ulaşıyorlar: biri yaşam bilimleri, öteki yerbilimleri. Kalıt-sallığın dayanağı olan DNA molekülünün çift sarmal yapısının keşfinden sonra, moleküler biyoloji denilen dalın uzmanları moleküllerinden yola çıkarak türleri kendi aralarında karşılaştırmaya karar verirler: kan grupları, hemoglobin, HLA sistemleri ya da bağışıklık sistemi kromozomlarının karşılaştırılması... Günümüzde DNA'nın bölümlenmesi. Bu moleküler sistematik, akrabalık ilişkileri üzerine kurulu sınıflandırmalar sağlar ve buna göre şempanzeler ile gorillerin, artık sadece orangutanlar tarafından temsil edilen Asya'nın büyük maymunları Pongidealer'den çok insana yakın oldukları sonucu çıkmaktadır. Bundan böyle şempanzeleri, gorilleri ve insanları birleştiren büyük bir maymunlar ailesi bulunmaktadır: Hominid'ler. Moleküler sistematik, insanlar ve büyük Afrika maymunları arasında yakın benzerlikler olduğunu yinelemektedir; 1863'te Thomas Huxley'in önerdiği ve 1871'de Charles Darwin'in insan soyunun kökenlerinin mutlaka Afrika'da bir yerlerde olduğu varsayımını ileri sürdüğü gibi!

Kimilerinin “Darwin’in kehaneti” dediklerinin –aslında yalnızca bir varsayım olan, ancak insana değinildiğinde hemen söylem değişiyor– “Afrika’nın Darwin’i” adı verilen Louis Leakey tarafından doğrulanması için neredeyse bir asır beklemek gerekti. Aslında 1950’li yılların sonlarına doğru karısı Mary Leakey, Olduvai boğazında Tanzanya’da, yontulmuş taşlardan yapılmış aletlerin yanında –o dönem adı *Zinjanthropus boisei*, günümüzde ise *Paranthropus boisi* olan, Lucy’nin soyundan gelen– iri biçimli bir australopitek kafatası bulur. Olay paleoantropolojinin küçük dünyasında bir bomba etkisi yaratır. İnsana yakın ancak insan olmayan bir fosil biçimi “İnsan alettir” özlü sözünü altüst eder.

İnsan türünden başka bir türün böyle aletler üretebilmesi mümkün müydü? Büyük maymunlarda neler olup bittiğine bakma zamanı gelmişti. Böylece Louis Leakey üç kadını doğanın içinde büyük maymunları gözlemlmeleri için teşvik eder: İngiliz Jane Goodall Tanzanya’da Gombé şempanzelerinin yanına, Kanadalı Diane Fossey Ruanda’da Karsoké gorillerinin yanına ve Hollandalı Biruté “aşk demeti” Galdikas Borneo’daki orangutanların yanına. “Leakey’in bu üç meleği” insanın seküler ve egemen bakış açısının ölüm çanlarını çalıyorlar (5. bölüme bakın: “İnsan ve kadın”). Büyük maymunları bulundukları doğal ortamlarında izlemek gibi basit bir fikir tabii ki daha eskiye dayanıyor. XX. yüzyılın başından itibaren öncüler oldu ve Raymond Dart gibi başka ünlü paleoantropologlar bu tür projeler başlattılar, Japon ekolünün büyük araştırmacılarını da unutmamak gerekir. Ancak gerçek anlamda etolojik devrim 1960’lı yıllardan itibaren başlıyor.

Farklı ülkelerden ve farklı kültürlerden araştırmacılar çoğu kez çok zor şartlarda ve çok az olanaklarla çalışan kadınlar ve erkekler, Batı biliminin seküler bilgisizliğinin büyük bir kısmını, yine de yüzyıldan fazla bir sürelik tarihöncesi ve pa-

leoantropoliiden sonra gün ışığına çıkarıyorlar. *İnsanlığımızın bir kısmı*.³¹ *Pan* şempanzelerin bilimsel adını çağrıştıran muhteşem bir ifade, ama aynı zamanda, Yunan mitolojisinde Olympos tanrıları tarafından küçümsenen tanrı Pan, Lycaon'la birlikte tek hybrid³² olan. Hem doğal ortamlarında hem de tutsak edilerek yapılan kırk yıllık uluslararası araştırmalardan sonra elde edilen bilgiler kökenlerimizle ilgili bakış açımızı değiştirmemize yol açıyor.

Kökenlerimiz –tüm kozmogonilerde ya da bilimde olsun– belirsiz, kimi zaman aşılabilir (örneğin big bang'da olduğu gibi), çoğu zaman da kaotik bir durumdan ileri gelir. Kökenleri ele almak tehlikeli bir biçimde metafiziğin kasırgalarına kapılmak demektir. Georges Cuvier gibi paleontolojinin büyük kurucuları kökenler konusunu çalışmalarından uzak tutmuşlardır; bu çok tartışmalı konularla uğraşmalarına engel olan akılcıca bir tutum. Conan Doyle'un ünlü macera romanının adında olduğu gibi "kayıp dünyalar" betimlenmiş, ancak bu kayıp dünyaların kökenleri hakkında hiç soru sorulmamıştır. Böylece Darwin'in kitabının başlığındaki cesareti ve gücü daha iyi anlayabiliyoruz: *De l'origine des espèces au moyen de la sélection naturelle* (Doğal seçim yoluyla türlerin kökeni üzerine). Darwin, insan türünün ortaya çıkışını anlamak amacıyla, hem kökenler sorununu hem de doğal, başka bir deyişle materyalist nedenlerini ele alarak, çifte günah işliyor aslında.

Etologlara gelince, insanın kökenleri sorunuyla doğrudan ilgili değil. Zincirin eksik halkasının peşinde kökenlerimizin öteki yüzünü oluşturuyorlar. Gözlemleri yeni bir evrimci bakış açısıyla gelip, mantıksal bir akıl yürütmeye, kökenlerimizin bir kısmını oluşturuyorlar üstelik sandığımızdan daha in-

31 Metinde "kısım" olarak Türkçeye çevrilen sözcük "pan"dır. (ç.n.)

32 Hybrid: Yarı insan, yarı hayvan varlıklar; melez. (e.d.n.)

sani kökenler. Kökenlerimizin utancı, büyük maymunlarla paylaştığımız değil, *Homo sapiens*'e hiç yakışmayan bir biçimde bunca zamandır böyle bir bilgisizliği sürdürmüş olmaktadır.

Büyük maymunlara yeniden ışık tutuluyor

En sarsıcı keşiflerden biri, Batı Afrika şempanzelerinin, çok sert olan 'coula' cinsi cevizlerini kırabilmek için taştan aletler ya da odun parçaları kullanmalarındır. Fildişi Sahili'ndeki Tai ve Gine'deki Bossu ormanlarında yaşayan bu şempanzeler Savage ve Wyman'ın 1844'te betimledikleri maymunların soyundan geliyorlar. *Nature* dergisinde 1999'da yayımlanan ve çok sayıda ekibin onlarca yıllı aşkın bir süre boyunca gerçekleştirmiş oldukları gözlemlerin muhteşem bir sentezinin yer aldığı, artık kilise yasalarına uygun sayılan bir makalede, kuşku götürmez bir biçimde bu büyük maymunların kültürel davranışlar sergiledikleri ortaya konmuştur.

Bu arada, kültür yalnızca taştan yontulmuş alete bağlı değildir. Tarihöncesinin, "İnsan, taş alettir" değişmez sloganıyla yontmuş olduğu indirgemecilik, en sonunda kendi üstüne yıkılmıştır. Aletler dışında, şempanzeler, iletişim, selamlaşma, avcılık, kimi yiyeceklere ulaşma, bitlerinden arınma biçimleri gibi davranış farklılıkları da göstermektedirler. Hâlâ, Sumatra ve Borneo'da yaşayan son orangutanlar gibi şempanzeler de tıpkı bizim gibi kimileri gelenekselleşen ve gruplar arasındaki kültürel farklılıkları belirleyen yeni davranışlar edinip yayabilme becerilerine sahiptirler.

Şempanzeler, yapıları ve düzenlenişleri insan toplulukları için betimlenenlere benzeyen sosyal gruplar içinde yaşıyorlar. Bunlar birçok yetişkin erkek, dişi ve çocuklarından oluşan topluluklardır. Öteki memelilerde ve özellikle öteki maymunlarda görülenin aksine, doğdukları topraklarda ka-

lanlar erkeklerdir –endogam ve patrilokal– ve gençlik dönemlerinin sonunda, başka bir grup içinde üremek için göç eden de –egzogam ve alopatrik– dişilerdir. Yani enest yoktur. Jane Goodall’ın incelemiş olduğu Tanzanya Gombe’deki F kabilesinin dişilerinde olduğu gibi dişilerin egzogamisi kuralına her zaman uyulmamaktadır. Bu dişiler, egemen erkek ve dişilerle baskın olan bir grup kurarlar, bu nedenle dişilerin başka bir yere gitmeleri için hiçbir neden yoktur. Bu durumda, enest riskinden kaçınmak önem kazanır ve buna dikkat edilir. Bireyler güç sahibi olma ve üreme amacına yönelik seçimlerde bulunurlar ve bu seçimlerinin sorumluluğunu üstlenirler.

İnsanlığımızı sarsan, taşın aletlerin kullanımından çok yaşam tarzlarıdır. İnsanlarda olduğu gibi şempanzelerde de, en aşağılığın en onurlusuna kadar çeşitlilik gösteren davranışlar yelpazesi görülmektedir. Erkek şempanzeler salt komşularını taciz etmek amacıyla ortaklıklar kurarlar; birbirleriyle savaşırlar. Her topluluğun içinde iktidar mücadeleleri, koalisyonlar, ihanetler, boyun eğmeler, ittifaklar ve kimi zaman da cinayetlerle politikanın tüm unsurlarını bir araya getirir. Şempanzeler makyavelik maymunlardır ve bu iktidar oyunları erkekleri olduğu kadar dişileri de ilgilendirir. Mücadeleler, yiyeceklere ulaşmak ya da salt cinsiyet üstünlüğü elde etmekten çok toplumsal çıkar sağlamak amacını taşır. Aslında, yiyecek paylaşımı olduğu gibi iki cinsiyet arasındaki çok karmaşık oyunlar da toplumsal ve politik ilişkileri belirler. Bu kadar karmaşık toplumsal yaşamlar iyi ve kötü kavramlarını da gerektirir. Tacizleri, çatışmaları çözümlemek için kimi zaman arabulucuların müdahale ettikleri uzlaşmalar izler. Bu aynı zamanda bir zekâ teorisinden de geçer çünkü empati yeteneği gibi sempati yeteneğine de sahiptirler. Yalan, ihanet, arkadaşlık, gülme, üzüntü ve sevinç, kendinin,

başkasının ve grubun bilincinde olmanın göstergeleri olarak şempanzelerin yaşamlarını biçimlendirirler.

Öte yandan, şempanzelere olduğu kadar insanlara da yakın olan bonobo şempanzeleri de vardır. Daha sakin, daha kösnül ve ilişkileri daha çok dişilerin yönetmesinin yanı sıra kardeşleriyle aynı davranışları sergilerler. Hatta bonobolar, özellikle, büyük iyi maymun efsanesini silerek ve tüm Rousseau'cu umutları çökerterek şempanzelerin insanlar gibi savaşa eğilimli olduklarını keşfettiğimizden beri büyük bir ilgi uyandırdılar. Konrad Lorenz, insanın şiddetinin kökenleri için önerdiği senaryoda, şiddetin nedenini, atalarımızın daha çok tehlike barındırdığı düşünülen açık ortamlara gelmelerinde görmektedir. Burada, her türlü yırtıcı hayvan tarafından zarar gören atalarımız korunmak için taş, odun parçaları, büyük kemik, boynuz, fildişi ve dişli çene kemiği –Raymond Dart'ın *osteo-donto-keratik* adını verdiği aletler– kullanmayı öğrenmiş, üstelik başarılı olmuşlar çünkü yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Epimetheus ve düzlük mitinin çağdaş biçimi. Daha sonra bu Hominid'ler, savunmadan saldırıya geçerek hayvanlar üzerinde egemenlik kurmayı başarmışlar. Maalesef, bu kadar çabuk gerçekleşen bu kültürel uyum, silahlara dönüşen bu aletlerin daha da büyüttüğü bu şiddeti kontrol altında tutmak için daha seçici davranışlara zaman bırakmamıştır. Silahlar Hominid'lere işte bu şekilde çevrildi.

Çok geç keşfedilen Bonoboların ve dizginsiz cinsel etkinliklerinin düzenlediği daha sakin yaşam tarzları birçok sempati uyandırmaktadır. Bir yandan, Mars maymunları –maymunlar ve insanlar– öteki yandan, Venüs maymunları –bonobolar. Maalesef, cennet yeryüzünde değil ve bonobolar da işlerini daha hırçın bir biçimde gerçekleştirebilirler. Yine de kardeşlerinden daha 'medeni' olan tutumlarıyla farklılık gösterirler.

O zaman, bu iki şempanzeden hangisi insana daha yakındır? Şimdilik kimse buna karar veremez, özellikle de moleküler sistematik açısından. Günümüzde bonoboların yeğlenmesinin nedenine gelince, akılcılıktan çok duygusallık ağır bastığındandır. Eğer, aletlerin kullanımına, politikaya ve savaşa önem verirsek, şempanzeler bize daha yakın görünüyorlar; eğer daha aktif bir cinselliği ve erkekler ile dişiler arasında olduğu gibi dişiler arasında da daha özenli ilişkileri önemsersek, o zaman bonobolardır. Zaten, bu filogenetik ilişkilerle ilgili varılacak sonuç ne olursa olsun, bu üç tür arasındaki davranış farklılıklarının betimlenmesi basit genetik farklılıklara indirilemez. Moleküler sistematik bize insanların, şempanzelerin ve bonoboların, 5 ila 7 milyon yıl önce Afrika'da bir yerlerde yaşayan ortak bir ataya sahip olduklarını ve o zamandan bu yana, her birinin soyunun sürekli değiştiğini söylemektedir. Bizim gibi onlar da, büyük olasılıkla günümüzdeki türlerinde belirlenen tüm davranış özelliklerine sahip son bir ortak atadan sonra evrim geçirdiler. Etoloji tarafından yakın zamanda edinilen tüm bu bilgilerin ışığıyla bundan böyle daha da açıklık kazanan bu ortak kökenlerden yola çıkarak her birimizin soyunun tarihini yeniden oluşturmak gerekir. Bu ortak kökenler, her soya özgü rastlantılar ve koşullar doğrultusunda farklı biçimlerde oynanmış olan ortak bir müzik partiyonu gibidir. Evrimin bu farklı yönü, doğadaki yerimiz üzerine tekrar düşünmeye zorluyor bizi ve yeni sorumluluklarla karşı karşıya bırakıyor.

Ne hakla!

Empati, ahlak, uzlaşma, arabuluculuk, gülme aynı zamanda kendinin ve başkasının ve ölümün olduğu gibi zihin kuramına dahil edilen iyilik ve kötülük gibi kavramların da bilin-

cinde olma... Şempanzelerden ve büyük maymunlardan başlayarak, acaba bu büyük maymunlar insansı hayvanlar, doğası bozulmuş hayvanlar mıdır? Bir kez daha anımsatalım: insana özgü tüm bu özellikler hararetli tartışmalara konu olsa da, hepsi farklı kültürlerden, farklı dinlerden, farklı felsefelerden, farklı dillerde görülmüş farklı üniversite eğitimlerinden, ama ortak noktaları bilim adamı olmak ve bilimsel yöntemlerle hareket etmek olan kadın ve erkekler tarafından ortaya konmuştur. Bu kadın ve erkekler, Batı'nın hümanist ve insanmerkezli düşüncesi çerçevesinde, materyalizm ve antropomorfizm suçlamalarıyla başka bir çağdan kalma engizisyonla mücadele etmek zorundadırlar. Bu dışlama hümanizması bir hümanizma olabilir mi? İnsanın onuruna kast edildiği suçlaması yapılıyor. Buyurun size, fazla uzun bir süre insanmerkezli dışlamaya maruz kalmış birkaç büyük maymun tarafından tehdit edilen o yüce insan onuru! İnsanın kesin üstünlüğü konusundaki vasat kanıtlarının bilgisizlik ve özellikle doğadaki kardeşlerimizin kötülenmesi üzerine kurulu olduğunu görünce silahsız kalan zavallı engizisyoncular. Büyük maymunlar bize insanın o yüce onurunun ne doğanın bir olgusu ne de kutsal bir vergi olduğunu ve bir dışlama değil de bir açılım hümanizması oluşturma görevini üstlenmekle ancak onurunu talep etme hakkını elde edebilecek olan insana özgü bir düşünce olduğunu hatırlatıyorlar. Hiç kimse, büyük maymunlarla ilgili dile getirilenler konusunda gücenemez ancak, insanmerkezli Batı düşüncesinin bu aynı dışlama mantığının nasıl başka insanlara ve kadınlara da uygulandığını sonraki bölümler ortaya koyuyor. Bir kesim Fransız aydını Amerika'daki bu maymun davasını alaya alıyor; hümanizmalarının temelleri fundamentalistlerinkini aşmıyor.

Araştırmacıların büyük maymunların doğal ortamlarına girdiği bir dönemde ve tüm bu özellikleri ortaya koymadan

çok önce, filozof Clément Rosset 1965'te o muhteşem *Lettre aux chimpanzés* (Şempanzelere mektup) adlı yapıtını yayımladı. Günümüz tartışmalarını hazırlayarak duyarlılık, empati ve felsefe dolu bir davetle, olağanüstü bir hümanist savunma olan bu manifesto, Teilhard de Chardin'i anıp yapıtı için hümanist ve açık bir okuma çağrısında bulunarak son buluyor. Clément Rosset'ye çok az atıfta bulunulur; işe yarar ve kararlı bir biçimde aşkınlığın tek olduğu görüşü insanmerkezli temizliğini sürdürüyor.

Ne hakla, *insanlar* değil de *birtakım insanlar*, bize en yakın türlerin dışlanması ve soylarının tükenmesini haklı göstererek, kültürlerinin ve düşüncelerinin tüm çeşitliliğine karşın bütün insan topluluklarına sadece kendi doğrularını dayatma gücünü kendilerinde görüyorlar?

Burada söz konusu olan görecelik değil, Batı düşüncesi-nin içinde bile, sürekli bir dışlama içinde olmayan verimli bir sorgulamayla alteriteye adanmış, vahyedilmiş değil de, gerçek bir hümanizma olan başka duyarlılıkların da bulunduğunu bir kez daha vurgulamaktır. Engizisyoncuların içi rahat etsin, büyük maymunların doğal yaşam alanlarının bozulma gidişatına bakılırsa, hepsi 2050 yılından sonra yok olacaktır. Aristoteles'ten üç bin yıl sonra, vardığımız nokta budur. Düşüncemizin yüceliğiyle bizi gökyüzüne taşımak yerine türlerin doğal basamağı, insanmerkezliğimizin dayanılmaz ağırlığı altında yıkımın derinliklerine gömülüyor. Aristoteles'in tasarısı bu değildi, ancak vardığımız nokta bu. Peki, yeterliğimiz sayesinde geri kalan her şey yok olduğunda yüceleceğimizi nasıl öne süreceğiz? Çok yakında, kendimizle karşılaştırmabileceğimiz hiçbir tür olmayacak; akıl sahibi olmak buysa, akıl nedir?

Aydınlanma ruhuna, insan türü fikrini doğuran ve insan haklarının temellerini kuran Batı düşüncesinin o büyük uya-

nışına geri dönmek hâlâ mümkün müdür? Büyük maymunlarla ilgilenen filozofların sayısı az değildir. Jean-Jacques Rousseau, insanlığın kökenlerinin varsayımsal durumunu dile getirerek *Discours sur les origines des inégalités* (Eşitsizliklerin kökeni) adlı yapıtıyla ötekilerden ayrılıyor ve Claude Lévi-Strauss'un da anımsattığı gibi, onları insan türünün dışına itme riskini almamak için büyük maymunları uzaklaştırmayı reddediyor. Kendini geliştirebilen kültürel bir canlı olan insan, mükemmellik kazanabilir bir akıl ve özgürlük varlığıdır. Rousseau, insan sorununu bu temeller üzerine kurarak antropolojik düşüncenin kurucularından biri olmuştur. Mükemmellik kazanabilirlik! Rousseau'cu olduğunu söyleyenler bu kavram üzerine derince düşünsünler.

İki yüzyıldan fazla bir süre sonra büyük maymunlar insanın kökenleriyle ilgili alana tekrar dahil oluyorlar. Ne iyidirler -Rousseau- ne de kötü -Hobbes-. Yine de kimileri tercih belirtmekten geri kalmıyorlar, Rousseau için bonobolar, Hobbes için şempanzeler. Kökenler konusu aslında, onu engelleyen bu içgüdü ile onu doğuran edinim arasındaki büyük karşıtlıklarla özgürlüğümüz konusuyla birleşiyor. Büyük maymunlarla, özellikle de şempanzelerle olan ortak kökenlerimiz, bu özgürlük, özellikle de sorumluluk konusunu yeniden değerlendirmeye zorluyor bizi.

Doğal tarihimiz için, bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, bütünlüğümüz bizi canlı kılan genlerimizden bilişsel yeteneklerimize kadar çeşitlilik gösteren ağaçlanma içinde kurulur. Hayvanlar makine değildirler, içgüdüye sahiptirler, çoğu kez birbirleriyle karıştırılan iki farklı kavramdır bunlar. İçgüdü kavramı, farklı türlerin evrimsel gelişim süreçlerinde kimi davranışların seçilime uğradığını varsayar; bu da türün atalarının doğal seçilimin, cinsel seçilimin ve... rastlantı ile şansın etkilemiş olduğu davranış farklılıkları göstermiş olduklarını

varsayar. Bu da, doğal olarak makine-hayvan indirgemesi fikrini uzaklaştıran bir değişkenliğin her zaman var olduğu anlamına gelir. Büyük maymunlarla, insani davranışlarımızın doğal temelleri sorununa el atmış oluyoruz.

Son ortak ata temel kavramı, içgüdü ve edinimin kullanımdan kalkmış ve bundan böyle arkaik olan dikotomisini ortadan kaldırıyor. Bunun yerine, özellikle günümüze kadar ulaşabilmiş soylar olan şempanzeler ve insanlar gibi farklı soyların ortaya çıktığı ortak bir atamız olduğu söz konusudur. Sözcüklerle oynamadan, son ortak atanın durumu, yakın bir zamanda, yaklaşık 6 milyon yılına doğru, soyumuzun şempanzelerin soyundan ayrılmadan önce gerçekleşen evrim süresince edinmiş olduklarıdır.

Konumuza gelince, şempanzelerle paylaştığımız tüm toplumsal yetenekler, tüm bilişsel kapasiteler ve tüm davranışlardır söz konusu olan (ve kimilerinin filogenetik olarak daha uzak olan başka türlerde bulunduğu, ancak konumuzu Hominid'lerin son ortak atası üzerinde yoğunlaştırıyoruz). Buna filogenetik zorunluluklar adı verilir. Zorunluluk olarak evrim tarafından sabitlenmiş içgüdü kavramı anlaşılmamalıdır. Aslında bir olasılıklar oyunu olarak düşünmek gerekir. Bu olasılıklar oyunu kavramı bir kart -bunlar zorunluluklardır- oyununa benzer bir oyuna gönderme yapıyor; kart dağılımı, oyunun kuralları, oyuncuların tutumları her bir elin sonsuz olasılıklara sahip olduğu ancak oyunun hep aynı oyun olduğu bir oyun.

Yakın zamanda büyük maymunlarla aramızda ortaya konan bu olasılıklar oyunu nasıl ortaya çıktı? Bu soru, farklı evrim teorileriyle kesişen ve çözülmekten uzak olan hararetli çalışmalara konu oluyor. Edinilmiş olan, şempanzelerin ve bizim ortak bir atamızın olduğu ve onlarla paylaştığımız tüm karakteristik özelliklerin bu ortak atadan geliyor olmasıdır.

Burada parsimoni ilkesini³³ uyguluyoruz, bu da bu ortak karakteristiklerin yöneşmesinden kaynaklanıyor olma olasılığını azaltmıyor. Öyle olsa bile, ortak evrimsel potansiyellerden ortaya çıkmıştır. Bu tespitten özellikle aklımızda kalması gereken, filogenetik zorunluluk kavramının değişebilirliği, özgürlüğü içerdigidir.

İnsanlar gibi şempanzeler de, karmaşık düzenleri ve yapıları olan toplumsal gruplar içinde yaşarlar uzun süre. Çocukluk ve öğrenme süreleri çok uzundur, bu da dikkate değer bir uyum sağlama esnekliğini kolaylaştırır. Evrim bizim, genetik olarak deneyim edinme, eğitime, aktarma yeteneğimizin olmasını sağladı. Böylece François Jacob, 1981 yılında yayınlanan *Le Jeu des possibles* (Olasılıklar oyunu) adlı yapıtında şöyle söyler: “Her canlı organizma gibi, insan da genetik olarak programlanmıştır, ancak öğrenmeye programlanmıştır. Daha karmaşık organizmalarda genetik program, davranışın farklı yüzlerinin ayrıntıyla belirlenmediği ve organizmaya seçim yapma olanağı bırakıyor olması anlamında daha az zorlayıcıdır. Genetik programın açılımı evrim süresinde insanlıkla doruğa ulaşmak üzere artıyor.” Bu kitabın yayımlanmasından bu yana, etologlar bu genetik programın açılımının, *stricto sensu* genlere değil de genetik regülasyon sistemleriyle bağlantılı olarak yaşamın dönemlerine bağlı bir uyum esnekliği sağladığını ortaya koymuşlardır. Elbette bunlar insanda çok gelişmiş durumdadır, ancak yalnız insanda değil, Homi-
nid’ler soyundan çıkmak için, yunus ve balinaları da sayabiliriz. İnsan genetiğiyle ilgili olan her şeyden öğrenen onca beşeri bilimler uzmanının, biyologların yüzlerine çarptıkları aforozların aksine, evrim bize daha büyük bir seçim özgürlüğü

33 ‘Bir konunun kabul edilebilir iki açıklaması varsa, en basit olanı en doğrusudur’ ilkesi. (ed.n.)

sağlamıştır. 2003 yılında insan genomunun çözümlenmesiyle –tamamlanmamış olsa da– gen sayısının 30.000’den daha az olduğunun ortaya çıkması herkesi şaşırttı! 2005’te şempanze için yayınlanan da keza. Birçok bitki ve hayvanınkinden daha az bir rakam. Daha önce, insanın karmaşık olduğu için, genomunda yüz binlerce gen olması gerektiği düşünülüyordu. Karmaşıklık ile gen sayısı arasında çok kabaca bir denklem, karakterlerimizin az çok birkaç gene bağlı olduğu varsayımında bulunuyor. İndirgemecilik ve determinizm işte bu niceliksel öncüle dayanıyordu. Bu kadar az bir genle, kısıtlı bir sözcük dağarcığı ile ifade gücü zengin bir grameri olan büyük bir genom esnekliğinden yararlanıyoruz. İşte evrimin bize sağladığı budur, bize olduğu gibi maymunlara da.

Evrin ve (büyük) maymunlar gezegeni

Pierre Boulle’un *Maymunlar Gezegeni* adlı romanı büyük maymunlar tarafından yönetilen bir dünya üzerindeki insanlığın yıkıcı tarihinin kurmacasını anlatıyor. Bu öykü, şempanzelerin de bizim gibi toplumsal, bilişsel ve kültürel yetenekler taşıdığı bilindiğinden bu yana tuhaf bir yankı uyandırıyor. Öyleyse bizim yerimizi almak için ormanda pusuya yatmış bekliyorlar mıdır? Onların yaşam alanlarını yok etme hızımıza bakılırsa böyle bir durumun gerçekleşme olasılığı çok azdır: son barınakları da gittikçe azalan birkaç bin goril, şempanze, bonobo ve orangutana karşı milyarlarca insan. Pierre Boulle’un hayal edemeyeceği senaryoların en kötüsünde insanlığı yok etmek için sakıncalı bir virüsün tropikal ormanlardan çıkıp gelmesinden korkabiliriz, tıpkı Ebola gibi. Bu virüs, büyük Afrika maymunlarını çok sert bir biçimde vurarak yıkıcı gücünü çoktan göstermiştir. O kadar yakınız ki aynı riskleri taşıyoruz. Bu, bir bakıma, ortak kökenlerimizin taşıdığı

bir yükür. Bu kaygı verici tartışmaları bir yana bırakıp neden insanların hiçbir zaman şempanze, şempanzelerin de insan olmayacağı üzerinde duralım: evrim. Şempanzeler, bonobolar ve biz sonuncu bir ortak ataya sahibiz. Daha sonra, onlar şempanze, bonobo ve biz de insan olduk. 6 milyon yıl ile 1 milyon yıl arasında, Afrika'da sonsuza kadar yok olmuş olan birçok soyun var olduğunu unutmamak gerekir. Bu da, *scala natura*'nın son versiyonu olan hominizasyon şemasının ima ettiğı gibi, büyük maymunların evrim geçirmemiş oldukları anlamına gelmez. Onlar da, paylaştığımız bu son ortak atadan bu yana evrim geçirdiler. Aslında, birbirimizden hiçbir zaman bu kadar farklı olmadığımız halde, birbirimize bu kadar benzediğimizin yakın zamanda belirlenmesi neredeyse bir paradokstur.

Bu durum aklımıza şu soruları getirmektedir: neden onlar da insan olmadı – bu sorunun yanıtını yukarıda verdik. Çok sık duyduğumuz gibi, neden onlar da yontma taştan yapılmış aletler icat etmediler, ateşten yararlanmadılar, dil yetisi edinmediler, yerleşim alanları kurmadılar vs? Bu tür sorular, evrimin türlerin yaşamlarını sürdürebilmek için var olan koşullara uyum sağlamak üzere –biyolojik ve bizim soyumuz için kültürel– birtakım özellikler geliştirmeleri gibi vasat bir biçimde algılanmasından kaynaklanmaktadır. Evrimin bu biçimde algılanmasının nedeni aslında çok yalın olan gözlemlerin bir tür sözde Lamarck'çılıkla anlaşılmaz hale getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, büyük maymunlar, dil öğrenimi konusunda yapılan birçok çalışma tarafından da ortaya konduğu gibi laboratuvar ortamında gerçekleştirilen insan/büyük maymun iletişiminde simgesel soyutlama yapabilme yeteneğine sahiptirler. Sonuçlar büyük bir şaşkınlık yarattı: bu türler, uzun süre yalnızca insana özgü sanılan bilişsel yeteneklere sahiptirler ancak bu yetenek-

leri kullanmıyor görünüyorlar; sonuç olarak, birçok insanlık parseli doğanın içinde uyku halinde bulunur. Aslında, evrimin tüm güzelliği burada, zengin bir potansiyele sahip gereksizlik yaratma gücündedir.

En saf Rousseau'cu gelenekler içinde bulunan beşeri bilimler bundan böyle evrimi ve insan ile büyük maymunlara özgü filogenetik gereklilikleri yadsıyamazlar. Ancak, biyolojik indirgemeciliğin en tartışılan versiyonu sosyobiyojijiyi, en radikal yaklaşımı olan bencil gen konusunda eleştirirken de büyük tutarlılık gösteriyorlar. Biyolojik olan her şeyi kültürel olan her şeyin karşıtı olarak görmek, doğuştan ve sonradan edinilmiş kavramlarını birbirinden kesin olarak ayırmaya çalışmak kadar anlamsızdır. Evrimimizi ve insanın ne olduğunu anlamak, kendine bir başlangıç belirlemek açısından gereklidir, Rousseau ve Hobbes'un kendi dönemlerinde yapmış oldukları gibi, ancak bilginin ilerleyişi ve son ortak atamızın tanımlanmasıyla belirlenmiş olarak. Biz bu kökenlerden itibaren insan olduk. Geriye şöyle bir soru kalmaktadır: neden şempanzeler ve bonobolar olmasın?

Beşeri ya da daha geniş bir biçimde sosyal bilimler tüm tutarlılıklarını burada buluyorlar. Aslında, evrimci ve Darwin'ci gelenek her şeyi doğal seçilime bağlayan Darwin'ci bir dogma üzerinde duruyorlar. Darwin'in kendisi bile, etoloji ve psikoloji çalışmalarını evrim bağlamında ele almayı önerdiği 1871 ve 1872 yıllarında yayımlanan kitaplarının da tanıklık ettiği gibi bu kadar Darwin'ci değildi. Başka bir deyişle, evrimimizde etkili olan seçim süreçleri, üreme başarısı anlamında çevrenin kimilerine sağladığı avantajlara dayalı bir seçim baskısıyla sınırlı değil yalnızca. Bunun bakteriler ya da üreme oranı çok büyük olan türler için geçerli olabileceği düşünülüyor. Ancak böyle bir şey, üreme oranı düşük, toplumsallıkları çok yüksek ve yaşam süreleri uzun olan türler için ye-

tersiz kalmaktadır. Bu türlerin bireyleri, filogenetik gereklilikleri bağlamında büyük bir davranış ve filogenetik esnekliği kabul eden bir genetik program açılımına sahiptirler. Bu özellikle Hominid'ler için doğrudur. Demek ki toplumsal ilişkiler kurulmasına etki eden daha karmaşık seçilim etkenleri –onları böyle adlandırmak gerekir– bulunuyor.

Şempanzelerin ve bonoboların neden bizimki gibi bir evrim geçirmedikleri sorusuna yanıt vermek için, evrimin psikolojik ve sosyal boyutunu ele almak gerekir. Bireyler arasındaki iletişim kurma biçimleri, avlanma ve yiyecek paylaşımları ya da alet kullanmaları türünden kültürel farklılıkları görebilmek için farklı şempanze topluluklarını karşılaştırmak yeterli olacaktır. Eğer, çevre değişiklikleri nedeniyle kimi gruplar ötekilerine göre daha avantajlı konumdaysa, o zaman daha önce ender gruplara özgü olan bu kültürel yetenek baskın olacak ve türün yaşamını sürdürme stratejileri arasına yerleşecektir. Büyük olasılıkla *Homo* cinsi için de yaklaşık 2,5 milyon önce Doğu Afrika bölgelerinde olaylar bu biçimde gerçekleşti; eğer yaşamalarına izin verilirse, Batı Afrika şempanze toplulukları için de günümüzde aynı şey gerçekleşebilir. Aynı şey simgesel iletişim ve dil için de geçerli. Aynı filogenetik gereklilikler nedeniyle, bu iletişim biçimi, yaşamlarını sürdürebilmek için daha karmaşık bilgilere gereksinim duyan kimi Hominid gruplarınca daha da güçlendirilmiştir. Bizim soyumuz, belki daha başkaları için de böyle gerçekleşti ancak öyle görünüyor ki şempanzeler ve bonobolar için değil. Asıl soru şimdi, neden bizim konuştuğumuz değil, kardeşlerimiz büyük maymunların neden konuşmadıklarıdır: çok basit, çünkü doğal tarihleri bu özelliklerin gelişmesine ayrıcalık tanımadı.

Burada, yitirdiğimiz Stephen Jay Gould'un değer verdiği *exaptation* (eksaptasyon) kavramına değiniyoruz. Eksaptas-

yon, bir türde var olan ve görünürde hiçbir uyum avantajı sağlamayan bir özelliktir. Organizmalarımız, davranış ya da devinim repertuvarlarımızdan geçerek bağışıklık sistemimizden bilişsel yeteneğimize kadar eksaptasyonlarla doludur. İnsanın evrimiyle ilgili araştırmalarda hep ön planda olan iki ayaklılığının kökenini örnek olarak alalım. Büyük maymunların doğal ortamlarında gözlemlenmeleri, bedenin bacaklar üzerinde doğrulmasına dayanan bu yer değiştirme biçiminin sıklıkla kullanıldığını ortaya koymuştur. Bunu en çok uygulayanlar bonobolar, daha sonra şempanzelerdir. En amatör olanları ise gorillerdir, özellikle de erkek goriller. Bu büyük maymunlar iki ayaklılığı farklı durumlarda salt rahatlık nedeniyle, örneğin tehdit etmede olduğu gibi, yiyecek, dal, alet, çocuk taşımada, çamurlu bir yerde ellerini kirletmemek amacıyla ya da yalnızca kişisel seçimlerinden dolayı da kullanabiliyorlar. Tüm bu durumlarda, iki ayaklılığa yatkınlık çevreyle ya da sosyal ilişkilerle ilgili kesin bir avantaj sağlamamaktadır. İki ayaklılığa yatkınlık, ağaçlarda asılı durmaya ya da ağaçlara tırmanmaya alışık bu büyük maymunların devinim repertuvarlarında bulunan bir eksaptasyondur. Uganda'daki *Morotopithecus* ve İspanya'daki *Pierrolapithecus* fosillerine göre, 13 milyon yıldan bu yana ağaçlarda yaşayan büyük maymunların evrimleri boyunca seçilen özellik asılı durma, dikey tırmanma ve daldan dala atlamadır (dalların altında kol değiştirerek ilerleme). Devinim repertuvardan söz ediyoruz ve bu repertuvarın esnekliği içinde kalın bir dal üzerinde ya da yerde olsun ayakta ilerleme olanağı bulunuyor. Laboratuvar incelemeleri alt sırt, kalça ve üst baldır kaslarının dikey tırmanma ve iki ayak üzerinde yürüme esnasında aynı biçimde hareket ettiğini göstermektedir. İki ayaklılığının değil de iki ayaklılıkların kökenleri için gerekli koşullar, büyük maymunların atasal -Hominidler- devinim repertuvarına bağlı eksaptas-

yonlarından günümüzdeki büyük Afrika maymunlarına, insan da dahil olmak üzere buradan gelmektedir. XVII. yüzyıl liber-tenleri bunu o zaman bile anlamışlardı.

Bu ortak kökenlerden yola çıkarak, birbirlerinden daha ayrıcalıklı olamayan birçok yorum iki ayaklılığın evrimini soylara göre ifade edeceklerdir. Biri, klasik olarak, çevre de-ğişimlerini öne sürmektedir. Ormanlık alanda yaşayan kimi topluluklar az çok daha açık alanlarda, mozaik halinde bulu-lurlar kendilerini; çeşitlilikleri devinim repertuvarının farklı kullanımlarına olanak sağlar. Bizim soyumuzda bu iki ayaklı-lığa yatkınlık olmuştur; ayak parmakları üzerindeki şaşırtıcı yürüyüş ya da büyük Afrika maymunlarındaki *knukle wal-king*. Bir yandan, iki ayaklılığa yatkınlık eksaptasyonunun güçlenmesi; öte yandan, yere basan arka uzuvlardan birinci ve ikinci parmak arasındaki eklem düzeyinde dayanak alarak yarı doğrulmuş bir biçimde yürümeye yatkınlık eksaptasyo-nu. Bir yanda, dikey tırmanma ve özellikle dört ayak üzerin-de yürüme yeteneğinin giderek azalmasıyla eksaptasyon ko-numundan adaptasyon konumuna geçerek sürekli yetkinle-şen bir iki ayaklılık konusunda artan bir uzmanlık; öte yanda, dikey tırmanma ve asılı durmaya mükemmel uyum sağlayan ve türlere göre iki ayaklılığın korunmasına yönelik az çok be-lirgin bir eğilim gösteren, gerçekten kendine özgü bir dört ayaklılık. İşte böyle, çevre farklılıklarına göre değişkenlik özellikle de esneklik üzerinde oynayarak gerçekleşiyor ev-rim. Böylece, iki ayaklılık savanlarda ayakta durmak gerekti-ği için ortaya çıkmadı – savan ve ormanların sınırında yaşa-yan australopitek atalarımızın yerini alan babunlar büyük bir evrim başarısından yararlanıyorlar ama dört ayak üzerinde! İki ayaklılığının kökenleri çok uzak, ağaçlarda yaşayan ve ata-sal alışkanlıklardan ileri gelmektedir: her ikisi de iki ayaklı ya da en azından iki ayaklılığa yatkın olan ve ağaçlı ortamlarla

ilişkilendirilen *Orrorin* ya da Toumaï gibi soyumuza bağlanan en eski fosillerin bize anlattıkları bunlardır.

Ötekinden daha ayrıcalıklı olmayan ve bu kez sosyal bir bağlama yerleştirilen başka bir açıklama daha vardır. Klasik olarak, yukarıda da söylediğimiz gibi, adaptasyonlar yerleşim alanları ve onların farklı bileşimleri olan doğal seçim faktörleriyle bağlantılı olarak düşünülmektedirler. Ancak grupların ya da toplulukların özelliklerine bağlı sosyal bir boyutu daha vardır. Ayakta yürümek üzere doğrulmak çok basit olarak rahatlık nedeniyle yapılabileceği gibi başkalarına karşı bir tutum olarak, özellikle tehdit etmek için de yapılabilir. Bu duruşu almak özel bir sosyal davranış anlamı da taşıyabilir. Eğer doğrulmak özel bir konumun ifadesi olarak algılanıyorsa örneğin meydan okuma ya da korkutma gibi, o zaman iki ayaklılık, en azından gerilimli sosyal bağlarla sınırlıdır ve nedensiz uygulanamaz. Buna karşın, eğer bir yavru iki ayaklılığın farklı rahatlık gerekçeleriyle yeğlenen yürüme biçimlerinden birinin olduğu bir sosyal bir ortamda büyürse bu alışkanlığı kullanmayı seçecektir. Yakın zamanda gerçekleştirilen deneyler bunu gösteriyor: maymun ya da büyük maymun yavrularını yetişkinlerin daha çok doğrulmuş olarak yürüdükleri sosyal bir ortama yerleştirdiğimizde, yetişkin hale geldiklerinde, genelde onlar da bu yürüme tarzını seçiyorlar. Aksine, eğer *Ormanın Kitabı*'ndaki hayvanların Mowgli için kullandıkları ifadeyi kullanarak bir "insan yavrusu" kurtlar gibi dört ayaklı canlıların bulunduğu sosyal bir ortamda bulursa kendini, dört ayak üzerinde ve büyük bir hızla hareket edecek ve iki ayaklılığı öğrenmekte büyük bir güçlük çekecektir; üstelik bu, iki ayaklı insanlar dünyasına ne kadar geç girerse o kadar zor olacaktır. Çevrenin bu sosyal yönü insanın evrimi konusunda yapılan çalışmalarda hâlâ çok ihmal edilmektedir.

Vanini'nin önsezilerinden esinlenen Libertenler antropologlardan iki yüzyıldan fazla ilerideydiler. Oidipus'un sfenksinin, yaşamına dört ayak üzerinde başlayan şu tuhaf memeli olan insanla ilgili bilmecesini doğru bir biçimde yorumlamışlardı. Kuşlar gibi, öteki iki ayaklılar da yaşamlarına iki ayaklı olarak başlıyorlar. Ebeveynleri onlara göstermiyor ve böyle yürümeleri için onları zorlamıyorlar. Ebeveynlerini izlemek zorundalar, ama iki ayak üzerinde durmaktan başka bir seçenekleri yoktur – uçmayı öğrenmek de başka bir konu. Eğer, genetik olarak programlanmış olmasa da iki ayaklılığa yatkın olan bir insan yavrusu ayakta yürümeye hiçbir biçimde zorlanmadığında dört ayaklı olarak kalır. Tüm bunlar bu filogenetik gerekliliklerin neler olduklarını anlamamızı sağlayacaktır. Aslında, nedenleri ne olursa olsun, sosyal grubun baskın davranışlarına göre çok farklı biçimlerde ortaya çıkan bir olasılıklar oyunudur söz konusu olan.

Libertenler, büyük bir maymunun ya da bir insanın bir merdivene tırmanırken, tıpkı yürürken olduğu gibi, sol kol sağ ayak ile sağ kol sol ayağını dönüşümlü olarak kullandığını fark ederek, şaşırtıcı bir açık görüşlülük sergilediler. Merdiveni bir kenara bırakırsak, uzuvların aynı dönüşümlü kullanımını –diagonal iki ayaklılık, at yürüyüşünde ve tüm memelilerde olduğu gibi– görebilmek için, elbette insanların, ama aynı zamanda büyük maymunların da ayakta doğrulmuş olarak ya da dört ayak üzerinde gerçekleştirdikleri yürüme biçimlerine bakmak yeterli olacaktır. Yürüdüklerinde bu kadar etkileyici olmalarının nedeni budur; öteki dört ayaklıların dört zamanlı o sakın yürüyüşleriyle hiç ilgisi olmayan bir yürüyüştür bu. Libertenler, yaşamın evrime davet eden özgürlükler konusunda ne kadar zengin olduğunu çok iyi görmüşlerdi.

İki ayaklılık konusunda geliştirilen akıl yürütmeler kültür,

alet kullanımı, avlanma, iletişim, dil kullanımı vs. için geçerlidir. İnsan yavrusu, istediği kadar eklemli dil edinimi için bilişsel yeteneklerle doğmuş olsun, yaşamının ilk yıllarını insan topluluğuna ait bir ortamda geçirmediği konuşamaz (“İnsan ve çocuk” başlıklı bölüme bakın). Evrim bizi, ne olduğumuzu, filogenetik gereklilikler –soyumuzun doğal tarihi– ile ontogenezimizin oluşturulduğu doğal, özellikle de toplumsal bir çevre arasındaki diyalektiğin belirlediği karmaşık bir duruma soktu. Böylece, eğer bugün insan olduysak bu, bizden öncekilerin geçirdiği çevre değişiklikleri sayesinde olduğu kadar kimi davranışları ötekilerine göre öncelikli kılma biçimlerinden de kaynaklanmaktadır. Evrimin bu öteki perspektifinde, şempanzelerin şempanze, bonoboların bonobo, insanların insan olmalarının nedeni, doğal seçim baskılarına yanıt oluşturmuş olması kadar her birinin atasının yeğlemiş olduğu davranışların nesiller boyunca aktarılmış, değiştirilmiş ya da terk edilmiş olmasıdır da.

Bizim gibi türlerin genetik esnekliği ile gelenek ve kültürlerinin dikkate alınması gerektiğinin keşfedilmesi bize bu temel dersi öğretiyor işte. Özü gereği, insanın özgür olduğunu bağırarak her türlü özgürlüğü yadsıyan yönlendirilmiş bir evrim –hominizasyon– gibi saçma bir düşünceyi bertaraf eden muhteşem bir çelişki. Üzücü bir çıkmaz! Aksine, bizim evrimimiz –büyük maymunları ve muhtemelen başka soyları da kucaklayan bu *biz*– bize, büyük maymunların ve günümüzdeki insanların atalarının, doğal seçim, cinsel seçim ve... şansın rastlantılarına bağlı olarak yapmış oldukları seçimlerden yola çıkarak bir açılım, özgürlük sağladı. Elbette, karar vermek için burada olduğumuza göre atalarımızın doğru seçimlerde bulunmuş oldukları sonucunu çıkarabiliriz. Voltaire’in *Candide* adlı yapıtında alaya aldığı iyi yürekli doktor Pangloss’u anmak için bu Pangloss usulü *a posteriori* bir de-

ğerlendirmedir. Bu, Afrikalı Hominid'ler ailemizin Lucy ve australopitekler gibi başka soyların da yok olmadan önce onlara belli bir süre başarı getiren başka seçimlerin de yapıldığını unutmak demektir. Evrimimizle ilgili anlaşılması gereken budur: biz kısmi olarak zorunluyuz, yani özgürüz ve insanlığın sürmesini sağlamak bizim seçimlerimize ve bizim sorumluluğumuza kalmıştır. Evrimin ne olduğu konusunda bilgilendikten sonra, gerisi bizim sorumluluğumuzdadır.

Hangi hümanizma?

Aydınlanma çağında filozoflar insan türünün sınırlarını sorgularken aynı zamanda İnsan Hakları'nı oluşturacak düşüncelere yönelmişlerdi. Bunlar Buffon, Daubenton, Camper gibi büyük maymunları maymunların karanlık dünyasına gönderecek ölçütler belirleyen anatomistlerdir. İki yüzyıl sonra büyük maymunlar yeniden insanlığın kapısını çalıyorlar. Darwin, Huxley ve Carl Vogt ya da Ernst Haeckel gibi diğerleri benzerliklerimizin temellerini kursalar da, yol uzun sürdü. Bu yol, büyük maymunlarla ortak kökenlerimizin üzerindeki örtüyü kaldırmaya cesaret eden birkaç paleoantropolog tarafından daha sonra da ender görülen bir mücadele gücüyle etologlar tarafından açıldı. Çünkü onlar için balta girmemiş ormanların en kötüsü ve özellikle de bayanlar için, çok sert ve kimi zaman da tehlikeli olan çalışma sahaları değil, üniversite ortamıydı. Gözlemleri ve farklı laboratuvarlarda gerçekleştirilen deneyler büyük maymunlara itibarlarını kazandırdı: hepsi türler merdiveninin basamaklarında yükseliyorlar – tıpkı iki ayaklılar gibi. Bu kadar derin bir insanlık barındıran kökenlerimizin durumunu bize teslim ederek, insana özgü olan her şeyi, insanlar gibi değil ama –asla insan olmayacaklar– yeniden sahipleniyorlar.

Birkaç yıldan bu yana, uluslararası güçlü bir hareket İnsan Haklarının büyük maymunlara da uygulanması için mücadele ediyor. Yüksek insan onuru savunucuları da bundan rahatsızlık duyuyorlar. Aydınlanma çağının büyük filozoflarının görüşlerini yinelemek bu kadar küçük düşürücü müdür?

En ileride olan hareketin adı GAP'tır (*Great Apes Project: Büyük Maymun Projesi*). Peter Singer ve Paola Cavalieri tarafından hararetle desteklenen bu hareket faydacı felsefe geleneğini sürdürüyor. Rönesans'a ve Bentham gibi filozoflara dayanan temelleri, duyarlılığı olan her canlının kendi hakları olduğunu ileri sürer. Bu haklar ve uzantıları bireylerin "değerine" ve acı çekme yeteneklerine bağlıdır. Kendi mantığı içinde ele alınıp uygulandığında böyle bir görüş, akıl sahibi, fiziksel ve zihinsel sağlığı yerinde olan bir şempanzenin, büyük bir özüre yol açan fiziksel ya da psikolojik bir kusuru olan bir çocuktan daha fazla hakka sahip olduğunu öne sürüyor. Böyle bir yaklaşımın temel dayanak olarak, türler arası farklılıkların *specism* izleri taşıdığı kabul edildiğinden ve bunun da insanlar arasındaki ırk ya da cinsiyet ayrımcılığından farkı olmadığından, türler arasındaki sınırları dikkate almıyor. Türler arasındaki farklılıkları umursamayan *scala natura*'ya hatta davranışçılığa özgü düşüncenin devamını görüyoruz burada. Bu radikal tutumun ciddi tartışmalara yol açtığını söylemeye bile gerek yok. En azından bizi –burada da– sorumluluklarımızla karşı karşıya getirmek gibi bir işlevi olmuştur.

Bana gelince, İnsan Hakları, etnik ya da coğrafi kökenleri, cinsiyetleri ve yaşları –İnsan Hakları'nın uzun süre yalnızca erkeklere ayrılmış olduğunu hatırlatalım– ne olursa olsun insanlar içindir. Bu haklar insan türündeki anne ve babalardan doğmuş –yapay dölleme ve yakında klonlama yoluyla doğmuş tüm çocukları da kapsamalıdır– ve fiziksel ya da psiko-

lojik³⁴ durumu ne olursa olsun tüm bireylere uygulanır. Büyük maymunlara gelince, onlara 1989 yılında ONU (*L'Homme, le singe en mosaïque*) meclisi önünde yeniden tanımlanan ve belirginleştirilen evrensel hayvan haklarının da ötesinde, maymunlara insancıl olduğu kadar kendilerine özgü haklar tanınmalıdır. Hayvan kavramının, hayvanların ne olduklarının bilinmemesi üzerine kurulu dışlama ilkesi nedeniyle büyük sorunlara yol açmasının dışında, büyük maymunlar konusunda tümüyle yanlış olduğu görülmektedir. Bu haklar olmaksızın büyük maymunlar onlarca yıl sonra sonsuza kadar yok olacakları için, onlara bu hakların verilmesi bir o kadar acildir. Hangi hakla insanlığımızın öteki kısmının yok olup gitmesine izin verebiliriz?

Kimi antropologlar ve etologlar bu hakların tanımlanmasına öteki maymunlar, daha sonra da tüm hayvanlar için, aynı türden taleplere yol açabileceğinden hareketle karşı çıkıyorlar. Kimi kültürler, üstelik azımsanmayacak olanlar, her türlü yaşam biçimine saygı duyuyorlar. Aslında, bu yalnızca yersiz bir uslamlamadır çünkü antropologlar kadar etologlar da insanların, büyük maymunların ve maymunların benzerliklerini ve farklılıklarını çok iyi biliyorlar. Genetik sistem, anatomi, devinim, sosyal sistemler, davranışlar üzerine kurulu filogenetik ilişkilerde olduğu gibi bilişsel yeteneklerde de büyük maymunlar insanlara öteki maymunlardan daha yakındırlar. Bu nedenle bu hakların hangi türlere verilip verilmeyeceğini belirlemek çok kolaydır. Sahte bir teknik sorunla temel bir konuyu reddetmek dayanaksızdır.

Başkaları da, hak sahipleri her türlü görev bilincinden

34 Bu biçimde sunulduğunda kişi kavramından söz ettiğimiz malumdur ve yaş, klonlama ve engellilikten söz ettiğimizde etik, çocuk aldırma vs. gibi, bu tartışmanın çerçevesi dışına çıkan çok hassas konulara varıyoruz.

yoksunken onlara bu hakların tanınmasının ne kadar tutarlı olduğunu tartışıyor. O zaman, zayıfları korumaya yaramayacaksa yasaların ne işe yaradıklarını sorabiliriz. Eğer yanıltıcı kanıtlamaları kabul edecek olursak çocukları, fiziksel ve zihinsel engellileri, yaşlılar gibi büyük hastaları, tek kelimeyle, yaşamın her türlü felaketine maruz kalmış herkesi dışlayan bu ilkelerin sofist versiyonudur bu. Zayıf olanlara haklarını vermek saygı duyulmasını sağlama görevi güçlülere düşer. Bu tür sözleri sarf eden düşünürler hangi haktan ya da hangi insanlık anlayışından yana olduklarını öne sürebilirler?

Böylece, paleoantropoloji, evrimin herhangi bir sonucunu ereklik göstererek değil, büyük maymunlarla ortak kökenlerimize ışık tutarak insanlığımızı yeniden sorguluyor. Bu kökenlerin, insanın ahlak dışı bir anlayışa göre hiçbir utanç verici ya da maymunu yanı yoktur. Aydınlatma çağından itibaren, kökenlerimiz konusu İnsan Hakları konusuna bağlıdır. O zamanlar, her şey yalnızca Batı dünyasında ve insan türü ile insanın doğadaki yeri üzerine mevcut bilgiler kaynak alınarak gerçekleşiyordu. Bu arada bir öğrenme isteği de vardı. XIX. yüzyılda, Avrupa'nın güçlenmesi, dışlamaya yönelik kavram ve değerlere odaklanmış bir dünya görüşüne bağlı bir kapanmayı beraberinde getirdi. Ne mutlu ki, Avrupa, evrensel akılcılık üzerine kurulu dünyayı sorgulama biçimi olan bilimsel düşünceyi geliştirip yayıyor. Öyleyse, farklı kültürlerden ve bir o kadar farklı ülkeden kadın ve erkeklerin, kardeşlerimiz büyük maymunlarla ilgili aynı gözlemlere sahipse, bu bizim insanlığımıza çağrıda bulunuyor demektir. Büyük maymunları kurtarmak, onlara insani haklarını vermek, insana özgü olan köken arayışını sürdürmek demektir. Paleoantropoloji, tarihöncesi ve etoloji, dünyanın kozmogonilerinin yerini almak gibi bir görevleri bulunmuyor ancak ortak, öyleyse evrensel kökenlerimizin ne olduğunu ortaya

koyuyor. Eğer bu aciliyetin bilincine varmazsak, kültürlerin ve kozmogonilerin tüm çeşitliliği içinde bütün insanları birbirine bağlayan şeyin sonsuza kadar yok olmasının sorumlusu biz oluruz. Bundan sonra hangi insanlıktan söz edilebilir?

Evrimciliğin ve içerdği her şeyin bir ahlak anlayışı kurmak, hukuk belirlemek gibi bir tasarısı yoktur. Ancak bilim olarak, aktarılan ve uluslararası bir kadın ve erkek topluluğu tarafından onaylanan olgular bilinmezden gelinemez. Kökenlerimizin utancını süpürmüş olmak zekânın ve bilimlerin sağladığı ne güzel bir kazanç! Bu arada, *Maymunlar Gezegeni* nasıl bitti? Filmde, Scopes'un avukatı Dawson rolündeki Spencer Tracy, mahkeme salonundan çıkan son kişidir ve Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı kitabını beraberinde götürür. Birden başka bir kitabı daha unuttuğunu fark eder ve alıp ötekinin yanına koyar, bu da İncil'dir.

İnsan ve öteki insanlar

Valladolid kongresi

“Asıl barbar, barbarlığa inanan kişidir”

Claude LÉVI-STRAUSS

Reconquista'dan³⁵, tüm İber yarımadasının Katolik Kastilya ve Aragon kralları tarafından işgal edilmesinden sonra Portekiz, özellikle de İspanya, Kristof Kolomb tarafından keşfedilen Yeni Dünya'ya doğru genişlemelerini sürdürdüler. Aynı işgalci hareket ancak bu kez hedefler ve çıkarlar çok başka, ayrıca birbirinden çok farklı halkların yaşadığı bir şaşkınlık söz konusu. İnananlarla inanmayanlar –Hıristiyanlara karşı Müslümanlar ya da tersi, sapkınları da unutmadan– arasındaki mücadele inananlarla paganlar arasındaki mücadeleyle aynı türden midir? Amerika yerlileri öteki insanlar gibi insan mıdır ve soruya verilecek yanıt doğrultusunda, onla-

35 Kastilya ve Aragon krallıklarının birleşmesinden sonra İspanya'yı Müslüman ve Yahudilerden arındırmak için başlatılan seferberlik. (ed.n.)

ra ne tür bir savaş, ne tür bir işgal ve nasıl bir son hazırlamak meşrudur?

İspanyol kâşiflerin uyguladıkları o korkunç şiddet ve ardından Küba, Orta ve Güney Amerika halklarının soykırımı uğratılması –öyle boyutlarda ki, daha sonra şeker kamışı ve pamuk plantasyonlarında çalıştırılmak üzere Afrika’dan köle, “abanoz ağacı”³⁶ getirmek gerekecekti– İspanyol hukuk ve din adamlarını ve kısa süre sonra da imparatorları V. Charles’ı meşgul edecektir.

V. Charles 16 Nisan 1550’de Yeni Dünya’daki işgallerini askıya alıyor. Dört ay sonra, aralarında dört din adamının –üç Dominiken, bir Fransisken– Kraliyet Konseyi’nin iki üyesinin, Kızılderililer Konseyi’nin altı üyesinin, bir piskoposun ve Şövalyeler Konseyi’nin bir üyesinin bulunduğu toplam on dört üyelik bir kongreyi topluyor. Toplantı San Georgi manastırının şapelinde yapılıyor ve kısa bir süre sonra karşıt görüşte olan Fray Bartolomé de Las Casas ve Ginés de Sépúlveda’nın sesleri yankılanmaya başlıyor.

1540’tan bu yana Chiapas’ın piskoposu olan Dominiken Las Casas İspanya kralları ile Kızılderililer Konseyi’nin yanında yerlileri ve haklarını savunuyor. Yeni Dünya halklarının tüm halklarla eşit olduklarını dile getirip kâşiflerin yapmış oldukları acımasızlıkları anlatan birçok yapıt yayımlıyor. Yıllar boyunca, hiçbir zaman Amerika’da bulunmamış olan Kordoba piskoposluk meclis üyesi Sépúlveda’ya karşı çıkıyor. Sépúlveda’nın bilgisi yalnızca kitaplara dayanıyor ve hümanizmaya boğulmuş bu bilgin *conquista*’nın görülmemiş acımasızlığını doğrulamak için Aristoteles’ten yapmış olduğu indirgeyici okumalara atıfta bulunuyor.

36 Ağacın siyah renginden ötürü Afrika’dan getirilen kölelere verilen isim. (ç.n.)

Sépúlveda, Aristoteles'in yazılarından çıkardığı yoruma göre kendi kendini yönetemeyeceğine karar verilen "barbarların" silah yoluyla egemenlik altına alınmasının meşru olduğunu kabul ediyor. Onların kaderi ihtiyatlılıkları, erdemleri ve dinleri sayesinde onları insanlaştıracak ya da daha insani kılacak kişilere boyun eğmektir. Din değiştirmeyi reddederlerse, güç ve silah kullanılması ve ölüm cezaları meşrulaşmış olur.

Las Casas, Aristoteles'in dört barbar kategorisi belirlediğini söyleyerek karşı çıkar. Bunlardan yalnızca biri kendi kendini yönetemeyecek durumdadır ancak bu, kendi yasaları, gelenekleri ve inançları olan, insan kurban edilmesi ya da insan etinin yenmesi gelenekleri dehşet verse de, Amerika yerlileri için geçerli değildir. İspanyolların açgözlülük tanrısı –Hristiyanlığın gözünde bundan daha büyük bir paganlık olamaz– adına gerçekleştirdikleri katliamların bu dehşet uyandıran geleneklerden daha çok kurban verdiğini eklemeyi de unutmuyor. Las Casas, aynı zamanda, kayıp kuzular parabolünü anlatarak İsa'nın ve havarilerinin inançsızlara inanç aşlamalarını da dayanak alıyor. Las Casas için tüm insanlar din eğitimi alabilirler; Sépúlveda için inançlı olmayanlar taptıklarıyla birlikte kurban edilmesi gereken barbarlar olarak kalırlar. Biri, paganların ikna ve iyilikle dine çağrılması gerektiğini, öteki Aziz Augustinus'u anarak savaşın vaazı kolaylaştırdığını savunuyor. Biri için, inançları ne olursa olsun tüm insanlar Tanrı'nın çocuklarıdır; öteki için, doğaları gereği Tanrı'nın halkları arasında yer almıyorlar.

Kongre bir sonraki yıl başlayıp 1552 yılında hiçbir tarafın kazanmadığı bir biçimde son buluyor. 1556 yılında yayınlanan genelgeler, işgallerin yeniden ancak şiddet içermeden! başlamasına izin veriyor; çünkü metinlerde artık "nüfus"tan söz ediliyor. Kuzey Avrupalıların birkaç yıl sonra Kuzey

Amerika yerlilerini zulme uğratıp katletmesinden önce, Güney Avrupalılar Güney ve Orta Amerika’da tüm zamanların en büyük soykırımını gerçekleştiriyorlar. Tüm bu süre boyunca, köleliğin tüm dünyaya yayılması insanlık tarihinin en karanlık anlarını belirliyor.

Öteki insanlarla karşılaşmalar

V. Charles’ın imparatorluğunda güneş batmaz denir. Bilim adamları ve büyük gezginler dünyanın yuvarlak olduğunu doğrularlar; bu ortaçağın Roger Bacon ya da Akino’lu Thomas ile bilmediği bir şey değildi. Ağır karavelalarla da olsa çok çabuk dünya turu yapılır. İspanyol kâşiflerin yaptıkları her yağmalama, açgözlülüklerinin yığına çevirdiği eldorado-ları anımsatıyor. Cennet var olsaydı, daha çok saygı duyarlar mıydı? Sonunda yolculuklar ve işgaller yeryüzünde cenneti bulma umutlarını tümüyle yok ediyor. Bu güzel düş, XIX. yüzyılın sonunda kalan son hayalleri de damıtmak üzere klasik dönemde bu kez Hint okyanusu ve Okyanusya adalarında yer alarak geri geliyor.

Rönesans ve daha sonraki yüzyıllar insanlık tarihinde benzersiz bir dönemi oluşturuyor: *Homo sapiens* türümüzün, 60.000 yıl önce Afrika’dan çıkıp tüm dünyaya yayılmasından yüzlerce hatta binlerce yıl sonra birbirlerinden ayrı yaşayan toplulukların karşılaşması. Grönland ve Kuzey Amerika kıyılarına yerleşen ilk Vikingler gibi çok uzak halkların birbirleriyle karşılaştıkları oldu elbette; Çin’in kuzeyinde bulunan ve birkaç yüzyıl öncesine ait ekose kumaş giymiş olan şaşırtıcı bir Batılı erkek mumyası var örneğin. Beş yüz yıl önce Çin, Batı’nın tüm gemilerinden çok daha büyük ve gelişmiş olan gemileriyle önemli bir coğrafi yayılma dönemi başlatır. Sonra birdenbire bir imparator Çin imparatorluğuna bir saldırı dü-

zenlemeye karar verir. Herodot, Marco Polo ve daha birçok gezgin başka halklarla karşılaştılar ve gezi yazılarıyla büyük bir ün elde ettiler. İpek yolu, şeker kamışı ticareti, Hanse-atik³⁷ ticaret vs. kimi zaman birbirlerinden coğrafi ve kültürel olarak çok uzak olan halkların bağlantı kurmalarına yol açtı. Ancak tüm bu gezginler, nereden gelip nereye giderlerse gitsinler, vardıkları her yerde insanlarla karşılaşmışlardır. James Cook da, bilinmedik her adanın yakınlarına ulaştığında, daha kıyıya varmadan, adada insanların yaşadığını anlıyor, çünkü duman görüyor... ve insansız duman olmaz. Attan, dededen ya da gemiden inip yere ayak bastıkları her yerde insanlar başka insanlarla karşılaşılıyorlar.

Bu öteki insanlar nasıl algılanmışlar? Las Casas da, insanları uygar ve farklı barbar kategorilerine ayırarak sınıflandırarak Aristoteles'i referans alıyor. Bu kategoriler monoteizmlerin gelişmişliklerine göre değişiyor: inananlar, inanmayanlar, inançsızlar, paganlar, puta tapanlar, heretikler vs. vardır. Kimileri kendi kategorilerini başkalarına uyguluyorlar ve çatışmalarla din savaşları inançlarla gerekçelendiriliyor. Valladolid tartışmasının azımsanmayacak amacı, paganların ve puta tapanların Hristiyan olup olamayacakları ve hangi yolla olabilecekleridir.

O zaman ırk olarak nitelenmeyen farklılıklar dönemin düşüncesine henüz yabancıdır.

Bütün insanlar Tanrı'nın ya da şeytanın kullarıdır. Kurtuluşu hak edip etmedikleri, ten renklerinde değil inançlarında yatmaktadır. Henüz antropolojik bir sorgulama söz konusu değildir. İncil'deki olayların zengin bir ikonografisinde Nuh'un gemisi hayvanları kurtarıırken gösterilirken -her tür

37 13. ve 14. yy'larda Almanya'da özgür kentlerin oluşturduğu birlik. (ed.n.)

için bir çift- Nuh'un oğulları da insanların çeşitliliğini temsil ediyorlar. Las Casas temel bir kanıtı göz ardı ediyor: İncil metinlerine dayanan monoteizmlerin monogenizmi. Tanrı kendi suretinde tek bir insan yarattı. Daha sonra çocukları çoğaldı ve farklılaştı. Tek bir insan türü vardır.

Homo sapiens'in Nuh gemisi

İnsan soyunun ortaya çıkışı kronolojik olarak İncil'den bin kez daha eskiye dayanmaktadır: 6 milyon yıl. Afrika'da bir yerlerde, doğu ya da batıda *Orrorin* ya da Toumaï'de başlıyor her şey. İlk insanlar çok daha sonra ortaya çıkıyor, yine Afrika'da 2 milyon yılına doğru. Onlara *Homo ergaster* adı verilir. Ailemizin, australopiteklerden ve çağdaşları olan *Homo ergaster*'lerden önce gelen birçok türü arasında ağaçlardan uzakta yaşayabilen ilk türün bu olduğu görülüyor. *Homo ergaster* kendini Avrupa ve Asya'nın kapılarında Gürcistan, Dmanisi'de bulmak için 1,7 milyon yılından itibaren Afrika'daki beşiğini terk ediyor. Ailemizin tüm öteki soyları 1,7 ile 1 milyon arasında yok olurken insan türünün Afrika dışına ilk çıkışıdır bu. Tüm öteki soylar yok olurken ailemizin (onca çeşitliliği olan) yalnızca tek bir dalının Avrupa ve Asya'ya yayılması ilk paradokstur.

1,7 milyon yıl ile 700.000 yıl arasında *Homo* cinsinin ne tür bir evrimden geçtiği konusunda çok az bilgiye sahibiz. Afrika'da olduğu gibi Avrasya'nın güney sınırlarında da arkeolojik kalıntılar ve fosiller bulunuyor; ancak bunlar tek bir tür müdür, farklı insan soyları mı? Ne olursa olsun, farklı soylar Avrupa'da, Orta Asya'da ve Ortadoğu'da Neandertaller'le birlikte ortaya çıkıyor; *Homo erectus*'lar ve Asya ile Java'da Solo insanları; bizim türümüz olan *Homo sapiens*'ler Afrika'da ve Ortadoğu'da. Eğer Java'nın doğusunda bulunan bu

uzak adadaki küçük Florès insanlarını da sayarsak, Eski Dünya'ya yayılmış insan türü sayısı dörtten az değil.

İşte modern insanlığın eşiğinde bu dört türle birlikte bulunuyoruz –*Homo sapiens*, *Homo neanderthalensis*, *Homo solensis* ve *Homo floresiensis*– bundan yalnızca 60.000 yıl önce Eski Dünya üzerine yayılmış *Homo* cinsinin temsilcileri. Tüm bu insanlar uzun zamandan beri ateşi kullanıyorlar ve tarihöncesinin en zengin ve en yakın çağlarına katkıda bulunan kültür ve teknolojilerine sahiptirler. Neandertaller gibi *Homo sapiens*'ler de en az 100.000 yıldır ölümlerini gömüyorlar ve ölümlerin bedenleriyle ilgili yapılan işlemlerin en eski izleri 300.000 yıl öncesine dayanmaktadır. Ölümün her şeyi silmediği konusundaki inançlar, estetik ve kısa süre sonra sanat belirtileri, dünya ve öteki dünyaların algılanışıyla ilgili görüş ve düşüncelerin çeşitliliğinin çok eskilere dayandığını göstermeye yetiyor.

Paleoantropoloji ve tarihöncesindeki son ilerlemeler, birçok insan türünden oluşan bu insanlık manzarasını gittikçe daha sağlam ve bilimsel bir biçimde ortaya çıkarmaktadır. Bu çok kolay olmadı ve yapılan tartışmalar dün olduğu gibi bugün de Valladolid kongresine yakışacak türdendir.

Tanrı'nın suretinde yapılmış insanın birliği imgesi paleoantropolojiyi büyük ölçüde etkiler. Bu imge, 1980'li yıllara kadar *scala natura* üzerine yerleştirilmiş doğrusal ve aşamalı bir evrim şemasını hâlâ yönlendiriyordu. İnsan fosillerinin arkeolojik katmanlarına, tıpkı jeolojik zamanların sıralanışı gibi dağıtılmış olması, André Leroi-Gourhan'ın freskini yinelemiş olmak için, doğrusal bir evrimi betimliyor; beden zamanla doğrulması, gittikçe kesinleşen iki ayaklılık, ellerin serbest kalması, yontma taş tekniklerinin gelişmesi ve *Homo sapiens*'te doruğa çıkan beynin gelişmesiyle hominizasyona giden bir yol.

Hominizasyon'un doğrusallığı Ortadoğu'daki Neandertallerle kırılmış olacak. Burada, görünürde en eski *Homo sapiens* mezarlarının çağdaşı olan çok eski neandertal mezarları bulunmuştur. Arkeolojik bağlam, orta Paleolitik ya da daha sıklıkla Moustérien denilen teknokültürel bir bütünlüğe işaret ediyor. Farklı atom fenomenlerini temel alarak yaş belirleme konusunda kesin bir sonuç veren yeni tarihleme yöntemleri bunları doğrulamaktadır: Neandertal insanları ve *Homo sapiens*'ler 100.000 yıldan bu yana dünyanın aynı bölgesinde yaşıyorlardı! Aralarındaki ilişkinin niteliği çok iyi bilinmese de, aynı teknik ve kültürel bütünlüğe sahiptirler ve gerçek bir spiritüellik sergiliyorlar. Bu nedenle tüm bu insanlar iki alt tür olarak aynı tür altında birleştirildiler, *Homo sapiens neanderthalensis* ve *Homo sapiens sapiens*. Evrimin sonucu olarak tek bir düşünen ve spiritüel insanlık. Bu Las Casas'a layık insancıl bir tutum mudur yoksa düşünen tek tür olan *Homo sapiens*'in ayırıcı ve benzersiz özelliğini, hominizasyonlarını tümüyle tamamlamamış insanları dahil etme pahasına da olsa koruma isteği midir? Neandertaller, inancı bulamamış olan Amerika yerlilerinin kaderini 40.000 yıl önceleyerek paylaşıyorlar.

Paleoantropoloji alanında son yıllarda yapılan araştırmalar, yeniden *Homo neanderthalensis* olarak adlandırılan Neandertallerle *Homo sapiens*'ler arasında tür düzeyinde farklılıklar olduğunu ortaya koyma eğilimi göstermektedirler. Ortak bir noktada birleşen farklı çalışmalar bu varsayımı doğrulamaktadır. Fosiller tarafında, bu iki soyun evrim aşamaları biri Avrupa'da öteki Afrika ve Ortadoğu'da olmak üzere izleniyor. Ontogenetik gelişme ve morfoloji üzerine yapılan fiziksel antropoloji çalışmaları belirgin farklılıkları vurgulamaktadır. Tarihsel genetik konusunda da sonuç aynı, çünkü Neandertal fosilinde bulunan DNA ve Neandertallerin çağdaşı

olan başka *Homo sapiens*'lerin DNA'ları ile günümüzdeki *Homo sapiens*'lerinki karşılaştırıldı. Şimdi aynı çağda yaşamış olan iki farklı tür söz konusu, bunun anlamı bu iki *Homo* türünün dişi ve erkeklerinin birbirleriyle üreyemez olduklarıdır. Fosil biçimleri için tür düzeyinde bir ayırım belirlemek o kadar kolay olmasa da –şimdiye kadar çok tartışılan melez biçimlerini dışlamaz bu durum– Eski Dünya'nın Batı kısmını paylaşan ve 100.000 ile 50.000 yıl arasında Yakındoğu'da karşılaşan iki insan türünün varlığını doğrulamaktadır. Soru: hepsi insan mıydı değil miydi?

Ölçüt belirlemeye, sınıflandırmaya başladığımızda tüm dışlamaların belirttiğini görüyoruz. Sépülveda'nın mirasçıları olan paleoantropologların *Homo neanderthalensis*'e hazırladıkları son budur. 1856 yılında, ilk Neandertal insanın resmen keşfedilmesinden bu yana, bize bu kadar yakın olan bu fosil adam küçültücü yargıların hedefi olmaktan kurtulamıyor. Neandertal insanlar sürekli olarak aptal embesil, patolojik varlıklar, sırtları kambur ve başları öne eğik bir biçimde yürüyen iki ayaklılar olarak betimlendiler. Daha yakın bir zamanda dil yetileri yadsındı; prensip gereği, sanatsal ifade olabilecek her belirti reddediliyor ve mezarlarının özgünlüğü tartışılıyor, hatta bu konuda *Homo sapiens*'leri taklit ettikleri ileri sürülüyor. Aynı insanlık içindeki çeşitliliğin ifadesi olarak övmek yerine Başkallığı bir dışlama ölçütüne dönüştürmek için neden bunca direniş?

Homo neanderthalensis'lerin insanlıklarını yadsıyanlar evrimin sonucuna gönderme yapıyorlar: eğer tüm insanlar gezegenimizden yok olduysa ve biz kaldıysak, en gelişmiş olan biz olduğumuz içindir; yani seçilmiş türüz. *Homo sapiens* ya teleolojik bir sürecin sonucudur ya da sinik olduğu kadar karikatürize olan bir Darwinciliğe göre en iyi uyum sağla-

yabilenin hayatta kalabileceğini gösteren en güzel örnektir. Ne yanıt verilir buna?

Türümüzün evrimsel başarısı kuşku götürmez. Bu durum, organizmalarımızın büyük bir fenotipik esnekliği olduğunu kabul eden filogenetik bir mirasa ve elbette, kültürel ve teknik yeniliklerin devasa alanına açılım sağlayan bilişsel yeteneklerimize dayanmaktadır. Daha 60.000 yıl önce, farklı insan türleri Eski Dünya'yı paylaşıyorlar ve sınırları buzulların etkisinde olan iklim değişikliklerine göre yer değiştiren geniş bölgelere yerleşiyorlar. Neandertallerin –Avrupa ve Orta Asya'ya uzanan kuzey bölgelerin insanları– buzul dönemlerinde kuzeydeki hayvan varlığıyla birlikte Ortadoğu'ya geldikleri düşünülüyor; arabuzul dönemlerde onlar tekrar kuzeye dönerlerken, daha güney bölgelerde bulunan *Homo sapiens*'ler Afrika'daki hayvan varlığıyla birlikte Ortadoğu'ya kadar ilerliyorlar. Bu bölgesel iklim göçleri –kimileri de doğudan batıya– bu iki türün yerleştiği bölgelerin coğrafyasını değiştiriyor ve bunun iklimsel nedenlerle gerçekleşmiş olması hiçbirinin ötekine göre belirgin bir biçimde biyolojik ya da kültürel ayrıcalıklara sahip olduğunu göstermez.

Bu denge, daha yakın zamana ait *Homo sapiens*'ler olan ve Cro-Magnon insanı adı verilen, modern insanın yayılmasıyla bozulur. Bunlar, daha önceki anlamından farklı bir anlamda *Homo sapiens sapiens*'lerdir. Tarihsel genetiğe göre bu toplulukların çıkış yerleri temelde Afrika'dır ancak birbirinden ayırt edilmesi çok zor olan farklı bölgeler söz konusudur. Eğer Afrika'nın 50.000 yılına doğru modern insanın kökenlerinin ana merkezi olduğu çok açıksa, daha arkaik *Homo sapiens*'lerin tüm Afrika'da ama aynı zamanda Yakın-Doğu'da ve Ortadoğu'da en az 100.000 yıldan bu yana yaşamış olması, modern insanın ortaya çıkış biçimlerinin yeniden oluşturulmasını çok karmaşık hale getiriyor. Üstelik bu, en

azından bu dönemden itibaren *Homo sapiens*'lerin kıyı şeridini izleyerek (kabotaj) deniz yolculuğu yaptıkları ve dar boğazlardan geçebildikleri düşünülünce daha da zorlaşıyor. İnsanlar –ve hepsinden daha az bir biçimde *Homo sapiens*'ler– özellikle buzulların etkisiyle değişen iklim koşulları nedeniyle, Afrika'dan sadece Eski Dünya'nın diğer bölgelerine doğru göç etmiyorlar ve bu yalnızca bir kez gerçekleşmiyor.

Yakın zamandaki insan yerleşimlerinin tarihsel karmaşıklığı karşısında, küçük paleoantropologlar dünyasının güçlü bir akımı İncil efsanelerini dayanak alıyor. Onlara göre, *Homo sapiens sapiens*'ler Afrika'da bir yerlerde, doğu Afrika'da olması yeğlenerek, ortaya çıkıyorlar (cennet doğuda bulunmuyor muydu?). Nedeni ne olursa olsun –hiçbir zaman açıklanmadı– ilk modern insanlar, Kızıldeniz'i aşarak özgürlüğüne kavuşan daha yakın zamanlara ait bir topluluğun öyküsünü anımsatır bir biçimde Yakındoğu sınırını aşarak Afrika'dan çıkıyorlar. Üstün bilişsel yeteneklerle donanmış ve sembolik devrimin taşıyıcıları –tek Tanrı'ya olan inançlarının rehberlik ettiği bir halkı anımsatıyor bu da– bu insanlar tüm Eski Dünya'nın fethine başlıyorlar ve tüm öteki türlerin yerini alıyorlar: Avrupa ve Batı Asya'da Neandertaller, Java ve Florès insanları ve Asya'ya yayılmış daha birçokları. Bununla yetinmiyorlar çünkü 50.000 yılına doğru Avustralya'ya ve 35.000 yılına doğru Amerika'ya ulaşıyorlar. Böylece, *Homo sapiens sapiens* yeryüzünün tümünde yaşamayı bilen tek hayvan oluyor. Bundan böyle, gezegendeki tek türe inen insan –insanlar hâlâ bunun bilincinde değiller– bakışlarını başka ufuklara doğru yöneltmeye başlıyor.

Evrimimizin en yakın döneminin İncil'le yorumlanması Amerikan ekolü tarafından olduğu gibi Avrupalı ve onlarla çok yakın ortaklıklar kuran Akdenizli paleoantropologlar tarafından da hararetle destekleniyor. Bu modele Nuh'un gemi-

si ve *Out of Africa* adı veriliyor. Çinli paleoantropologların bu konuya daha kuşkuyla yaklaştıklarını söylemeye bile gerek yok. Büyük paleoantropoloji Çin ekolü için, doğrudan Afrika'dan gelen *sapien* bir akımın olduğu fikri Çin imparatorluğunu merkez alan dünya görüşleriyle ters düşmektedir. Öteki *Homo sapiens* halklarına göre Çin halklarının çok daha eskilere dayandığını ortaya koyacak kesin hedefleri olan bir bilimsel program geliştiriyorlar. Tarihsel genetik alanındaki bilgilerin ilerleyişi bu fikri tamamen çökertiyor. Çinli antropologlar, Japon meslektaşları gibi, Asya halklarının genetik miraslarının bir kısmının Afrikalı kökenleri olduğunu kabul ediyorlar ancak, tutarlı bir biçimde, Avrupa'da Neandertaller için olduğu gibi bir yerine koyma süreci yaşanmadığını da vurguluyorlar. On binlerce hatta yüz binlerce yıl boyunca birçok nüfus dalgası ve karışım olmuştur; bu durum hem süreklilik gösteren bölgesel bir evrimi hem de dünya üzerinde yaşayan modern insanın şaşırtıcı tek çeşitliliğini gözler önüne seriyor. Avrupa'ya gelince, paleoantropologların *Homo sapiens sapiens*'in Avrupalı köklerinin yasını tutması kısa bir süreye dayanıyor ve bu aramakta ya da varsaymakta kusur edildiğinden kaynaklanmıyor.

Homo cinsinin Rönesans'ı

Paleoantropoloji, tarihöncesi arkeoloji, dilbilim ve tarihsel genetik, yeryüzünde kısa süre öncesine dayanan *Homo sapiens* varlığının, yeryüzündeki halkların çeşitliliği kadar karmaşık olan tablosunu oluşturmak üzere bir araya geliyorlar. On binlerce yıllara yayılan bu büyük merkezkaç hareket sonunda tüm gezegeni kaplıyor. Bu hareket Rönesans'ta, Avrupalıların büyük yolculuklara çıkıp yeni dünyaları işgal etmeleriyle son buluyor. İşte böyle, Afrika'dan yola çıkarak Asya'da ba-

tidan doğuya göç eden topluluklar en sonunda Amerika'ya kadar ulaşıyorlar ve burada kaçınılmaz olarak aniden batıdan gelmiş başka insanlarla karşılaşıyorlar. Dünyanın yuvarlaklığının keşfi *Homo sapiens*'in diasporasına son veriyor. Doğan güneşin peşinden koşan topluluklar batan güneşe doğru yelken açan topluluklarla karşı karşıya buluyorlar kendilerini. Bundan sonra insanlık kendi etrafında dönmeye başlıyor.

İnsanlık tarihinin bu pek değinilmeyen önemli anı, aslını söylemek gerekirse ancak paleoantropolojinin son edinimleri ışığında anlamını buluyor.

Binlerce yıl öncesinden batıdan gelip Amerika kıtasına yerleşmiş insanlarla aniden doğudan gelmiş insanların karşılaşması önemli bir antropolojik şok yaratmaktadır. Claude Lévi-Strauss şöyle bir öykü aktarır: “Büyük Antillerde, Amerika'nın keşfinden birkaç yıl sonra, İspanyollar yerlilerin ruhu olup olmadığını öğrenmek amacıyla bir soruşturma komisyonu gönderirken, onlar da tutsak beyazları suya batırarak, uzun süreli gözlemlerle cesetlerinin çürümeye maruz kalıp kalmadıklarını kontrol ediyorlardı.”³⁸ Eğer insanlar başka insanlarla karşılaştıklarını biliyorlarsa, bunun nedeni fiziksel benzerlikleri ve onları öteki hayvanlardan ayıran iki ayaklılıklarıdır. Rönesans, antik nü'nün keşfedilmesiyle anatomiye büyük bir ilgi duyar. Sanatçı ve doktorlar –Leonardo da Vinci, Vésale– insan bedeninin tüm bölümlerini ve mekanizmalarını betimlemek üzere neşter, fırça ve kalem kullanıyorlar. Ortaçağın sonuna dek, II. yüzyılda doktor olan Yunanlı Galien'in incelemelerini referans alan klasik gelenekten önemli bir kopuşu belirler. Galien, insan bedenini kesip incelememişti: tüm betimlemeleri, aralarında maymunlar da olan hayvanlar üzerineydi. Üniversitelerde verilen anatomi dersleri,

38 Yapısal Antropoloji, II.

kürsüsüne oturmuş profesörün Galien'in metinlerini okumasından ibaretken, bedeninin kesilmesi gibi önemsiz bir işlemi de berberler üstleniyordu. Vinci ve özellikle Vésale skolastik gelenekle tüm bağları koparıyorlar. Vésale'ın insan bedeni üzerine yaptığı incelemesi 1453'te, Kopernik'in güneş sistemi üzerine yazdığı elyazmasıyla aynı yıl yayınlanıyor. Rönesans, gözlemi yeniden gündeme getiriyor ve insan bedeniyle göksel varlıklar aracılığıyla bilimsel yöntemin temellerini kuruyor.

Bedeni, makineler gibi tekerlek, kaldıraç ve kollarla anlatan sanatçı ve mühendis Vinci, Descartes'in makine-beden anlayışına öncülük ediyor; Vésale'e gelince, anatominin ve tıbbın kapılarını açıyor. Rönesans bedeni klasik kozmolojik tanımlamalarından uzaklaştırırken, teleskopların incelediği gökyüzü çok başka bir mekanizmayı betimliyor. Ortaçağın sonuna kadar beden Aristoteles'in dört temel elementini (hava, su, toprak, ateş) yineleyen kozmolojik bir süreklilik dahilinde yer alıyor. Doktorların iyileştirmekle yükümlü oldukları ruh hallerinin her biri bu elementlere karşılık gelmektedir. İnsanın kozmosla olan ilişkisi, bedene ve tüm bölümlerine yansıyor, Ambroise Paré'de hâlâ canlı olan bir anlayış bu. Artık ruhun tapınağı olmayan ve kozmolojik benzerliğinden arınmış olan bedenin anatomi ve kartezyen kuramıyla insan, bedeniyle öteki yaşam biçimlerinden ve kutsallıktan bağımsız bir inceleme nesnesi haline geliyor. Rönesans, aynı bedene sahip halkların çeşitliliğini işte böyle keşfediyor. Gelecekteki tüm antropolojiler, kültürel antropoloji ve biyolojik antropoloji, eğer batıdan ve doğudan gelen insanlar her türlü giyim, kuşam, makyaj ve süsün hiçbir zaman gizleyemediği aynı bedene sahip olduklarını anlamamış olsalardı, büyük olasılıkla gün ışığına kavuşamayacaktı.

İnsan türünün sınırları

XVIII. yüzyıl materyalist olarak kabul edilir ve bilgi öğretiminin laikleştirilmesini sağlar. İnsan türünün kökenlerine büyük ilgi duyan bir yüzyıldır. Diderot ve ansiklopedistler, Buffon ve natüralistler, *Encyclopédie* ve *Histoire naturelle* (Doğal Tarih) gibi temel ve anıtsal yapıtlar yayınladılar. Bu ilerlemeler XVIII. yüzyılın sonunda somutluk kazanır. Önceki yüzyıl, natüralistlerin Tanrı'nın tapınağı olarak gördükleri doğanın barındırdığı harikalara duyulan büyük ilgiyle anılır. Bunlar, ilk doğal tarih müzelerine dönüşecek olan ve tüm Avrupa'ya yayılan 'cabinet de curiosite'lerle³⁹ başlar. Zekâsı ve mantığı sayesinde, Tanrı'nın da gözetmesiyle, yaratılışın mükemmelliğini ortaya çıkarma görevi insana verilmiştir. Aslında bu anlayış, önceleri olduğu gibi kabul edilen ancak daha sonra doğanın dengeleri üzerine görüşler içeren ve günümüzde hâlâ canlılığını koruyan bir doğal teolojidir.

İnsanlık tarihi doğaya büyük bir ilginin olduğu birçok dönem geçirdi: Antik dönemde Aristoteles'in de içinde bulunduğu farklı felsefe okulları; Ortaçağ'da Akino'lu Aziz Thomas ile Aziz Bonaventure; ve Rönesans'ın başında. Klasik dönem ve XVIII. yüzyıl gözlem ve sınıflandırma yoluyla doğa bilimlerini kuruyor; amaç doğanın düzenini ortaya çıkarmaktır ve bu da *sistematik* adı verilen ve görevi sınıflandırma önermek olan bilim dalının oluşmasına yol açmıştır. 'Cabinet de curiosite'lerin sevimli dağınıklıkları tutarlı sistemlere dönüşüyor.

Kartezyen felsefe, bedeni doktorlara ve bilimlere sunduğu için natüralist cerrahlar keserek inceleme yapıyorlar ve yapılarıyla bölümlerini karşılaştırıyorlar; 1698'de Edward

39 İlginç eşyaların sergilendiği odalar. (ç.n.)

Tyson'un ilk şempanze incelemesini ve Amsterdam Anatomi Koleji'nin kurucusu olan Nikolas Tulp'un 1630'da orangutan incelemesini gerçekleştirmesi gibi. Charles Linné 1735'te yayınladığı *Systema naturae*'sinde insanı maymunlar ve tembel hayvanlara yaklaşıyor ve hepsini 1758 baskısında Primatlar takımına yerleştiriyor. Bundan böyle *Homo sapiens* olarak adlandırılan insanın ilklerin ilki olarak sınıflandırılmasıyla, Platon'dan bu yana tüm Batı düşüncesini, insanın en kursuz varlık olduğu fikri kaplıyor.

Peki o zaman insan türünün sınırları nedir? Linné şempanzeleri –*Homo satyrus*– ve orangutanları –*Homo sylvestri* ya da *Homo nocturnus*– dahil ediyor. Tür kavramı her anlamda belirsiz kalmaktadır. Bu terim günümüzde birçok cinsi içeren aile ya da üst aile gibi üst sıralamalardaki takson ya da kategorilere denk düşüyor. Linné'nin *Homo* cinsi şempanzeler, orangutan hatta gibbonlar gibi ağaçlardan sarkan tüm maymunları ve büyük maymunları bir araya getiriyor; bunlar günümüzdeki *Hominides* kimi zaman da, natüralist ekollerin kullanımlarına göre farklılaşan *Anthropoides* sınıflandırmalardır. Linné özellikle, karışıklığa yol açmamak için bizim insan cinsi diyeceğimiz, insan türünün sınırlarıyla ilgileniyor. Aralarında canavar insan (*Homo monstrosus*), ilkel insan (*Homo ferus*) gibi az çok insan olan farklı türler betimliyor ve sadece kimi gezginlerin gördüklerinden emin oldukları kuyruklu insan (*Homo caudatus*) gibi uzak ülkelerdekileri değil, o yüzyılda doğmaya başlayan antropolojik düşüncenin içinde ortaya çıkan “yabani çocukları” da ele alıyor (“İnsan ve çocuk” başlıklı 6. bölüme bakın). Canavarlar, büyük maymunlar ve yabani çocuklar insan türünün sınırlarını sorguluyorlar. Canavar adı verilen şeye duyulan ilgi hatta tutku, en yüksek antik dönemlere kadar uzanıyor. Burada yine kaçınılmaz Aristoteles ya da Ambroise Paré'nin ünlü *Traité sur les*

monstres et prodiges adlı yapıtı karşımıza çıkıyor. Bu canavarlar insanları büyülüyor ve aynı zamanda Tanrı'nın yaratıkları oldukları için de saygı görüyorlar. Başka bir canavar geleneği de büyük gezginlerin anlatılarından kaynaklanıyor. Marco Polo köpek başlı insanlar betimliyor; halklar birbirlerinden ne kadar uzaklarsa birbirlerinin hayal dünyasıyla bir o kadar değişikliğe uğratılırlar. Bu korkunç ya da denizkızları gibi sevimli hayaller Rönesans'taki büyük yolculuklarla ve klasik dönemle yitip gider. Aydınlanma çağı çerçevesinde şu sorular eşliğinde başka bir bakış açısı belirir: doğa insanı nedir? Kökenleri ve toplumla olan ilişkisi nelerdir?

Antropolojinin doğuşu

XVIII. yüzyıl akıl sayesinde insanı kutsallığa olan bağımlılığından kurtarır gitgide. Kutsallığın referans alınması azalırken insan doğaya başvurmak zorunda kalır. Akıl ve mantık sahibi tek varlık olarak farklı bir konuma sahiptir. İşi kaderiyle ilgilenmektir ve bunun için ilk koşul özgürlüğüdür. Tanrı'dan uzaklaşmış olarak, bundan böyle "doğal" durumundan da sıyrılmalıdır. Rousseau, insanın onurunu, eğitim ve kültür yoluyla kendi koşullarını yaratma yeteneğine sahip olmasına borçlu olduğunu öne sürerek kültürel antropolojiyi kuruyor; insan geliştirilebilirdir. Buffon da, insanı maymunun rahatsız edici komşuluğundan uzaklaştırmak için çalışıyor ve biyolojik antropolojiyi kuruyor.

Discours sur les orgines de l'inégalité adlı yapıtında Rousseau ormanda soyutlanmış bir biçimde yaşayan bir doğa insanı hayal eder. Bu insan konuşmuyor, toplum içinde yaşamıyor ve kimi zaman bir kadınla karşılaşılıyor. Benzerlerine gereksinim duymuyor ve zarar vermeye çalışmıyor. Hayvanlarla arasındaki tek ayrım kendini geliştirebilme yeteneğine

sahip olmasıdır. Bu geliştirilebilirlik erkeklerle kadınların doğal felaketler sonucu toplumu kurmak üzere bir araya gelmek zorunda kalmaları sonucu geliyor. Rousseau, uzak ülkelerdeki ilkel halkların nasıl yaşadıklarını umursamıyor ve geliştirilebilirliklerinin kökenleriyle ilgili hiçbir şeyi de kesinleştirmiyor. Doğa insanı tarihsel değil de analitik bir yaklaşımdan ileri gelse de, doğadan topluma geçişte bir hominizasyon çizgisi izlenmektedir.

Claude Lévi-Strauss, *Discours sur les origines de l'inégalité* adlı yapıtı etnolojinin kurucu metni olarak kabul ediyor. Rousseau, döneminin en büyük bilginlerini Montesquieu'ye, Buffon'a vs. eşdeğer görerek yeni bir bilgi macerası için öteki insanları keşfetmeye ve incelemeye davet ediyor. İnsanı neyin insan yaptığını bulmak için insanlar arasındaki farklılıkları gözlemlemek gerekir. Antropoloji sözcüğü XVIII. yüzyılda çokça kullanılıyor olsa da, Rousseau'nun tasarısı çok açık biçimde insanın doğayla olan ilişkisi konusunu felsefe, ahlak ve tarihten ayırarak ortaya koyuyor. Rousseau'cu tasarı, XVI-II. yüzyıldan çok farklı bir tarihsel ve kültürel bağlamda yer almadan önce bir yüzyıldan fazla bir süre bekleyecektir.

Rousseau'nun dikkatli bir okuyucusu olan Buffon (tersi de geçerli), bu doğa insanını reddediyor. Ona göre insan yalnızca toplumda vardır. Buffon, insanın, Descartes'tan miras kalmış bir ifadeyle doğanın efendisi ve hâkimi olduğunu düşünüyor. İnsan, kökenlerinden yeryüzünde var olduğundan bu yana toplumsal bir hayvandır. Bu durum birtakım zorlukları da beraberinde getirmiyor değil. Buffon 1749 yılında yayınlanan *Histoire naturelle de l'Homme et de la Terre* (İnsanın ve Yeryüzünün Doğal Tarihi) adlı yapıtında, gezegenimizin tarihinin birkaç bin yıllık İncil kronolojisinden daha eski bir geçmişe sahip olduğunu ima ediyor. Bu arada, çok da ustaca bir biçimde, kitabı insanla başlıyor, Dünya'nın oluşu-

mundan söz ediyor ve yine insana dönüyor. Ancak, zaten kral tarafından korunan ve böyle bir başarı gösteren bir yazardan rahatsız olan Sorbonne'la bu nedenle de birtakım sorunlar yaşıyor; Buffon'un yapıtındaki tek verimli çelişkinin bu olmadığını göreceğiz.

Buffon, Rousseau'ya karşı, yeryüzünde toplum içinde yaşamayan tek bir topluluğun bile olmadığını ileri sürüyor. Natüralist olarak, bir insan yavrusunun aile ve toplum tarafından sağlanan uzun bir eğitimden geçmeden yaşayamayacağını büyük bir tutarlılıkla ortaya koyuyor (sonraki iki bölüme bakın). Tüm bunları büyük bir dikkatle okuduğu gezi yazılarına dayandırıyor, ancak kuyruklu insanlar gibi hayvan niteliklerine sahip hayal ürünü betimlemeler konusunda da kuşkuslarını dile getirmekten çekinmiyor. Buffon, bu temel görüşünde, insan türünün birliğini ve tek bir kökeni olduğunu savunuyor. İncil'e sadık kalmak kaygısıyla değil, insanların çeşitliliği konusundaki bilgilerini temel alarak "monogenist"tir; oysa Voltaire en kötü sapmalara yol açabilecek bir poligenizmi salt Kiliseyi alaya almak amacıyla savunur. *Histoire naturelle de l'homme* (İnsanın doğal tarihi) adlı yapıtında, insan türünün birliğini daha iyi övmek amacıyla farklılıklar üzerinde durarak ve topluluk türlerini artırarak bilinen tüm halkları ayrıntılı bir biçimde betimleye çalışır. Sadece ten rengine dayalı ırk kavramına karşı çıkıyor. Montesquieu ve iklimler kuramından çok etkilenen Buffon, insan türlerinin (tip) ve ten renklerinin çeşitliliğinin ardında, fiziksel antropolojinin de önünü açarak, çevre farklılıklarının olduğunu, gelenekler arasındaki farklılıkların da yaşam biçimlerinden kaynaklandığını düşünüyor. Buna karşın, daha modern bir anlatımla, insan toplulukları çevrelerine uyum sağlıyorlar, bu da insan türünün kökenindeki türün (tipin) ne olduğu sorusuna götürmektedir. Buffon, ılıman iklimlerde yaşayan toplulukların çe-

şitlilik göstermesiyle öteki toplulukların farklılaştığını kabul ediyor. Maupertuis'in *Vénus physique* adlı yapıtında –evrim teorisini haber veren etkileyici bir metin– söz ettiği ve albino olduğunu düşündüğü açık renkli bir Afrikalının tuhaf durumuyla ilgilenir. Burada, kökenlerin durumunu anımsatan bir geri dönüş, dejeneresans (soysuzlaşma) söz konusudur. Buffon, insan toplumlarının, monogenist bir evrimsel bakış açısıyla değişimlerinin sürekliliğini betimleyen modern biyolojik antropolojinin edinimlerini önceliyor; türün tümüyle Avrupalı kökenlerine gelince, bu varsayım bir asır boyunca ırkçılıktan dolayı, paleoantropolojinin içten içe oyulmasına neden olacaktır. Yine de, kökenler konusunu ele aldığı için bir kez daha birtakım çelişkiler belirmektedir; insanın ilk ortaya çıkışının kendisini ilgilendirmediğini –Darwin tarafından altüst edilecek olan temkinli bir entelektüel konum– ve natüralist olan yapıtının yalnızca ikincil nedenlerle ilgilendiğini söyleyerek işin içinden sıyrılır.

İnsan türünün birliği Buffon'u, Linné'nin sistematüğini ve "sınıflandırma merakını" damgalamaya yöneltir. Antropomorfaların ya da primatların ortasında bulunan tembelhayvan ve maymun topluluğunu alaya alır ve "Tanrı yarattı, Linné sınıflandırdı" sözlerini sarf eder. Linné inançlıdır ve ona göre büyük maymunlar insana bu kadar benzese de bu durum, Yaratan'ın bahşettiği birincilik konumunu hiçbir biçimde değiştirmez. Yapı, anatomi, beden benzerlikleri olsa da ruhla bir ilgisi yoktur; özde bir farklılık bulunuyor ve hiçbir sapma söz konusu olamaz. Antropolojik düşüncenin ortaya çıkmasıyla, bu yakın benzerlik insan türünün birliğini bozabilecek gibi görünüyor. Tanrı'dan uzaklaşarak kendini maymunların arasında bulmak kendini sorgulamakta olan bir insan türü için en can sıkıcı fikirdir. Başka bir deyişle, insanı doğadan uzaklaştırmak, özgürlüğünü ve doğal haklarını –insan hakları

metinlerinde ifade edilen- aslında doğadan kaynaklanmayan ve her türlü politik sistemin üstünde olan hakları yerleştirmek söz konusudur.

Buffon ve natüralistler insan türünün birliği sorununu anatomi aracılığıyla çözüyorlar. Daubenton, Camper ve diğerleri özellikle kafatası üzerine kurulu XIX. yüzyıl antropolojisini hazırlayan ölçütler belirliyorlar. Kafa güzel bir antropolojik gelecek vaadiyle bedenin önüne geçiyor. Kafatasına oranla yüzün ilerleyişini -prognatizm- gösteren bir yüz açısı vardır; iki ayaklılığıyla bağlantılı olarak insanda daha önde olan art kafa kemiği deliğinin konumu da söz konusudur. Bir yanda hantal ve çenesi ileride suratlarıyla, öne doğru bükülmüş, içgüdülerinin ve toprağın esiri olan hayvan misali büyük maymunlar; öte yanda, bedeni tümüyle doğrulmuş, kafası dimdik, düşünce dolu bakışları uzaklarda olan insan. İnsan gururlu duruşuyla ilerlerken büyük maymunlar da gerilemektedir.

Buffon, bunca filozof tarafından söz konusu edilirken, insana egemen konumunu vermekle uğraşıp hayvanları insanlaştırmak için yapılan her türlü girişimi reddediyor. Bir yanda toplum insanı, öte yanda toplumsuz hayvanlar. Başka bir çelişki de: bedenin parçaları ve yapıları üzerine kurulu Linné'nin sistematüğini çürütme çabası içindeyken Buffon geleneklere daha çok ilgi duyan bir doğa bilimlerini övüyor. *Histoire naturelle*'in sonraki ciltleri boyunca yerini gelecekteki natüralist ve etologları kızdıracak bir biçim ve söz sanatıyla yaptığı betimlemelere bırakan anatominin -Daubenton'un "iç organları"- önemi gittikçe azalır. Tek bir örnek verecek olursak: örneğin Buffon kunduzların toplumsal yaşamlarını elbette biliyor. Bu arada, insan akıl sahibidir ve düşünebilir, ancak hayvanlar bu özelliklere sahip değil. Bu konuda çok kartezyen olan Buffon, hayvanlara akıl ve insana özgü duygular ya

da en fazla birtakım hisler yüklemeye çalışan herkese saldırır. Bu konuda Condillac Buffon'u sert bir biçimde eleştirir.

Aristoteles'e –skolastik gelenek tarafından bozulana değil ama– ve Plinius'a hayranlık duyan Buffon bizi başka bir çelişkiyle karşı karşıya bırakır. Bu yazarlar doğadaki biçimlerin sürekliliğini savunurken Buffon bu görüşü kabul etmez, hatta insanı materyalist bir biçimde algılayan ve *L'Homme-Machine* (Makine-İnsan) ile *Histoire naturelle de l'âme* (Ruhun doğal tarihi) adlı yapıtlarıyla döneminde skandal yaratan La Mettrie tümüyle reddeder. İnsan ve kökenleri hakkında, bizi büyük maymunlarla ilgili bir önceki bölüme gönderen birçok çelişki bulunuyor. Rousseau, Montesquieu, Maupertuis ve başkaları büyük maymunları insan türünün dışına atmakta tereddüt eden antropolojik bir açılım sergilerken, Buffon ruhsuz bir biçimde karar veriyor.

Paleoantropolojinin günümüzdeki tüm sorunsalları Rousseau'nun ve Buffon'un antropolojilerinde ortaya çıkmıştı. Aslında, Rousseau öteki halkları gidip görmeye ve gözlemlemeye teşvik ediyor ve dolayısıyla insanı çevreleyen, kendinden sonra gelenlerin çok çabuk kapattığı bir insanlık çemberine dahil ediyor. Antropolojisi ve yöntemi insana en yakın türlere açılıyor ancak, Buffon ve ekolü sayesinde türleri karıştırmıyor. İki büyük yazar kökenlerin yarattığı sıkıntıyı uzaklaştırarak, günümüzde konuyu ele almamızı sağlayan kavramları bize devrediyorlar. Lamarck ve Darwin için yol açılmıştır.

İnsan'ın kökenlerine doğru

XIX. yüzyılın egemen Avrupa'sı uzun süre paleoantropolojiyi ve tarihöncesini etkisi altına alacak bakış açısını da dayatıyor aynı zamanda. Evrim teorisi ve daha sonra fizik ant-

ropoloji ve tarihöncesi işte bu bağlamda gelişim gösteriyor. Bugün paleoantropolojiye dahil olan bu iki bilim dalı, bir asır boyunca Avrupa'nın, dünyanın geri kalan kısmının, beyaz adamın öteki insanlar üzerindeki egemenliğinin ifadesi haline gelmiştir.

Darwin'in *L'Origine des espèces par voie de sélection naturelle* adlı yapıtının yayımlandığı 1859 tarihiyle Birinci Dünya Savaşı arasında geçen süre içinde hiyerarşik, ırkçı ve cinsiyet ayrımcılığına yol açan bir düşüncenin temelleri atılıyor. Bu üç sorun yeni olmasalar da, günümüzdeki düşünce yapılarında hâlâ birçok izi görülen bilimsel bir cila sayesinde güçleneceklerdir. Başka bir deyişle, insanlar ve kültürleri arasındaki farklılıklar dünya tarihi kadar eskidir. Değişen şey, bundan böyle bu farklılıkların, Batılı insanların tüm öteki insanlar üzerindeki egemenliğini doğrulayacak bir düşüncenin içinde yer alma biçimidir. Doğmakta olan antropoloji ama aynı zamanda etnoloji, ırkçılık denen bir canavar üretiyorlar; antropolojinin ilk günahı, ırklar arasındaki farklılıkları, fiziksel özellikleri ve insan toplulukları arasındaki kültürel farklılıkları karıştıran bir günahtır. Öteki halkları tanımak için, ten renginin değil kültürlerin gözlemlenmesi gerektiğini söyleyen Bufon'dan çok uzaktayız. Fiziksel antropoloji ile kültürel antropolojinin birbirine karıştırılması, yıkımları kolonilerde olduğu gibi daha sonra "katil doğanlar" kavramıyla anılacak olan Lombroso⁴⁰ cinayetiyle Batı toplumlarında da görülen, XIX. yüzyılın en büyük felaketlerinden biridir. İnsanın 'yanlış ölçüm'ünün (mal-mesure) en büyük ölçsüzlüğü.⁴¹

İnsanın evrimi fikri Lamarck'la ortaya çıkmış olsa da, tar-

40 Cesare Lombroso; insanların fiziksel anormalliklerinin onları doğuştan suçlu yaptığını öne süren antropolog. (ed.n.)

41 Stephen Jay Gould, *La Mal-Mesure de l'Homme*, Odile Jacob, 1997.

tışmalar ne olursa olsun tanınmasına yol açan Darwin'in kitabıdır. 1859 yılında, birkaç büyük İngiliz bilgin Picardie'ye gelip, Boucher de Perthes tarafından kazı çalışması yapılan Somme nehrinin teraslarındaki sit alanlarını gezerler. On yılı aşkın bir süredir, Boucher de Perthes, Bilimler Akademisi'ne, mamutlar gibi soyu tükenmiş hayvanların kemiklerinin bulunmuş olduğu yontma taş aletlerin çok eski dönemlerden, Tufan'dan önce, antediluvian⁴² bir dönemden kalma olduklarını kanıtlamaya çalışmaktadır. Jeolog Charles Lyell –Charles Darwin'in, onu *Beagle* gemisiyle beş yıllık o büyük yolculuğa çıkmaya teşvik eden hocası– stratigraf John Prestwich, arkeolog John Evans ve paleontolog Hugh Falconer, Boucher de Perthes'in çalışmalarını ve vardığı sonuçları onaylıyorlar. Tarihöncesi toprak altından çıkıyor ve bu terim ilk kez John Lubbock'ın 1865 yılında yayınlanan *Pre-Historic Times* adlı yapıtında kullanılıyor. Aynı dönemde, Lyell 1863 yılında, *L'Ancienneté de l'Homme prouvée par la géologie* (Jeolojiyle kanıtlanan insanın eskiliği) kitabını yazarken John Evans 1872'de *Les Ages de la pierre en Angleterre* (İngiltere'de taş devirleri) yapıtını yayınlıyor. Bundan böyle Tufan, yerini yontma taş devri ya da *Paleolithique* adı verilen tarih öncesi dönemlere bırakarak siliniyor. Fransa'da, yeni Saint-Germain-en-Laye Ulusal Antik Eserler Müzesi'nin müdürü olan Gabriel de Mortillet, Paleolitik'in büyük dönemlerini Somme'dan ve Fransa'nın güneybatısındaki farklı sit alanlarından çıkarılan aletlerin tipolojik gelişimlerini temel alan bir ereve içinde betimliyor ve bu ereve günümüzde hâlâ referans olarak kabul görüyor.

İnsan fosilleri tarafında ise durum başka türlüüdür. Galler ülkesindeki bir mağaranın zeminindeki kalker oluşumunun

42 Nuh Tufanı'ndan önce var olan beş Sümer şehrine verilen genel isim. (ed.n.)

altında bulunan Pavilland'lı kırmızı bayan, Tufan'dan önce de insanların yaşadıklarını gösteriyor. Daha sonra 1831'den itibaren Belçika'daki Spy mağarasında bulunan iskeletler geliyor. Modern insandan çok farklı insanlar söz konusuydu burada ve görüş almak üzere çağrılan Charles Lyell insan türüne ait olduklarından kuşku duyar. Aslında, bulunanlar, 1856 yılında Almanya'da Düsseldorf yakınlarındaki Neander vadisinde birçok iskeletin bulunmasından sonra bu adla anılan Neandertal insanlarıdır ve İspanya'da, Fransa'da, Hırvatistan'da vs. gittikçe daha çok sayıda bulunurlar. Demek ki, günümüzde yaşayan insanlardan önce tarihöncesi insanlar gerçekten yaşamışlardı.

Tarihöncesi, büyük kitleleri büyüleyen bir ilgi uyandırır. Mağaralardaki sanatın ortaya çıkması öyle bir akın yaratır ki, en güzel buluşlara isim vermiş en büyük sit alanları çok da özenli olmayan antikacılar tarafından yağmalanırlar. Rosny Aîné'nin 1910'daki *La guerre du feu* adlı filmi gibi ilk kurgular gelmekte gecikmez. Tarihöncesi insanlar, kökenlerin üzerinde asılı duran yeni bir hayal dünyasının kapılarını açmak için mağaralarından çıkıyorlar.

İnsanlar, ilerlemeler ve mantıksızlık

Tarihöncesi de evrim teorileri gibi Batı düşüncesinde, iyi günlerde olduğu gibi kötü günler de yer alıyor. Bu iki bilim dalı egemen olan ilerleme ideolojisiyle karşı karşıya kalıyor; o dönemde oluşmaya başlayan tarih ve etnoloji için de aynı durum söz konusu.

Gerçekten de XIX. yüzyıl Jules Michelet ile tarihe büyük bir ilgi duyuyor ve Condorcet'den Victor Hugo'ya, Auguste Comte'u, Herbert Spencer'i, Karl Marx'ı, Jules Ferry'i vs. unutmadan o dönemin tüm düşüncesine egemen olan ilerle-

me inancı üzerine kurulu öykülerden oluşan tarihsel romanlara (Walter Scott, Alexandre Dumas) karşı gerçek bir ilgi besliyor. Her türlü politik ideoloji insan türünün gelişmesine götürecek olan değişiklikleri açıklamak üzere tarihöncesine göndermede bulunuyor. Tarih gibi tarihsel materyalizm de insan zekâsının ilerlemesinin doğrusal perspektifinde görüyor kendini. Maalesef, dehşet verici olayların ve batıl inançların olduğu ve antik çağdan sonra kültürel ve teknik bir gerilemenin yaşandığı karanlık bir dönem olarak, bir yol kazası kabul edilen ortaçağ gibi kimi dönemler bu şemaya pek uymuyor. Ancak yüzyıl sonra Annales okulu –Marc Bloch, Lucien Febvre, daha sonra Jacques Le Golf, Emmanuel Le Roy Laduire, Georges Duby– değerlerinin ve algılama biçimlerinin karmaşık olduğu ve çeşitlilik gösterdiği, yenilik ve buluşlarla dolu bir medeniyete sahip olan ortaçağa itibarını iade ediyor. Clovis’in vaftizinden Fransa krallarının Reims katedralinde kutsanmasına kadar yaklaşık bin yıl geçmiştir. Geçmişinden olduğu kadar geleceğinden de emin olan XIX. yüzyıl tarafından dayatılan katı bakış açısına uymayan büyük bir dönemdir.

Batı’nın ilerleme yolundaki yürüyüşü insan toplulukları arasında gittikçe büyüyen farklılıklar üretmektedir ve bu farklılıklar teknik ve üretim olanaklarına göre ölçülmektedir. Aşırı sömürgecilik ve yerlilerle yapılan savaşlar uygarlaştırma misyonu olarak kabul ediliyorlar; Jules Ferry’ye göre ilkel toplumları eğitmek zorunda kalan uygar toplumlar, Rudyard Kipling’in deyimiyle de “beyaz adamın yükü”. Öteki insan toplulukları, öteki halklar, öteki uygarlıklar ilerleme eşiğine göre sınıflandırılıyorlar: avlanma ve toplama ekonomisine denk düşen Paleolitik ya da yontma taş devri; tarımın icadıyla Protohistorya ya da cilalı taş devri; antik çağ ve site devletlerin icat edilmesi; daha sonra ortaçağ, Rönesans, klasik çağ

vs... Farklı halklar işte böyle tarihin farklı aşamaları olarak betimleniyorlar ve insanlığın, insan türünün tarihinin kendisinin de ilerleme tellallarının kurallarına göre yazılmış, yalnızca Batı tarihine denk düşen bir evrenselliği olduğu anlaşılmamıştır. Aydınlanma çağının “iyi ilkel” işte böyle ilerlemenin lütfuyla “ilkel”e dönüşüyor.

Sonuçları tarih, tarihöncesinde ve özellikle etnolojide saçma olduğu kadar alçakça olacaktır. İlerlemenin ideolojisine göre, önceki her dönem sonra gelen her dönemden daha az gelişmiştir; geleceğin şimdiki zamandan hep daha iyi olacağı düşünülüyor. Böyle bir bakış açısıyla bakıldığında en eski dönemlere gittikçe daha olumsuz bir değer yükleniyor. Mağaralarda yaşayan insanların yaşamlarına ilişkin yapılan, açlığın eşiğinde, yırtıcı hayvanların pençesinde, buzul çağların vurduğu gibi kötümser betimlemeler de buna işarettir. Bu bakış açısı, çoğu kez yalnız yaşayan, her türlü toplumsal yaşamın dışında hatta basitleştirilmiş denilen kimi kitaplarda kısa süre öncesine kadar okuyabileceğimiz gibi durumundan utanan bir ilkel ya da vahşi insan tanımlaması gibi eski görüşlerden kaynaklanmaktadır.

Ne mutlu ki, ilerleme sürüyor ve kısa bir süre sonra insanlar tarımı icat ediyor: neolitik devrimdir bu. Bundan böyle, bilimsel denilen kitaplarda ve kurgusal yapıtlarda da yer alan resmi tarihe göre, “insanlık bir daha açlıkla yüz yüze kalmayacaktır”. Neolitik dönem insanın doğaya egemen olma isteğinin, özellikle de karşılaştığı zorlukları aşabilme yeteneğinin olduğunu gösterir. Neolitik devrim nüfus artışının yaygınlaşmaya başladığı bir toplumun beslenme gereksinimini karşılar: insanlar yerleşik hayata geçerek bitki ve hayvanları evlerinde beslemeye karar verirler. Daha sonra siteler, devletler, imparatorluklar, krallıklar... kısacası uygarlık kurulur.

Etnoloji, (beyaz) insanın ortaya çıkışına ve egemenliğine

yönelik bir evrim düşüncesinin güçlendirdiği ilerleme basamakları üzerine kurulmuştur. Etnolojinin büyük kurucuları çok açık başlıkları olan kitaplar yayınladılar: 1871’de Edward Tylor’un *Les Cultures primitives*’i (İlkel Kültürler); 1877’de Lewis Morgan’ın *La Société archaïque*’i (Arkaik Toplum) ve 1898’de James Frazer’in *Le Rameau d’or*’u (Altın Dal), önce tek bir cilt olarak yayınlanıp daha sonra 1935 yılında on üç cilde kadar çıkarılmıştır. Bu altın dal, altın çağla tümüyle zıt bir anlayıştan söz ediyor. İlerleme ideolojisi yitik cennet *uchronie*’sini silerek yerine geleceğin ışıltılı bir ütopyasını sunuyor. Bu “ilkel” topluluklara gelince, onlar da insanlık tarihinin yabanılıktan, barbarlıktan ve uygarlıktan geçen kutsal emanetlerini temsil ediyorlar. Avcı-toplayıcı topluluklar doğanın nimetlerinden yararlanıp cinsel çokeşliliği pratiğe geçiriyorlar, bu yabanılıktır; neolitik dönemin ilk tarımcı toplulukları anaerkillikten ataerkilliğe geçiyorlar ve toplumsal kurallar yerleştiriyorlar; daha sonra devlet, yazı vs. ortaya çıkıyor. İnsanlığın üç çağı olduğu görüşü çok yeni değil, çünkü Lukretius’ta da görülmektedir. Aynı zamanda, evrim teorileri, tarihöncesi ve doğmakta olan etnolojiye büyük ilgi duyan Engels’de de görülmektedir. Bu üç aşamaya farklı inanç sistemleri denk düşmektedir: büyü, din ve daha sonra bilim; Condorcet ve Auguste Comte’u anımsıyorum. XVIII. yüzyılın sonundan önce, öteki halklar inançlarıyla, üretim biçimleriyle insanlığın başka halleri olarak kabul edilmişler. Sonraki yüzyıl boyunca tarihe ve tarihöncesine, ilerleme ideolojisinin yön verdiği hiyerarşik bir anlayış dayatılmaktadır.

Paleoantropoloji, tarihöncesi ve etnoloji türler basamağının şemasını, ilerleme fikriyle güçlenen canlı varlıklar basamağına işte böyle uzatıyorlar. Maymunsular, maymunlar ve yarı doğrulmuş büyük maymunlar, daha sonra fosil insanlar dizisiyle devam eden dört ayaklı hayvanların uzun evrim se-

risi hâlâ korunmaktadır. Önce australopitekler, daha sonra, gittikçe daha büyük, iki ayaklılıkları daha da belirgin, sürekli daha da gelişmiş bir beyne ve her zaman daha gelişmiş alet ve silahlara sahip insanlar. İlerleme yolunda yürürken başlar dikleşiyor ve bakışlar içgüdü ve olasılıklardan uzaklaşıp ufka ve geleceğe yöneliyor. İşte böyle *Homo habilis*, *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis*, *Homo sapiens*'e varıncaya dek ardı ardına sıralanıyorlar. Evrim yolu, sürekli daha karmaşık bir yapıya sahip taş aletlerin bayrak yerine kullanıldığı bir yarışa benziyor. Belli bir fosil insan biçimi, belli bir aletle eşleştiriliyor: ilk insanlar ya da *Homo habilis*, dövülmüş basit silekslerle (çakmaktaşı); *Homo erectus*, mızrak ucu adı verilen simetrik aletlerle; Neandertal insanları yonga üzerinde çeşitlendirilmiş aletlerle; Cro-Magnon insanları, *Homo sapiens*'ler uçları sileks, aynı zamanda kemik ve fildişi aletlerle. Basit sert vuruşlarla elde edilmiş ilk yontma taş aletlerden daha yakın zamanlardaki kereste ve rötuş teknikleri ile hammadde seçimleri gelişim gösteriyor. Tarihöncesini çok üstten bir bakış açısıyla ele alan André Leroi-Gourhan bu aletlerin kesiciliğini, paleolitik çağ boyunca elde edilen sileks ağırlığına göre, birkaç santimetreden birkaç metreye varan uzunluklar olarak hesaplıyor; gerçekleşen ilerlemeyi ölçmenin basit ve ilginç bir yolu olarak *Homo sapiens*'in öteki insanlar üzerindeki egemenliğinin coşkun savunucuları tarafından, en ileri tarihöncesi kültürlerin elbette Avrupa'da bulunduğu kabul edilerek, bir dogma olarak da ele alınmaktadır. En büyük yapıtlarından birinin başlığı olan *Préhistoire de l'art occidental* (Batı Sanatının Tarihöncesi) bunu çağırırsa da Leroi-Gourhan, tarihöncesiyle ilgili Avrupa merkezli bir bakış açısına sahip değildir. Ancak, Teilhard de Chardin'in yapıtında olduğu gibi, Leroi-Gourhan'ı referans alanların büyük bir kısmının, önemli bir bilimsel üretimi referans almayı unutup, *Le Geste*

et la Parole dizisinde geliştirmiş olduğu büyük antropolojik freskini alıntıladıklarını görmek doğrusu çok şaşırtıcıdır. *Scala natura*-hominizasyon-ilerleme kutsal üçlüsüne uygun bir biçimde hep aynı sınırlı bir okuma akıllarda kalıyor yalnızca.

Hangi evrim ve hangi tarih?

İnsanı alete, özellikle de belli bir insan biçimini belli bir alet biçimine bağlayan aşılmaz indirgemecilik *kültürel evrim*’i ortaya çıkarır. Çünkü son aşama olarak layıkıyla Cro-Mangon tarafından temsil edilen *Homo sapiens*’e ulaştıktan sonra hominizasyon freski başka nasıl uzatılabilir? Yanıt: öteki insan topluluklarıyla. İşte, tam da bu nedenle avcı-toplayıcı toplumların taş devrinde kaldıkları tanımlaması yapılır. Avusturyalı yerliler tarihöncesinin, tersiyer dönemin en eski insanları gibi görünürler; Laponlar ve Eskimolar buzul çağı Avrupa’sının yaşam tarzını yansıtırılar; Fuegianlar ise Paleolitik insanlarını, “eski taş dönemi”ni vs.

İnsanları teknik üretimleri ölçütüyle değerlendirmek, onların dillerini, alışkanlıklarını, dünyayı algılayış biçimlerini, kozmolojilerini vs. ilkel olarak değerlendirmek anlamına gelir. Bu da, dünyaya egemen olma, sömürgeciliğı ve ırkçılığı saplantı haline getirmiş bir Avrupa’da evrimin kabul edilebilir bir anlayışı biçimleniyor. Tıpkı günümüzde yaşayan büyük maymunların atalarımızı değil de, eksik halka öncesi atalarımızın bir görüntüsünü temsil etmeleri gibi öteki insan toplulukları da, tarihöncesinin sonundan bu yana insanlığın ilerleme aşamalarını örneklendiriyorlar. Çağımızda yaşayan türlerin olduğu gibi insan topluluklarının da arkaik ya da ilkel bir halde kalmış olduklarını düşünmek ne tuhaf bir çıkmaz! Yanılgıya düşmeyelim, bu görüşler kültürlerimizde ve eğitim sistemlerimizde öylesine derin bir biçimde yer ediniyor ki,

en seçkin toplantılarda ya da en dikkatli medya organlarında, geleneksel toplumları betimlemek için sıklıkla *ilkel* teriminin kullanıldığını duyuyoruz. Bu sinmiş bir ideolojidir. Bu tür fikirleri reddetmekte böylesine zorlanmamızın nedeni kendi arkaizmimizi çağrıştırıyor.

XIX. yüzyıl vakit geçirmek için insan bahçesine (insan zoo'su) gidiyor... İlerlemenin olumsuz bir bakış açısıyla güçlendirdiği ırkçılık, aborijin, yerli, ilkel ya da başka adlarla anılan insanları insanlıktan dışlıyor. Hayvanat bahçeleri, ilerleme yolunu canlı ve eğlenceli bir biçimde örnekletmek için, evrim sahnelerinin bir derlemesi olarak kafeslerde maymunlar, büyük maymunlar ve... kadınlar, erkekler sergiliyorlar: hayvan postları ya da bitki parçalarıyla az çok örtülmüş olan Avusturyalı aborijenlerin, Hottentotların, Pigmelerin, Laponların, Fuegianların, Papuların, Kanakların vs. birbirleriyle dövüşerek yakalayıp yutmaları için önlerine çiğ et parçaları atılır. Bu küçük düşürücü gösterilerin –kim için? boyun eğmek zorunda kalanlar için mi, bundan zevk alanlar için mi?– sonuncularından biri 1931 yılında Paris'te, Jardin d'Acclimatation'da düzenlenen Büyük Kolonyal Sergisi'nde yapıldı. Fransa'nın uygarlaştırma görevinin hanesine eklenen büyük bir başarı – zaten İmparatorluk'ta “Atalarımızın Galyalılar” olduğu öğretilmiyor mu? Halk coşkuyla karşılıyor. Elli yedi yıl sonra, aynı halk Stade de France'a büyük sevinçle giriyor çünkü “maviler” (Fransa milli futbol takımı) Dünya Kupası'nı kazanıyor. Tören sırasında, oyuncular arasından yalnız biri –Christian Karembeu– Fransa milli marşını söylemeyi reddederek ağzını açmıyor, çünkü büyükbabasını bu sömürge sergilerinin kafeslerinden birinde anımsıyor. Tüm bunlar bitti mi? Stade de France ile Jardin d'Acclimatation arasında, siyah renkli bir oyuncunun ayağı topa değdiği an maymun sesi taklitlerinin yankılandığı Parc des Princes var. Ve, şu 2005

yılında, bir Alman hayvanat bahçesi, içinde yerlilerin de bulunduğu bir Afrika köyü kurma tasarısını öne sürüyor... Avrupa'nın, ırkçılığın ve kültürel evrimciliğin karanlık canavarıyla işi bitmiş değil.

Evrimcilerin, bu tür ideolojilerin üretilmesinde büyük bir sorumluluk payı bulunuyor. XIX. yüzyılın sonunda, Avrupa'daki doğal bilimler müzeleri koleksiyonlarını halka sergileme görevini üstleniyorlar. İnsan evriminin ilk sahnelenişi iskeletlerle başlıyor. Aynı camekân içinde, bir goril, bir gibbon, bir şempanze ve bir Pigme ya da Hottentot iskeleti yan yana konuluyor. Bu iki Afrika kabilesi sıklıkla, günümüzde yaşayan en ilkel halklar olarak kabul ediliyorlar, neredeyse ormanların derinliklerinde bulunan eksik halklar olarak görüyorlar (Régis Wargnier'nin o güzel *Man to Man* filmine bakın). Saartje Baartman'nın canlandırdığı Hottentot Venüs'ünün, kötü hikayesi, sirk hayvanları olarak görülen kadın ve erkeklerin maruz kaldıkları kötü muameleyi anlatır. XIX. yüzyılın başında Afrika'dan kaçırılmış olarak –ya da satılmış– tüm Avrupa'yı kafeste ve kalabalıkların küçümseyici laf dokundurmalarına maruz kalmış olarak dolaşır. Yaşamını yok edilmiş, alçaltılmış, yarı insan bir enkaz olarak tamamlar. Bir doktor tarafından değil de, karşılaştırmalı hayvan anatomisi uzmanı olan Georges Cuvier tarafından kesilen bedeni insan müzesinde bulur kendini. Onlarca yıl unutulduktan sonra, Hottentot halkı Venüs'ün naaşını talep eder. Olay öylesine skandal yaratır ki işlemler sonunda tamamlanır. Naaşı 2002 yılında halkına iade edilir.

Hottentot Venüs'ünün kötü hikâyesi Avrupalı rahat vicdanımızın seçici unutkanlığının karanlıklarına gömülen birçok hikâyeden yalnızca biridir; unutkanlık çünkü hümanist geleceği olan bir kıtada hiçbir pişmanlık, hiçbir suçluluk duygusu, hiçbir utanç belirtisi görülüyor. Sonunda, Hottentot Ve-

nüsü'nün ve benzerlerinin kaderi, Maorislerinkine göre neredeyse daha cazip görünüyor. Bu halklar, muhteşem bir yüz ve kafa dövmesi gelenekleri sergiliyorlar. Avrupa müzeleri en güzel eşantionu –başka hangi sözcük kullanılabilir?–bulmak üzere vicdansız kafatası avcıları arıyorlar. Okyanusya adalarına gidiyorlar ve sığır alır gibi, ayaküstü satın aldıkları insanların başlarını yanlarında götürmek üzere öldürüyorlar. Daha başka olaylar da oldu, bilim adına yağmalanan ve talan edilen kutsal yerleri ve mezarlıkları saymazsak. Tüm bu “parçalar” Avrupa müzelerinin depolarına yığılıyorlar ve doruk noktasına varan bir küçümsemeyle birçoğu hiçbir zaman incelenmiyor bile.

Fizik antropoloji, tüm bu ırkçı önyargıların etkisiyle tümüyle aklını yitirmiş durumdadır. Zaten, fizik antropolojiden olduğu gibi ırkçılık ya da irkbilimcilikten de söz ediliyordu. 1859 yılında, Paul Broca tarafından kurulan Paris Antropoloji Topluluğu, beyaz insanın tüm öteki insanlardan daha üstün olduğunu kanıtlama isteğiyle dolu bir bilim dalının o dönemdeki kolu haline geliyor. Bu amaç için yaratılmış aletler çeşitliliğinin –kafatasıölçer, uzuvölçer, sürmeli kumpas...– hizmet ettiği bir ölçüler, göstergeler ve açılar arenası, Leonardo da Vinci'nin yakın bir zaman öncesine kadar günümüz antropolojisinin ilk sıralarında yer alan uzman dergilerinden biri olan: *Journal of Human Evolution*'a da kapak olan ünlü çizimi *Homonculus*'un da aralarında olduğu insan ölçülerinin en klasik figürlerini kullanarak geometri gibi kesin bir bilim görüntüsü oluşturmaya çalışmaktadır. Ölçüler, rakamlar ama aynı zamanda tüm bu verilerin matematiksel olarak işlenmesi. Galton, Charles Darwin'in kuzeni ve Pearson betimleyici istatistiği kuruyorlar, vazgeçemediğimiz ortalamalarımız, standart sapmalarımız, varyasyon ya da korelasyon katsayılarımız vs. Doğru ölçüler, iyi matematiksel araçlar ve Stephen

Jay Gould'un "insanın yanlış ölçümü" adını verdiği şeyin ortaya çıkması. Fizik antropoloji, kültürel farklılıkları fiziksel farklılıklarla açıklama girişiminde başarısız olur. Alman kökenli Frans Boas, Nazizmin yükselmesiyle Amerika'ya kaçır. Fizik antropoloji eğitimiyle donanmış olarak Eskimoları incelemeye gider. Çok çabuk bu rahatsız edici yükünden kurtulur ve Buffon gibi belirleyici olanın fiziksel türler değil kültürler olduğunun ayırdına varır. Maalesef, sömürge doktorları tarafından hararetle uygulanan fizik antropolojinin desteklediği bilimsel ırkçılık, Nazi kampları ya da Mançurya'daki Japon ordusunun 731. biriminin derinliklerine gömülen bir insan biliminin karanlık saatlerini hazırlıyor. Broca, Galton ve takipçileri, fizik antropolojiyi bilinçsiz, insanlık dışı bir antropolojiye dönüştüren en iğrenç önyargılarla hareket eden bilim adamlarıdır.

Tüm bunların yalnızca kötü bir anı olduğuna inanmak isterdik. Maalesef! Ölçü araçları modernleşmiş olsa da -sürmeli kumpasın yerini bilgisayar destekli lazer ışınlarıyla yapılan ölçümler, beynin kapasitesini değerlendirmek için de hardal tohumunun yerini modern tıbbi görüntüleme alıyor- önyargılarımızın içinde saklı duran yanlış ölçüm inatla sürüyor. Meşhur IQ -zekâ değeri- hâlâ ırkları ve cinsiyetleri ayırt etmede kullanılıyor. Yapılan araştırmalar, banliyölerde oturanlara göre Parislilerin, siyahlara göre beyazların, kadınlara göre erkeklerin daha yüksek bir IQ ortalamasına sahip olduklarını belirlediklerinde var olabilecek antropolojik dünyaların en iyisinde her şey en iyi biçimde gitmektedir! Buna karşın, eğer bir araştırma aksini söylerse, o zaman IQ ölçütlerinin değişmesi gerekir. Keza, Harvard'da okuyan öğrencilerle Batı Afrika'daki bir topluluğun IQ'ları karşılaştırılır. Afrikalıların ortalama değeri daha yüksek çıkar. Hemen antropologlar bir araya gelirler ve Afrika kabilesinin IQ'ya benzer bir algo-

ritmayı temel alan çok karmaşık bir alışveriş ekonomisi geliştirdiklerini ortaya koyarlar. İşte açıklaması!

Hümanizma ve evrimcilik

En çetin tartışmaların içinde olan evrimciler büyük sapmalara kaptırıyorlar kendilerini. Ünlü Alman anatomist ve embriyolog Ernst Haeckel, Avrupalıların canlılar ağacının en tepesinde bulunduğu hiyerarşik ve doğrusal bir evrim şemasını savunuyor. Ünlü canlandırmasında bir Afrikalıyı ağacın içinde büyük maymunlar arasında görüyoruz: öteki insanlardan, dolayısıyla en gelişmişleri olan beyazlardan daha altta insan türünün en ilkel aşamasını temsil ediyorlar. “Ontogenezi filogenezi özetliyor” ünlü özlü sözünü borçlu olduğumuz Haeckel, Alman *Naturphilosophie*’nin son türevlerinden biri olan türler basamağının kozmolojik bakış açısını kendi adına yeniden ele alıyor.

Thomas Huxley tarafından devralınan Darwin’in görüşü daha çelişkilidir. Dönemlerinin tüm Avrupalıları gibi onlar da Batılıların teknolojileriyle olduğu gibi, düşünceleri, felsefeleri, insanlıklarıyla... da en ileri toplumları temsil ettiklerini kabul ediyorlar. Darwin, 1831’de İngiltere’den kalkacağı sırada, *Homo sapiens*’in kültürel ve biyolojik dayanabilirliğinin sınırlarında olan, yeryüzünün en zor iklimlerinden birine sahip bölgesi Ateş Toprakları adasına götürülmek üzere *Beagle* gemisine binen genç Fuegian’a karşı, üstünlüğün olduğu kadar rahatsızlığın da göstergesi olan bir tutum sergiliyor. Bu genç adam, birkaç yıl önce ister istemez kraliyet gemisine binmiş olan bir kadın ve üç erkekten oluşan dört kişilik bir Fuegian grubundandır. Fuarlara gönderilmeden önce, İngiliz toplumunun görgü kurallarına göre eğitilip kraliçe Victorya’ya tanıtılırlar. Darwin, en olumsuz koşullara sahip topraklardan

gelen bu insanların öğrenme yeteneği ve zekâları karşısında duygulanır. Britanya adalarının ılık ikliminde birkaç yıl geçirdikten sonra, genç Fuegian kendi topraklarına geri döner.

Yine aynı yolculuk sırasında, Darwin Aralık 1832'de Ateş Toprakları adasının yakınlarına geri gelir. Burada, birkaç arkadaşıyla birlikte genç Fuegiani, dayanıksız bir kayıkla gemiye yanaşırlarken görür. Darwin tanımakta güçlük çeker – yarı çıplak, saçları kirli ve yapışkan, cildi yağ kaplıdır. Küçük Fuegian grubu *Beagle*'da bulunanları sözle taciz ederler. Gemi, bu halkın kalan son insanlarını kendi kaderlerine terk ederek oradan uzaklaşır: yok oluşları kesindir.

Önce Fuegianların iyi bir eğitim alma konusundaki yeteneklerine karşı hayranlık duyan, daha sonra bu uygarlaşma çabasının bu kadar çabuk bir biçimde yıkıldığına tanık olan Darwin'in göstermiş olduğu tepki nasıl yorumlanabilir? Darwin'in bu deneyimle ilgili düşünceleri çağdaş yorumcular tarafından çoğu kez ırkçı olarak nitelendirilirler; hatta bu tutumları yakın zamanda yapılan yayınlarda belirgin bir eğilim haline gelmiştir. Tüm bunlar, Darwin'in ırkçılığa karşı mücadele etmiş olduğunun unutulduğu anlamına gelir. *Beagle*'la yaptığı yolculuğu sırasında, geminin kumandanı, en katı tutuculardan kaptan Fitzroy'la⁴³ çok sert tartışmalar yaşadı. Aynı dava Thomas Huxley'e de açılır. Ancak 1861'de, Amerikan İç Savaşı kapıdayken, köleliği savunan güney eyaletlerinden biri olan Virginia'daki üniversitenin açılışında köleliğe karşı ünlü bir konuşma yapan kendisiydi. Yine Huxley kadınların

43 Fitzroy, insanların yüz hatlarına bakılarak kişiliklerinin belirleneceğini öne süren bu sözde bilimsel şarlatanlık olan fizyonomi ya da morfopsikolojiye inanıyordu. Fitzroy, neredeyse burnunun biçiminden dolayı Darwin'i gemisine kabul etmeyecekti, eğer Darwin'in burnu daha kısa olsaydı vs.; bu tespit metnin bu kısmında çok da yersiz değil çünkü insanlar için olduğu gibi halklar için de aynı hakaretler yapılıyor.

üniversiteye girmesini sağlıyor ve halk sınıfı için konferanslar düzenliyor – *workman lectures*. Bu iki insanın *a posteriori* yanışları, Avrupa'nın öteki halkları uygarlaştırma görevinin olduğuna inanmalarıdır. İlerlemeci hümanisttirler aslında ve yüzyıldan fazla bir süre sonra görüşlerini damgalamak kolaydır. Öteki halkları değerdendirme biçimleri, günümüzdeki görüşlerle çatışabilecek terimlerle yapılmış olsa da, bu halkların ilerlemeyi sürdürebileceklerini içtenlikle düşünüyordular. O zaman da, Darwin ve Huxley'in karşıtları, bu iki adama sert bir biçimde karşı çıkan, Kraliçe Victoria'nın arkadaşı, büyük paleontolog Richard Owen'in adını öne süreceklerdir. Kararlı bir biçimde evrim fikrine karşı olarak insan topluluklarının olduğu gibi türlerin de değışmez bir konumları olduğunu savunuyor. İnsanlar arasındaki biyolojik ve kültürel evrimciliği yadsısa da, bu hümanizmasından değıl olayların doğal akışının böyle olmasından kaynaklanmaktadır.

Bir kez daha tarih yanılığı yapmamaya özen göstererek, Las Casas'la Sépulvéda'yı Valladolid'de karşı karşıya getirenin ne olduğunu görebiliyoruz. Biri tüm insanların İsa'nın öğretilerine sahip olabileceğini savunurken; öteki bu insanların farklı olduğunu ve onları köleleştirmenin ya da onlarla savaşmanın meşru olduğunu savunuyor; Fuegianlar için uygulanan da bu oldu. Darwin'in genç Fuegianlının kader ile ilgili görüşleri eleştirilebilir; tüm bunların olayların doğal akışı olduğunu savunan Owen'i eleştirmek zordur.

Karikatüral bir Darwinizm'in ırkçılığa olduğu gibi öteki toplumları egemenlik altına almaya ya da soylarının tükenmesine bilimsel bir gerekçe yarattığı kuşku götürmez. Bu ideolojik, radikal ve antihümanist tanımlama, bu üzücü karışıklık sürdürölse de, Darwin ve arkadaşlarına ait değıl. *La Filiati-on de l'Homme et la sélection liée au sexe* kitaba ikinci bir okuma yapıldığında, günümüz hassasiyetleri açısından řoke

edici ifadeler görülebilir. Fransa’da, Patrick Tort “evrimin reversif prensibi” kavramını ön plana çıkararak Darwinci düşüncenin hümanist anlayış doğrultusunda eski saygınlığını kazanması için mücadele ediyor: insanlar, ahlak sayesinde, doğal seçilimin zararlarına karşı koyabiliyorlar. Darwin’in bu savunmacı bakış açısının kimi tartışmaları da beraberinde getirdiğini unutmamak gerekir. Burada, Darwin’le ilgili ek bir tespitte bulunmak istiyorum. 1871’de yayımlanan kitabında, cinsel seçilimi evrimin başka bir süreci olarak tanıtarak özünde şunları söylüyor: eğer yeryüzündeki halklar arasında farklılıklar bulunuyorsa, bu durum yalnızca doğal seçilimle açıklanamaz, ardında kültürel ve duygusal nedenler de bulunuyor. Öyleyse, acaba Darwin, beyaz adamın üstün olduğuna karar veren dar görüşlü bir evrimci midir ya da evrimin tüm insanlara yükselme (Batı uygarlığı ölçütlerine göre) olasılığı sunduğunu düşünen bir hümanist mi? Dün olduğu gibi bugün de Darwin karşıtlarının insanların kaderlerini olduğu gibi kabul etmelerini savunmaları ya da kendi ayrıcalıklarından bu kadar keyif almaları, amaçları konusunda kuşku duymamıza yol açmaktadır; Darwin ve arkadaşlarına gelince, dönemin koşullarına göre belli bir ülkeye ve belli çevrelere ait olmuş olmaları, olumlu ya da olumsuz olsun günümüzde yapılacak her türlü yorumun göreceli olmasını zorunlu kılar.

Homo sapiens için hangi evrim?

Evrim insanı tuhaf bir duruma soktu: yalnızlık. Biyolojik antropoloji –artık fiziksel antropolojiyi de içine alan– günümüzde yaşayan tüm toplumların tek bir türe ait olduğunu çelişkiye yer vermeksizin gösterir. Toplum genetiği ve tarihsel genetik –moleküler antropoloji– alanındaki çalışmalar, antropologların uzun zamandır söylediklerini, özellikle de, *Homo*

sapiens erkekler ve kadınların var olduklarından beri kendi aralarında üredikleri (biyolojik türün ölçütüdür bu) konusunu doğrulamaktadır. *Man to Man*'in en güzel sahnelerinden biridir bu: antropologlar bir pigme kadını, büyük maymunlarla insan arasında bulunan başka bir tür, eksik halka olarak görüyor olsa ve bebeğini almak için karnını yarmaya ve onu kesip incelemeye kalkışsa da, başka bir antropolog da bebeğin aynı zamanda kendisine ait olduğunu söyleyerek onu korur!

Beşeri bilimler doğmadan çok daha önce, binlerce yıl boyunca göçlerden dolayı karşılaşan halklar başka insanlarla karşı karşıya olduklarının bilincindedirler. Yalnızca insan bu çok tuhaf iki ayaklılığını kullanarak yer değiştiriyor; bu nedenle, giysiler, gelenekler, makyajlar, saç biçimleri, şatafatlar, danslar, şarkılar... hiçbir zaman *Homo sapiens*'in bedeninin bütünlüğünden bir şey eksiltmiyor ve karşılaşmanın verdiği şaşkınlık üzerlerinden atıldıktan sonra yerini korkuya, şiddete, anlaşmazlığa... ya da yalnızca cinsiyetle farklılaşan bedenler arasındaki çekim gücüne bırakıyor.

Cro-Magnon, Neandertal, Solo ve Flores insanların yaşadıkları dönemler olan tarihöncesinin, yeryüzünde birkaç insan türünün olduğu bu dönemlerinde gerçekleşen karşılaşmaları zihnimizde nasıl canlandırabiliriz? 100.000 ile 30.000 yıl arasında Yakındoğu ve Avrupa zemininde, *Homo sapiens*'ler ile *Homo neanderthalensis*'ler arasındaki ilişkilerle ilgili birkaç senaryo sunabilmek için yeterli sayıda öğeye sahibiz. Orta Paleolitik -120.000'den 40.000'e kadar- çağlara denk düşen ilk dönem boyunca, bu iki insan türü aynı karmaşık teknokültürü paylaşıyorlar. Bu koşullarda, etkileşimlerin hangi yönden kaynaklandığını söylemek zordur. Birbirleriyle karşılaşmaktan kaçınıyorlar mıydı? Peki, rastlantı sonucu karşılaştıklarında neler oluyordu? Acaba birileri ötekilerden kaçmaya, saklanmaya çalışıyor ya da ötekine doğru gidiyor muy-

du? Ötekilerine zarar vermeye ya da onları yok etmeye çalışıyorlar mıydı? Konuşup paylaşımında bulunmak için belli mevsimlerde toplantılar düzenliyorlar mıydı? Tüm bu olası karşılaşmaların yaratabileceği her durum, amaçları olduğu gibi korkuları da, kendi türümüze ait topluluklar arasında gerçekleşmiştir; dolayısıyla neandertal ve sapien toplulukları arasında yaşanan tüm durumlar da bir o kadar çeşitlilik göstermiş olmalıdır. Bu ilişkiler ne olmuş olursa olsun, bu karşılaşmalar iki insan türü arasında değil, aynı insanlığın parçası olan ama farklı kültürlere sahip kadın ve erkekler arasında gerçekleşmiştir.

Daha sonra, 50.000 ile 40.000 arasında, başka *Homo sapiens* toplulukları Avrupa'ya yayılıyorlar. Beraberlerinde başka aletler ve teknikler taşıdıklarından, Neandertallerle alışveriş yapıldığını gözlemleyerek coğrafi yayılımlarını izleyebiliyoruz. Bir 'kültürleşme' söz konusudur, ancak bu Rousseau tarzı, insanlar arasında barış yaşanan bir dünya fikrini çağrıştırmamalıdır. Cro-Magnon ve Neandertal'ler arasında rekabet vardır ve Neandertaller sonunda yok olurlar. Bu bağlamda dahi, en düşmanca olanından –Neandertaller üzerinde, çok az da olsa, şiddetli ölüm izleri bulunuyor– en dostçasına her türlü ilişkinin yaşanmış olabileceğini düşünmeliyiz.

Neandertal konusuyla ilgili bir Valladolid kongresinde ne olurdu? Kuşkusuz aynı olurdu, çünkü kadınların ve erkeklerin yabancılığını kabul etmeye ve reddetmeye hazır insanlar olacaktır her zaman. Paleoantropologlar arasında, bu iki türün aynı insanlığa ait olduğu fikrine katılan ve aralarındaki biyolojik ve kültürel farklılıkları kabul ederek tüm bunları bir yelpazenin şaşırtmaması gereken değişkenliği olarak tanımlayanlar vardır. Neandertallerin Cro-Magnon'lara göre daha az gelişmiş olduğunu ve bu iki topluluk arasında alışveriş yaşanmasına karşın, Neandertallerin yine de yok olduğunu düşü-

nenler bulunuyor; dikkat ediniz: *Homo sapiens*'in katkılarına karşın, kaderleri son bulmuştur. Bu bir gerçek, yok oldular. Yine de bu yorum, batlı *Homo sapiens* topluluklarının tüm öteki topluluklar üzerindeki egemenliği fikrini canlandırıyor, ancak tarihöncesi arkeolojik veriler göz önünde bulundurulduğunda bunun hiçbir kesinliği bulunmuyor.

Uzun süre, Avrupalı tarihöncesi uzmanları ve paleoantropologlar *Homo sapiens*'in kökenlerini Avrupa'da aradılar. XX. yüzyılın başında İngiltere'deki Piltdown Adamı⁴⁴ gibi ünlü aldatma dışında, ünlü pre-*sapiens* teorisi bulunmaktadır. Fransa'da özellikle Henri Vallois tarafından savunulan bu teoride, *Homo sapiens*'in egemenliğinden önce Neandertallerle aynı dönemde yaşayan pre-*sapiens* topluluklarının yaşadığı ileri sürülmekteydi. Soru: Neden fosilleri bulunmamaktadır? Yanıt: Neandertallerden daha zeki olduklarından, mezarlarının tahrip edilmesini önlemek amacıyla ölümlerini çok iyi seçilmiş yerlere gömüyorlardı. Bu teori 1980'li yıllarda tümüyle silinecektir. Fosil ve genetik verilerin ortaya koyduğu gibi, türümüzün kökenleri Afrika'da ve Yakındoğu'da bulunmaktadır. Öyleyse, Avrupalı *Homo sapiens* popülasyonların daha üstün olduğu fikri hâlâ nasıl sürdürülebilir?

Avrupalı *Homo sapiens* topluluklar üst Paleolitik dönemin *sembolik patlamasına* katkıda bulunurlar. Günümüz bilgileri ışığında, ilk örneklerin Afrika ve Yakındoğu'da bulunmasına karşın, tüm biçimleriyle sanat, kelimenin tam anlamıyla Avrupa zemininde patlama göstermiştir: taş ya da kemik ve fildişi aletlerin yapımı olduğu gibi sanat, süsleme vs. için de aynı şey geçerli. Tartışmasız olarak bunca yeniliğin taşıyıcısı olan göçebe *Homo sapiens*'ler, onları avantajlı kılan bir top-

44 İnsanın kökenini Avrupa'ya dayandırmak için Charles Dawson'ın, bir orangutan çenesi ve eski bir kafatasından oluşturduğu düzmece fosil. (ed.n.)

lumsal yapıya ve dünyayı görüş biçimine sahiptirler, ayrıca, atış aletleri -mızrak- ve zıpkınları sayesinde çevresel kaynaklardan daha derinlemesine yararlanabilme yeteneklerini de unutmamak gerekir. Evrimleri ve morfolojileri sayesinde Neandertaller soğuk iklimlerde yaşamaya daha uygunken, *Homo sapiens*'ler teknik ve kültürel yeniliklerle çevresel zorluklara daha çabuk çözüm bulabiliyorlar. İşte bu nedenle *Homo sapiens* 'ler daha etkili ve daha kalıcı bir biçimde Avrupa topraklarını ele geçirirlerken Neandertaller gitgide daha küçük sığınaklara çekilip sonunda yok oluyorlar.

Acaba aynı senaryo Eski Dünya'nın öteki bölgelerinde de yaşanıyor mu? *Homo sapiens* 'ler tarafında, Atlantikten Ural'a, keza Akdeniz havzasında, gerçek bir medeniyetin yayıldığı Avrupa'dakine benzer bir teknik ve alet çeşitliliği söz konusu edilmiyor. Bu tür uygarlıklar ortaya çıkıyor çünkü kalıntılarını uygun koşullarda saklıyorlar ve tarihöncesi uzmanları ile paleoantropologlar yüzyılı aşkın bir süredir bu alandaki çalışmalarını sürdürüyorlar. Güneydoğu Asya'da, yakın zamandaki etnolojiyi referans alarak aletler, giysiler, barınma yerleri, simgesel ve sanatsal yaratımlar vs. gibi yalnızca bitkisel, yani çabuk yok olabilen maddelerin kullanımını gerektiren tropikal bölgelere uyum sağlayan *Homo sapiens* topluluklardan ne gibi kalıntılar bulmayı umabiliriz? Ancak bu, Eski Dünya ve daha sonra Yeni Dünya *Homo sapiens* toplulukları, Avrupa'daki Cro-Magnon'lar kadar karmaşık dil ve dünyayı algılama sistemleriyle yer değiştiriyorlardı.

Üst Paleolitik dönemin sembolik devrimi, türümüzün tüm Dünya'ya yayılmasına ve Neandertal, Solo, Flores ve başka yerlerdeki öteki insan türlerinin yok olmasına denk düşmesi bir tespittir. Ancak olayların bu biçimde üst Paleolitik devrim olarak sunulmasıyla, kaçınılmaz olarak Avrupa'daki durum referans alınıyor. Cro-Magnon'dan sömürgeciliğe kadar in-

sanlığın tüm geri kalan kısmı üzerine egemenliğini kuran tek bir topluluğun gerçekliği değil. Başka yerde, başka *Homo sapiens* toplulukları da teknokültürel bütünlükler icat ediyorlar ve mağara, kaya altı barınağı, falezler ve yontmaya uygun kayalar bulunmadığından, zamana karşı koyabilen çok az kalıntı bırakıyorlar. Ancak, *Homo sapiens*'ler yenilikçi yeteneklerine yanıt verebilecek doğal koşullarla karşılaştılar mı, bizi şaşırtıyorlar. Kuzey Amerika kıtasının batısında, Clovis ve Folsom denilen muhteşem uçlara sahip yontma taş aletlerin durumu böyleydi. Bu aletlerin güzelliği ve gerçekleştirilen yontma teknikleri, birçok tarihöncesi uzmanlarının yontma taşın yükselme dönemi adını verdikleri, Avrupa *Solutreen* kültürüyle kıyaslanmaktadır.

Ancak Amerika'daki Kennewick Adamı üzerine yaşanan tartışmaya bakılırsa, Avrupalılar başka yenilikçi merkezlerin bağımsız olarak ortaya çıkmış olabileceğini hâlâ çok zor kabulleniyorlar. Colorado'da, 11.000 yılına ait olan bu Kennewick Adamı, bulunmuş en eski kafatası fosillerinden biridir. Arkeolojik verilere ve özellikle Amerika halklarıyla ilgili hem genetik hem de tarihsel dilbilim tarafından sunulan modellere göre, kıızılderili halkları üç göç dalgasıyla Doğu Asya'nın farklı bölgelerinden gelmektedirler. Ancak kafatası yapısı, kimi antropologlara göre Kıızılderililerden çok Avrupalı tipinde olan bu Kennewick Adamı bulunmaktadır. Üstelik bir de Clovis ve Folsom kültürleri vardır. Kimi antropologların, Amerika ve özellikle Kuzey Amerika topraklarına ilk yerleşen halkların Avrupalı *Solütreyenler* olduklarını söylemeleri için daha fazlası gerekmiyor. Bu mümkün müdür?

Kısa bir süredir *Homo sapiens* 'lerin en az 100.000 yıldır kabotaj denizciliği yaptıklarını biliyoruz. 800.000 yıl önce Java adasındaki *Homo erectus* 'ların Flores adasına sallarla ulaştıklarını ve burada, yalıtılmış olarak, şimdiye kadar bilinen en

küçük insan türü olan *Homo floresiensis*'in insüler (yalıtılmış) cücelikle gelişimlerini sürdürdüklerini anımsatalım. Bir bonobonunki kadar olan 380 santimetre küplük küçük beyinleriyle, üç ya da dört kat daha büyük beyinleriyle aynı dönemde yaşayan *Homo sapiens*'lerin yadsıyamayacakları kadar çok gelişmiş taş aletler yapmışlar! Avustralya'daki yerleşime bakılırsa, açık denizciliğe başlanması en az 50.000 yılına dayanmaktadır. Güneşin doğduğu yere duyulan ilgi Avrupalı Cro-Magnon insanlar için öteki yöne mi eğilim göstermektedir? Şu ana kadar deniz yoluyla bu yönde bir yer değiştirme yaşandığına dair hiçbir arkeolojik ya da paleoantropolojik kalıntı bulunmamaktadır; bu arada, Cro-Magnon insanları Kanarya adalarına ulaşmayı başarmışlar. Onların soyundan gelen Guanche'ların, kimi antropologlara göre, Cro-Magnon insanlarını çağrıştıran bir kafatası yapısı bulunmaktadır. (Valladolid kongresinin kararları kâğıt üstünde kaldığından, İspanyollar tarafından yok edildiler). Peki, o zaman başka Cro-Magnon'lar deniz akıntıları ve buzul dönemlerinde suların azalması sayesinde daha da batıya gitmiş olabilirler mi? Olanaksız değil, ancak kanıtlar yetersiz.

Antropolojik ve evrimci bir bakış açısıyla bakıldığında, tarihöncesinin, Avrupa'daki durum üzerine kurulu dogmatik anlayışı şaşırtıyor. Neredeyse hiç karikatüral bir hale getirmeden, Neandertaller kızılderililerse, Cro-Magnonlar da *mayflower* göçmenleridir.

Neden Orta Asya'dan gelen halklar, Avrupalı Cro-Magnon'lar kadar karmaşık yontma teknikleri icat edememiş olsunlar? Neden Avrupa tüm buluşların atası olsun? Kültürel yayılcılık varsayımı, kültürel ödünç yoluyla, çoğu kez icat eden halkların göç etmesiyle, icadın tek bir merkezi olduğunu ve daha sonra buradan yayıldığını kabul ediyor. Tarihöncesi Avrupa'sı, geniş alanlara yayılan büyük teknik, kültürel,

sembolik, sanatsal icatların merkezi sayılıyor, ancak tek merkez Avrupa değil. Prehistorik denilen sanat ve üst Paleolitğin sembolik devrimi bu kıtaya sınırlı değil –Güney Afrika’daki Blombos mağarasının süslemeleri, Avustralya’daki Arnhem’in boyalı falezleri, Brezilya’daki Pedra Furada vs.– ve kökleri daha eski dönemlere dayanmaktadır.

Günümüz Kızılderili halklarından geriye kalanlar, ilk halkların Avrupa’dan gelmiş olduğu varsayımından ürkerler. *Native Americans*, Amerika’ya yerleşen ilk halk olarak çok zor elde ettikleri haklardan yararlanırlar. Şu Kennewick Adamı her şeyi yeniden masaya yatırabilir ama günümüz kıızılderili halkları bu fosilin antropolojik olarak her biçimde incelenmesine, özellikle fosilin DNA’sına bakılıp günümüz halklarıyla karşılaştırılmasına karşı çıkarlar. Dava bir üst mahkemeye taşınır. Burada, çok kısa bir süre önce, Avrupalılar gelmeden önce Avustralya topraklarında hiçbir nüfusun yaşamadığını bildiren resmi bir kararın iptalini elde eden Avusturya yerlilerinin aynı biçimde dramatik olan durumunu da anımsayabiliriz.

Bu birkaç örnek Vallodolid tartışmasındaki öğelerin ne kadar canlı kaldığını göstermeye yetiyor. İkinci Dünya Savaşı’ndan, sömürgecilik sonrasından, 1948’de insan hakları evrensel bildirgesinin ilanından, 1950’li yılların başından bu yana UNESCO’nun ırkçılıkla ilgili düzenlediği kolokyumdan bu yana, alenen desteklenmesi zor görünen dışlama ideolojileri bulunmaktadır hâlâ. Onca insanlığı sonsuza dek yok etmiş bu görüşlerin tarihöncesi alanına da bulaştığını üzüntüyle gözlemliyoruz. Neandertal, Solo ya da Flores insanların gelip de uluslararası mahkemelerde davacı olmaları pek olası değil. Bu yönde hiçbir risk bulunmamaktadır; peki, Cro-Magnon’un, yani Avrupa’nın dünyanın geri kalan kısmı üzerindeki üstünlüğüne dayalı bir evrim anlayışı oluşturulmasına ne

demeli? Tarihöncesini ve tarihi doğrusal ve hiyerarşik bir bakış açısıyla ardı ardına sıralayan bu dışlama ideolojisi şemasının dışına çıkabilir miyiz?

Paleoantropolojinin hayaletlerini kovmak

Fizik antropoloji ölçtü, karşılaştırdı, sınıflandırdı ve bilimsel “kanıtlar” ortaya koyarak ayrımcılık yaptı. Irkçılık ve öjenizm⁴⁵ bunun ürkütücü sonuçlarından biridir. Peki, o zaman, insanlar arasındaki farklılıktan değil farklılıklardan nasıl söz edilmeli? Temel olarak ten rengine dayalı insan ırkları gibi klasik bir kavram, özellikle moleküler antropoloji tarafından tümüyle geçersiz kılınmıştır. Moleküllerin renginin olmadığı doğrudur, ancak farklı halklardan gelen örnekleri belirlemek gerekiyor, bu da ölçütlerin seçilmesini zorunlu kılıyor. Bu durum, modern biyolojik antropoloji için gerçek bir sorun oluşturmaktadır. Halklardan söz ediyoruz ve önemli coğrafi ölçütler, diller ve daha da hassas olan başka kültürel ölçütleri tümüyle dışlayamazlar. Kültürel antropoloji, tam da biyolojik antropolojinin yeniden daha sağlıklı temeller üzerinde oluşturulmasını sağladı, özellikle de yapısal antropoloji – bu yaklaşım kültürel antropoloji alanında tartışmalara konu olsa da. Çünkü yapısal antropoloji temel bir öncülden yola çıkar: *a priori* hiyerarşi bulunmaz. Françoise Hérítier için: “Yapısalcılık evrenselci bir iyimserliği karşısına alır. İnsanın her yerde aynı zorluklara, aynı gerekliliklere boyun eğdiğini ve bunun ilk günden beri böyle olduğunu varsayar.”

Claude Lévi-Strauss akılcılığın ve yaban düşüncenin tüm insan topluluklarının zihniyetinde yer aldığını gösterdi! Çünkü yaban düşünceden söz edildiğinde, hâlâ birçok Batılı akıl-

45 İnsanları kalıtsal özelliklerine dayanarak sınıflandırmaya dayanan anlayış; bilimsel ırkçılık. (ed.n.)

cılığı ellerinde bulunduranların bir tek kendileri olduğunu düşünüyorlar. Elbette, teknik üretimleri göz önüne alınarak kültürlere hiyerarşik bir sıralama uygulanabilir. Ancak bu, yontulmuş sileksin olduğu gibi bilgisayarın da kültürlerin yalnızca alet kullanımı ve teknik bileşenleriyle ilgili olduğunu unutmak demektir. Avustralyalı bir Aborijinin, Amazonlu bir Yanomani'nin, Grönlandlı bir İnuit'in dünyayı algılama biçimleri ve dünyayla olan ilişkileri, yaşamlarını ekran karşısında, tüm toplumsal yaşantıdan kopuk olarak geçiren *nerds*'lerden daha zengin ve daha katmanlıdır; geleneksel toplumlar için bu karşılaştırma hakaret bile sayılabilir.

Françoise Héritier'den yapılan alıntıda, paleoantropologlar "ilk günden beri" ifadesinden rahatsızlık duyarlar. İnsan türünün birliği ilk günden bu yana gelmemektedir ve günümüzdeki tüm *Homo sapiens* popülasyonlarına özgü ortak ve yakın zamana dayanan bir kökenden kaynaklanmaktadır. Nasıl ortaya çıktılar? Temel yapısal öğeleri koruyarak nasıl çeşitlilik kazandılar? Bilişsel bilimler ile sosyal bilimler alanlarından gelen kavramlarla, ancak evrim teorileri çerçevesinde kalarak tüm bu soruları kısa bir süredir ele alan evrimsel antropolojinin tüm amacı budur. Bunun için, tarihin ve tarihöncesinin ilerlemeci ve indirgemeci bir yorumuyla güç kazanan türler basamağının doğrusal ve hiyerarşik olarak algılanmasından sıyrılmak gerekir. Ortak kökenlerimizden bu yana, insan türleri başka diller, kültürler, teknikler ve dünyayı algılama biçimleri yaratarak yayılmışlardır; daha sonra tarihsel koşullar gereği karşılaşmışlar. Bundan böyle, övülmesi gereken bir çeşitlilik zenginliğine sahip tek bir insanlık söz konusudur. Evrim budur ve bu olmadan evrim olamaz.

İnsan ve kadın

Marie-Olympe de Gouges idam sehpasında

Marie Gouze 7 Mayıs 1748 yılında Montauban'da kasap bir baba ve hizmetçi bir annenin kızı olarak dünyaya gelir. Gerçek babası aslında Pompignan markisidir. Okuma yazmayı öğrenecek düzeyde sınırlı bir eğitim alır ve on yedi yaşında Gouges, efendisinin aşçıbaşısı olan Louis Aubry ile evlenir. 1767'de Pierre adında bir oğlu olur. Marie taşradaki burjuva yaşamından çok çabuk sıkılır. Kısa bir süre sonra dul kalır ve evini terk ederek Paris'e yerleşir. Burada kimliğini değiştirir; annesinin adını alır, soyadını da ölen kocasının efendisinininki gibi değiştirerek Mari-Olympe de Gouges olur.

Paris'e geldiğinde edebiyata yönelir. Yazıda zorlandığı için metinlerini sekreterlere yazdırmak durumunda kalır. Varlıklı adamların metresi olduğundan bu olanakları elde eder, kimi zaman saray hayatına katılır ve kralın tiyatrocularıyla çalkantılı ilişkiler sürdürür. Birçok kitap yayımlar ve kitaplarından söz etmeyi unutan köşe yazarlarını düelloya ça-

ğırmaya çekinmez. Fazla kaba ya da vasat bulunduğu için hiçbir zaman sahnelenmeyen birçok tiyatro eseri yazar.

Yaklaşan devrim, ona gerçek uğraşını keşfetme olanağını verir: politika. Kadınları yurttaşlık hakkından dolayısıyla politikadan da yoksun bırakan, bir anayasayı destekleyen kurucu meclise karşı ayaklanır. 1791'de Marie-Antoinette'e ithaf ettiği *Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni* yazar. Claire Lacombe ve Théroigne de Méricourt'la birlikte feminizmin öncülerinden biridir. Condorcet ve Marivaux'nun arkadaşıdır ve Mirabeau ve La Fayette'e hayrandır. Condorcet ile birlikte Fransız devriminin en cesur sesleri arasında sayılır.

Talepleri burada bitmez. Gerçek bir devrimci ve hümanist ateşle hareket ederek, kadınların doğal haklarının iadesiyle ilgili davası, evliliğin ortadan kaldırılması ve yerine, eşler arasında yıllık olarak imzalanan yenilenebilir bir sözleşmenin getirilmesine dayanır; boşanma hakkını, kadınların kendi mallarına sahip olmaları hakkını, annelik hakkını ve devlet işlerinde meslek edinmede eşitlik hakkını talep eder. O döneme göre bu talepler çok fazladır ve politikacılar ne kadar devrimci olurlarsa olsunlar, bunca cesareti ve özellikle kendi ayrıcalıklarına el uzatılmasını hiç hoş karşılamaz. Bunlara bir de köleliğin kaldırılması için yaptığı mücadele eklenir. Fransız sömürgelerinin güçlü bir biçimde karşı çıkmalarına karşın Comédie-Française'de *L'Esclavage des nègres ou l'Heureux Naufrage* (Zencilerin Köleleştirilmesi ya da Mutlu Batış) adlı oyunun oynatılması için büyük uğraş verir. Karşı çıkanlarının (kibar bir tanımlama oldu) çok fazla olmasıyla, çok çabuk histerik bir virago'ya dönüşür.

Girondin'lere katılarak kralı savunur ve kralın kendisinin değil krallığın yargılanması gerektiği görüşünü ileri sürer. Marat'ya Robespierre'e karşı çıkar; terör dönemi ufuktadır ve 20 Temmuz 1793 yılında tutuklanır. Hapsedilir ve hastalanır. Ma-

dam Mahay'ın pansiyonuna götürülür. Kaçma olanağı olduğu halde, sözlerini dinletebileceğinden emin olarak, onu suçlayanların karşısına çıkmak ister. “Kadınların idam sehпасına çıkma hakları varsa aynı biçimde mahkeme kürsüsüne çıkma hakları da vardır” diye bağırان kişi, hiç tereddüt edilmeden bu ilk hakkın kendisine verildiğine tanık olur ve 3 Kasım 1793'te “Bu vatanın çocukları, intikamını siz alacaksınız” diye bağtırdıktan sonra idam edilir.

Kadınların mahkemeye çıkması için uzun süre beklemele-ri gerekecektir. Marie-Olympe de Gouges, kadın haklarıyla ilgili, yürürlüğe girmesi iki yüzyılı bulan bir program ortaya koyar. Eşler arasındaki sözleşme Fransa'nın Pacts'ını⁴⁶ andırıyor. Kadınların oy hakkı elde etmesi de ancak general de Gaulle'ün 1944'teki bir kararnamesiyle elde edilir. Millet meclisleri, kurucu meclisten günümüze kadar, kadınların hiçbir zaman mahkeme kürsüsüne çıkmasını kolaylaştırmadı ve burada da yine kararname gerekir. Vatanın çocukları hiçbir zaman Marie-Olympe de Gouges'un intikamını almazlar. Tam tersine, gayretli bir mutsuz kâtip grubu, onu idam etmek yetmiyormuş gibi anısına saygısızlık etmeyi de görev edinir. Köleliğin kaldırılmasına gelince, 1788'den bu yana önerilerek, 1794 Rahip Gregoire ve arkadaşlarının hareketi sonucu 1794'te Konvansiyon'un bir kararnamesine konu olur. Bonaparte'ın 20 Mayıs 1802'de çıkardığı yasayla geri gelir. Köleliğin, Victor Schoelcher'in mücadeleci tavırlarıyla tamamen ortadan kalkması için 27 Nisan 1848 yılını beklemek gerekecektir.

Şimdiye kadar bölümler, insan ve kozmos, daha sonra insan ve hayvanlar, insan ve büyük maymunlar ve nihayet, kö-

46 1999 yılında oylanан ve açılımı Pacte civile de solidarite (sivil dayanışma paktı) olan bu yasa ortak yaşam kurmak isteyen çiftler için öngörölmüş bir tür sözleşmedir. (ç.n.)

leliğin ağır anısını anımsamak üzere bu olay ve insan ve öteki insanlar arasındaki ilişkiler ele alınarak ardı ardına sıralandı. Yol boyunca, içindeki o güzel ünlü harfleri nedeniyle dişil yankıları olan ama hiçbir zaman, mahkemeler gibi, kadınları kapsamayan türler basamağını, şu *scala natura*'yı ele aldık. Söz konusu olan *scala natura* ya da evrim olsun –yine dişil terimler– bunlar yalnızca erkeklerle ilgilidir. Çünkü Marie-Olympe de Gouges'un gerçek suçu, erkek egemenliği ideolojisine karşı mücadele etmiş olmasıdır. Eğer köleler, dünyada köleliğin yıkılmasını ve yurttaşlık haklarının elde edilmesini çok uzun bir süre bekledilerse, bu süre kadınlar için daha da uzun olacaktır. Elbette, paleoantropoloji ve tarihöncesi bu ideolojiden kurtulmuş değiller.

Evrim geçirmeyen kadın

Şimdi, ciddi olalım: insanın evrimi her şeyden önce erkek işidir! Hominizasyonun tüm canlandırmalarında, aletler ve silahlar olan başlıca özellikleriyle donatılmış olarak, ardı ardına sıralanan erkekleri görmekteyiz yalnızca. Evrimin bu doğrusal bakış açısının çok ender sapmalarından biri *Le Monde* gazetesinin kadınları ve kadınsıları içeren bir reklamında görülmektedir; ne de olsa, okuma, erkeğin aletler ve teknik yoluyla kurduğu egemenliğinin imtiyazlarını bozmayan çok yerinde bir kadın uğraşı olarak görülmektedir.

İnsan evriminin büyük canlandırmalarında, tüm temel yenilikler, hiçbir soru işareti uyandırmadan, erkeklere atfedilmektedir. Kısa süre önce Fransız televizyonlarında tanıtılan ve milyonlarca kadın ve erkek izleyicinin gördüğü bir sözdebilimsel kurgu olan *L'Odyssée de l'espèce*⁴⁷ ve ardından ge-

47 *L'Odyssée de l'espèce*, Jean Malaterre (DVD-France-Télévisions, 2004).

len *Homo sapiens*'te hominizasyonla ilgili tüm kazanımlar erkeklerden gelmektedir: iki ayaklılık, aletler, ateş, yerleşim, sanat, din, hatta tarımın icadı. Şimdiye kadar, hominizasyonun en maço bakış açıları tarımın icadını, avcılıktan daha değerli bir uğraş olduğu için, kadına bırakıyorlardı. Yarım yüzyıldan daha az bir süredir kadın haklarının hassas kazanımlarını yeniden sorgulayan eğilimlerin çokça bulunduğu bir dönem olan günümüzde, böyle bir gerici kurgu nasıl oluyor da kadınlar, hiç olmazsa feministler tarafından eleştiri yağmuruyla tutulmuyor? Zaten, tümüyle sinematografik bakış açısıyla, kurgunun kendisiyle olsun –gerçekten söylenecek çok şey vardı– ya da sürekli tartışmalarla bölünen bir konuyla ilgili bilimsel açıdan olsun çok az eleştiri yapıldı. Bu kurgu, tarımın icat edildiği Neolitik dönemden bu yana, erkek egemenliğine dayalı bir ideolojinin en derinlerine sinmiş mitlerine dayanmaktadır ve bu ideoloji felsefe, din, politika, tarih ve psikanaliz aracılığıyla tüm anlayışlarımıza öylesine sinmiş ki hiçbir biçimde sarsılmıyor.

Bu düşüncenin hiçbir eleştiriye, hatta kuşkuculuğa yer bırakmadan kabul görmesi için, bilimin son bulguları ışığında eski mitleri yeniden harekete geçirmek yeterlidir. İnsan soyunun kökenleriyle ilgili on yıl kadar önce paleoantropolog Jean Chaline tarafından önerilen varsayım şöyledir. Yer: şimdiye kadar ne insan soylarına ne de Afrikalı büyük maymunlara ait hiçbir fosilin bulunmadığı Orta Afrika'da bir bölge. Dönem: moleküler saat denilen, genetik farklılıklardan yola çıkılarak bu iki soyun ayrıldığı tahmin edilen döneme uygun olarak 6-7 milyon yıl dolaylarında. (Türler birbirlerinden ne kadar uzun süre önce ayrılmışlarsa, genetik farklılıkları da o kadar büyüktür çünkü her iki taraf da zamanla bir o kadar değişim geçirmiştir, aynı şey tersi için de geçerli.) Ve yazar, biraz günümüz şempanzeleri gibi, yerdeyken yarı doğrulmuş

bir biçimde yürüyen ve ağaçlarda yaşayan ortak bir atamız olduğunu düşünüyor. Aralarından biri, bedenimizin farklı kısımlarının morfolojisinden sorumlu, mimar genler ya da homeotik de denilen özel genleri etkileyen bir mutasyon taşımaktadır. Bu tür genler bel bölgesini olduğu gibi omurgaların biçimini de etkilerler. Bu bölge, büyük maymunlarda düz olduğu halde insanlarda ve iki ayaklı atalarında daha oyuktur – belin alt çukuru ya da lomber lordoz. Böyle bir mutasyon elbette egemen erkekte görülmektedir. Bu gururlu tutum cinsel rekabette de ona ek bir avantaj sağlamaktadır; dişiler, iki ayaklı yaşam tarzı daha belirgin olan yavrular doğurarak, onunla üremeyi tercih ederler.

Konumuz bunca tutarsızlık içeren bir varsayımın bilimsel tutarlılığını tartışmak değil, Aristoteles’in fikirlerini çağrıştıran arkaik içeriğine neredeyse körü körüne katılmanın altını çizmektir. Büyük filozofa göre, yalnızca erkeklerin üreme özellikleri nesiller boyunca aktarılır, kadınların karnı yalnızca bir kalıptır. Erkek egemenliğinin tüm arketipleri bir araya gelmiş bulunuyor: iki ayaklı, egemen, üreyici ve kendi özelliklerini aktaran yönetici bir erkek. Kadınlara ve ön-kadınlara gelince, üremenin zorunlulukları altında kalarak, insanın doğadan tümüyle kurtulmasını engelleyen bağı temsil etmektedirler. Uzak atalarımızın iki ayakları üzerinde yürüyüp ormanların ve savanların kıyısında dolaşmaları büyük olasılıkla *Homo sapiens*’in tüm bu mitlerden kurtulmalarından daha kolay olurdu.

Lucy eve!

1981’de, Sarah Hrdy’nin *La Femme qui n’évoluait jamais* (Evrin geçirmeyen kadın) adlı bozguncu kitabı ve ünlü paleoantropolog Owen Lovejoy’un *Science* dergisindeki makale-

si yayımlanır. Lovejoy Lucy'nin ve Afar'daki australopitheclerin –*Australopithecus afarensis*– 3 ile 4 milyon yılları arasında Doğu Afrika'daki toplumsal yaşamlarını yeniden oluşturmayı öneriyordu. Ona göre, *A. afarensis* dişilerin, eril yapılı eşlerine göre çok daha küçük bir boyları vardı; dişilerin iki ayakları üzerindeki yürüyüşleri daha az etkiliyken *A. afarensis* erkekler daha rahat bir biçimde yürüyorlardı. Tek eşli kabul edilen bu australopitheclerin toplumsal yaşamlarıyla ilgili ilginç bir senaryo gelir bundan sonra. Lucy ve arkadaşları ağaçların altında korunurlarken, erkekler av hayvanlarıyla dolu, ancak yırtıcı hayvanlar nedeniyle tehlikeli kabul edilen ağaçlı savanlarda dolaşıyorlar. Dişiler yavrularla ilgilenirken, erkekler onlara et getirip, erkeğin ebeveynlik davranışı denilen şey karşılığında onlara cinsel ayrıcalıklarını veren bir sözleşmenin temellerini atarlar. 1980'li yılların başında Kuzey Amerika'nın tutucu bir devrim gerçekleştirme yoluna gittiğini ve Fransa'da politikacıların, kadınların işlerini özellikle erkeklerle bırakmak üzere, yavrularıyla ilgilenmeleri için profesyonel yaşantılarını terk etmelerini şiddetle önerdiklerini anımsayalım. Kısacası, tek eşlilik, püritenlik ve arkaik toplum modeli 3 milyon yıllık bir geçmiş kazanıyor; bu koşullarda nasıl gelişim sağlanır?

Daha önce anılan, Chaline'in varsayımındaki gibi Lovejoy'un ki de, paleoantropolojiye bağlı alanlardan gelen ve bir biçimde, yayımlandıkları sırada bu disiplinlerarası alanda beliren önemli yeni ilerlemeleri dikkate almaktadır. Bunlar yeni açılımlar, araştırmalar için yeni bakış açılarıdır. Lovejoy'un canlandırmasıyla, insanın kökenleriyle ilgili araştırmalara artık etolojinin de eklendiği görülür. Ancak bu varsayımların kabul görmeleri, başka alanları dahil etmeleri açısından özgün olmalarından çok, kadın/erkek ilişkilerinin arkaik şemalarına göre sunulmuş veriler sağlıyor olmalarında yatıyor.

Maymunların ve büyük maymunların tek eşlilikleri, cinsellik/yiyecek alışverişleri ile toplumsal yapıları hakkında ne biliyoruz? Uzun süre, maymunların toplumsal yapılarıyla ilgili baskın modellerde babunları referans alınır. Tüm bunlar dramatik olarak 1932’de Londra hayvanat bahçesinde başlanır. Antropoloji ve anatomide söz sahibi olan Sir Soly Zuckerman’ın maymunların toplumsal yaşamlarıyla ilgilenmeye karar vermesiyle başlar. Her iki cinse sahip hamadra babunları bulunduğu için onları büyük bir kafese yerleştirir: tam bir kıyım! Erkekler birbirlerini öldürürken dişiler de gizlenebilecekleri yerlere sığınır. Etologlar, bu deneyimden, maymun popülasyonlarının dişilerle birleşme hakkını ve ayrıcalığını elde eden egemen erkek konumunda olan en güçlü erkekler tarafından yönetildikleri sonucuna varırlar. Dişilere gelince, katlanıp yavruları yetiştirmekle yetinirler.

Bu model, 1950’li yıllarda, hamadraların (*Hamadryas* cinsi) ayrı türleri olan savan babunlarına (*Papio* cinsi) özel bir ilgi gösterilmesiyle Avrupa hayvanat bahçelerinden Afrika savanlarına aktarılır. Bu araştırmalar, doğmakta olan alan etolojisiyle paleoantropolojiyi bir araya getiren İngiliz ve Amerikalı üniversitelerin büyük antropoloji laboratuvarlarından kaynaklanmaktadır. Fransa’da, antropoloji söz konusu olduğunda etoloji ve maymunlar hâlâ değersiz görülürler; tüm öteki Avrupa ülkeleri onlarca yıldır gerçek araştırma programlarını desteklerken, Fransızlar arkaik bir istisna oluştururlar. 1950’li yılların etologları, gözlemlerini, insan soyunun kökenlerinin baskın modellerine göre, bu durumda ormandan savana geçişe yöneltirler. Babunlar, bu dönemde baskın olan evrim teorisi –neodarwincilik ya da sentetik teori– çevrenin gerekliliklerine üstün bir rol atfettiğinden, daha da güzel bir örnek oluştururlar. Elbette, Babunları ilk insanların yerine koymak değil, özellikle savan gibi farklı yerleşimlere özgü se-

çilim baskılarını belirleyerek, farklı soylardaki benzer uyum yanıtlarını ortaya çıkarmaktır söz konusu olan.

Bu araştırmalarda erkeklerin oynadığı rol daha üstün görünüyor. Dişilerden daha güçlü olduklarından, onları korurlar. Yırtıcı hayvanlara karşı koyabilmek için sivri olduğu kadar keskin köpek dişlerine sahiptirler. Antilopları ve tavşanları avlayıp, kimi zaman 'göz diktikleri' bir dişiye avlarını sunarlar. Dişilere gelince, korunmalarına karşılık olarak bu erkeklerle birleşirler ve yavrularla ilgilenirler. Aynı model ilk insanlara da uygulanır, ancak iki ayaklılık erkek babunların tehditkâr duruşlarının, aletler ve ilk silahlar köpek dişlerinin yerini alıyor ve avlanma hominizasyon sürecinde etkin bir rol oynuyor.

1960 ve 1970'li yıllar kadınların üniversitelerde görüldüğü ve haklarının elde edildiği yıllardır. Bu nedenle Babunların yaşamları altüst olacaktır! Doruk noktasında olan etoloji, genç, özgürleşmiş, militan ve baskın arkaik maçoizmle boğaz boğaza gelmeye hazır kadınların gelmesinden yararlanır. Bir yandan, etoloji alanında gittikçe daha sağlam inceleme yöntemleri ve gözlem protokolleri, öte yandan çağdaş toplumlarımızın kökten değişimlerinin getirdiği başka bakış açıları. Shirley Strum, babunların arasına giren kadınlardan biridir. Tüm bireyleri, özellikle de şimdiye kadar ihmal edilen dişileri kapsayan sabırlı gözlemleri çok daha karmaşık toplumlara işaret etmektedir. Çıkan sonuca göre toplumsal gruplar akraba olan dişilerin çevresinde yapılanmaktadır; dişiler matrilo-kaldirler ve yaşamları boyunca doğdukları grubu terk etmezler. Gençlik dönemlerinde, hem orada yaşayan başka erkekler hem hormonlarının yönlendirmesi sonucu, içinde doğdukları grubu terk edip başka yerde üremeye gidenler erkeklerdir. Böylece dişiler endogam, erkekler egzogamdırlar.

Başka bir gruba gelen yetişkin genç babun, eğer orada yaşayan daha yaşlı ve durumu bilen erkekler arasında erkek

kardeş, kuzen gibi hiçbir akraba bulunmuyorsa yerini bulmak zorundadır. Güçlü ve hareketli olsa da ne ilk gördüğü dişi babuna ne de öteki erkeklerle saldırır. Eğer bir dişiye taciz ederse, akrabaları dişiye desteklerler, ancak öteki erkeklerin boğaz boğaza gelme fırsatını kaçırmayacaklarını unutmamak gerekir. Bu genç erkekler dikkatli, ikna edici, kışkırtıcı ve gösterişli bir taciz etme yeteneğine sahip görünmelidirler. Bu etkinliğin yaygın olması, gösteriş meraklısı ve kibirli olan bu genç erkeklerin egemen oldukları fikrine yol açmış olabilir; kesinlikle öyle değil. Daha yaşlı ve deneyimli olan egemen erkekler, ittifak halinde oldukları yandaşlarından ve egemen olan dişilerle kurdukları arkadaşlık ilişkilerinden destek alıyorlar ve genç azgınlardan daha çok çiftleşiyorlar. Daha sonra onların da sıraları bitecek ve başka genç erkekler gelecekler vs.

Shirley Strum çalışmalarıyla, güç kullanarak rakiplerini eleyen ve zorunlu olarak rıza gösterip boyun eğen tüm dişileri sahiplenilen erkek modelinin arkaik bir fantazmi olan ilkel kabile mitini sarsar. Babunlar bundan daha kurnaz ve ilgi çekicidirler. Cinsel ilişkilere gelince, kızgınlık dönemindeki dişiler, bir ya da birkaç eşe karşı tercih belirtisi gösterebilirler, ayrıcalıklı eşleri her zaman olmasa da çoğu kez dostane, hoşgörülü, kendilerine ve çocuklarına karşı ilgili olandır. Cinsellik/yiyecek alışverişine gelince, Shirley Strum'un aktardığı bir öyküyü alıntılایacağım:

“Egemen erkek ya da alfa mükemmel bir avcıdır. Bir gün, bir antilop yakalar. Eti beğenen bir alfa dişi gelir ve alfa erkeğin bitlerini ayıklar, erkek de hoş olduğu kadar ritüelleşmiş olan bu muameleye kendini kaptırmıştır. Dişi de avını ondan almak için bu durumdan yararlanır. Erkek hiçbir şey yapmaz. Aynı sahne birkaç hafta sonra yinelenir. Bu kez, erkek bitlerinin ayıklanmasına izin verir ancak avını bırakmaz. Dişi

çok büyük bir coşku göstermeden bit ayıklama işini bitirir ve görünürde hiçbir neden olmaksızın ikinci sıradaki dişiyi, kardeşini taciz eder. Durum ciddidir çünkü grubun toplumsal düzeni söz konusudur ve alfa erkek bu kavgaya son vermek için müdahale etmek zorundadır. Avını bırakır. Hoş bir çeviklikle hareket ederek gelip taciz edilen dişinin yanına yerleşir. Yolda, avını ondan aşırıma giden alfa dişisiyle karşılaşır.”

Eğer böyle bir gözlemi bir kadın bilimci yapıyorsa ve yorum yoksa buna antropomorfizm deniyor; eğer erkek bilimciler, şimdiye kadar egemen erkek sandıkları, ki öyle değiller, genç erkeklerin hâkimiyetçi ve erkeksi davranışlarına hayranlık duyarlarsa bu antropomorfizm oluyor...

Toplumsal nedenleri ve zorunluluklarıyla birleştirilerek bu tür ilişkilerini ortaya koymak, ayrıntılı ve sabırlı bir gözlem gerektiriyor. Etolojinin en zor kısmı da burada yatmaktadır: analitik bir çalışmayı gerçekleştirmek için en büyük oranda veri toplamayı sağlayan protokoller doğrultusunda davranışların incelenmesi ile –örneğin, ittifakları ya da ittifak değişikliklerini ortaya çıkaran, bit ayıklama gibi kimi bireyler arasındaki ilişkilerin sıklığını belirleyen gerekli bir yaklaşımdır bu– birkaç bireyin etkinliğinin “dikey” ya da sürekli izlenmesi. İstatistik değerlendirme ile anekdot arasındaki tüm epistemolojik ve yöntemsel tartışma budur; topluluğun etolojik özellikleriyle bireylerinki arasında; gözlem protokollerinden çıkan sonuç ile tanıklıktan kaynaklananlar arasında; yeniden gözlemlenebilir olanla gerçekleşme olasılığı az olan arasında. Gözlemledikleri popülasyonların yaşam alanlarına uzun süre yerleşen etologlar, çoğunlukla kadınlar, karşılaştıkları hiç duyulmadık durumları aktardılar. Peki, neden erkeklerden çok kadınlar? Bu konuyla ilgili, kadınların farklı psikolojilerine gönderme yapan açıklamaları sıklıkla okumak ya da duymak

olasıdır. Aslında bu dönemde, erkeklerin üniversite kadrolarının büyük bir kısmını işgal etmelerine ve alan çalışmalarının süresini sınırlandırmalarına yol açan çoğu kez çok ağır farklı akademik zorunluluklarının bulunmasına neden olan geleneksel bir toplumsal durum yaşanmaktadır. Bu zorunluluklar, veri toplama protokolleri için yararlı olsa da anekdotların ortaya konmasına pek uygun değildir. Bunun için grubun tüm üyelerini tanımak ve yaşam öykülerini bilmek gerekir; eğer zaman kısıtlıysa, daha etkin ve çabuk belirlenebilen bireylere odaklanılır: erkekler. Genç etolog bayanlara gelince, akademik yükleri olmadığından, çünkü kadro verilmektedir, yaşamla ilgili her olayı izleyebilecek kadar zamanları bulunmaktadır... Shirley Strum ve meslektaşları, çoğu kez çok kısıtlı koşullarda, alan çalışmalarına önemli bir zaman ayırdılar. Aslında en zoru onları, ete kemiğe bürünmüş erkek egemenliğinin yayınları geciktirmek ve yükseltmeleri yavaşlatmak için onca engel koyduğu ilkel üniversite ortamında bekliyordu. Babunlara gelince, insan topluluklarının iniş çıkışları doğrultusunda yaşamlarından kesitlerin gün ışığına çıkarıldığı babun yaşantılarını sürdürüyorlar.

Babunların sözü edilen birkaç etoloji ögesi çok daha örgütlü toplumları rahatsız ediyor. Sert erkekler tarafından köleleştirilen toplumlarla çevrelerinde koruyucu ve özenli erkeklerin olduğu ve önemli bir role sahip dişilerin yer aldığı incelikli yaşam tarzları olan toplumlar arasında, bilimsel verilerin ilerleyişine göre bir paradigmadan ötekine mi geçildi yoksa insan topluluklarında politika ve değer değişikliklerinin harekete geçirdiği başka bakış açıları mı söz konusu? Büyük olasılıkla her ikisi de. Kimi babun türleri -ve makak- zorlayıcı, zaman zaman da şiddetli bir güç uygulayan erkekleriyle çok katı yaşam tarzları sergilemektedirler. Erkeklerin, boyun eğmiş kadınlar üzerinde çok katı bir egemenlikleri olan

Hamadra babunlarında durum böyledir. Tarihin rastlantısına bakın ki, Zuckerman'ın babunların davranışlarıyla ilgili ilk çalışmaları, salt elinde bulundukları için, hepsinden en maçısti oldu! Başka türler, dişiler, erkekler ve her iki cinsiyet arasında daha kurnaz tutumlarıyla daha karmaşık davranışlar sergilemektedirler. Dişilerin rolü ne kadar önem arz ediyorsa, toplumsal ilişkiler o kadar karmaşık görünüyor.

İlk insanlar, işbölümü ve alet

Etnologlar, tüm geleneksel (ya da ilkel ya da avcı-toplayıcı) toplumlarda işbölümünün önemine değiniyorlar. Hatta bu tüm insan topluluklarının –tarımcı, sanayici, burjuva vs.– temel özelliklerinden biridir, eğer *tek* özelliği değilse.

1970'li yıllarda, Glynn Isaac Afrika'da ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntıları temel yerleşim alanı olarak yorumlar. *Homo* cinsinin ilk temsilcileri olan kadınlar ve erkekler, işleri bölüşürler ve birileri tercihen toplama işini üstlenirken –bitkisel besinlerin toplanması, yumurta, böcek, küçük hayvanlar– ötekiler de büyük hayvanların avlanması işiyle ilgilenir. Kadınlar etkinliklerini kampların yakın çevresinde düzenlerken, erkekler daha büyük mesafelere yayılabilirler. Hepsi kendi etkinliğinin ürünlerini paylaşmak için temel yerleşim alanında bir araya gelir.

İşlerin cinsiyete göre dağılımı, erkeklerin alet/silah yapıp kullanmalarını ve etkinliklerinin bu yönde olmasını içerir; başka bir deyişle, eylemlerinin teknik koşullarını yaratırlar. Avlanma etin besleyici, lezzetli ve toplumsal özelliklerinden dolayı yaşamsal bir katkı olarak değerlendirilen bir besin kaynağı oluşturmaktadır. Avlanma, erkekler arasındaki işbirliğini ve grup içinde, avcılar arasında olduğu gibi kadınlarla da olan dayanışmayı sağlamlaştırır. Et ölçülü miktarlarda el-

de edilir ve muhafaza edilmez. Bu nedenle et paylaşılan bir besindir. Böylece, cinsiyete göre işbölümü, *Homo* cinsinin ataları kadın ve erkeklerin uyguladıkları biçimiyle, besin toplama işini kadınların yükümlülüğüne bırakır. *Homo* cinsinin uyum sağlama özelliği, insanı insan yapan tüm özellikleriyle birlikte bu yeni etkinlik olan avlanmadan ileri gelmektedir. Bize daha yakın olan türlerde işbölümü, alet kullanımı, avlanma ve etin önemi nasıldır?

Memelilerin üreme biçimleri, üremenin tüm yükünü yalnız kadınlara yüklemektedir: gebelik ve eğitim. Erkekler gebe bırakan, kimi zaman da koruyucu rolleriyle yetinirler. Böylece, dişilerin besinlerini etraflarında bulunan genç yavrularla paylaşmak zorunluluğundan, görece olarak daha çok miktarda besin ve enerjiye –gebelik ve emzirme için– gereksinimleri bulunmaktadır. Tüm bu zorunluluklar nedeniyle, dişilerin “ekolojik cinsiyet”i temsil ettikleri söylenir. Dişilerin, çok iyi tanıyor oldukları yaşam alanları ya da bölgeleri üzerindeki besin kaynaklarını kontrol etmelerinin neden kendi çıkarlarına uyduğunu daha iyi anlıyoruz. İşte bu nedenle dişiler, doğdukları topraklara uzun süre yerleşen endogamik toplumsal gruplar kurmaktadır (matrilokal dişiler). Kaplanlar gibi, daha çok yalnız yaşayan türlerde, kızları annelerinin bulundukları topraklara komşu bölgelere yerleşirler.⁴⁸ Koruma dışında, erkeklerin ebeveynlik davranışları memelilerde çok ender görülmektedir.

48 Erkekler yalnızca üreme dönemlerinde kabul edilirler, eğer öteki erkeklerin şiddetine maruz kalmamak için korumaları gerekli değilse. Örneğin aslanı ele alalım –ormanların kralı–, çoğu kez dişi aslanların yakaladıkları avlarla beslenen tembel bir kral olarak tanıtılır. Erkek aslanların gücü yalnızca öteki erkekleri caydırma-ya yetmez; dişiler, daha véloces olduklarından çok büyük avları, devasa gücüyle öldürebilecek erkek aslanın saklandığı yere doğru yönlendirilirler. Bu belirlendikten sonra, hyenler –aslanların yeminli düşmanları– ve lycaonlar –Afrika’nın korkulması köpekleri– her iki cinsiyeti de harekete geçiren ortak stratejiler sayesinde, onlar da çok büyük avlar yakalarlar.

Bu özellikler maymunlarda görülmektedir. Türlerin büyük bir kısmı için, matriloal ve akraba dişiler toplumsal grupların yapılarını oluşturmaktadırlar. Bu arada, bir ya da birkaç erkek her zaman grupta bulunmaktadır. Uzun yaşayan maymunlarda, dişiler birkaç ay süren bir gebelikten sonra tek bir yavru dünyaya getirirler; süten kesilmeye kadar süren çocukluk birkaç yıl sürmektedir. Süten kesilmeden sonra anneler, çocuğu gençlik çağına kadar eğitmeye devam ederek yeni bir gebelik başlatırlar. Genel olarak, erkekler çok az müdahale ederler. Bu arada, maymunlarda öteki hiçbir memelide olmadığı kadar, erkeklerin büyük bir ebeveynlik davranışı gösterdiği görülmektedir, bu da en tamamlanmış biçimiyle monogami olarak karşımıza çıkar.⁴⁹ Gebelik, emzirme, eğitimin ve gıda paylaşımının, birlikte yaşadıkları erkekleri de unutmadan, gençliklerine kadar zorunlu olarak sürdürülmesinin yükünü en çok taşıyan kişinin dişiler olduğu bir memeliler grubuna dahildir.

Genel olarak memelilerle karşılaştırıldığında maymunlarda daha belirgin olan bu eğilimler, her dört ya da altı yılda bir, yaşam süresi onlarca yılı bulan bir yavru dünyaya getiren büyük maymunlarda daha da çok görülmektedir. Dişi orangutanlar (*Pongo cinsi*), yavrularını yalnız büyüterek yaşam alanlarında az çok yalıtılmış olarak yaşarlar; her erkek birçok dişiyi kapsayan daha geniş bir alan işgal eder ve yavrularına çok az ilgi gösterir. Goriller (*Gorilla cinsi*) çok eşli haremi tercih ederler, yetişkin bir erkek, korumasını kabul etmiş akraba olmayan birçok yetişkin dişiyle birlikte yaşar; sırtı gri renkli olan erkek yavrulara karşı çok hoşgörülüdür ve çoğu kez on-

49 Tüm memeliler arasında, türlerin yalnızca %2'si monogamdır; bu oran maymunların da bulunduğu primatlarda %17'ye yükselmektedir. Monogami, yalnızca annenin üstlenemeyeceği eğitim zorunluluklarına bulunan bir çözümdür; kuşlarda çok yaygındır.

larla oynar. Kendininkileri korumak için ölesiye dövüşür. Şempanzeler (*Pan troglodytes* türü), geniş bir yaşam alanını paylaşarak birçok akraba erkekten (patrilokal erkekler) ve birçok akraba olmayan dişi ve yavrulardan oluşan popülasyonlar kurarlar. Toplumsal nedenlerden dolayı bir araya gelme eğilimleri olsa da, şempanzeler yiyecek aramak için az çok kalabalık gruplara bölünmektedirler. Dişiler tercih ettikleri bir bölgede az çok yalıtılmış olarak kalırken, erkekler daha geniş bölgelere yayılırlar ya da kendi bölgelerini korumak, hatta komşularına saldırmak için bölgeleri içinde korkulası koalisyonlar oluşturarak güç stratejileri doğrultusunda bağlar kurarlar. Birbirleriyle savaşır. Gençlerin eğitimleriyle ilgilenmezler, ama bu onlara karşı hoşgörülü olmalarına, kimi zaman onlarla oynamalarına engel değildir. Yetişkin erkekler, kendilerini izleyen, taklit eden, kendileriyle şakalaşan genç erkeklerin ilgi odağıdır ancak bu ilgi kimi zaman sıkıntı ifadesiyle ve çok ender olarak şiddetli bir tepkiyle sonuçlanabilmektedir. Bonobolarda (*Pan paniscus*), öteki şempanzelerde tanımlanan özellikler bulunmaktadır, ancak egemen olma eğiliminde olan dişiler arasındaki ilişkiler daha sıkıdır, akraba olan erkekler de daha az dayanışma içindedirler.

Toplumsal yaşamı öğrenmede, genç erkekler yetişkin erkeklerin birlikteliğinden çok annelerine bağımlıdır. Tüm bu büyük maymunlarda, erkeklerin ebeveynlik davranışı ya hiç yok ya çok kısıtlıyken annelerin ebevyn eğiticiliği çok daha büyüktür. Erkek gorilin gösterdiği koruma ya da şempanze ve bonobolardaki toplumsal etkileşimler tam anlamıyla bir ebeveynlik davranışı sayılmaz. Bu durum, Güneydoğu Asya ormanlarının şık, ağaçlarda yaşayan maymunları olan gibbonlarda gözlemlenenle büyük ölçüde zıttır. Öteki maymunlardan çok büyük maymunlara, yani bize daha yakın olan bu hylobatidae ailesi tek eşliliği tercih etmektedir. Erkek

ve dişi aynı alanı paylaşırlar ve yavrularıyla ilgilenirler. Gebelik ve emzirme işi dişiye düşmekteyse de, erkeğe de yavruyu taşımak ve eğitime katkıda bulunarak yardımda bulunmak işi düşer.

Erkeklerin ebeveynlik davranışı maymunlarda pek yaygın değildir, hatta bize en yakın türlerde daha az yaygındır. Tekeşliliğin ve Batı tarzı aile tipinin türümüzün bir özelliği olduğunu kabul edersek, gibbonlar kimi yönlerden bize daha yakındırlar, ancak öyle değil.

İnsanlar, erkeklerin akraba olduğu birçok yetişkin kadın ve erkeğin oluşturduğu topluluklarda yaşarlar, tıpkı iki şempanze türünde olduğu gibi. En yaygın üreme biçimi bir kadınla bir erkeği bir araya getirir (tekeşlilik); birçok kadınla bir erkek (çokeşlilik) ve kimi zaman bir kadın ve birçok erkek (çokkocalılık). Bu üreme biçimleri gruplar tarafından değer verilen kültürel uzlaşılarla dayanmaktadır. Gelenekler, yasalar, ahlak kurallarıyla bu üreme birimleri, farklı cinsiyet ayrıcalık biçimleri ve bir o kadar da toplumsal geçerliliği olan konular belirlemektedirler. Bu kurallar, uyulsun ya da uyulmasın, erkeklerin ebeveynlik davranışının kültürel biçimlerini yansıtır. Antropologlar, ebeveynlik davranışları, enstest ve kadınların egzogamisinin evrensel kurallar olduğunu vurgulasalar da, yasalar ve geleneklerle, insanların çocuklarına karşı yükümlülüklerini ve çocukların tanınmalarını sistemleştirerek akrabalık sistemi kurmalarının, görünen o ki, yalnızca insan topluluklarına özgü olduğunu çok ender vurgulamaktadırlar. Bu kişi baba olabilir, ama ortaçağda batıda olduğu gibi annenin erkek kardeşi de olabilir. Birçok geleneksel toplumda, ayrıcalıklı ilişkiler bir kadını bir erkekle birleştirir. Ancak “tekeşliliği” tercih eden bu toplumlar –bu durumda farklı ikamet sistemleri birlikte görülebilir: aynı çatı altında tek bir çift, kadınlar evi, erkekler evi, kadının ya da erkeğin anne-babası-

nın evinde ikamet etme vs.– erkeğin eşlerinin gereksinimlerini karşılaması koşuluyla, çokeşlilik birimlerini de kabul etmektedirler.

Erkeklerin ebeveynlik davranışlarının evrenselliği, eski bir kökene, en azından modern insan, *Homo sapiens sapiens* kadar eski bir kökene dayanmaktadır. Acaba *Homo sapiens* türünün ortaya çıkışı kadar eski midir? Glynn Isaac'ın varsayımını doğrulayacak bir biçimde tüm *Homo* cinsleri için durum aynı mıydı? Bu sorulara yanıt vermek zordur.

Uyum sağlama açısından bakıldığında, tüm insan topluluklarında gözlemlenen işbölümü, bizim türe ait ekolojik bir stratejidir. Etologlar kimi zaman, birkaç maymun ya da büyük maymun türünde cinsiyetler arasında farklı ekolojik ve beslenme stratejileri ortaya koysalar da, bir paylaşırma söz konusu değildir. Gorillerde, dişiler ağaçlarda daha çok vakit geçirirken, erkekler iki kat fazla yapılı olduklarından, daha çok yerde bulunurlar ve bu eğilimler yerleşim yerlerine ve orman türlerine göre az çok farklılıklar içerir. Orangutanlarda, dişiler en yüksek yerlerde dolaşırken erkekler daha çok aşağı kısımlarda rahatça hareket ederler. Bu eğilimler, her iki cinsiyetin aynı alanda yer alabilmelerini kolaylaştırıp yırtıcı hayvanlara karşı korunmayı sağlar; davranış değişkenliği gösteren her şeyin türün daha iyi uyum sağlamasına katkıda bulunduğu da göz önünde bulundurulduğunda, farklı yiyecek türlerine ulaşmak için bu eğilimler hiç de azımsanmayacak etkenlere yol açmaktadır. Şempanzelerde, yiyecek tercihi dışında bu tür farklılıklar görülüyor; dişiler daha çok balık ve toplu yaşayan böcekler yakalarken, erkekler avlanmayı tercih ediyorlar. Bu durumda “herkes kendine” kuralı geçerlidir, yine de besin kaynaklarının ve avların paylaşımına hiçbir engel bulunmuyor. Ancak, bir üreme birimi içinde ya da topluluk içinde olsun, kimi yiyecek türlerinin aranmasına,

yerleşim alanına taşınmasına ve düzenli paylaşımına yönelik toplumsal bir düzenleme söz konusu değildir.

Glynn Isaac ve işbölümünün çok eskilere dayandığı varsayımına katılan herkes, kökenlerini 2 milyon yılına, insanlığı çok tartışmalı bir fosil türü olan *Homo habilis*'e dayandırmaktadır. Kırk yıldan fazla bir süredir *Homo habilis*'in tanımlanmasından bu yana, *Homo* cinsine aidiyetiyle ilgili tartışmalar hiç dinmedi. Belirlenen yaşam tarzlarına bakılırsa, australopiteklere göre iki ayaklılıkları daha gelişmiş ancak bacakları daha kısa ve kolları daha uzun olan küçük Hominid'ler –bir metre otuz santimetreden daha az-- olarak tanımlanmaktadır. Korunmak için hâlâ ağaçlı yerleşim alanlarına bağımlıdır; barınak inşa etmiş olmaları çok kuşkuludur. Alışık oldukları yerleşim yerlerinden, her türlü bitkisel yiyecek toplayıp, küçük av hayvanları yakalıyorlar ve öldüremedikleri büyük hayvanların iskeletlerinden ustaca yararlanıyorlar. Yontulmuş taş yardımıyla, o an için yiyebileceklerini yiyorlar –beyin, dil, iç organlar– ve birlikte götürebildikleri et parçalarını koparıyorlar. Bu *Homo habilis*'ler, hem az çok rastlantısal olarak elde ettikleri küçük ve orta boy av hayvanları sayesinde hem de özellikle –yeni olarak– büyük hayvanların iskeletlerine uyguladıkları ‘leş yeme’ etkinliğiyle daha çok eti beslenme tarzlarına dahil ediyorlar. Yaşam alanlarıyla ilgili yeni yerleşim stratejileri icat ediyorlar: yenilebilir iskeletlerin belirlenmesi; kasap atölyelerinde parçalanmak üzere hayvanların belli kısımlarının taşınması; alet yontmaya uygun kaya yarıklarının bulunmasına yönelik keşif gezileri; yontma atölyeleri ve aletlerin yerleşim alanı üzerine yayılmış belli rezervlere ya da saklama yerlerine taşınması. Geleneksel senaryolar tüm bu yeni etkinlikleri düzenli olarak erkeklere mal ediyor. Ancak, birçok paleoantropoloğun da vurguladığı gibi, bu tür etkinliklerin hiçbiri işbölümünü zorunlu kılmıyor. Bir be-

sin kaynağının bulunması nedeniyle yapılan kısa süreli mola-
lara işaret eden birçok arkeolojik kalıntının da doğruladığı gi-
bi, dişiler ve erkekler pekâlâ grup halinde de hareket ediyor
olabilirler. Cinsiyete yönelik işbölümünü *Homo habilis* döne-
mine dayandırmak başka bir öncülü beraberinde getirir:
“alet yapan avcı erkek” inancını; ancak tarihöncesi arkeoloji
bunu doğrulamamaktadır.

İnsan, alettir

Av ve aleti *Homo* cinsinin yenilikleri olarak bir araya geti-
rip yalnızca erkekler mal etme düşüncesi kültürümüzde o
kadar derin bir yer edinmiş ki, bu düşünceyi kırmak sileksi
yontmaktan daha güçtür. İlk yontma taş aletler bir taşın öte-
kine vurulması sonucu, sert vuruş denilen yöntemle elde
edilmiştir. Taşın türü sileks, kuartzit, püskürme taşı vs. olur-
sa olsun, sert bir cismi, kütleyi, güçlü vuruşları çağrıştırdığın-
dan az çok bilinçli bir biçimde erkeklerin kapasitelerine gön-
derme yapmaktadır. Dişilerin her türlü bitkisel malzemeyi
kullandığı kabul edilir, ancak avlanma ve düzenli olarak et
getirme, insanı insan yapan bu artılar, daha çok erkeklerin
işidir. *Homo* cinsinin ortaya çıkışı yalnızca erkeklerin zekâsı-
nın ürünü olan yenilikler üzerine kuruludur. Her zaman ol-
duğu gibi, dişiler doğanın gereğiymişçesine geleneksel etkin-
liklerle –hamilelik, eğitim, toplama– yetinirken, erkekler ho-
minizasyon, kültür oluşturma macerası içine atılırlar.

Yaklaşık 2,5 milyon yıl öncesine dayanan en eski yontma
taş aletler Doğu Afrika’dan, Etiyopya ve Kenya’dan gelmekte-
dir: bunlar ilk insanların eserleri midir ve avlanma ya da leş
yemeye bağlantıları var mıdır? 1964 yılında *Homo habilis* du-
yurulduğunda, kalıntılar yontma taş aletlerin yakınlarında
bulunduğundan, yazarlar insan özellikleri üzerinde ısrar etti-

ler. Ancak, *Homo habilis* o dönemde Afrika'nın o bölgesinde var olan tek Hominid değildir. Aynı aletler güçlü paranthrop ya da australopitek fosillerinin yanında da bulundu. Zamanla buluşların çoğalmasıyla, paleoantropologlar 2,5 ile 2 milyon yıl arasında Afrika'nın bu bölgesinde en az üç ya da dört çağdaş Hominid türü bulurlar: *Homo habilis*, *Homo rudolfensis*, *Paranthropus bosei* ya da *Paranthropus aethiopicus* ve *Paranthropus garhi*. 1999 yılında tanımlanan sonuncusu, “sürpriz” adını taşır; yerel dilde *garhi* sözcüğü bu anlama gelmektedir. Neden sürpriz? Çünkü yanında yontma taş aletler ve bu aletlerle etleri parçalara ayrılan antilop kemikleri bulunmuştur. Acaba *Paranthropus garhi* bu avları öldürüp tüketti mi yoksa *Homo habilis*'lerin terk ettiği ve onların da fırsattan yararlanıp kullandıkları bir parçalama yeri miydi? Şimdilik kimse karar veremez.

Bu yontma aletleri fauna kalıntıları yanında buluyoruz. Bu aletlerin keskin ucunun kullanma izleri mikroskopta incelendiğinde *-traceoloji-* kimilerinin hayvansal, kimilerinin bitkisel, kimilerinin her iki madde türü üzerinde kullanıldıkları ortaya çıkmaktadır. Bu aletler farklı işlemler için kullanıldıklarından, ilk yontma taş aletlerinin özel bir etkinlik için ortaya çıkıp çıkmadığını bilemeyiz. Eğer, taşlarla ceviz kıran şempanzelere bakacak olursak, dişilerin, daha çok tabaktan aşırma oynayan erkeklere göre, taşları daha sık ve daha ustaca kullandıklarını hiç kuşkusuz gözlemleyebiliriz. O zaman neden aşağıdaki senaryoyu düşünmeyelim: Hominid dişileri *-Australopithecus, Paranthropus* ya da *Homo* cinsi olursa olsun, önemli olan dişi cinsinden olmaları- genel olarak ceviz kırmak gibi yumru ve başka köksapları da kırma işlemini yapıyorlar. Şempanzeler gözlemlendiğinden bu yana, arkeologlar, eski Hominid kalıntıları yanında bulunan taş yığınlarını bu yönde yorumlaya başladılar. Daha az belirgin bir hareket,

daha sert bir vuruş, bir güzergâh hatası yongaların oluşmasını sağlıyor. Birileri sivri ucunu başka işlerde, bitkisel ya da hayvansal maddeler üzerinde kullanmayı akıl edene kadar o halde kalıyor. O kişi erkek mi kadın mı? Kesin bir karar vermek olanaksız. Yine de, şempanzelerde gözlemlenenler dişilerin el becerilerinin ve yenilik yaratma kapasitelerinin hakkını vermeye yöneltiyor bizi. Çünkü yonga koparmak için güçten çok teknik beceri gerekir, hatta güç konusunda, Hominid atalarımız taşları bu kadar güzel yontabilen günümüz erkek tarihöncesi uzmanlarından çok daha güçlüydüler. Tüm bunları böylece belirledikten sonra, dişiler farklı bitki türleri üzerinde gerçekleştirdikleri işlemler esnasında parça koparmak için daha fazla fırsat ele geçirmiş olsalar da, bu aletleri iskeletleri parçalamak için kullanma fikri –dahiyane– erkeklerle aittir; aletleri sahiplenmenin erkek egemenliğinin bir değişmezi olduğunu göreceğiz, ancak avcılık yapan ya da günümüzde yakın zamana kadar hâlâ yapıyor olan topluluklarda, iskeletleri parçalayanların kadınlar olduğunu hatırlatmakta yarar var! Bu anlamda karar vermeyi sağlayan, dünyanın tüm taşlarından daha sert olan: “İnsan alettir” öncülüdür yalnızca. Konumuz tüm varsayımları silip süpürmek değil, bükülmez dogmaları yeniden ele alıp, bilgilerin ilerleyişi doğrultusunda sınamaya tabi olan varsayımlar olmalarını sağlamaktır yalnızca; erkek Hominid’lere ya da insanlara taş atmak da söz konusu değildir; ancak şu gerçekliği anımsatmaktır: İnsanın evrimi sadece erkeklerin işi değildir!

Ne olursa olsun, tarihöncésinin şafağında olan günümüz arkeoloji ve paleoantropoloji verileri tüm yenilikleri kadınlara ya da erkeklere mal etmiyor, çünkü doğmakta olan Paleolitik döneme ait en eski kalıntılar, dar anlamıyla, ilk insanlar olan *Homo* cinsinden öncesine dayanmaktadır. Yine ve her zaman, paleoantropoloji ve tarihöncesinde baskın olan dü-

şünce, yontma taş aletlerin olduğu her yerde insan görmeye yöneliktir. Her iki alana ait araştırmacıların bu iki konunun artık birbirlerine, en azından tamamen bilimsel açıdan, bağlı olmadığı düşüncesini kabullenmelerinin zamanı gelmiştir. Yalnız, 1758’de Linné tarafından insanın ilk tanımının yapılmasından bu yana, insanın, dolayısıyla *Homo*⁵⁰ cinsinin, artık kültürel değil de yalnızca biyolojik ölçütlere dayanan başka tanımlarının yapılması için 1980’li yılların sonunu beklemek gerekti! Paleoantropolojinin tarihöncesiyle göbek bağlarını kesmesi yüzyıldan fazla sürdü. Eğer, benim de aralarında olduğum, gittikçe daha çok paleonatropoloğun düşündüğü gibi kelimenin tam anlamıyla *Homo* cinsi, *Homo ergaster*’le ortaya çıktıysa, en eski yontma taş aletler türümüzün en az bir buçuk milyon yıl öncesine dayanıyor!

Demek ki, paleoantropoloji, tarihöncesi ve etoloji alanlarındaki en yeni ilerlemelere göre, aşağıdaki tespitler öne çıkmaktadır: ilk yontma taş aletler, tam anlamıyla *Homo* cinsinin ilk temsilcilerini yüz binlerce yıl öncelemektedir. Kimin icat ettiği ve ilk kez sistematik olarak kullananların kimler olduğu bilinmeden, birçok Hominid türü, bu en eski aletlerle eşleştirilmektedir; bu aletler bitkisel olduğu kadar hayvansal maddeler üzerinde de kullanıldı; dişi şempanzelerde daha çok bitkisel maddeler üzerindeki işlemlerde, insan toplulukları içinde de daha çok kadınlar tarafından iskeletlerin parçalanması işinde. Demek ki “İnsan alettir” ideolojik bir inşadır.

Homo habilis dönemindeki işbölümüne dönmek gerekirse, hiç kesin değildir. 2,35 milyon yılına doğru Hominid’lerin

50 *Homo habilis*’in yaratıcıları, bir referans çalışması üreten büyük paleoantropologlar, sonuçlarını bu anlamda yönlendirdiler; eleştiriler tarihöncesi uzmanlarından değil paleoantropologlardan geldi!

-ama hangileri?- alet yontmak için kaliteli kaya yarıklarına ulaşmak amacıyla keşif gezileri düzenlediklerini biliyoruz. Bunlar sadece erkekler miydi? Sadece kadınlar mı? İkisi de miydi? Yontma atölyeleri etrafında yeniden oluşturulan etkinliklerine göre bu keşif gezileri kısa sürelidirler. Öteki üyeler bir yerleşim merkezinde mi onları bekliyordu? Ağaçlı savanların başka bir köşesinde bir iskeleti mi parçalamakla meşguldüler? Geniş alanlarda mevcut besin kaynaklarına göre az çok göçebe yaşamlar mı sürüyorlardı?... Çok soru ve o dönemde cinsiyet ayrımına göre işbölümü yapıldığına karar vermek için çok az yanıt.

İnsan, avdır

Orta ve büyük boy hayvanların avlanması *Homo ergaster*'le birlikte, kimi araştırmacılara göre çok daha geç görülmektedir. Ne olursa olsun, 1 milyon yılına doğru geniş anlamda *Homo erectus*'tan söz edilmektedir. *Homo* cinsi, büyük Hominid'ler ailesinin yaşamını sürdürebilmiş tek kolunu temsil etmektedir. Tüm öteki Afrika soyları 1,6 ile 1 milyon yıl arasında yok olurken, *Homo ergaster* ve devamı olan *Homo erectus* tüm Afrika'ya ve kısa süre sonra Avrasya'nın güney kıyılarına yayılırlar. Eğer, öteki Hominid'ler silinirken, *Homo* cinsi coğrafi olarak yayılmaya başladıysa, bu biyolojik, bilişsel, teknik, kültürel ve toplumsal adaptasyonların bir araya gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Beden yapıları iri olup, bizimkine benzer, yürümek ve koşmak için etkili ve sürekli bir iki ayaklılığa sahiptirler. Kadınlar ve erkeklerin beden ölçüleri arasındaki farklılıklar -cinsiyet çiftbiçimliliği- çok azdır. Yerleşim alanları inşa ediyorlar, kısa süre sonra mağaralara ve kaya altlarındaki barınaklara yerleşiyorlar, ateşi kullanıyorlar ve yiyeceklerini pi-

şiriyorlar. Simetrik ve iki yüzeyli⁵¹ el baltası gibi başka aletler de icat ediyorlar. Arkeolojik kazılar gittikçe daha çok tüketilmiş hayvan kalıntısı ortaya çıkarmaktadır, yiyecek türüne ama aynı zamanda av sanatı etkinliklerine de işaret etmektedir. Çok hızlı bir biçimde aktardığımız bu manzara tarihöncesi insanların yaşamlarına ilişkin klasik görüntüler vermektedir ve de... kadınların.

Homo cinsiyle, aynı türden referanslar maymunlarla büyük maymunların karşılaştırmalı etolojisine değil, günümüzdeki geleneksel ya da geçen yüzyıl içinde yok olmuş toplumlarına yönelmektedir. Karşılaştırmalı etoloji, tüm insan topluluklarının evrensel özelliği olan cinsiyet ayrımına dayalı işbölümünü ortaya koymuştur. Kadınlar bitkisel gıdaların toplanması ve/veya bahçe işlerini üstlenirler; küçük hayvanları yakalarlar; ergenliğe kadar kızlarla, ilk katılımlarından öncesine kadar erkeklerle; “evlerin” bakımıyla, kimi zaman da inşasıyla ve mutfak işleriyle ilgilenirler. Tüm bu etkinlikler konutun ya da köyün çevresinde sınırlı bir alanda gerçekleşir. Erkekler ise, av hayvanını ikamet yerinden uzak, çoğu kez kadınların etkinlik alanından çok daha uzakta yakalayarak genel olarak avla ilgilenirler, laflarlar, aynı zamanda komşularıyla olan dostane ya da düşmanca ilişkilerden de sorumludurlar. İşbölümü tropikal, ılıman ya da kuzey ormanlarda hatta çayırılı düzlüklerde ya da tundralarda aynı ekolojik zorunluluklara tabi değil. Tropikal çizgi içinde yaşayan toplulukların yaşam ekonomisi kadınların etkinliği üzerine kurulmuştur: bitkisel gı-

51 Aşöl (Acheul) denilen karmaşık bir tekniğin simgesi olan bu bifacelar 1,5 milyon yılına doğru Afrika’da ortaya çıkarlar. Avrupa’ya yayılmaları daha geç zamanlarda olur ve Orta Asya’dan öteye gittiği sanılmaz. Yalnızca taşın korunarak günümüze ulaşabildiğini ve taş devrinin her şeyden önce odun devri olduğunu anımsatalım. Çok ender bir buluş olarak çok eski birkaç kargı bulundu. Bu uçlardan söz etmek, büyük olasılıkla daha çeşitli olan ancak sonsuza kadar yok olmuş olan teknik yeniliklerin her şeyden önce ayrımına varılmasını sağlamaktadır.

daların oranı, toplanmış ya da ekilmiş olsun, beslenmenin üçte ikisini oluşturmaktadır. Buna tüm öteki işler de eklenmektedir (yemek yapma, “evin” ve eğer varsa “bahçenin” bakımı, çocukların eğitimi vs.). Erkeklerin katkısı azdır. Gıdanın temel kısmının genelde av hayvanı kimi zaman da balık gibi hayvansal kökenli olduğu yüksek bölgelerde durum farklıdır. Kadınlar, yakalama ya da toplama işine çok az katılırlar. Yine de, yaşadıkları mekânın bakımı, giysi yapımı ve besinlerin hazırlanması ve korunmasına bağlı olan tüm etkinlikler için çoğu kez zahmetli işler görürler. Tüm geleneksel toplumlarda cinsiyete dayalı bir işbölümü olsa da, kadınların ve erkeklerin grubun ekonomisine katkısı çevresel koşullara bağlıdır.

Mademki tüm geleneksel toplumlarda bu tür bir düzenleme söz konusudur, bu düzenlemenin *Homo sapiens sapiens* kadar eski olması muhtemeldir. Şimdi asıl sorun işlerin cinsiyete göre dağılımının, *Homo sapiens* türümüzün, hatta *Homo* cinsi için seçilmiş bir sosyo-ekolojik adaptasyon olup olmadığını ya da kültürel yapılanmaların, içinde gizlenmiş olarak erkek egemenliği ideolojisinin temellerinin bulunduğu bir işbölümünün doğrulanmasına öncülük edip etmediğini belirlemektir.

Toplumsal bir sözleşmeyi gerektiren ve daha iyi nitelikte besin kaynakları arayışına bağlanan cinsiyete dayalı işbölümünün ve kadınların olduğu gibi erkeklerin de büyük bir devingenliğe sahip olmasının yalnızca insanda görülen bir sosyo-ekolojik adaptasyonu temsil ettiğini daha önce söylemiştik. Acaba kadınlar, çocukları eğitime zorunluluklarına bağlı nedenlerden mi hareket mesafelerini kısıtlamak zorunda kalıyorlar, yoksa hareket alanlarını kısa mesafelerle sınırlı tutan şey fiziksel kapasitelerinin daha az olması mı? Başka bir deyişle, acaba onlara düşen işler doğalarına uygun mudur?

Karşılaştırmalı etnografya, tropiklerarası ve ılıman bölgelerdeki geleneksel toplumlarda kadınların daha düzenli ve

ortalama olarak erkeklerden daha büyük mesafeler kat ettiklerini açıkça göstermiştir. Çoğu kez de çocuklarını taşıyarak kat ediyorlar bu mesafeleri ve bu onların odun ve yiyecek taşımalarına, evin ve bahçenin bakımı gibi tüm öteki işleri yapmalarına engel oluşturmuyor. Çocukların olması, kadınların en zor işleri yapmalarına engel olmuyor ve bu yeni bir keşif değil. Bu arada, yiyecek toplamaya uygun, düzenli gidiş gelişler söz konusu. Gürültülü olduğu, gizlice yaklaştırmaya, silah kullanmaya ya da hızlı koşmaya engel olacağı için çocukla ava gitmek düşünülemez bile. Kadınların ava katıldıkları da oluyor, ancak görevleri av hayvanını, hızlı, silahlı, güçlü, dayanıklı ve... gizlenmiş olan erkeklerle doğru sürmek.

Kadınlar -‘zayıf cins’- erkeklerden -‘güçlü cins’- daha çok fiziksel etkinlik gösteriyorlar. Kadınların karşılaştıkları en büyük zorluk küçük çocuklarının olmasından kaynaklanıyor. Peki, bu durum bütün kadınların avlanmalarını yasaklar mı? Genç kızlar ve çocuksuz genç kadınlar katılabilirler. Hatta çocuk beklemeyen ya da emzirmek durumunda olmayan anneler için kreşler düzenlemek ya da küçükleri büyükanneye emanet etmek yeterli olacaktır. Bu görüşlere gelen klasik itirazlar, ergenlik çağına gelir gelmez genç kızların hemen evlenerek çocuk sahibi olmaları ve yaşam boyu art arda hamileliklerini sürdükleridir. Ancak bu geleneksel toplumların nüfus artışını kontrol ettiklerini unutmak demektir; “büyüyün ve çoğalın” emri, tarlalarda kol gücüne gereksinim duyan tarımcı toplumlarla birlikte ortaya çıkmaktadır. Konumuz burada kadınların devasa ebeveyn davranışlarını azaltmak değil, kimi toplumlarda görüldüğü gibi, kadınların da avlanabileceğini vurgulamaktır.

Öteki türlere dönersek, dişilerin çok iyi avlandıklarını görebiliriz. Kaplan gibi kedigillerde dişi avlanır, çocukların eğitimini tek başına üstlenir ve kimi zaman da avını bölgeye yer-

leşmiş bir erkekle paylaşmak durumunda kalabilir. Aslanların durumunu biliyoruz. Kurtlar gibi karmaşık bir toplumsal düzen öngören köpekgillerde egemen bir çift bulunur, geri kalan bireyler de yavrularla ilgilenir. Dişiler daha kötü avcı değiller, bu her şeyden önce bir organizasyon meselesidir. Maymunlarda, büyük maymunlarda ve insanlarda neden aynı şey söz konusu değil? Etoburlarda, dişilerin birçok yavruyla birden, maymunlarda ise bir tek yavruyla ilgilenmek durumunda oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bu daha da şaşırtıcıdır. Bu yanlış paradoksa verilecek yanıt, çok farklı üreme ve eğitim stratejilerinin olmasıdır. Etoburlarda, yavrular 'prematüre' olarak doğuyorlar, çok çabuk büyüyorlar ve bağımsızlıklarını çok çabuk kazanıyorlar. Uzun bir gebelik döneminden sonra tek bir yavru dünyaya getiren maymunlarda durum farklıdır. Bu yavru annesine tutunabilecek kadar gelişmiş olsa da onu uzun yıllar boyunca bırakamaz. Başka bir farklılık, etoburlarda yavru anne kucağını sütten kesildikten kısa bir süre sonra terk ettiği halde, sütten kesilen yavru maymun gençlik dönemine kadar annesinin yanında kalır. Demek ki, maymunlarda daha az yavru ama eğitim yükümlülüğü çok net olarak daha fazladır. Dişi bir kaplan için yavrusunu kaybetme, üreme pahası anlamında daha küçük bir kayıpken, yavru bir maymunun yitimi önemli bir kayıp oluşturur. Sekiz ila dokuz aylık hamilelik süreleriyle, dörtten altı yaşa kadar gecikmeli bir sütten kesmeyle ve en iyi ihtimalle her dört ila yedi yılda bir doğum yapan büyük maymunlarda ve insanlarda bu kayıp çok daha acıdır. Yaklaşık olarak kırk yıllık bir yaşam süresi içinde bu yavruların ne kadar değerli olduğunu anlayabiliriz. Yavrunun ve çocuğun anneye sıkı bağlılığı maymunlarda büyük bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır, büyük maymunlarda ve insanlarda bu zorunluluk daha da büyüktür.

Özellikle makaklar ve babunlar gibi birkaç maymun türü, avlanmayı tercih ediyorlar. Babunlar, günümüzde Kenya'nın kimi bölgelerinde görüldüğü gibi, yırtıcı hayvanların olmadığı topraklarda kendileri tehlike yaratmaktadırlar. Avlanma her şeyden önce, etin lezzetine duydukları arzunun teşvikiyle gerçekleştirilen eğlenceli bir etkinliktir; kovalamaca için olduğu gibi tüketim için de gerçekleştirilen çift yönlü bir toplumsal etkinliktir. Yayınlanan birçok makaleye göre, erkeklerin çok hoşlandıkları bir etkinlik türüdür. Dişi bir babunun ava katıldığı çok enderdir; erkeklerden et parçaları elde etmekte daha ustadırlar. Bir bireyden ötekine çok büyük farklılıklar olduğunu anımsatarak, eğer dişiler çok az avlanıyor ya da hiç avlanmıyorlarsa bu, eti sevmemelerinden kaynaklanmaz. Ava katılmalarını sınırlandıran birçok etken bulunmaktadır: çok bağımlı olan yavruların varlığı, küçük bir bedene sahip olmaları ve yırtıcı hayvanlara yakalanma riski.

Şempanzeler, tüm maymunlar arasında, insanlarla birlikte en çok avcılık yapma özellikleriyle ayrışırlar. Avlanma sıklığı bir topluluktan ötekine göre önemli değişiklikler göstermektedir. Bu aynı zamanda ekolojik etkenlere –av hayvanlarının ve yırtıcı hayvanların varlığı, mevsimlere göre farklılaşan besin kaynakları– bağlı olduğu kadar, farklı bireylerin, çoğu kez erkeklerin belirledikleri çıkarlara da bağlıdır. Dişilerin ava katılmaları çok nadirdir ama olmuyor da değil. Sırtına sıkı sıkıya sarılmış olan yavrusuyla bir ağaçtan ötekine atlayan bir dişi bile görülmüştür. Bu örneğe karşın, kimi şempanzeler daha becerikli görünse de yavrunun varlığı işleri kolaylaştırıyor gibi görünmez. Dişi şempanzelerin boyu ve gücü avlarını öldürmelerine olanak verir –colobus maymunları, antiloplar, küçük yaban domuzları...– ve gerçek bir risk olsa da, av olmaları daha az endişelendiriyor. Sınırlandırıcı başka bir etken de, toplumsal düzenin erkekler arasındaki ilişkileri öncelikli

kılması ve dişilerin yaşam alanının farklı bölgelerine dağılarak yaşama eğiliminde olmalarıdır. Avin başarısı, bireyler arası işbirliğine ve stratejilere bağlı olduğundan –sonuncusu ortak deneyimlerin sonucudur– bu durum dişiler için zorlayıcı bir etkidir. Şempanzelerde, dişilerin erkeklere göre daha az avlandıkları ve bu farklılığın basitçe açıklanamayacağı böylece ortaya çıkmaktadır. Ekolojik, toplumsal ve bireysel etkenler olduğu gibi yavruların bağımlılığı da bu duruma karmaşık bir biçimde etkilemektedir, üstelik avlanmak istedikleri takdirde, kendilerini bundan yoksun bırakmadıklarını da vurgulamak gerekir.

İnsan soyuna gelelim. Şempanzeler davranış özelliklerinin birçoğunu bizimle paylaşmaktadırlar. Bu arada önemli ama nadir olarak vurgulanan bir farklılık bulunmaktadır: şempanzelerde, dişiler topluluk topraklarında az çok dağılmış olarak yaşarken birçok insan topluluğunda tersi yaşanmaktadır. Kadınlar birçok etkinliklerini yaşam alanlarının tam merkezinde gerçekleştirirken, erkekler, yalnız ya da grup halinde avlanmak için dağılırlar. Bu durumda iki paradoks ortaya çıkmaktadır: ilki, kadınların çocuklara toplu halde bakılacak biçimde bir düzenleme yapmalarını engelleyen toplumsal zorunluluklarla ilgilidir. Erkekler tarafından korunan ve kontrol altında tutulan bir bölgenin merkezinde ve birbirlerine yakın yerlerde yaşadıkları halde, toplumsal kurallar onlara belli işler ve zorunluluklar dayatarak her türlü bağımsızlıklarını kısıtlamaktadır. Evrimciler tarafından ortaya konan ikinci paradoks çok bilinen “ava giden avlanır” durumudur. Eğer bir erkek ya da erkekler uzaklaşırsa, başkaları da kadınlara kur yapıp onları cezbetmek için durumdan faydalanabilir. İnsan toplulukları, bu tür toplumsal düzenlemelerin onlar olmaksızın yapılamayacağı ahlak kurallarıyla yasalar, gelenekler ve kurallar oluşturmuşlardır. Bu iki paradoks, filo-

zofların çok uzun yıllar önce geniş yorumlarda bulundukları toplumsal sözleşmeler, kurallar ve yasalar tarafından çözümlenebilir ancak. Bu arada kökenleriyle ilgili konuları ele almaktan kaçınırlar –yapısal antropoloji– ya da, etnografya ya da tarihöncesi tarafına hiç bakmadan, ilkel insan ya da doğa insanının kökenleriyle ilgili farklı durumlar öne sürerler – Rousseau, Hobbes vs. Kendi düşünce sistemlerinin gelişimine uygun bir başlangıç için bir varsayım ileri sürmekle yetinip, bir daha hiç bu varsayımı yeniden değerlendirmezler.

Paleoantropolojik bir bakış açısıyla bakıldığında, cinsiyete dayalı bir işbölümünün temellerini ve özellikle de kadınların avlanmasını yasaklayan zorunlulukları ortaya çıkarmak mümkün müdür? Tümüyle etolojik bir bakış açısıyla, evrim ve davranışlar konusunda, gözlemleri filogenetik bir çerçevede içinde düzenlemeye özen göstermek gerekse de, dişiler ve kadınlar avlanabilirler; etoburlarda ve büyük maymunlarda avdan söz etmek sadece av hayvanını yakalayıp et temin etmekle sınırlı değildir. Etoburlarda avcılık, bu türlerin doğal seçim yoluyla biçimlenmiş uzun evrimsel geçmişlerine dayalı temel bir özelliğidir. Maymunlarda ve özellikle şempanzelerde, davranış esnekliği, bireyler arası farklılıklar ve tartışmasız olarak kültürel yönler etki etmektedir. Avcılık maymunların “doğasında” bulunmasa da, doğalarına ters değildir. Başka bir deyişle avlanmak, maymun ve büyük maymun türlerinin çok büyük bir kısmı için yaşamsal bir etkinlik değildir. Toplumsal içeriğinin fazlalığı nedeniyle, kültürel demek için, davranışsal etkinlikler arasında yer almaktadır.

Davranış esnekliği ve bu esnekliğin yenilikçi özelliği, doğal seçilimin etkenleri kadar etkilidirler. Evrimin Darwinci ve Darwin sonrası teorilerinden uzaklaşmak demek değildir bu. Etolojik ve kültürel bir boyut katıp şu kabulü anımsatmak demektir: seçim etkenleri davranış değişkenliği üzerine etki

ederler; büyük maymunlarda, avcılık gibi davranışların genlere, hatta erkeklerle dişiler, kadınlarla erkekler arasındaki kromozom farklılıkları gibi hikâyelere indirgenemeyeceği anlaşılmalıdır. Gerçek zorluk, bir kez daha, salt natüralist varsayımlardan kaçınıp sadece kültürel açıklamalara yer vermekte yatıyor.

Karşılaştırmalı biyoloji ve etoloji, büyük maymun ve maymunlarda, dişileri çocuklarına bağlayan büyük eğitim zorunluluklarının olduğunu ortaya koymaktadır; öyle ki erkeklerin ebeveyn davranışı neredeyse hiç bulunmaz. Çocuğun anneye bağımlı olması *Homo* cinsinde daha da büyüktür. Çoğu kez bir insan yavrusunun, büyük maymun yavrularına göre daha az gelişkin bir halde dünyaya geldiğini okuruz ya da duyarız, ki öyledir. Bu durumu değerlendirmek için, beyin ne kadar büyükse, bir türden ötekine hamilelik döneminin bir o kadar uzun olduğunu anımsamak yeterlidir. Bu çok kesin bağlantı, beynin gelişiminin temel olarak rahimde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüz insanının beyninin, bir şempanzeye göre en az üç kat daha büyük olduğu dikkate alındığında –ortalama olarak 1350 santimetre küpe karşı 380 santimetre küp– hamilelik süreleri sırasıyla dokuz ay ve sekiz buçuk ay olduğundan, insan yavrusu görece daha erken doğmaktadır. Hamileliğin, maymun ve büyük maymunlarda belirlenen ampirik norma göre sürmesi gerekseydi, türümüz için bu sürenin yirmi bir ay olması gerekirdi! Bunun yerine doğum dokuz ayda gerçekleşiyor ve çocuk gelişimini hâlâ uterusda bulunuyormuş gibi sürdürüyor. Bu yeni doğmuş bebek büyük maymunların yeni doğmuş bebeklerine göre daha yoksun dünyaya gelmektedir.

Bu durum, insan yavrusunun dünyaya *tabula rasa* olarak geldiği fikrini destekleyen filozof ve antropologların gözünden kaçmamıştır, ancak bu fikir tümüyle yanlıştır. İnsan yav-

rusu birçok yetenekle dünyaya gelir ve yeni doğmuş bir şempanzeden daha erken dünyaya gelse de, öteki memeli türlerinin büyük bir kısmının yavrularından daha gelişkindir. Bunu belirledikten sonra, yeni doğmuş insan yavrusu anneden daha büyük bir özen beklemektedir... babadan da. O zaman her şey neredeyse çok fazla tutarlı bir hal alır. *Homo* cinsinde uzun çocukluk dönemi, annelik görevleri için bir araya gelmiş kadınlar arasında toplumsal sözleşmeye dayalı bir ebeveynlik davranışı gerektirirken, erkekler koruma ve gıda gereksinimi sağlayarak onları desteklemektedirler. (Burada, Lovejoy'un australopiteklerle ilgili modeli görülmektedir.) Bu yeni toplumsal örgütlenme türü kesin anlamıyla ilk insanlar olan *Homo ergaster*'lerle ortaya çıkmış olmalı. Bir mutluluk beraberinde başka mutlulukları da getirdiğinden, bu toplulukta hassas çocukların doğumu gibi avcılık, barınak inşası, ateş kullanımı, aletlerin icadı ve konuşma da *Homo* cinsi için yeni bir sosyo-ekoloji belirlenmesine yol açmıştır. Bir yandan yükümlülükleri annelik görevine adanmış kadınlar, öte yandan yenilikler yaratan erkekler. Kadınlar dünyaya daha insansı çocuklar getirirken, erkekler de insanlığı doğuruyor.

Tüm bunlar neredeyse fazla güzel. Tarihöncesi arkeolojisinin senaryoları böyle bir durumu hiçbir biçimde doğrulamıyor. Hiç kuşkusuz, hamilelik çoğu kez çok zor, doğum acı verici ve bebek bakımı büyük özen istiyor. Ancak, birçok geleneksel toplumda, kadınlar başka yerde, öteki kadınların yardımıyla tek başlarına doğururlarken, baba da öteki erkeklerle birlikte sessizlik içinde bekler; tabii erkek çocuğun doğumunu kutlamak dışında. Yakın bir zamana kadar, kuvad (erkek lohusalığı) adı verilen bir Güney Avrupa geleneği, anneyi doğumdan hemen sonra yataktan çıkmaya zorlayıp, yerine aile bireylerini ve arkadaşları kabul etmek üzere babayı yerleştiriyordu. Göçebe toplumların mevsimsel göçleri sıra-

sında, grup ilerleyişini yavaşlatmadığından, kadınlar nasıl denk geliyorsa öyle doğuruyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, modern denilen neredeyse tüm toplumlarda, kadınların doğum izni bulunmamaktadır. Ne çalışmayı bırakıyoruz ne de ilerlemeyi. Böylece, hamilelik ve annelik kadınları çoğu kez çok zor koşullarda, erkeklerden daha fazla iş görmekten alıkoymuyor ama kadınlar yine de avlanma için engel oluşturunuyorlar! Yeniden gözden geçirilen bu görüş karşılaştırmalı etoloji, etnografya ve tarihöncesi verileriyle, yapılan karşılaştırmalara dayanmamaktadır. Demek ki söz konusu olan, erkek egemenliği ideolojisi adı verilen kültürel bir inşadır.

Erkek egemenliği ideolojisi ve tarihöncesi

Tarihöncesi XIX. yüzyılda, cinsellik konusunda burjuvazinin utangaçlığının etkisinde olan bir dönemde ortaya çıkar. Annelik görevine hapsolmuş evli kadınlar ve genelevlerle randevu evlerinde bulunan öteki kadınlar, en eski metinler kadar eski iki kadın figürü, Gılgamış destanındaki gibi saraylı kadınlar ve eş arasındaki karşıtlık. İlkeliğin tek denginin yalnızca cinsel serbestlik olduğu tarihöncesine büyük bir ilgi duyulan bir dönem.

Sigmund Freud, tıpkı aydınlanma çağı filozofları gibi kökenlerle açıklama yoluna başvuruyor. Böylece, *Totem ve Tabu*'da: "Zorlu dönemler ilerledikçe, yaşamları tehdit altında olan ilkel insanlarda, kendini koruma ve çoğalma arasında bir çatışma ortaya çıkmış olmalı. [Buzul çağları söz konusu.] Kısıtlanma, kıtlık, cinsel ilişkinin sonuçlarını pek umursamayan erkeklerden çok daha sert bir biçimde kadınları vurmuş olmalı. Bütünü göz önünde bulundurulduğunda bu durum, konversiyon bozukluğuna uygun düşmektedir [kadınlar

için]. [...] gelişimin devamını yeniden oluşturmak kolaydır. Bu gelişim özellikle erkeği ilgilendirmektedir. Libidosunu kısıtlamayı öğrendikten ve cinsel davranışı bir aşama geriledikten sonra, zihinsel etkinlik temel bir görev olur onun için. Az çok tehlikeli olan dünyayı anlamayı ve icatlarıyla dünya üzerinde ilk egemenliğini kurmayı öğrenir. Enerji bağlamında kendini geliştirdi, dilin öncüllerini geliştirdi ve yeni edinimlere büyük önem verdi. [...] Savunmasız bireylerden oluşan grubu korumada gösterdiği yaratıcılığa karşılık, kişiliğinden dolayı, onlar üzerinde mutlak egemenlik kurma hakkını kendinde gördü ve ilk iki yasanın sözcüsü oldu: kimsenin ona karışmaya hakkı yoktur ve dilediği gibi kadınlardan yararlanma hakkına sahiptir. Bu dönemin sonunda, insan türü, her biri güçlü, açgözlü ve sert, baba işlevi olan bir erkek tarafından yönetilen bir o kadar kabileye bölünür. İnsan kabilesindeki ilkel babaya, halkların psikolojisine göre yüklediğimiz kaba ve bencilce kıskanç doğası başından beri var olmayıp, yoksunluğa uyum sağlamanın sonucu olarak zorlu buzul çağlarında gelişmiş olduğu olasıdır.”

Etolojide olduğu gibi antropolojide de elde edilen bilgiler doğrultusunda söylenecek çok şey bulunuyor ancak buradaki amacımız o değil. Freud, insanlık geleneği içinde yer alan güçlü bir klasik eğitim almış ve bilimdeki gelişmeleri olduğu gibi tarihöncesi ve etnoloji alanındaki ilerlemeleri de dikkatle izlemiştir. Bu arada, klasik eğitim ve tarihöncesi, burada görülen erkek egemenliği şemalarının aynılarını ısrarla yineliyorlar. Bu da yetmezmiş gibi, eski Yunan’dan miras kalan binlerce yıllık antik olduğu kadar maçıst felsefe Freud’un tarihöncesi anlayışıyla örtüşüp, doğadan kültüre geçişe tarihsel bir perspektif vererek, psikanalizin de bundan böyle bu anlamda okunmasını sağlar. Hangi cinsiyet daha histerik diye sorulabilir şimdi.

Freud'un kökenlerle ilgili kurgusu bizi bu temel ama aydınlanması bir o kadar zor olan şu konuya yöneltiyor: yetişkin kadın ve erkekler ile çocuklardan oluşan (bu yönleriyle şempanze popülasyonlarına benziyorlar) ve cinselliğe (mahremiyete) ayrıcalık tanınmasını gerektiren üreme birimleri biçiminde düzenlenmiş insan topluluklarının ortaya çıkışı. Ve bu saygı, morfolojik ve fizyolojik değişimler ortaya çıkmadığından, gizli *œstrus* adı verilen, kadınların üreme dönemlerinde görünür. Şempanzelerde ve başka maymun türlerinde, dişilerin genital bölgeleri, erkekler için açık olduğu kadar görünür bir mesaj anlamında, önemli ölçüde şişer ve *œstrus* döneminde göz alıcı bir renge bürünür. Türümüzde üreme, kadınların cinsel alıcılığının sürekliliği nedeniyle özel bir cinsellik aracılığıyla gerçekleşir. Kadınlar ve erkekler yumurtlama döneminden bağımsız olarak cinsel ilişki kurabilirler. Uyarılma ve cinsel istek, yumurtlamanın sağladığı özel kimyasal ve morfolojik sinyallere bağlı olmaksızın –en azından açık ve bilinçli bir biçimde değil– libidonun farklı bileşenlerinden geçer. Freud bu konuda karşılaştırmalı etolojinin sağladığı tüm bilgilerden yoksun olsa da –Desmond Morris'in ünlü kitabı *Çıplak Maymun*'u anabiliriz– psikoloji ile psikanaliz alanındaki tüm yansımalarıyla insan cinselliğinin bu çok özel durumunu görebilmişti. Tiran benzeri bir erkek tarafından yönetilen bu ilkel insan kabilesine geçişten söz etmemize hiçbir şey olanak vermese de, belli bir topluluk içinde yaşayan kadın ve erkekler arasındaki ilişkileri düzenleyen “yasaların” ortaya çıkışı ve cinsel ayrıcalığa saygı insan topluluklarının temel özellikleridir. Kurallardan söz etmek, ancak dile ifade edilebilecek görevlerin, zorunlulukların ve yargıların dile getirilmesinden geçer. Aynı dil, başka bir zamanda ve mekânda gerçekleşse de, tanık olunan belli olayları gruba aktarmaya da yaramaktadır; kimi zaman gerek duyulan yalanı

da unutmadan. Birçok paleoantropolog dilin kökenlerinin bu durumdan kaynaklanmadığını düşünseler de, bu durumu, karmaşık olduğu kadar simgesel olan bu iletişim türünü geliştiren ve güçlendiren işlevlerden biri olarak kabul ediyorlar.

Freud'un başka bir metni, tarihöncesi insanların üreme ve yaşamlarını sürdürme biçimleriyle ilgili buzul çağlarının belirleyici rolü üzerinedir. Tarihöncesi boyunca önemli değişiklikler oldu, ancak buzul çağında değil de hemen ondan sonra, Neolitik dönemde tarımın icadıyla. Freud, geniş anlamda tüm antropologlar gibi –bu tanım toplumbilimcileri de kapsıyor– Neolitik ufkunu hiçbir zaman aşamadı, bu da onu tarihöncesi dönemle ilgili onca yanlış klişeyi yinelemeye yönlendirdi. Burada sonuçları ağır olabilecek temel bir konuya değinmekteyiz.

Freud'un kurgusu, kadının doğurganlığı içine hapsediği, erkeğin de yaratma ve yenilik üretme konusunda özgür olduğu arkaik görüşü kutsamaktadır: kadınlar doğanın içinde, erkekler de kültürün. Etolojinin, etnografyanın ve paleoantropolojinin doğrulamadığı bu ifadeyi uzunca tartıştık. Modern denilen toplumlar hâlâ bu arkaik düşünce üzerine kuruludurlar: bir yandan doğal yetenekler –merhamet, empati, şefkat, yardımseverlik vs.– üzerine kurulu kadın meslekleri, öte yanda erkeklerin yaratıcı meslekleri. Kadın mesleklerinin ücretleri daha düşüktür çünkü doğal yetenekler üzerine kuruludur; erkek meslekleri daha değerlidir çünkü zihinsel etkinliklerinin ürünüdür. Eğitimin ve mesleklerin gelişimine bakmak yeterlidir. Erkek öğretmenin bağlı olduğu tüm erdemlerle –disiplin, sertlik, itibar– kadın öğretmene geçişte yaşandığı gibi: kadınlara yönelen tüm mesleklerde gözlemlenen öğretimden eğitime simgesel geçiş. Kadın etkinliklerinin değerinin düşürülmesi tüm insan toplumlarında görülmektedir.

Kadınların avlanmalarının olanaksız olması aslında doğa-

ya ya da doğalarına bağlı güçlüklerden değil birçok tabudan ileri gelmektedir. Gördüğümüz gibi kadınlar av yakalama, avı sürme ya da pusuda bekleme olsun toplumlara ve kültürlere göre farklı biçimlerde ava katılmaktadırlar. Hareket yeteneklerinin daha az olması yaptıkları işlerin yoğunluğu nedeniyle yalanlanmıştır, çocukların ayak bağı olmaları sorunu da kolayca çözümlenebilmektedir. O zaman neden kadınlar o kadar az ya da daha zor koşullarda avlanıyorlar? Karşılaştırmalı etnografya birkaç karşıt örnek ileri sürerek bu soruyu simgesel alana, daha doğrusu kan simgeseline taşımaktadır. Alain Testart'a göre kadınların erkeklerden daha az avlandıkları kuşkusuz doğrudur, ancak Afrika'daki Hazda'larda ya da yüksek sosyetenin köpekleriyle katıldıkları avlarda olsun farklı toplumlarda avlara katılmaları ender değildir. Bu arada kadınlara ok, yay ve deriye saplanarak kan akıtan daha başka delici silahların kullanımı yasaklanmıştır. Bu yasakların gerekçesi kadınların hayat verme özelliklerinin öldürme gücüyle uyuşmamasına dayanan karşıtlığı ortaya koyuyor. Öte yandan, menstrual kan kirli kabul edilir. Âdet dönemlerinde, kadınlara yaklaşan ya da onlarla cinsel ilişkiye giren erkekler avlarını öldüremezler. Birçok geleneksel toplumda, kadınlar “menstrüal kulübelerde” yalıtılmış olarak tutulurlar. Batılılar bunları “ilkel” uygulamalar olarak görebilir, ancak günümüzde hâlâ birçok yemek kitabı âdetli kadınların mayonezi bozduğunu yazmaktadır, ya da farklı yerlere girmeleri yasaklanmaktadır. Bu tabunun izlerini, bekâretini şiddetle koruyan ve çevresinde yalnızca kadınların bulunduğu yabanıl kadın Diane ya da Artemis mitinde görmekteyiz. Mahkemesinde, âdet olmayışı ona yöneltlen birçok suçlamadan biri olan Jeanne d’Arc’ın bekâreti için *a.g.e.*

Kadınların hem kadınlara hem erkeklere, her iki cinsiyete de hayat verme gibi aşırı bir ayrıcalıkları bulunuyor. Sütten

kesilinceye kadar erkekler de kızlarla aynı biçimde ya da büyük bir fark olmaksızın yetiştiriliyorlar. Daha sonra, ilk ‘törenlerle’ erkeklerin arasına katılma, çocuğu doğadan koparıp erkek yapma yaşı gelir. Cinsiyet ayrımı, öteki cinsiyetten gelen bir kusur olarak görülen sünnet derisinin ortadan kaldırılması olan sünnet ile klitorisin alınması ve genç kızların ‘infibulation’⁵² geçmesidir. Bu uygulamalarla, doğada daha az belirgin olan cinsiyetler, kültür aracılığıyla biyolojik cinsiyet ile cins arasındaki fark daha da vurgulanıp belirginleştirilerek kesin bir biçimde birbirinden ayırmaktadır. Yine burada, Batılılar arkaik uygulamalar ortaya koyma eğilimindedirler. XIX. yüzyılda, tıbbın cinsellik alanındaki şiddetli ve travmatik müdahalelerini anımsamak yeterlidir. Freud olmasaydı, belki hâlâ bu noktada olunacaktı. Günümüzde, cinsiyetler arasındaki kültürel farklılıklar daha az şiddetli olmakla birlikte yine de etkili biçimlerde görülmektedir, özellikle bilimsel alanda.

Gelişimin genetik tarihi ile ilgili eleştirel bir çalışmada –cinsiyet kromozomları, hormonlar, embriogenez...– değişmez bir biçimde aynı yorumları ortaya koymaktadır: hepsinin en küçüğü olan Y kromozomu, kültürün tohumlarını taşıyormuş gibi, erkek cinsiyeti, kadın cinsiyeti olan doğal halden yola çıkarak nasıl oluşuyor. Kadın cinsiyetinin gelişimiyle ilgilenen araştırmalar çok enderdir. Simone de Beauvoir’ın ünlü sözü: “Kadın doğulmuyor, kadın olunuyor” burada iki anlama gelmekte ya da ek bir anlam kazanmaktadır: kadını doğal bir durum içine hapsetmekte direnen kadın/erkek ayrımının kültürel inşası söz konusudur. Çok az vurgulanan başka bir sonucu daha bulunmaktadır: bu ideolojik inşanın bunca yerleşmesi sonucu biyologlar, kadın cinsiyetinin gelişimiyle neredeyse hiç ilgilenmediler. Kanıt olarak büyük bir

52 Ağır sonuçları olan bir kadın sünneti. (ç.n.)

bilimsel dergide yayınlanan bir makalenin başlığını vermek istiyorum: “X kromozomu nihayet avantajı ele aldı!”

Genital organların farklılıklarından, cinsiyetlere göre beyin farklılıklarına geçildiğinde de durum aynıdır. Kadınlar, yavaşlık, hafiflik, laflama, pasiflik, günlük işler, yaşam mekânına kapanma gibi eğilimlerinde ortaya çıkan ve daha gelişmiş olan sağ beyne atfedilen özelliklerle heyecan, empati, hassasiyet, içgüdü ile belirginlik kazanan psikolojik profillerle ayrışırlar. Erkeklerin beynine gelince, beceri, yani alet kullanımı vs. ile bağlantılı bir özelliğe işaret eden sol beynin büyük egemenliği sayesinde belirginlik kazanan bir asimetriyle farklılık kazanırlar. Erkekler zamanı ve mekânı daha iyi algı-larlar, daha yaratıcıdırlar, daha aktiftirler vs. Üstelik bilgin oldukları kadar çağdaş olan psikologlardan, tüm bunların tam da buzul çağında, sert yaşam koşullarının kadınların etkinliklerini mağaranın yakın çevresiyle kısıtlamaya zorladığını, erkeklerin de avlanmak ve kabilenin yaşamını sürdürürebilmek için sert iklim koşullarıyla mücadele etmeye gittiğini duymak ve okumak! Bu da kadınların dil öğrenmede daha üstün biliş-sel yeteneklere sahip olmalarını –mağara laflamaları– erkeklerin de yön bulmak ve harita okumak konusunda daha başarılı olmalarını açıklamaktadır. Şu buzul çağları olmasaydı, cinsiyetler arasındaki farklılıklar ne olurdu diye sormak gerekiyor...

Aynı ideolojik klişeleri etolojide de görüyoruz. Bu genç bilim dalı⁵³ Batılı kadınlara çok şey borçludur. Kadınların etoloji alanının öncüleri olmalarının nedeninin, doğaları gereği,

53 Bilimsel alan her şeyden önce evrenseldir, çünkü bilimlerin dünyayı sorgulama biçimleri evrenseldir; ancak, bir kez daha tarih, maymunların ve büyük maymunların etolojisinin Japonlarla başladığını unutarak her şeyi Batılı bakış açısına bağ-lıyor. Dolayısıyla, burada dile getirilen eleştirel incelemeler temel olarak Batı merkezli anlayışlara yöneliktir. Doğulu toplumların da kendi erkek egemenliği mitolojileri bulunmaktadır; mitolojiler değişir, ancak antropolojik temeller evrenseldir.

hayvanlara hâkimiyetçi bir tutumla yaklaşmamaları ve doğal empatileri sayesinde kendilerini daha kolay kabul ettirmeleri olduğunu okuyup duyabiliriz. Etologların kendi çalışmalarını büyük bilimsel dergilerde tanıtmaya biçimleriyle ilgili otuz yılı kapsayan eleştirel bir çalışmada, kadın etologlar söz konusuysa, fotoğraflarda kadınların maymunlarla birlikte, erkek etologlar söz konusuysa, ayrı karelerde bulundukları sistematik olarak görülmektedir. Kadınlar farklı türlere daha iyi uyum sağlarken, daha mesafeli olan erkekler, çok daha nesnel bir konumda kalıyorlar. Kadın öznelliği ile erkek nesnelliği maymunlar açısından böyle ele alınmıştır.

Erkek egemenliği ideolojisi daha da güçlenerek tüm bilimlere sinmektedir. Amacımız kadınlarla erkekler arasındaki tüm farklılıkları yadsımak değil, bu ideolojinin gerçek bir bilimsel sorgulamaya ne kadar az konu olduğunun altını çizmektir. En modern bilimlerin bile bu farklılıkların temelleri üzerine gerçek bir bilimsel araştırma programı yapmak yerine, aynı seküler tuzağa düştüğünü görmekteyiz. Nörobilimlerin kadın/erkek farklılıkları üzerindeki acı sonuçları inceleme, gözlem ve deney araçlarının gelişmesine dayanarak bir modernlik örtüsüyle süsleniyor ancak bilimlerin icadından çok daha öncesine dayanan bir arkaizmin baskın paradigmalarını sorgulama becerisi görülmemektedir.

Bayan Cro-Magnon sizi selamlıyor!

Paleoantropoloji ve tarihöncesi erkek egemenliği ideolojisinden muaf değiller. Yöntem basit olduğu kadar etkilidir de: doğanın içine ya da kökenlerimize erkek egemenliğinin çağdaş ideolojilerinin bir durumunu yansıtır, bu durumun hep böyle olduğunu söylemek. Dolayısıyla kadın, onlara sonunda birkaç hak bahşetmiş olan modern erkekleri övmekten

başka bir şey yapamaz, bir kez daha, olayların doğasını aşabilecek erkekler. Karşılaştırmalı etoloji aracılığıyla doğada ne olduğunu gördük. Burada, şempanzelerin, bonoboların ve insanların aynı yapıları ortaya koyan, endogamik ve patrilokal erkekler ile egzogamik dişilerin etrafında kurulu topluluklarda yaşadıklarını vurgulamak ilginç olacaktır. Bu arada, cinsiyetler arası egemenlik ilişkisi türlere göre çok büyük farklılıklar göstermektedir. Bu türlerin genetik olarak birbirlerine bu kadar yakın olmaları, egemenlik biçimlerini genetik bir indirgemeciliğe dayandırmaya olanak tanımıyor. Yerleşmiş gelenekler ve kültürel inşalar söz konusudur. İnsanda, önemli bir simgesel boyut kazanıyor ve o denli yer edinir ki doğanın olgusuyla karıştırılır. Bonobolar ve başka maymun türleri o kadar kolay da olmadığını gösterirler. Cinsiyetler arası eşitsizliklerin kaynağı olarak doğal farklılıklar ya da genetik gereksizlik kanıtlamalarının hiçbir değeri yoktur. Kültürel bütünlüğün, bilmem hangi biyolojik süreksizlikten gelen ve insanlık durumumuzdan kaynaklanan bu özgürlüğün taraftarları daha sevinmesinler. Evrimci antropolog olarak, araştırmalarım türler arası filogenetik ilişkilere ve indirgemeci bir sosyobiolojinin içinde yitmeden, evrimimiz bize, zorunlulukları ve açılımlarıyla bir etolojik olasılıklar oyunu devretti –bu durum her iki şempanze türünü de kapsamaktadır– birbirimize bu kadar benzememizin ve bu kadar farklılaşmamızın nedeni budur işte. Bu tartışmayı, türler arasındaki farklılıkları değil de cinsiyetler arası farklılıkları temel alarak yeniden başlatmak başka bir bakış açısı sunuyor, çünkü dünün olduğu gibi bugünün de birçok insan topluluklarında, dişi şempanzelerden daha az özgürlüğe sahip olan kadınların zararına, erkekler tüm hakları kendilerine mal etmişler!

Tam da bu noktada, *Totem ve Tabu*'nun Freud'unu *Bir Yanılsamanın Geleceği*'ninkine yaklaştırmak ilginç olacaktır.

Dinin ve tek Tanrı'nın icadı inanılmaz bir biçimde başarılı olan bir nevrozdan kaynaklanmaktadır. Bu nevroz, erkek egemenliği nevrozundan ayrı tutulamaz. Kadınlar histerik olmadılar, nevrozun asıl vurduğu erkeklerdir. Yüzyıllar boyunca ve hâlâ günümüzde, kadınların elinden onca hakkın alınmasını, onlara onca şiddetin uygulanmasını ve yapılan hakaretleri nasıl açıklamalı? Bu nevroz, psikanalizi derinden etkilemiştir. Bunu görmek için, artık baba, yani yasa imgesi olmadığından, yeni akrabalık ilişkilerini kötüleyen geleneksel psikanalistlerin haksız tepkilerini okumak yeterlidir. Psikanaliz, doğal birimler olarak her iki cinsiyeti de temel alır; bu da antropoloji ve sosyal bilimler alanında geliştirilen *cins* kavramıyla ilgili gittikçe daha çok sorun yaratmaya başlar. Kimi zaman en sert bir entegrizmle karışan psikanalizdeki bu erkek egemenliği yanılışına bir son vermenin zamanı geldi.

Freudçu ve Lacancı dogma üzerine kurulu bir psikanalize yöneltilen en büyük eleştirilerden biridir bu. Epistemolojik temellerine saldırılan, sözde bilimsel iddiaları zayıflatılan, başka terapötik yaklaşımların rakip olduğu psikanaliz zamanı dolmuş mitlere tutunuyor; antropolojiyle ilgili olarak da tümüyle geçersiz kılınmıştır. Ne mutlu ki, psikanalizde, sembolik işlevin tek sahibi olan “Baba” özleminden arınmış yeni görüşler de belirlemektedir. Baba'nın sonu değil, Batılı arkaik ataerkilliğin sonu.

Buzullar kadar katlaşmış erkek egemenliği ideolojisinde bir ara buzul dönem olarak, yeni olduğu kadar hassas bir konu olan kadın haklarından söz ettik. Şimdi de taş devrine, tarihöncesinden kalma yargılara dönelim. Bir paleoantropolog olarak, hâlâ izlerini taşıyor olduğumuz Cro-Magnon insanların yaşam biçimleri üzerine aptalca ve kesin iddialar karşısında haklı olarak şaşımamak elde değil. Rousseau'ya ya da Freud'a atıfta bulunarak ve buzul çağlarını devreye sokarak

değersiz tanıtılamalarını kuran sözde bilim adamları, bu büyük düşünürleri gerçekten hiç anlamamışlar. Onlara göre, bu konu üzerinde ne kadar dursak azdır: kökenlerle ilgili varsayımsal bir durumu tanımlamaktan çok yüzeysel olarak ele almak yalnızca kendi düşünce tarzlarının belli bir perspektife oturtulmasıyla sınırlıydı. Freud'den bu yana tarihöncesi, kendi kavramsal yetersizliklerini karşılamak üzere başka alanlardan içi boşaltılmış klişeler bulmaktan ibaret olan içler acısı bir arkaik ampirizmi uzun süredir aşmış bulunan kuramsal, yöntemsel ve epistemolojik gelişmeler sayesinde önemli ölçüde ilerlemiştir. Disiplinlerarasılık, züppe sözde-psiko-düşünürlerin ucuz pazarı değildir. Ancak nevroz, her zaman olduğu gibi Batılı düşüncenin dar çerçevesi içinde ve miadı dolmuş canlandırmaların derin bir biçimde nöronlarına işlemiş olarak bulunmaktadır burada. Yine de, *Homo cinsi* yüz binlerce yıldan, *Homo sapiens* ise on binlerce yıldan bu yana tüm yeryüzüne dağılmışken, Avrupa'da buzul çağının zorluklarına maruz kalmış olmaları olan Cro-Magnon insanların yaşam tarzlarıyla ilgili temeli olmayan tüm bu tarihöncesi saçmalıkları duymak ve okumak gerçekten şaşırtıcıdır. Çok soğuk dönemlerde bulunduğumuz bölgelerde insanlar yaşamış olsa da, başka yerlerde, ekvatorun çevresinde olduğu gibi tropik kuşakta ne kar vardı ne buz ne de mağara. Bunu anlamak için tarihöncesinden diploma almış olmak gerekmiyor. *Homo sapiens* türümüze gelince, coğrafi kökenleri Afrika ve Yakındoğu dolaylarında bulunmaktadır. Diyelim ki, son buzul çağlarında, Avrupa'daki birkaç yalıtılmış topluluk mağaralara sığınmak zorunda kalmış olsunlar, bütün işlerin iki cinsiyete kesin bir biçimde bölümlendiği yeni toplumsal düzenler kurmuş olsunlar ve bu düzeni daha sonra tüm öteki insan topluluklarına bozkırlar, dağlar, denizler, çöller ve okyanuslar aşırı... (burada duralım) yaymış olsunlar. Bilimsel mantık-

tan en yoksun olduğu parçalar, bu tarihöncesi senaryoları geçersizlik olarak damgalamaya yönlendirmemeli bizi; ancak bu ideolojilerin umrunda değıl.

Tarihöncesinde kadının konumu neydi? *Homo cinsinin* evrimi çerçevesinde, cinsiyet çiftbiçimliliğı sürekli gerilemektedir, bu durum da biyolojik bir bakış açısıyla, erkekler arasında işbirliğı yapıldığını, kadınlarla erkekler arasında da çocukların yetiştirilmesi için birtakım ayrıcalıklı ilişkilerin geliştiğini gösteriyor. Salt iskeletlerin incelenmesiyle daha ileri gidilemez. Daha yakın dönemler için, arkeoloji ve sanat başka bilgiler sunuyorlar. Neandertal ve Cro-Magnon insanları, kadın, erkek, çocuk tüm ölülerini gömüyorlardı. Koyu Hıristiyan Batı vaftiz edilmeden ölen çocukları tabuta koymuyorlardı, yeterince yaşamadıkları için onların gözünde mahkûm olan, dünyaya masum gelen küçük çocukları. Tarihöncesi uzmanları kadın ve erkek mezarlarının konumu arasında sistematik bir farklılık belirlememiştir. Ukrayna'nın kuzeyindeki Sungir'de, 17.000 yıl öncesine ait bir sit alanında, altmış yaşlarında bir erkek, bir kadın, on iki-on üç yaşlarında bir genç ve yedi-dokuz yaşlarında bir çocuk bedeni yan yana bulunmuştu. Her biri iyi cins ahşabı olan bir tabut içine yerleştirilmiş, başlarındaki süslemeleri dahil tüm giysilerine mamut dişinden yapılmış boncuklar dikilmişti. Bir mezardan ötekine tabut ahşabı, inci sayısı, kullanılan aşıboyası türü değişse de, muhafaza koşulları göz önünde bulundurulduğunda yaş ve cinsiyetlerin konumu konusunda hiçbir yorumda bulunmak olası değildir. Mutlaka vardı, ancak tarihöncésinin bu arkeolojik verileri, onca memnuniyetle kullanılan tüm klişeleri reddediyor. Dahası, tarihöncésinin son dönemine ait bu kadın ve erkeklerin, Cro-Magnon insanların, tilki dişlerinden yapılmış onlarca süslemeyi de unutmadan, mamut dişlerinden onca boncuk yapmış olmaları, onları dikmeleri vs. erkek-

ler cılız av peşinde buzlu bozkırları arşınlarken kadınların sürekli annelik ve ev işleriyle meşgul oldukları görüşünü çürütmektedir. Burada safça Rousseau tarzı bir altın çağ hayal etmek değil söz konusu olan, kadın/erkek farklılıklarıyla ilgili bu kadar moda olan bu savların temelindeki ideolojiyi doğrulayacak taş ve tunç devrine ait yanlış imgeleri çürütmektir. Eğer kadınlar ve erkekler ileri bir yaşa gelebiliyorlarsa ve eğer grup onca saati -binlerce saatlik zanaat- alet, süsleme ve öylesi muhteşem giysiler üretmeye ayırabiliyorsa, yaratmak ve yenilik üretmek için vakit bulamadıklarını düşünmek çok zordur. Başka bir deyişle, kadınlar gibi erkekler de topluma katılacak zamana, sembolik zamana, sanat için zamana, yaratmak ve fikir alışverişinde bulunmak için yeterli zamana sahiptiler.

Ancak erkek egemenliği ideolojisi o kadar kolay geri çekilmiyor. Arkaik öncüllerine göre, tüm bu yaratımsal etkinliklerde bulunanların erkekler oldukları su götürmez bir gerçektir. Aletler, silahlar, süslemeler ve tüm sanatsal etkinlikler erkeklerin hanesine yazılmaktadır. Hepimizin zihninde süslü mağaraları kazıyan ve boyayan sanatçı görüntüsü vardır ve bunlar her zaman erkeklerdir; eğer kadınlar varsa, onlar da resimler için pigment boyalar hazırlamaktadırlar vs. Modernliğimiz aynı ayrımcı muameleyi ender kadın sanatçılara da uyguladı; Camille Claudel'in üzücü durumunu anımsamak yeterlidir. Tarihöncesinden gelen kadın betimlemelerine gelince, narin ölçülere sahip *Venüs* adı verilen o muhteşem heykeller bulunmaktadır. Gravür ve kabartma üzerinde üretilmiş sanatsal kanonlar olan bu heykelleri, buzul çağlarının Avrupa ve Asya'sında bulmaktayız. Geniş kalçaları ve kocaman göğüsleri olan bu kadınları hotanto kadınlarıyla karşılaştırmaya kadar varan neler yazılıp söylenmedi ki üzerlerine! Tütün yaşamını sürdürmesinin belirsiz olduğu bu zor zamanlarda

bir doğurganlık kültü düşünmek. Annelik nitelikleri ve yağla doldurulmuş olan etkileyici Steatopyges kadınlar. Cro-Magnon kadınların böyle olduklarına ilişkin hiçbir kanıt yok. Güzellik ve estetik sürmesi beklenen sanatsal kanonlara gönderme yapar ve antropolojik canlandırma değildir. Günümüz kadınının tek görüntüsü olarak Rubens'in ya da Botero'nun yapıtlarına sahip olan gelecekteki antropologların sayıklamalarını bir düşünelim. Ya da Giacometti'nin heykellerini bulmuş olsunlar. Tarihöncesine ait kazı alanları daha narin ve daha erotik kadın silüetleri barındırıyor. Tarihöncesinin son dönemlerinde yaşayan insanların düşünceleri, kimileri açıkça, kimileri daha ölçülü ifade edilmiş olsa da cinsel kimlikleri çağrıştıran kozmogonik anlayışlarla canlanıyor. André Leroi-Gourhan'ın yapıtı, her iki cinsiyetin değişmeceli ve şematik simgelemleri üzerine yoğunlaşan tarihöncesi Batı sanatının anlamı üzerine bir yorum getiriyor. Leroi-Gourhan, anımsattığımız gibi, cinsiyetlerin doğal kimliklerine dayanan psikanalizin etkisinde olan analitik bir yöntemle resimli mağaraları incelemektedir. Bu simgelemlerde erotizmin doğuşunu gören Georges Bataille'in güzel görüşlerini de anımsayalım; isteklerin, yaratımın, hayal gücünün kaynağı olan cinsellik. Buzul çağları kadının farkı imgelemleri... Bozkırın hafif rüzgârlarında uçuşan güzel giysileri içinde, boncukların çıkardıkları o hoş melodinin ritmiyle salınarak narin adımlarla yürüyen Sungir kadını ne de güzel olmalıydı...

Buzul çağları insanlığın altın çağı değildi, ancak öylesi sevilerek sözü edilen o karanlık dönem de değildi. Bu karanlık klişeleri açığa çıkaran ender kitapların ne kadar az anıldığını ya da ne kadar sertçe eleştirildiklerini görmek de çok ilginçtir. Öncelikle Marshall Sahlins'in *Age de pierre, âge d'abondance* (Taş devri, bolluk devri) adlı yapıtını analım. Peki, erkek egemenliği ideolojisinin temelleri tarihöncesi koşullar-

dan kaynaklanmıyorsa, nereden ileri gelmektedir? Kendi var-sayımına göre Neolitik dönemde ortaya çıkmış ve ilk Akdeniz havzası medeniyetlerinde güçlenmiştir. Pierre Bourdieu ve Germaine Tillion evrensel olsa da, Akdeniz çevresinde en uç noktasına kadar radikalleşen erkek egemenliği ideolojisinin kökenlerini tutarlılıkla inceliyorlar. Ekonomik rollerin cinsiyete göre bölüştürülmesi, kadınların kapan(tıl)masına, cinselliklerinin despotça kontrol altına tutulmasına, bekâretlerinin kutsallaştırılmasına, namus cinayetlerine, bir yıldan ötekine ardı ardına hamile kalmalarına (“büyüyün ve çoğalın”), ama hiç olmadığı kadar da, toprakların ve krallıkların bölünmemesi amacıyla ensest uygulanmasına yol açmıştır. Erkekler tarafında ise avlanma ve savaş. Daha önce avlanmak için icat edilen silahlar artık öteki insanları öldürmek için de kullanılabilirdi; Neolitik dönemden itibaren insanlar, tek amacı öteki insanları öldürmek olan gittikçe daha etkili silahlar icat ediyorlar. Köyler güçlendiriliyor ve ilk soykırımlar başlıyor. Daha sonra şehirler, şehir duvarları ve duvarların ötesinde yer alan Barbarların icat edilmesi. Hırsızlıklar, yağmalamalar ve kaybeden tarafın kadınlarına tecavüzle toplumların ekonomik etkinliği içinde yer almaya başlayan savaş seferleri... Taş devri altın çağ değildi; ancak kadınlar için, Neolitik ve tarımın icadı hâlâ içinde bulunduğumuz metal çağlarıyla daha da güçlenen bir tunç çağını beraberinde getiriyor.

Verimli Hilal⁵⁴ içinde Ortadoğu’daki neolitik devrim, binlerce yıla yayılmaktadır. Zamanla insan toplulukları yerleşik hayata geçerler. Hem hayvanları hem de bitkileri evcilleştirirken, Doğu Asya ve Amerika gibi tarımın icat edildiği başka merkezlerde öncelikle bitkiler, çok daha sonra da hayvanlar

54 Anadolu, Mezopotamya, Mısır bölgesi. (ç.n.)

evcilleştirilir. Binli yıllarda, avcılık ve toplayıcılık ekonomide büyük bir paya sahipti, bu da kadınların köyün dışına çıktıkları anlamına gelmektedir. Daha sonra yabani yiyeceklerin toplanması, ekimi yapılan bitki türlerinin lehine gerileme gösterir ancak avlanma devam eder. Kadınların ekonomik alanları köyle sınırlı kalır. İlk zamanlarda, kadınların ve erkeklerin zahmetli tahıl öğütme işini birlikte yaptığı görülmektedir. Neolitik, cilalı taş ve değirmen taşlarının icat edilme devridir. Fiziksel çabalar, izleri her iki cinsiyetin iskeletlerinde de görülen travmalara neden olur. Birkaç bin yıl sonra, bu etkinlikler sadece kadınların görevi haline gelir. Cinsiyetler arasında görev dağılımındaki bu değişiklikler, dünyanın başka biçiminde algılanmasına ve başka inançlara dayanmaktadır.

Çatalhöyük'te olduğu gibi, Verimli Hilal başka sit alanlarında da, yukarıda sözü edilen ve 20.000 yıl daha eski olan *Gravettien Venüs*'lerini çağrıştıran, dolgun kadın heykelcikleri bulunmaktadır. Arkeologlar, tahtların üstünde oturarak leoparlara ve daha başka yırtıcı hayvanlara egemen bir biçimde gösterilen bu kadınlara "hayvanların efendisi" ya da "ana tanrıça" adını veriyorlar. Burada yine, tarım ekonomisi ve bitki ile hayvanların üretimiyle güçlenen doğurganlık kültürü fikrini görmekteyiz. Daha fazla çocuğu gerektiren üretime ve üremeye çifte bağımlılık: ürünlere ve ürünler için gerekli olan kol gücüne. Bu kadın heykelcikleri kimi arkeologlarda, orijinal anaerkillik mitini uyandırmaktadır. İnsanlığın evrensel tarihinin bir aşamasında, kadınların politik ve aile gücünü ellerinde bulundurdukları görüşü 1860'lı yıllarda, tarihöncesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu ilkel kadın egemenliği varsayımı birçok önemli filozof ve tarihçiyi etkileyen bir öğreti haline gelir. Bunların bazıları Karl Marx, Friedrich Engels, Mikhail Bakounine'dir. Lewis Morgan ya da John L. Lennan gibi etnolojinin kurucularının yazılarında da aynı gö-

rüşü bulmaktayız. 1960-1970 yıllarında feminist antropolojiye yine ortaya çıkmaktadır. Bir yanda, bunun insan toplumlarının aşılması gereken ilkel bir durumu olduğunu kabul edenler bulunur, öte yanda da, kökenlerimizin hiçbir zaman terk edilmemiş olması gereken bir durumunun arayışı içinde olanlar. Baskın olan öğretisi, insanlığın gelişimi her türlü cinsel ah'taktan yoksun kaotik bir cinsel çokeşlilik ile başladığından, bunun ilkel bir durum olmasıdır; daha sonra kadınların ailesel, siyasal ve dinsel gücüyle kadın egemenliği; nihayet ataerkillik ve erkek egemenliği. Bu şema insanlık tarihinin evrensel, doğrusal ve ilerlemeci bakış açısı içinde yer almaktadır. Neolitik dönemin arkeolojik verileri, özellikle Amerikalı feminist antropolojinin etkisiyle, bu yönde yorumlandılar. En yeni çalışmalar, aslında yukarıda kısaca sözü edilen ve kadınların dinsel, ekonomik ve siyasal rollerinin olduğu üst neolitik dönemle başlayan bir gelişim betimlemektedir. Binlerce yıl boyunca tüm bunlardan arındırılmış, daha sonra uzaklaştırılmış ve boyun eğmek zorunda bırakılmışlardır. Dinsel alanların arkeolojik kalıntılarında “ana tanrıça”ların yanında, boğa boynuzu gibi daha eril dinsel figürler bulunmaktadır; boğa XVII. yüzyıla kadar avcılarının en asil avlarından biri olarak kabul edilen, yaban ve eril gücü temsil eden, güçlü ve muhteşem bir efsanevi hayvandır. Büyük Akdeniz uygarlıkları süresince güzel bir geleceği olan bir kült: Apis, Minotaure, İo ya da doğmakta olan Hristiyanlıkla rekabet eden Mithra kültü. Akdeniz havzasının doğusundaki coğrafi adlandırmalar da hâlâ bunun kanıtını taşımaktadır: Toros dağları (Çatalhöyük'ün bulunduğu yer), İyonya denizi, Bosphore (İstanbul boğazına verilen ad) ya da “boğa geçidi” vs. Anatanrıçalar yok olurken, daha eril simgelere sahip kültürler ortaya çıkmaktadır. Yeryüzü tanrısı olan boğanın yanı sıra, göksel tanrı olan, İsrail'in ataerkil ve

tek tanrı fikri belirir. Kadınları doğanın içinde bırakan, dünyanın “dikeyleştirilmesi”. Ayin bitmiştir.

İlkel anaerkillik miti, tümüyle erkek egemenliği ideolojisi çerçevesinde yer almaktadır. Sadece kültürümüzün kök saldığı ve arkeolojik kalıntıların bulunduğu Akdeniz havzasında görülmez. Dünyanın öteki kısmında, Yeni Gine mitleri kadınların egemen olduğu bu dönemleri şöyle aktarırlar; kadınlar her şeyi icat ederler, hatta aletleri ve silahları, ancak doğa güçleriyle –yaşamla ölüm arasında– uyum içinde kalabilme-yi başaramazlar. Böylece erkekler her şeyi ele alıp, evrenle olan dengeyi düzeltirler.

Kökenlerde ve geleneksel toplumlardaki kadın ayrımcılığında bu ilişkinin evrenselliğı, en hafif erkek egemenliğinden en haksızına kadar, tıpkı Batı uygarlıklarında olduğu gibi, bizi son bir sorgulamaya yöneltiyor. Bu sayfalar boyunca, geçmiş olduğu gibi günümüz toplumlarını, ekonomik yapısı olanları, sanayisi, dinleri, çok çeşitli siyasal yapıları, çeşitli insan topluluklarını kuşbakışı gördük. Her yerde erkek egemenliğinin farklı biçimlerini görüyoruz, birkaç antropoloğun ender istisnaları da kaideleri doğrulamaktadırlar. Öyleyse erkek egemenliği *Homo sapiens*’in, hatta *Homo* cinsinin doğasında mı bulunuyor? Bunun, erkek egemenliğinin farklı ifade biçimlerinde ya da alet, avlanma ya da işbölümü konusunda hiçbir biçimde kesin olmadığını gördük. Paleoantropolog, başka bir deyişle evrim biyoloğı ve tarihöncesi uzmanı, başka bir deyişle kültürel evrim uzmanı bu soruya kolayca yanıt veremez. Buna karşın, eğer kadın ve erkek arasında bir fark varsa, bunun erkek egemenliği ideolojisinin öylesi memnuniyetle ileri sürdüğü gibi olmadığı güçlü bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Tarihöncesi dönem büyük olasılıkla kadınlar için gözde bir çağ değildi; kadınların durumlarının buzul çağı, yakın tarihimizden, kısa süre sonra site devletlerin, kastların,

savaşçılarının ve din adamlarının icadını görececek olan Neolitiğin son dönemlerinden kaynaklanmaktadır. Kutsal metinlerde bir araya getirilen ilk yazılar erkek egemenliğini çoktan kutsamış olan bir dönemin tam ortasında ortaya çıkarlar. Daha sonra Yunan ve maçist Eskiçağ gelir; büyük dinler olduğu gibi felsefe de Hellen erkeğinin etkisinden kurtulamaz. Tarihöncesinin kadını bunca sır, efsane ve şiirsellik çağrıştırır. Kutsal yazıların maçist yorumlayıcı bilginleri onu rahat bırak-sınlar. Tarihöncesi kadınlar için yeterince zordu, bir de onları onca katı ve haksız bir biçimde hapsettiğimiz koşullarının sorumluluğu altında bırakmayalım. Dokunmayın Lucy'ye!

İnsan ve Çocuk

Kaspar Hauser Cinayeti

Bu tuhaf öykü 26 Mayıs 1828 yılında Nürnberg kentinin tam merkezinde başlamaktadır. On altı yaşlarında, köylü giysileri içindeki bir genç, şaşkınca, kentin meydanlarından birinde gezinmektedir. Elinde, babasının da aralarında yer almış olduğu 6. alayın 4. süvari birliği komutanına hitaben yazılmış bir mektup bulunmaktadır. Genç adam durmadan yinelemektedir: “Babam gibi süvari olmak istiyorum.” Polis karakoluna götürülür ve ona, sürekli “Bilmiyorum” yanıtını verdiği olağan sorular sorulur. Ona adını ve soyadını yazması için kâğıt kalem verilir ve adını yazar: Kaspar Hauser. İşte Avrupa’nın tüm dikkatini çekecek olan muamma böyle başlar.

Kaspar, iki metre uzunluğunda, bir metre genişliğinde ve ancak bir buçuk metre yüksekliğinde ve iki penceresi de örülmüş olan bir hücrede tutulduğunu anlatır. Kör karanlıkta yaşamaktadır. Yer çıplaktır. Uyumak için biraz saman katmanı ve yün örtüsü bulunur. Üzerindeki tek giysisi basit gömlek ve deri bir pantolondan ibarettir. Her sabah yatağının ucun-

da bir tas su ve bir parça ekmek buluyordur. Kimi zaman, giysileri değişmiş, tırnakları kesilmiş olarak uyanır. “Adam” adını verdiği gardiyanını hiç görmez ve hiçbir zaman onunla konuşmaz.

Bir gün hücresine bir adam girer, ona Kaspar Hauser olarak adıyla hitap eder ve onu hücresinden çıkarır. Kaspar dışarı çıkınca ışıktan gözleri kamaşır ve böylesi bir değişikliği kaldıramayacak kadar zayıf olduğundan, sendeler. Bu adamın sırtında taşındığını anımsar. Sonunda kendini şehrin ortasında yalnız bulur. Kumandana yazılmış mektupta, mektubun yazarı, bu çocuğun kendine Ekim 1812’de emanet edildiğini anlatır. Dar gelirli bir ifti ve hlihazırda beslemesi gereken on çocuğu olduğu için, Kaspar’ın evden ayrılmasına izin vermiştir.

Tutarsızlıklarla dolu, tuhaf bir hikye. Bir polis memuru çocuğu evine almaya ve onu gözlemlemeye karar verir. Genç adam sağlıklı ve ufak yapılıdır, ayakları küçük bir çocuğunki kadardır. Her türlü ifadeden yoksun olarak tatlı bir gülümseme vardır yüzünde ve parmaklarını kullanmayı becerememektedir. Kararsızca yrr, yalpalar gibi. Somun ekmekle beslenir, öteki yiyecekleri zor tutmaktadır. Gardiyanın eşi onu yıkadığında, cinsiyetler arasındaki farklılıklara duyarsız olduğundan hiçbir biçimde çekinmemektedir. Kesik cmler kurarak konuşmayı çok çabuk öğrenir. Kökeni ve çocukluğu üzerindeki sır perdesi dışında, ev sahipleri bu çocuğun uzun yıllar boyunca kapalı tutulduğunu dşnrlers.

Daha haziran ayında, hâkim ve kriminolog Anselm Ritter von Feuerbach Kaspar’ı ziyaret eder. Belediye başkanını çocuğun yaşadığı hcrenden çıkarılması ve eğitim ile felsefe alanındaki çalışmalarıyla nl Profesör Daumer’in ellerine emanet edilmesi için ikna eder. Kaspar muhteşem bir ilerleme kaydeder, seslere karşı büyük bir duyarlılığa sahip olduğu

anlaşılır ve karanlıkta İncil'i okuyabilme yeteneği varmış gibi görünür. Hızla ilerleme kaydeder ve birkaç ayda üç ila dört yaşındaki bir çocuğun eğitiminden, hassas ve eğitilmiş bir gencin düzeyine ulaşır, hatta belli bölümleri gazetelerde yayımlanan yaşam öyküsünü yazmaya başlar. İşte tam bu sıralarda, Daumer'in yokluğunu fırsat bilen, kapkara giyinmiş bir adam 17 Kasım 1829'da eve girer ve mutfak bıçağıyla Kaspar'ın boğazını kesmeye çalışır. Bunun üzerine Kaspar baygın yere yığılır. Saldırgan onu ölüme terk eder. Kaspar sığındığı bodrumda yaralı bulunur.

Bu dönemin Avrupa'sı terk edilmiş, kapatılmış ya da yabani çocuk vakaları karşısında büyülenmektedir adeta. Hemen, kanun adamları, doktorlar ve devletin resmi yetkilileri Kaspar'ı ziyaret ederler. Aralarından biri 1830'da Baden büyük dükünün ailesiyle tuhaf benzerliğinin altını çizer. Öldürme teşebbüsüyle ilişkilendirildiğinde bu ifade Kaspar Hauser muammasına başka bir boyut kazandırır. Karanlık bir hanedanlık sorunu nedeniyle kaçırılıp kapatılan bir çocuk mudur? Ne olursa olsun, Daumer 1833 yılında ölür ve söylentiler zehirlenme kuşkusunu uyandırır. Aynı yılın aralık ayında, bir adam Kaspar'a ailesiyle ilgili bilgi vereceği bahanesiyle kentin parklarından birinde onunla görüşmek ister. Adam onu göğsünden bıçaklar. Kaspar üç gün sonra yaşamını yitirir.

Kaspar Hauser ve XIX. yüzyılın başlarındaki başka bir ünlü vaka olan Victor de l'Aveyron iki çocuk türünü ortaya çıkarır: yalıtılmış ya da kapatılan dolap-çocukları ve doğada bulunan yabani çocuklar. Başlamakta olan XIX. yüzyıl, bu vakalara büyük ilgi duyar, daha sonra ilgi azalır. Antropoloji tarihöncesinin ve evrim teorisinin ortaya çıkmasıyla zaten çok meşguldür. Ormanlarda yaşayan maymunlar ve büyük maymunlar, insanın kökenleri ya da "insan doğasıyla" bağlantılı

çocuk ya da ontogenez sorununu uzun süreliğine gündemden uzaklaştırır.

XIX. yüzyılın sonlarındaki bir buluş sayesinde (sinema), yabani ya da küçük yaşlardan itibaren insanlardan uzakta yaşayan çocuklar, Truffaut'nun *L'Enfant sauvage* (Yabani çocuk) ve Werner Herzog'un *L'Enigme de Kaspar Hauser* (Kaspar Hauser Muamması) adlı muhteşem filmleriyle gündeme yeniden yerleşecektir.

Ancak devir değişmiştir ve paleoantropoloji, Afrika dolaylarında insan soyunun, Lucy'nin ve australopiteklerin çocukluğuyla ilgileniyor. Evrim süreciyle bağlantılı olarak ontogenez üzerine çalışmalar yeniden başlarken yabani çocuklara elveda. Lucy 1974 yılında bulunuyor ve üç yıl sonra, Stephen Jay Gould *Ontogeny and Phylogeny* adlı yapıtını yayımlıyor. Filogenez ve ontogenez XX. yüzyılın başlarında, fiziksel antropoloji bu kötü hayaletlerden bir türlü kurtulmayı başaramadığından, ırkçı değerlendirmelere sapsmadan önce önemli bir ilgi uyandırmıştı. Gould ontogenez sayesinde, evrimsel bir bakış açısıyla yaşamın ilk yıllarındaki büyüme ya da gelişme oranları ve sürelerinin potansiyel rolü, heterokroniyle ilgili çalışmaları yeniden canlandırıyor. Ne başarı! Özellikle Fransa'da. Holist bir perspektif içinde ele alınan fenomenolojik ve matematik formülleştirme, eski kozmolojik mitlerini yeniden canlandırıyor. Sürekli eski sözde bilimsel canavarlar ve çocuk masallarıyla uğraşmak zorunda olan paleoantropoloji için üzücü bir saptama.

Çocuklar nereye gitti?

Aristoteles'e göre çocuklar, yapıları nedeniyle, bedenin üst kısmı geri kalan yerlerden daha gelişmiş olduğu için "cücedirler". Daha sonra, onları en azından kısa boylu yetişkinler

olarak kabul edip onlara biraz daha ilgi gösterirler. Çocuğun inceleme konusu olabilmesi için, modern çağı ve antropolojik düşüncenin kurucuları olan Buffon ve Rousseau'nun görüşlerini beklemek gerekir. *Emile*'in yazarı ve birçok çocuğu olan Rousseau'nun kuram ve uygulama arasında kalarak çocuklarının eğitimleriyle çok az ilgilendiğini biliyoruz. Buffon ve değerli *Buffonet*'si ve Charles Darwin'in 1872 yılında yayınlanan *L'Expression des émotions chez l'Homme et les animaux* (İnsanda ve hayvanlarda duyguların ifadesi) adlı yapıtının devamında ek olarak bulunan ve ender olarak anılan yapıtı *L'Esquisse biographique d'un petit enfant* (Küçük bir çocuğun biyografik eskizi) için durum bambaşkadır. Çocukluk ya da ontogenez, XX. yüzyılın antropolojik çalışmalarına ünlü *foetalisation* kuramı ya da son yıllarda çok revaçta olan Bolk'un neotenişiyle farklı araçlara siniyor. Çok tartışılan bu kuram, birkaç zamandır filozofların ilgisini uyandırıyor ve Fransız usulü bir yeni-yaratılışçılığa temel oluşturuyor.

XX. yüzyılın ikinci yarısından önce çocuklar tarihçileri çok az ilgilendiriyordu – kadınlardan da daha az. Philippe Ariès'in, 1960 yılında yayımlanan *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (Krallık döneminde çocuk ve aile yaşamı) çalışması, çocukluğun yaşamın yetişkinlikten farklı bir yaş dilimi olarak kabul edilmesinin XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren kendini gösterdiği görüşünü desteklemektedir. Yaşamının ilk yıllarını oduncuların arasında geçiren *Deneme*ler'in yazarı Montaigne'in ilginç eğitimini anabiliriz. Tarihçilerin çocuğa ortaçağda olduğu gibi tarihin başka dönemlerinde de ilgi gösterildiğini vurgulamalarıyla Ariès'in savı tartışmalara yol açtı. Ancak hiç kimse etnologların öteki insan toplulukları üzerine yaptıkları çalışmalardan söz etmemektedir. Büyük insanlara ve özel çocukluklarına yüzyıllarca adanan çalışmalardan sonra nihayet bir tarih konusu olarak çocuklarla

ilgilenilir. Çocukların tarihçilerin dikkatini bu kadar az çekmiş olmaları çağdaş toplumlarda çocuğun nasıl değersiz bir biçimde algılandığını yansıtır.

XVII. yüzyıldan itibaren aniden bunca yabancı çocuğun bulunması, çocuklukla ilgili yeni sorgulamalara yabancı değil. Doğa insanı ya da ilkel insanla ilgili natüralistlerden çok filozofların yarattığı tartışmalar çocukluğa ilgi duyulmasına yol açmıştır.

Buffon'un, Rousseau'nun doğa insanına karşı ileri sürdüğü ilk kanıtlama annenin ve aile çevresinin daha sonra da toplumun (bakıcı, özel öğretmen, eğitimci...) özenli bakımını gerektiren çocuğun uzun eğitimine ve yavaş büyümesine dayanıyor. "Ebeveynler yalnızca doğadan edinmiş olduklarını değil, atalarından ve içinde yaşadıkları toplumdan almış olduklarını da ilettiklerinden çocuğun eğitimi salt bireysel bir eğitim değildir." Bu alıntı *Histoire naturelle des quadrupèdes* (Dört ayaklıların doğal tarihi) adlı yapıtın maymunlara ayrılan on altıncı cildinden alınmıştır. Buffon *Histoire naturelle de l'Homme* (İnsanın doğal tarihi) yapıtının ilk dört bölümünü yaşamın dönemlerine ayırır: çocukluk, ergenlik, olgunluk (erkeklik) ve yaşlılık. O dönemde, ergenlik çocuklukla yetişkinlik arasında ara bir dönem olarak yeni yeni kabul görmektedir, sonraki yüzyılda romantikler hararetle bu konuyu ele alacaklardır. Buffon, XVIII. yüzyıl toplumunda eğitim, çocuk ölümü, kamu sağlığı, çocuğun emzirilmesi konuları etrafında tartışmalar yaratan çocukluğu antropolojik bir perspektife yerleştirir. Daha önce Linné'den ve memeliler kavramından söz etmiştik; ilk kez Buffon, bebeklerin hiçbir sütannenin ve remeyeceği şefkati annelerinden aldıklarından, anneleri tarafından emzirilmelerinin önemi konusunda onunla anlaşılmaktadır. Pek keyifli olmayan bakımları ve işleri gerektiren yaşamın ilk dönemleriyle ilgili "tiksintisini" betimler ve vaktinden

Önce bir etnolojik karşılaştırma yaparak, öteki toplumların alışkanlıklarını anlatır: Laponlar, Japonlar, Siyamlar, Siyahlar, Kanada ve Brezilya Kızılderilileri, bu toplumlardan kimileri, gençleri bu zararlı katmanları hesaba katmadan dikkate alırlar. Çocuklara özgürlük tanıyan bir eğitimin, doğalarını zorlamamanın ve çocuğun gücüyle değil zayıflıklarıyla daha çok orantılı, daha az katı kurallar benimsemenin gerekliliği üzerinde durur. Bu metin 1749 yılında yayımlanır, Rousseau'nun *Emile*'i ise 1762'de.

Rousseau, çocuklarıyla ilgilenmemiş olsa da Buffon'u okumuştur. Çocukluğu, doğa insanının toplum icat edilmeden önceki çağıyla özdeşleştirerek, insan filogenezi içinde ontogenez konusunu tarihsel değil de analitik bir perspektifle beşeri bilimler alanında açmaktadır. Ona göre çocukluk insanlığın en tehlikeli dönemidir. Eğitmek çocuğun doğal masumiyetini korumak, zamana bırakmak, aceleye getirmemektir.

Yüzyıl sonra, aynı duyarlılığı Darwin'de de görüyoruz. *De L'expression des émotions chez l'Homme et l'animal* (İnsan ve hayvanda duyguların ifadesi üzerine) adlı yapıtını yazdığı sırada, Hippolyte Taine'in çocukluğun gelişim aşamaları üzerine yazdığı bir makalesini okumaktadır. Otuz yedi yıl önce, çocuklarından birinin gelişmelerini günbegün izlerken tutmuş olduğu notlarının bulunduğu defteri yeniden ele alır ve 1872 yayımladığı kitabında yer alan *L'Esquisse biographique d'un petit enfant* (Küçük bir çocuğun biyografik eskizi) ortaya çıkar. Bu sayfalar okunduğunda, gözlerin hareketini, mimiklerini ve yüz ifadelerini ve özellikle, saklandıklarında, hareket ettirildiklerinde vs. nesnelere göre el hareketlerinin olduğu gibi bakışlarının da yönelimlerini not eden Darwin'in nitelikli gözlemleri dikkat çekmektedir. Piaget uzakta değil. Çocuğun, büyükbabası, annesi ve kardeşlerinden biri gibi so-lak olmasına engel olmasa da, sağ elini sol elinden bir hafta

önce kullanmaya başladığını belirlemiştir. Şaşırtıcı bir gözlem daha, bir hayvanat bahçesi ziyareti sırasında, çocuğun pelüş oyuncakları sayesinde tanıdığı hayvanlar karşısında büyülenirken, kafeste bulunan büyük hayvanlardan korkmasıdır: “ilkel dönemlerden kalma batıl inançlar mıdır bunlar?” diye sorar Darwin. Notlarını Taine’in metniyle karşılaştırır ve farklılıkları birinin ya da ötekinin hatası olarak görerek değil, değişkenlikler olarak kabul ederek vurgular. Çocukların hepsi aynı hızda gelişmezler. Her biri zamanı farklı kullanır. Darwin’le ilgili kısmı konserveleri aşırان ve yaptığını hazırlıklı bir yalanla gizlemeye çalışan iki üç yaşlarındaki aynı çocuğun bu anekdotuyla kapatalım: “Çocuğumuzu yalnızca yumuşaklıkla eğittiğimiz için, kısa süre sonra o da, istediğimiz gibi içten, dürüst ve sevgi dolu oldu.”

Buffon ve Darwin, çocukluğun dünyaya açılması benzetmesinden yola çıkarak açık eğitime davet ederler. Babalık ve eğitimcilik yaşamı görüşleriyle çelişse de keza Rousseau da. Buffon’larda ya da Darwin’lerde doğma şansına sahip olmamış çocuklarda daha dramatik bir çelişki söz konusu. Buffon’un döneminde, İngiltere’de iki çocuktan biri üç yaşından önce, Fransa’da ise yedi yaşından önce ölüyordu. Anne babaların şefkati her zaman var olagelmiş olsa da, ardı ardına yapılan doğumlar nedeniyle ebeveynlere eğitim verme fırsatını bırakmayan korkunç bir çocuk ölümü oranı. Dönem ne çocukları bağışlıyor ne de ebeveynleri. Napolyon zamanında, çocukların yasal çalışma yaşları yedidir; XIX. yüzyılın ortalarına doğru yaş sınırı ona yükseltilmiştir. Çocukluğu işten kurtarmak için, zorunlu eğitim yaşını on üçe çıkaran Jules Ferry yasalarını beklemek gerekecek. Kaç çocuk dokuma fabrikalarında parçalanarak öldü? Kaç gemilerin üzerinden dalgalara yem oldu? Kaç tarlalarda yorgunluktan öldü ya da maden ocaklarında boğuldu? Antropologlar, filozoflar, psikiyatrlar ve

pediatrlar neredeydi? Çocukluğun bu karanlık etnolojisiyle ilgili yazılar yalnızca Zola'nın ve Dickens'in romanlarında bulunuyor. Günümüze daha yakın olarak, tüm bu çocuklar, Ferry yasasından önce on bir yaşından itibaren, sonrasında da on üç yaşını doldurduğunun hemen ertesi günü çiftliklere ya da şehirlerde evlere hizmetçi olarak "yerleştiriliyorlardı". Buffon ve Rousseau'nun dönemlerinden sonra çocukluk en karanlık dönemine girer. Neredeyse hiç tanınmayan ergenlik dönemi romantikleri coştururken, tıp da bildiğimiz travma ve yıkımlarıyla cinsellik sorununu sahiplenir. Çocuk gelişmekte olan yetişkin olarak kabul edildiğinden, XX. yüzyılın ilk yarısındaki eğitim sistemi disiplinin, çalışmanın, ahlakın... erdemlerini övmektedir. Modern toplumlarımız yalnızca 1950'li yıllardan sonra çocukluğu keşfetmiştir. Toplum tarafından –yetişkinler toplumu olarak– terk edilen bir çocukluğun uzun sessizliği, karanlık ormanlara ve dolap diplerine atılan çocuklara duyulan tüm ilgisizliği göstermektedir.

Yabani çocukların keşfi

Mitler, ilk yıllarını hayvanların arasında geçiren antik kahramanlar ve tanrılar konusunda pek cömert davranmış. Keçi *Amaltheus* tarafından büyütülen tanrıların tanrısı Zeus var. Leda'yı cezbetmek için kuğuya dönüşmekte ya da güzel İo'yu ineğe dönüştürmekte hiç tereddüt etmez, ancak karısı Hera'nın kızgınlığından ve kıskançlığından yine de kurtulamaz. İkiz çocukları Apollon ve Artemis de ilk çocukluk yıllarını hayvanlarla birlikte geçirecektir. Kahramanlara gelince, bir dişi kurt tarafından büyütülen başka ünlü ikiz kardeşler olan Remus ve Romulus var. İki bin yıldan fazla bir süre sonra, Kaspar Hauser'in ailesiyle ilgili yaratılan tartışmalar, asil kökenleri olan ya da öyle varsayılan, bir süreliğine terk edi-

len ve trajik yaşamlarını yukarıdan inen lanete değil, insanların acımasızlıklarına borçlu olarak, yine de kaderlerine katlanan çocukları anımsatıyor.

Yabani ya da yabanileştirilmiş çocuklara geri dönelim. Ortaçağda çeşitli tarih yazarları, çok sonra yazılan metinlerde, kimi zaman yüzyıl sonra, küçük çocukların bulunuşunu ya da yakalanışını anlatırlar. Procope de Césarée (VI. yüzyıl), onu besleyen ve koruyan bir keçi tarafından büyütülen bir çocuğun öyküsünü aktarır. Köy yaşamına alıştırılmaya çalışılır ancak çocuk reddeder. Onu kendi yaşamını sürdürmeye bırakırlar böylece. Bu öykü, mitolojik besleyici keçi mitini bu kez Hristiyanlık perspektifinde yeniden ele alır. Kurt-çocuğun en eski tanıkları XVI. yüzyılda Erfurt Benediktenleridir. Çocuk dört ayak üzerinde yürümektedir. Keşişler değneklerin yardımıyla onu ayakta yürümeye zorlarlar. Yaban hayatı tercih edince de onu kaderine terk ederler; henüz on iki yaşına varmadan ölür. Aktarılan bu kısa öykülerde, insanın doğası, dili, insan toplulukları üzerine hiçbir tartışma bulunmamaktadır.

XVII. yüzyılın başlarında, Avrupa adeta bir yabani çocuk topluluğu keşfetmişçesine önemli gelişmeler yaşanır: Westphalya ve Ardenne'lerin kurt-çocukları; Litvanya ve Saksonya'nın ayı-çocukları; İrlanda'nın, Hollanda'da gösterilen ve büyük anatomist Nicolas Tulp tarafından incelenen koyun-çocuğu. Bu çocuk, büyük maymunları, özellikle Tulp'un keşip incelediği orangutanlara verdiği isimle *Homo sylvestris* ya da orman insanını yeni keşfetmiş olan dönemini iyi yansıtmaktadır. Sözüünü ettiğimiz bu birkaç vakada, çocukların bir adı olmadığını fark ediyoruz; yaşadıkları evcil ya da yabani türle ve bulundukları bölgeye göre anılıyorlar. Charles Linné, onları *Homo feri* -yabani insanlar- listesinde bir araya getirerek, onlara Latince isimler veriyor: *Juvenis lupinus hessensis*, *Juvenis hannoveranus*, *Puella campanica*, vs.

Daha sonra onlara isim verme zamanı gelir: Jean de Liège; Anna-Maria Jannaert; Peter de Hamelin; Marie-Angélique de Champagne vs. ve Avrupa'nın daha yakın zamanda ve daha ünlü vakaları için Victor de l'Aveyron vs. XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarına kadar Hindistan'ın kuzeyindeki ormanlarda da, Rahip Singh tarafından bulunan ve betimlenen ünlü Amala ve Kamala gibi, kurt-çocukların olduğu keşfediliyor. Ne oldu da iki yüzyılda bu kadar çocuk ormanlardan çıkıp yabani (sauvage) sözcüğünün *silva*, yani orman kökeninden geldiğini de anımsatarak insanların dünyasına girdiler.

Öyle görünüyor ki, yabani –kurt ve ayı– ya da evcil hayvanlar tarafından büyütülen yabani ya da insanların dünyası dışındaki çocuklar her zaman var olageldiler. Biz burada, yalnızca ormanlarda yabani hayvanlarla birlikte ya da onların yakınlarında yaşayan çocuklar üzerinde duracağız. XVII. yüzyıldan önce bu tür vakaları aktaran tarihçilerin azlığı, bu tür vakaların büyük bir olay olarak görülmemesinden kaynaklanır yalnızca. Bu çocukların yerleri belirlendikten sonra, çoğu kez avcılar tarafından, onları bulundukları yerden alabilmek için seferler düzenlenirdi. Ancak çocuğun gerçek konumunun –büyük bir tarih yanılgısı olacak olan, eğitim bilimlerinden de hiç söz etmeden– olmayışından dolayı, bu çocukları toplum içine geri getirme girişimleri çok çabuk sona erer; ya da öyle si zorlayıcı yöntemler uygulandığından, eğer çocuklar gördükleri bu muamelelerden ya da üzüntüden ölmedilerse, yabani yaşamlarına geri dönerler. İlk kez 1797'de avcılar tarafından görülen, 1798'de yakalandıktan sonra kaçan ve 1800 yılında yeniden yakalanan Victor de l'Aveyron'un durumu benzersizdir. Çocuk Saint-Affrique akıl hastanesine kapatılır –pek parlakça!– daha sonra Rodez'e gönderilir. Parisli yetkililer de bu işe karışınca, çocuk Paris'te bulur kendini. Daha sonra, *aliénation* kavramını borçlu olduğumuz Doktor Philippe Pinel

tarafından incelendikten sonra, dönemin anlayışına göre tedavisi olmayan bir hastalık olarak görülen gerizekâlî ilan edilir. Birçok akıl hastası gibi zincirlenmiş olarak bir hücrede bulabildi kendini. Ne mutlu ki, Doktor Jean-Marc Itard onun durumuyla ilgilenir. Psikiyatrinin başlarındayız.

Ne büyük bir değişim! İsimsiz yabani çocuklar ile Victor de l'Aveyron arasında, XVIII. yüzyılın hümanizması, insan türünün keşfi, insan doğasının sorgulanması ve antropolojinin doğuşu bulunmaktadır. Başka bir bakış açısı, her zaman var olagelmiş olan –bir tür “antropolojik Rabbin gözü”– ve antropolojiyi hâlâ uğraştırmayı sürdüren şeyin keşfedilmesini sağlar. Hiçbir sinizm yapmadan ve hiçbir temellendirilmemiş yargıda bulunmadan, acaba kendi kaderlerine, bir bakıma özgürlüklerine terk edilen bu isimsiz çocukların kaderi, bilimlerin bakış açısıyla insandan çok insanlaştırılmış bir yaşamı olanlardan daha mı kötüydü? Doktor Itard'ın ve bakıcı Bayan Guérin'in vakaları tüm ötekilerden gerçek insanlıklarıyla ayrılmaktadır: Victor bilim adamlarının soğuk ve inceleyici bakışlarına sunulan bir nesne olarak değil bir birey olarak kabul edilmektedir. Böylece sorun, tüm bu yabani çocukların aniden nereden çıktıkları değil, onlara yöneltilen bu ani ilginin nereden kaynaklandığıdır. Üstelik en çok sözü edilen vakalar dünyanın en kalabalık bölgeleri olan Avrupa ve Hindistan'da görülmektedir.

Yabani çocuklar mı, yabanileştirilmiş çocuklar mı?

Hindistan'da, her zaman yabani çocuklar olmuştur, ancak aniden bulunmuş görünürler ve bunun Avrupalıların orada bulunmalarıyla bağlantısı yok değildir. Kipling'in *Ormanın Kitabı* adlı kitabındaki insan yavrusu Mowgli'nin (Hindu dilinde “kurbağa” anlamına gelmektedir) durumu hâlâ hafızala-

rımızda yer almaktadır. İki kitap 1894 ve 1895 yıllarında, 1920’de Doktor Singh tarafından Amala ve Kamala’nın durumları betimlenmeden çok daha önce yayımlanmıştır. Birkaç yıl önce, sömürge birlikleri tarafından Thugların bastırılması ve Hint askerlerinin isyanı geri kalan dehşete kapılmış insanları köylerin dışına sürükler; birçok çocuk terk edilmiş ya da yabani hayvanlar tarafından parçalanmış olarak ölürken kimileri de, Mowgli gibi, kurtlar tarafından kurtarılır. Böylece, XIX. yüzyılın tam ortasında antropolojinin doğuşuyla, Avrupalı Batı’nın dünyanın geri kalan kısmına yayılması sonucuna yol açacak olan çok özel bir ortam oluşmuştur. Zaten, Mowgli’nin kaderi diğer yabani çocukların kaderinden farklıdır. Kimileri kendi kaderlerine terk edilirken, kimileri de kötü ya da kendilerine uygun olmayan muamelelerden ölürken ve yalnızca birkaç günlerini dünyadan az çok yalıtılmış olarak geçirirken, Mowgli insanların dünyasına, uygarlığa, insanın üstünlüğünü simgeler biçimde katılmaya karar verir. Mowgli antropolojik bir vaka değil, muhteşem bir anlatı içinde Hint masallarını ve mitlerini ele alıp, Batı’nın kendi aralarında iletişim kuran hayvanlarla ilk cennet miti gibi başka mitlerini de canlandıran kılık değiştirmiş bir ideolojidir. Tüm bu yabani çocuklar, doğa ve kültür arasındaki XVIII. yüzyıl boyunca Batı kültürü tarafından biçimlendirilmiş antropolojik uzam içinde belirirken bu iki kavram öteki kültürlerin birçoğunda bu kadar kesin tanımlara sahip değildir.

Doğrusu, bu çocuklarla ilgili birçok değerlendirmeye ya da ayrıntılı incelemeye sahibiz. Birçok vakada yetişkin olmadan ölüyor, konuşmuyor ya da çok az konuşuyorlar, ayakta yürümekte en büyük zorlukları çekiyorlar ve ergenlik dönemine ya da yetişkin bir yaşa gelmeyi başardıklarında ise hiçbir cinsel istek duymuyorlar. Yaşamını dört ayak üzerinde ve ot yiyerek tamamlayan Nabuchodonosor’un çarpıtıldığı ce-

zayı anımsatacak bir biçimde, yalnızca saman ya da bitkisel gıdalar yediklerini okuyoruz çoğu kez. Keçi, koyun ya da yabancı domuzlarının yanında büyüyen çocuklar için anlaşılabilir bir durum ancak kurtlar ya da aylar tarafından sözde büyütülen çocuklar için... çok şaşırtıcı! Bu çocuklar insanların şiddetinin ya da kötülüğünün kurbanıdırlar. Birçoğu için onları insan topluluğu dışına iten koşulları tam olarak bilmesek de, savaşımlara bağlı trajik olaylarla karşılaşmaktayız. Hindistan'daki bastırma olaylarından söz etmiştik. İsidore de Césaire tarafından anlatılan en eski “yabani” çocuk hikayesinde, Greklerle Gotlar arasındaki bir çatışma köyün yağmalanmasına ve insanların bir kısmının katledilmesine yol açar. Litvanya'daki ayı-çocuk vakasında dönemin yorumcuları, “Tartarların” insanları köle yapmak için kaçırdıkları anlatılır. Yalnızca Ruanda ve Kongo'daki dehşet verici olaylardan söz edecek olursak günümüzde de korkunç çatışmalar yaşanmaktadır. Başiboş dolaşan kaç çocuk bulunmaktadır? Kaçı yaşamını sürdürebilecektir?

Farklı nedenlerden ötürü terk edilen başka çocuklar da bulunur: anne babanın ölümü, ihmali, aile dramları, bedensel ya da zihinsel bozukluk ya da herhangi başka bir kusur nedeniyle reddetme ya da iğrenç aile meseleleri. Victor de l'Aveyron, belki de bu anormal ya da Pinel'in tanımladığı gibi ‘idiot’ çocuktan kurtulmak isteyen duygusuz bir noterin oğluydu. Victor üstü başı yırtık giysilerle bulunmuştu, bu da onun uzun yıllardan beri bu halde olmadığını gösteriyor ancak bu durum geçirdiği travmayı hiçbir biçimde azaltmaz. Kurtlar gibi yabancı bir türle yaşamış olmaya gelince, hiçbir ipucu böyle bir şeyi kesin olarak kanıtlamaz. Son zamanlarda Romanya, Macaristan, Rusya ve Şili'deki şehirlerde sokak köpekleriyle birlikte yaşayan çocuklar bulundu; aralarındaki ilişki, aynı topluluğun üyeleri arasındaki alışveriş ve hizmet

zemini üzerine kurulmaktadır. Bu çocuklar köpekler tarafından kabul gördüler, büyük olasılıkla korundular ve hiçbir zaman “onların sokaklarını” terk etmediler.

Amala ve Kamala için durum başka türdür. Doktor Singh’in anlattıklarına göre, bu iki kız olağanüstü koşullarda bulundular. Bir kurt ininde gizlenmişlerdi ve onları getirmek büyük bir çaba gerektirdi. Bu öykü XX. yüzyılın başında geçtiğinden, biri üç, diğeri sekiz yaşında olan bu iki küçük kızın, doktorların ve antropologların dikkatini çektiğini belirtmeye gerek yok. Doktor Singh, kendini ziyarete gelenlerle işbirliği yapmaya pek yanaşmadı, bu nedenle, bilimsel dürüstlüğüne kuşku düşürmeden, birçok nokta karanlıkta kalmayı sürdürür.

Yabani çocuk vakalarının en yenilerinden biri Uganda’dan gelmektedir. John adı verilen altı yaşlarında bir çocuk, hassas, korkak ve saldırgan bir ruh hali içinde bulunur. Uzun ve sivri tırnakları vardır. Ter ve nem yüzünden cildine yapışan tüyler nedeniyle maymuna benzemektedir. Bu tüyler, aralarında üç yıl yaşadığı vervet maymunlarından kaynaklanır. Yürüyüş ve davranış bakımından onlara benzemektedir. İnsanlar onu bulduğunda, yaşlı bir kadın onu tanır ve aile dramını anlatır. Babası, gözleri önünde annesini öldürmüştür ve ormana kadar onu kovaladıktan sonra, izini kaybetmiştir. Afrikalılar ne yapar? Çocuğu alıp, bir yetimhaneye, yaşamın acı çektiirdiğı başka çocukların yanına yerleştirirler. Burada, zorlamanın olmadığı bir toplumsallaşmayla, onu güzel bir vaka olarak incelemeyen bir doktorun ya da bilim adamının olmayışıyla, şarkı, dans, oyun, paylaşma... yoluyla insan toplumuyla yeniden bağdaşır. Öyküsünü bildiğimiz ve yabani bir tür topluluğunun içinde yaşadığından emin olduğumuz ender çocuk örneklerinden biridir.

Gerçekten yabani hayvanlarla yaşamış çocuklar mı söz konusu, yoksa bu çocuklar yabanileştirildiler mi? Onlarda toplu-

mun icadından önceki yabani ya da ilkel insan durumunun umulmadık olduğu kadar nadir örnekleri görölmek istenmedi mi? İnsanlık fantezisi kuran bir çocukluk dönemi olarak görölen, uygarlıklar kadar eski bir soru. Aydınlanma çağı aynı soruyu yineler ve daha sonra da antropoloji ve günümüze kadar ortaya çıkan tüm beşeri bilimler. Bu yabani çocuklar gerçekten yabani hayvanlarla birlikte yaşadılar mı? Kurtlar ve ayılar, yabani misafirperverlikleriyle, hoşgöröleri diyelim, farklılık gösterebilirler de, kedigillerden hiçbir şey beklememek gerekir. Ormanda kaybolan iki çocuk, bir panter ya da kaplan karşısında hiçbir şey umamaz. *Ormanın Kitabı*’ndaki kötü Sher Kahn’ın rolü nedensiz değıl; şefkatli Bagheera’ya gelince, her zaman hayallerle avunabiliriz. Yine de, türlerarası ilişki bağlamında, yavru kaplanları emziren ve ömrü boyunca kendine itaat etmelerini sağlayan dişi bir köpeğin öyküsünü biliyoruz. Kurt-çocuklardan ve başka yerlerde ayı-çocuklardan bu kadar sık söz edilmesi, insan yavrusuyla köpekgiller, ayıgiller arasında, çok farklı toplumsallaşma gelenekleri olsa da bir bağdaşma olduğunu doğrular görünmektedir. Bu ilişkileri ortaya koyacak etolojik değerlendirmelerin olmayışı çok tuhaf; bu durum, daha önceki dönemler için kabul edilebilir olsa da, yakın dönemlerde yapılmış çalışmalar için pek anlaşılır görünmüyor. Bir kez daha, mitler insan ve hayvan, kültür ve doğa arasına kalın bir perde geriyor. Bu çocukları yabanileştirmek, onları aslında Avrupalıların hayal gücünü meşgul eden türlerle dolu ormanlara geri göndermek demektir.

Dişi bir kurdun cömert memelerinden süt emen iki küçük olarak temsil edilen Remus ve Romulus’un o güzel mitinin aksine, hiçbir emzirme ya da büyütme vakası doğrulanmış değıl. Ancak insanlarca yakalandıktan sonra kaçmak istedikleri konusunda kuşku yok. Neden? Misafirperver bir yabani topluluğa geri dönmek ya da onlara onca travma yaşatan şid-

det düşkünü bir insan toplumundan yeniden kaçmak için mi? Yabanileştirilmiş çocuk vakaları yalnızca antropolojik bir bakış açısıyla, yadsınamaz bir biçimde büyüleyici olduğu kadar temel, ancak yabanıl yaşamdan uygarlığa geçiş varsayımları içine hapsolmuş bir biçimde algılanıp tanındı. Yabanlaştırılmış bu çocuklar nadiren birey olarak kabul edildiler, daha çok inceleme nesnesi sayıldılar. İşte tam da bu anlamda, Doktor Itard'ın, Bayan Guérin'in de yardımıyla, Victor'u ailevi olarak nitelendirilebilecek bir ortamın içine yerleştirmeye dayanan yöntemi ötekilerden ayrılmaktadır. Victor ilk yıllarını bakıcı Bayan Guérin'in yanında geçirdi. Yine de, Doktor Itard'ın savunduğu yeniden dahil etme yöntemi başarısız olarak kabul edildi. Bundan böyle, toplumun bu çocuklara ayırdığı yer, akıl hastaneleri olacaktır!

Mowgli'nin öyküsünden esinlenilmiş ünlü bir kurgudan söz etmeden bu yabani çocuklar konusunu kapatamayız: Edgar R. Burroughs tarafından yaratılan bir karakter olan, maymun adam Tarzan. *Orman'ın Kitabı*'ndan öylesine esinlenilmiş ki, ilk macerasında Tarzan bir kaplanla dövüşmektedir. Ancak Afrika'da hiçbir zaman kaplan olmadı. Bu konuyla ilgili birkaç saptama yapılabilir. Tarzan, diziler ilerledikçe ortaya çıkan öyküye göre asil bir aileden gelmektedir, bu durum Kaspar Hauser vakasını anımsatıyor. Tarzan, Avrupalı bir görünüme sahip ve maymunlar arasında yaşayan muhteşem bir Mowgli olarak (beyaz) insanların dünyasına, başka bir deyişle uygarlığa ulaşamadığından, beyaz insanın asaletini ve üstünlüğünü yansıtan 'âdemvari' bir varlık olarak ormanların hâkimi olur. Günümüz doğasına göre bize en yakın tür olan şempanzeler tarafından bulunup büyütülür, ancak maymunlar arasında yaşadığı doğrulanan tek çocuk örneği daha önce de sözünü ettiğimiz vervetlerle görülmüştür – elbette, başka örnekler de olmuş olabilir: antropoloji çok yeni olarak Afri-

ka'ya yönelmiş bulunuyor. Son olarak bir kaplanla dövüşen Tarzan, bu durum kurgunun ilginçliğini azaltmasa da, tüm bu öykülerin temelinde yatan şeyi ortaya çıkarmaktadır: yabani çocuk ya da insan, hangi türle yaşamış olursa olsun, Hindistan'da kaplanla ya da Avrupa'da ayıyla, büyük bir ilgi uyandırmaktadır.

Dolaptaki çocuklar

İnsanın evrimiyle ilgili teoriler belirmeye başlarken, yabancılaştırılmış çocuk da yok olmaya başlamaktadır. Acaba, çocukları insanlardan uzaklaştırmış olan tüm bu dramları ortadan kaldıran –Kipling'in dileğinde olduğu gibi– uygarlığın ilerleyişi midir? XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başı trajedi konusunda ne yazık ki pek cömert davranmış. Yabancılaştırılmış çocuklar antropolojik alandan yok olup dolaplara ya da akıl hastanelerinin bir köşesine kapatılırlar. Şimdi sıra, çektikleri çileden daha kurtulmadan, kendilerini laboratuvar ortamında bulan “dolap-çocuklarında”.

Truffaut'nun muhteşem filmi 1970'te, Los Angeles banliyösünde Gennie'nin bulunduğu yıl çıkıyor. Bu zavallı çocuk on iki yıldan fazla bir süre dibi delinmiş sandalye üzerinde bir koşum takımı tarafından tutulmuş olarak kalıyor. Kimi zaman, geceyi büyük bir ekmek torbası içinde geçiriyordur. Aldığı tek besin tahıl ürünleri ya da bebek mamalarıdır. Hiçbir zaman annesinin, abisinin ya da babasının sesini duymaz; babasının şiddetini gösterdiği zamanlar dışında. Bunun dışında, ne radyo ne televizyon, insanlarla hiçbir iletişimi yoktur. Ne sese karşı duyarlıdır ne de herhangi bir nesneyi hareket ettirebilir. Bulunduğunda çok ciddi beyin travmaları oluşmuştur ve yalnızca *stop it* (yapmayın!) ve *no more* (yeter!) diyebilir. Bu beyin travmalarına karşın idiot değildir, duygularını ifade

edebilir, çok meraklıdır ve sözlü olmayan toplumsal iletişim konusunda çok yeteneklidir. Gennie ormanlarda yaşayan çocuklarda belirlenen özelliklerin birçoğuna sahiptir. Gennie'nin durumu, daha önce ya da daha yakın zamanda görülen başka vakaları anımsatır: 1931'de Edith Riley, 1938'de Pennsylvania'daki Anna ve Ohio'daki Isabelle, 1963'te Saint-Brévin'deki Yves Cheneau, 1988'de Düsseldorf'taki Horst Meyer ya da 1999'da Norco'daki küçük kız gibi yalnızca dolaptan çıkarılabilmiş ve halka açıklanmış olanlar bunlar. Kim bilir, karanlıkta kalmış ne acı aile meseleleri bulunmaktadır...

Bir kulenin zindanından çıkarılan Kaspar Hauser ile banliyödeki bir evin dolabından çıkarılan Gennie arasında tüm bir antropoloji ve özellikle de tarihöncesi ve paleoantropoloji gelişmiştir. Kalıntılar arasından çıkarılan fosil adamlar uzun bir süre için çocukları insanların kökenleri ya da ilkel insanlar konusundan uzaklaştırmaktadır. Ancak beşeri bilimler için çocuklar tümüyle bir kayıp değildir. Dil edinci ve iki ayaklılık insan evriminin en büyük özellikleri arasında yer alır. Orman ya da dolap çocuklarını yürütmek ya da konuşturmak için harcanan çaba buna işarettir.

Dil ve “yasak deney”

Gennie'nin ve çocuklukları boyunca kapalı tutulan tüm bu bahtsız çocukların durumu “yasak deneylerin” yerini alır. Yalnızca krallar, imparatorlar, papalar ve göksel ya da ilahi bir güçle donatılmış hükümdarlar bu tür deneyler yapma hakkını kendilerinde görürler: yeni doğmuş bir bebeği alıp, konuşulan ilk, saf, doğal ve ilahi dili bulmak amacıyla her türlü insan temasından yalıtımlar. Kutsal ve mutlak bir güce sahip olma isteğiyle beslenen bu çılgınlık, Herodot'a göre İsa'dan önce VII. yüzyılda I. Firavun Psammetik'le en erken an-

tik döneme dayanmaktadır. Daha sonra, XII-XIII. yüzyıllarda II. Frédéric de Hohenstaufen, XV-XVI. yüzyıllarda İskoçya Kralı IV. Jacques, ya da XVI-XVII. yüzyıllarda Hindistan kralı Melardi Echebar en çok adı anılanlar arasında yer almaktadırlar.

Yabani çocuklar, ilk insanlarla ilgilenen XVIII. yüzyılın antropolog ve filozoflarının ve daha sonra XIX. yüzyılın başlarındaki, geniş anlamda psikoloji bilimlerinin öncülerinin tartışmaları sonucu ormanlardan çıkarken, Gennie ve dolap çocuklar, kökenler ve dil edinciyle ilgili büyük tartışmalar başlarken özgürlüklerine kavuşmaktadırlar. 1975'te, "İnsanın Birliği" başlıklı kolokyum sonrasında, Jean Piaget ile Noam Chomsky arasında, Royaumont Manastırı'nda düzenlenen tartışmayı anımsamak yeterli olacaktır. Chomsky ekolü, dilin insana özgü, özel bir beyin modülüne dayandığını varsayar; bu teori, Paul Broca'nın XIX. yüzyılın sonunda, kendi adıyla anılacak olan, beynin sol yarı küresi üzerinde dilin ünlü kortikal alanını keşfetmesiyle başlayan işlevselci nöro-anatomi geleneğini izlemektedir. Chomsky ve ekolüne göre, anatomik bir bölgeden çok işlevsel bir modül söz konusudur. Ne olursa olsun, bütün çocuklar dil öğrenme yetisiyle doğduklarından, hepsi konuştuklarından ve bu durum kültürlerden ve ekonomilerinden bağımsız olarak tüm insan topluluklarında gözlemlendiğinden doğuştan gelen evrensel bir gramer vardır. Bu doğuştanlık karşına Piaget, çocuğun psikolojik gelişim aşamaları teorisi üzerine kurulu *konstrüktivizmi* koyuyor. Bu iki ekol de, temel olan budur, çocukların dil öğrenme potansiyeli ya da yetisinden yoksun olarak dünyaya gelmediklerini kabul etmektedir; insanın yalnızca toplum tarafından biçimlendirilmiş bir kültür varlığından başka bir şey olmasını istemeyen ampirik ekollerin hâlâ savunduğu gibi dünyaya *tabula rasa* olarak gelmezler. Bu *nativist* ekoller, kendi tartış-

malarından bağımsız olarak, *ampirist* ekollere karşı çıkarlar, insan beyninin yumuşak bir balmumu olduğunu öne süren *davranışçılık* gibi. Bu tartışma, bilişsel bilimlerin davranışçılığın gerilemesine yol açarak ortaya çıktığı bir döneme denk gelmiştir. İnsanın doğası ve dil sorununun, nativist alanda yer aldığı kesindir; bu yaklaşım Anglosakson ülkelerde baskın olsa da Fransa’da araştırmacılar tarafında değil de bir kez daha beşeri bilimlerde, insanın mutlak özgürlüğü felsefesinin hegemonyası nedeniyle hâlâ hararetli dirençlerle karşılaşmaktadır.

Bu tartışmada, yabancı çocuklar ve dolap-çocuklardan ne öğrenmekteyiz? Tüm tanıklıklarda olduğu gibi tüm incelemeler bu çocukların gecikmeli olarak konuşmayı öğrenmek için çok büyük zorluklar çektiklerini doğrulamaktadır. Bu arada, hepsi birkaç temel sözcükten oluşan basit bir dil öğreniyorlar. Ancak, bu çocukların yaşadıkları olaylar, ne kadar dramatik olursa olsun, gerçek bilimsel deneyler oluşturmuyorlar. Bunlar felsefi, antropolojik ve bilimsel sorularla sonradan eklenen yaşam dramlarıdır – Françoise Dolto’nun ifadesiyle, “çocukluğa karşı işlenen cinayetlerdir”. Ormanlarda yaşayan çocuklarla ilgili olarak, dışlanmalarından öncesi hakkında hiçbir şey ya da neredeyse hiçbir şey bilinmiyor: önceden konuşuyorlar mıydı? Kaç yaşında yalnız kaldılar? Kötü ve psikotik anne ve babaların neden olduğu psikolojik travmalar da bir yana. Evlerde ya da nüfusun olduğu yerlerde bulunan dolap çocukları için ise, ebeveynlerin ve hikayenin içinde yer alan öteki insanların tanıklıklarından elde edilen bilgilerin güvenilirlikleri, böyle bir bağlamda kesin olmaktan uzaktır. Kaspar Hauser toplumsal yaşamda olduğu gibi dil öğreniminde de gerçekleştirdiği ilerlemelerle şaşırtmaktadır. Benzersiz bir vaka ancak kaç yaşından itibaren kapatılmış olarak yaşadığı bilinmiyor. İlk çocukluk yılları daha olağan ya da daha insancıl bir biçim-

de geçmişse, bilinen diğer vakalarla karşılaştırıldığında bu kadar çabuk ilerleme kaydetmiş olması anlaşılabilir. Adını yazabilmiş olması ve kendisine sorulan ilk sorulara birkaç yüzeysel yanıt vermiş olması minimum bir eğitim aldığını gösterir. Gennie'nin öyküsü, en bilineni, aksi bir duruma işaret etmektedir çünkü küçük kız en büyük zorlukları konuşmakta çekmektedir. "Eğitimi" daha ileri bir yaşta başlamış olsa da Kaspar Gennie'den daha mı yetenekliydi?

En iyi incelenmiş tüm vakalarda, bu çocukların muhteşem bir esneklik kapasiteleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Dilin kökenleri ve gelişimiyle ilgili tartışmaya dönecek olursak, tüm bu çocuklar dili anlayabiliyorlar ancak konuşmakta büyük zorluklar çekiyorlar. Bu durum, Gennie'de olduğu gibi, onların başka toplumsal iletişim biçimleri edinmelerine engel değil, ancak Victor ve büyük olasılıkla daha başkalarında olduğu gibi psikolojik yetersizlik ya da travmatik bir sorun yaşamıyorlarsa. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, bu çocukların büyük bir kısmının, ciddi özürlerle doğdukları için "insanlar tarafından terk edildiğini" ekleyelim. Bize söyleyebilecekleri tek şey, tüm çocuklar gibi, onların da dil öğrenme ve kullanma yeteneğiyle doğduklarıdır. Dil öğrenimi, toplumsal bağlamla ilgilidir, çocukluk dönemlerinin daha hassas olduğu -yeryüzündeki tüm çocuklarda dil, iki ve üç yaşlarında sözcüğün tam anlamıyla patlama göstermektedir- ve ne kadar geç öğrenilirse, o kadar daha zor olduğu görülmektedir - yabancı dil öğreniminde bu durum çok iyi bilinmektedir. Nativist ekol yanılmamaktadır. İnsan yavruları dil öğrenmek için bilişsel yeteneklerle doğmaktadırlar. Ancak bu öğrenim, beynsel gelişime bağlı zorunluluklar ve esneme kapasiteleriyle zayıflatılmış karmaşık etkileşimlere göre çevresel etkenlere bağlıdır. Başka bir deyişle, daha önce de söylediğimiz gibi, insan genomu hem zorlayıcı bir sistem -aksi halde insan ol-

mazdık; orman ve dolap çocukları bile insan olarak gelişim gösteriyorlar- hem de şaşırtıcı bir biçimde esnektir - çünkü aynı biçimde olmasa da yaşın gereklerine göre her yaşta öğrenebiliyoruz.

İnsanın doğasını, neyin doğuştan neyin edinilmiş olduğunu bir gün öğrenebilecek miyiz? Rousseau'nun sözünü ettiği *doğa insanı* imgesinde çocuk bulunmuyor. Buffon tutarlılıkla bu kabul üzerinde duruyor, çocuk dünyaya gelmeden önce bile toplumsal bir varlıktır. Toplum dışında insan doğasını ortaya çıkarmak amacıyla erken yaşlarda yalıtma deneyleri, doğaya, insanın doğasına aykırıdır, ancak bu kadar değil.

Doğuştan ve edinilmiş konusunu ele almanın tek yolu, bu çalışma içinde daha önce sözünü ettiğimiz günümüz evrimsel antropoloji yöntemi çerçevesinde bulunmaktadır. İnsanı ve şempanzeleri ortak bir ataya indirgemek değil, doğuştan gelen ortak özelliklerimiz olarak adlandırabileceğimiz, kökenlerin ortak durumunu yeniden oluşturmaktır söz konusu olan.⁵⁵ Eğer insanlarla şempanzeler arasında, 6 milyon yıl önce, her birinin soylarının ayrılmasından sonra kendi gelişimlerinden kaynaklanarak zorunlu olarak ayrışan doğuştan gelen özellikleri varsa, ortak atalarımızdan bu yana sonradan edinmiş oldukları özellikleri şu an için ulaşılamayacak bir noktadadır. Bunun iki nedeni vardır: ilki, bu 'doğuştan gelen özellik' sorunsalını, çok kısa süre önce kullanılmaya başlanan metodolojik bir çerçeve içine yerleştiriyoruz; ikincisi, beşeri bilimler araştırmacıları, insan da ya da 'gülünç' bir biçimde şempanzelerde olsun, tedavülden kalkmış doğuştan gelen ve sonradan edinilmiş özellikler dikotomisinden uzaklaşamıyorlar.

⁵⁵ Bu yapısalcı yaklaşımda, büyük olasılıkla insan ve şempanzelerin öncesine dayanan bir tarihin sonucu olan bu doğuştan gelen özelliğin kökenleri sorunu ele almamaktayız. Bu tutum, filogenetik yöntemin mantığı içinde yer almaktadır ve herhangi bir metafizik sorununun etrafında dönmeye çalışmamaktadır.

İnsan yavrusu, fizik ve ses dalgalarını algılamış olduğu bir dünyanın içine doğuyor. Amniotik sıvıyı, kültürel sulara yüzmek için terk ediyor. Öğrenmek için var olan doğuştan gelen kapasiteler aşama aşama gelişiyor; bu durum Jean Piaget'nin, gelişim psikolojisine konstrüktivist yaklaşımını çağrıştırıyor. Bu arada, Piaget ekolü tarafından ortaya konan gelişim aşamalarının katı bir program oluşturmadığını da belirtelim. Esneklik, her yaşta öğrenme kapasitesi, insanda her yaşta psikolojik gelişmenin ve öğrenmenin bilişsel esnekliğini ortaya koymaktadır.

Hiçbir sürprizle karşılaşmadan, maymunlar ve özellikle şempanzelerle ilgili aynı tespitleri yapabiliriz. Onların da insanlarınkine benzer gelişim aşamaları bulunur ve her türe özgüymüş gibi görünen farklılıklar ancak iki ile üç yaş arasında ortaya çıkmaktadır. Büyük maymunlar üzerinde yapılan dil öğrenimi deneyleri, insan yavrusu gibi, kimi zaman da insan yavrularıyla birlikte aile içinde yetiştirilen yavru maymunlarla başarılı olmuştur. Orman ya da dolap çocuklarının dramatik yaşamlarının tam tersi bir durumdur. Kimi araştırmacılar bu insanlaştırmacı yaklaşıma karşı çıktılar ve şempanzelerle deneyciler arasında yapmacıksız araştırma protokollerini geliştirdiler. Elbette, deneklerin performansı daha az başarılı oldu. İnsan yavruları gibi şempanze yavruları da, kendi kendine gelişen belli bir *doğuştan gelen özellik* –önceki bölümlerde tartışılan bu açık genetik program– ile doğmuyorlar; gelişmek için belli bir toplumsal bağlama gereksinim duyuyorlar.

Şempanzelerin durumu –çalışmamızı bu kadarıyla sınırlı tutuyoruz, ancak tartışma öteki büyük maymunlara hatta öteki türlere kadar genişletilebilir– insanın ve insanlığın çocukluğuyla ilgili miadı dolmuş sayısız görüşü reddetme olanağı sağlamaktadır. Bu kadar toplumsal olan türler için yalıtma deneyleri temel bir yanılgıdır. *Tabula rasa* olarak değil, yaşa-

mın belli dönemlerinde, ender olarak kabul edilen bir esnekliğe göre, az çok iyi bir gelişim gösteren bilişsel potansiyellerle dolu bir dağarcıkla doğuyoruz. Aslında insan ya da şempanze eğitimlerimizle, henüz çok iyi algılanamayan bir olasılıklar yelpazesinin yalnızca kimi özelliklerini geliştiriyoruz. Şempanzelerin –ve öteki büyük maymunların– doğal ortamlarında ortaya konmadan, insanlaştırılmış bağlamlarda simgesel iletişime bu türden yetenekler gösteriyor olmaları bilişsel esnekliğimizin boyutlarını göstermektedir. Üstelik şempanzelerin de alın bölgesinde, bizim dilsel işlevlerimizle yakın bağlantısı olan Broca ya da Wernicke alanlarımıza benzer kortikal alanı olan sol beyne sahip olduklarının keşfedilmesi de sürpriz bir gelişme oldu. Dünyaya, toplumsal çevrenin kendi özelliklerini yerleştirdiği muhteşem bir eğitilebilirlik potansiyeliyle donatılmış olarak geliyoruz. Çok küçük yaşta ki bir şempanzeyi aynı koşullarda insan yavrularıyla birlikte eğitime deneyi gerçekleştirdiğinde her ikisi de çok çabuk öğreniyorlar, ancak iki yaşından sonra şempanzelerin beyinsel ve bilişsel gelişimlerinin zorunlulukları onların “vazgeçmelelerine” yol açarken çocukların dile hâkimiyetlerinde bir patlama görülmektedir. Rousseau bizim soyumuzun evrimine değil de soylarımızın evrimine özgü olan bu geliştirilebilirlikten hoşnut olurdu. Şempanzeler insanın çocukluk dönemi değildir. Onların çocuklukları da bizimkine benziyor daha sonra, çağlar boyunca ve toplumsal bağlamlar değiştikçe, onlar şempanze oluyor biz de insan.

Çocukluk, ontogenez ve evrim

Ontogenezimizin esnekliği zaman istemektedir, hem evrimin hem de çocukluğun. XIX. yüzyıl boyunca çocukluk üzerine yapılan araştırmalar, bir kez daha neredeyse anekdotik

bir biçimde Darwin istisnası dışında evrimcileri ilgilendirmekten, geniş anlamda tıp biliminin ve psikolojinin ilgisini çekmiştir. Yaşamın dönemleri, başka bir deyişle ontogenez, rekapitülasyon denilen evrim teorileri aracılığıyla ancak dolaylı olarak, Ernst Haeckel'in şu ünlü sözünden yola çıkarak ilgi uyandıracaktır: "Ontogenez filogenezi özetliyor." Evrim teorilerinin eğitim bilimleri ya da psikoloji bilimlerini etkilemesi söz konusu değil; aksine, bu bilimler dönüşümcü ve teleolojik kavramlardan esinlenerek gelişeceklerdir.

Kozmosla yaşamın ilk çağları arasındaki benzerlikler antik Yunan'a, öncül evrim görüşler söz konusu olduğunda her zaman adı anılan Anaksimandros gibi presokratiklerde ya da kozmosu cenini kavrayan amniotik zar olarak kabul eden Empedokles'e dayanmaktadır. Bu filozoflar, "aynı ırmakta iki kez yıkanılmaz" diyen Herakleitos gibi, Batı'ya uzun süre egemen olacak -ortaçağa kadar- Platon'unkinden daha az hareketsiz kozmolojiler önereceklerdir. Kurdukları sistemlerin evrim teorilerini öncelediklerini söylemek, özellikle Hristiyanlık düşüncesi çerçevesinde üretilen zaman oku düşüncesinden çok farklı olan döngüsel zaman kavramlarından ötürü çok görecektir. Hayvanları üreme biçimlerine göre sınıflandıran Aristoteles'te de aynı konstrüktivist benzerliği görmekteyiz; vivipar memeliler; ovovivipar köpekbaklıları; ovipar sürüngenler ve kuşlar; dış döllenmeyle ovipar kabuklular, kafadanbacaklılar ve balıklar; böcekler. Burada, ontogenez değil de yalnızca üreme üzerine kurulu benzerlikler söz konusudur.

Charles Bonnet (1720-1793), doğaya uygun gelişme süreci olarak üreme benzerliğinden ontogeneze geçen ilk bilginlerden biridir. Yaşamın tüm öyküsünün yaratıcı tarafından önceden hazırlanmış bir programa göre sürdüğünü kabul eden *preformationist*'ler (öneluşumcu) denilen ekole aittir. Ünlü *Homunculus*'la makrokozmosu üreten mikrokozmos görüşü-

nü görmekteyiz burada. Sürelemek anlamındaki Latince *evolvere* sözcüğünden gelen *evolution* teriminin kaynağı buradan gelmektedir. Türlerin değişimini içeren modern anlamdaki bir evrim söz konusu değil burada, özellikle Darwin'in evrim anlayışı doğrultusundaki anlamıyla hiç değil. Charles Bonnet'nin evriminden daha saptanımcı olan hiçbir anlayış yoktur, çünkü her şey önceden yerleştirilmiştir. Türlerin *scala natura*'ya göre ardı ardına gelmesiyle süre giden durağan bir sistemdir. Bonnet sistemini "anlama karşı büyük bir zafer" olarak övmektedir. Yine, Locke, Buffon ve dönemlerindeki daha başkaları tarafından mücadele edilen bu anlam arayışı.

Sözde modernliğimizin tepesinden bakıldığında bu tür inançlar gülümsetebilirler, ancak özellikle paleoantropoloji alanında hâlâ sürmektedirler. Bonnet yaşamın ve kozmosun tüm öyküsünü tek bir yaratılışa ve kusursuzluğa, yani insana doğru yönlendirilmiş evrensel bir zincirlemeye indirgemektedir. Zamanla gelişen eski bir görüş. Antik Yunan'da insan/mikrokozmos doğa/makrokozmosla özdeşleşmektedir. Rönesans'ta doğa tanrı tarafından yaratılmış, makinelerse insanlar tarafından icat edilmiştir, Tanrı Yüce Saatçi mertebesine çıkarılmıştır. XVIII. yüzyıldan itibaren günümüze kadar, doğal süreçler -evrim teorileri- insanların tarihine dayanmaktadır. Bu kozmolojik kavramları başka bir düşünce desteklemektedir: süreklilik. Hiçbir kesinti bulunmamaktadır. XIX. yüzyılda, jeolojinin büyük kurucularından biri olan Charles Lyell, jeolojik katmanlar arasındaki kopukluğun yeryüzü arşivlerinde meydana gelen kazaların sonucu olduğunu ileri sürerek, Georges Cuvier'nin felaketler teorisine karşı çıkmaktadır. Tüm bu tartışmalarda, yeryüzünün olduğu gibi yaşamın tarihinde de bu süreklilik ve kopukluk konusunu göz önünde bulundurmak gerekir. Özetlemek gerekirse, süreklilik savı, yalnızca kozmik bir tasarı olarak insan evrimin tepe

noktasına yerleştirilirse kabul edilebilir. Buna karşın, her türlü ereği varsayımın dışında, kopukluk savı –Descartes’çı dualizmi anımsatır bir biçimde– insanı doğadan ayırıp ona ayrı bir yer verildiğine ilgi çekmektedir. Başka bir deyişle, beden yaşam tarihine aittir ama ruh ya da bilinç değil.

Dönüşümcülerin teorileri, en güçlü görüş olan canlılar zinciri ve süreklilikten, Lamarck’ın iki önemli bilimsel katkı sağlamasıyla nasiplerini alıyorlar: *biyoloji* –1802’de bu terimi buluyor– ve paleoantoloji. Aynı dönemde Almanya’da Goethe *morfoloji* terimini buluyor. Böylece iki büyük felsefe akımı iki ülke arasında güçlenecektir, biri Geoffroy Saint-Hilaire’in ifadesiyle *aşkın morfoloji* ve öteki Schelling’ten miras kalan *Naturphilosophie* ve romantik biyolojisi. Embriyoloji bu bağlamda ortaya çıkmaktadır: yaşamda bir yumurtanın karmaşık bir organizma haline gelmesinden daha az yönlendirilmiş ne vardır? Bu dönemde büyük bir gelişme göstermekte olan fizyoloji tarafından da desteklenen bir görüş. Biri Fransız biri Alman olan iki embriyolog, Etienne Serres ve J.F. Meckel adlarını, daha alt türden hayvanların daha üst sınıflardaki hayvanların embriyoları olduğunu söyleyen Meckel-Serres yasasına verirler. Başka bir ifadeyle, üstün hayvanların embriyogenez ve ontogenezleri, yetişkin durumlarının devamlılığından geçip, canlı varlık zincirinin tüm aşamalarını aşmaktadırlar: buna *rekapitülasyon* denir. Antik Yunan’dan miras kalan bir görüş yüzyıllar boyunca dönüşerek işte böyle bilimsellik kazanır.

Almanya’da, her yerden daha çok recapitülasyon, evrensel bir metafizik düzenin var olduğunu, insanın doğadaki yerinin üstünlüğünden kaynaklandığını ve insanla, var olan her şey arasında bir özdeşlik olduğunu savunan *Naturphilosophie* akımı içinde gelişmektedir. Fransa’da, ilköğrenimini Almanya’da gören Cuvier, doğanın bu biçimde algılanmasıyla sürekli olarak mücadele etmiştir. Paris’teki Bilimler Akademisi 1830’da

Cuvier ile Geoffroy Saint-Hilaire arasında bir tartışma düzenlendiğinde tüm Avrupa bu konuya büyük bir ilgi duymuştur. Katılımcılar gibi yüce meclis de bu tartışmadan çok şey umuyordu ancak böyle bir yankı uyandıracağını pek değil. Cuvier, hayvanların dört büyük dala ayrıldığını destekliyor. Geoffroy Saint-Hilaire ise omurgalıların iç iskeletleriyle eklembacaklıların dış iskeletleri arasındaki yapı benzerliklerini araştırmaya varan bir birlik planını savunuyor. (Biyoloji tarihi, isteğe göre her birine istediğinden daha fazla örnek içermektedir; ancak ne olursa olsun ikisi de çok büyük iki bilim adamıdır.) Fransa'da olduğu gibi Almanya'da da, türlerin doğrusal ve hiyerarşik olarak algılanması söz konusuysa Darwin'le evrimin bambaşka bir biçimde algılandığı görülmektedir.

Aynı dönemde, başka bir biyolog olan von Baer, çok farklı bir embriyoloji anlayışı savunmaktadır. Embriyonun farklı halleriyle, alt türler denilen canlıların yetişkinlik aşamaları arasındaki biçimsel benzerliği göstermektedir. Aslında, hiçbir embriyoda başka türlerin yetişkin halleriyle benzerlik görülmemektedir. Tek bir tema üzerine sıralanan derecelendirilmiş türler dizisi bulunmamaktadır. Zaten alt türler, gelişimlerini neden yaşam zincirinin farklı aşamalarında durdursunlar diye sorabiliriz, ancak bu sorunun elbette biyoloji alanında yanıtı bulunmamaktadır. Von Baer birkaç büyük prensip ortaya koyarak modern embriyolojinin temellerini kurmaktadır: Omurgalılar gibi büyük grupların genel özellikleri embriyolarında erken ortaya çıkmaktadır; daha sonra gelişimleri genelden daha özele doğru ilerlemektedir; embriyoların gelişimi genel ortak durumlarından itibaren hiç durmadan farklılaşmaktadır; hiçbir zaman hiçbir üst türün embriyosunda daha alt bir türün yetişkin hali görülmemektedir. Çok bilinen bir örneği ele almak gerekirse, insan embriyosu gelişiminin belli bir aşamasında kulakçıklara sahiptir, ancak bu nedenden

ötürü balık değildir! Daha felsefi terimlerle, *teleoloji*, *teleonomi* önünde geri çekilmektedir. Neredeyse felsefi olarak, tümüyle bir algı dönüşümü yaşanmaktadır, çünkü yetişkin hallerin zincirleme sıralanışı, büyük dallarda görülen farklı embriyolojik hallerin –morfolojik ve yapısal– sürekliliğine yer bırakarak ortadan kalkıyor. Meckel-Serres doğrusal yasası, Cuvier ve hayvanlardaki dört dala ayrılma görüşüne duyduğu hayranlığı dile getiren von Baer’in farklılaşma yasası karşısında yıkılıyor.

Charles Darwin ve en ünlü taraftarlarından biri olan Herbert Spencer, von Baer’in embriyolojisine katılmaktadırlar. Ancak von Baer doğal seçilimin materyalist özelliğine karşı çıkmaktadır. Von Baer Almandır ve *Naturphilosophie*’ye bağlı kalmaktadır. Spencer’e gelince, *evolution* (evrim) sözcüğünün günümüzdeki anlamını ona borçluyuz. Bilim tarihinin güzel bir ironisi olarak, bu terim Bonnet’nin preformasyonist ve saptanımcı anlayışından doğmuşken, evrimci olmayan embriyolog von Baer’in çalışmalarından yola çıkarak Darwin’in teorisine giriş yapmaktadır. Darwin *Doğal Seçilim Yoluyla Türlerin Kökenleri Üzerine* başlıklı yapıtının ilk baskılarında bu terimi kullanmayarak yerine “değişim göstermiş nesil” ifadesini kullanmayı yeğlemiştir. Etimolojisi olduğu gibi kullanımından dolayı büyük çekince göstermiştir. Çünkü hikâyenin devamı, von Baer’in olduğu gibi Darwin’in de, evrimin aşkın bakış açısının egemenliği nedeniyle çok çabuk örtbas edildiklerini göstermektedir.

Ontogenez filogenezi özetliyor

Dün olduğu gibi bugün de, evrimle ve özellikle insanın kökenleriyle ilgili tartışmalar bitmek bilmiyor. Günümüzdeki tartışmalarda çoğu kez Darwin ve Lamarck’ın adları anılmak-

tadır, Haeckel'inki ise daha az. Ancak, yüzyıl önce Darwin'i Almancaya çeviren kişi, Thomas Huxley tarafından dönemin en önemli yapıtlarından biri olarak kabul edilen *Anthropogenie* başlıklı bir kitap yayınlar. Haeckel ve ekolü kıta Avrupa'sının biyoloji konusundaki tüm görüşlerine egemendir ve göreceğimiz gibi çocukluk, eğitim ve psikanaliz teorilerinde de etkileri görülmektedir.

Hiçbir zaman *Naturphilosophie* çerçevesinde olduğu kadar sağlam olmayan türler zinciri, üç bilimsel örneksemeyle güçlenmektedir: ilki türlerin derecelendirmeli klasik sınıflandırılması anlayışıyla; ikincisi embriyoloji ve Meckel-Serres yasasıyla; üçüncüsü de XIX. yüzyılda büyük bir açılım gösteren paleoantolojiyle, özellikle de Darwin karşıtı paleontolog Louis Agassiz'le. Haeckel yaşamın dönüşümcü şemasını oluşturmak için tüm bu katkıları bir araya getiriyor. Goethe'yi, Lamarck'ı ve Darwin'i açıkça anıyor. Goethe'yi *Naturphilosophie* ve morfoloji için; Lamarck'ı dönüşümcülük ve edinilmiş özelliklerin aktarılmaları için; Darwin'i de edinilmiş özelliklerin aktarılmaları ve en uygun özelliklerin seçimlerinin rolü nedeniyle. Günümüzde yaygın olarak kullanılan *ontogeni* ve *filogeni* gibi terimlerin icadını yaratıcılığına borçluyuz. Bu üç terimi bilerek kullanıyorum çünkü birbirleriyle ilişkilendirilmeleri hikâyemizin devamı için zorluklar oluşturmuyor değil.

Ontogenez ve filogenezle başlayalım. İlki, alt türlerin yetişkin hallerinin devamlılığını ekleyerek ötekini özetliyor. Başka bir deyişle, günümüzdeki türlerin ve fosillerin yetişkin halleri bir araya gelip ontogenez içinde yoğunlaşıyorlar. Lamarck ve Darwin'e dayanan çifte esinlenmeyi görebiliyoruz. Doğal seçilimin etkilediği, en az uygun olan özelliğin elenerek (Darwin), var olan her şeyle bağlantılı olan insana varan (Goethe) derecelendirilmiş ve sürekli bir diziye göre daha sonra yeni

nesillere aktarılan (Lamarck) bir karakter varyasyonu her zaman vardır. Ancak, milyonlarca yıllık filogenезin birkaç aylık ontogenезin içine yerleşmesi için, iki olay etki etmektedir, aşamaların yoğunlaşması ve gereksiz olan aşamaların silinmesi. Başka bir sorun da, karakter özelliklerinin ortaya çıkış sekansının tersine dönmesidir. Embriyoda merkezi sinir sistemi, gözler ve beyin ilk olarak gelişim gösterirken yaşam tarihinde daha gecikmeli olarak ortaya çıkarlar. Haeckel bu *dislokasyonlara heterokroni* adını vermektedir, gelecek vaat eden bir terim. Elbette, teleolojik dünyaların en iyisinde her şey iyiye gitmemektedir (Haeckel inançlı değildi). Temel şemaya göre farklılaşan durumlar çok fazladır. Darwin'in zeki olduğu kadar saptırılmış bir görüşü burada ortaya çıkmaktadır, çünkü Haeckel iki tür karakter belirlemektedir; *palingenese*'e katkıda bulunanlar, gerçek filogeni ve *cenogenese* kategorisine yerleştirip onu bozanlar. Başka bir deyişle, yalnızca en tutarlı özellikler, dolayısıyla insana yönelik gerçek filogenез doğrultusunda elde edilenler kabul görmektedir. Haeckel'in bakış açısına dahil olmayan uzun özellikler listesini kenara iten güzel bir söz sanatı.

Haeckel'in kuramı bir felsefi sistemden çok, ideolojiye doğru kaymaktadır. Alman halkının üstünlüğüne adandığını belirttiği *monist* bir topluluk kuruyor. Nasyonal sosyalizme esin kaynağı oluyor ve gerisini biliyoruz. Haeckel'in büyük etkisi İkinci Dünya Savaşı'nın iğrençliğiyle birlikte karanlığa gömülüyor. Yine de, rekapitülasyon teorisi Batı düşüncesinin her alanına sınıyor çünkü, ısrar etme pahasına da olsa, çok eski fikirlere dayanmaktadır. Hâlâ varlığını sürdürmektedir ve eğitim bilimleriyle psikanalizi derinden etkilemektedir. Rekapitülasyon teorisinin 1920-1930 yılları arasında çöktüğünü düşünürsek bu durum daha da endişe vericidir. Bilimlerin nasıl ilerlediğine güzel bir örnektir. Rekapitülasyon teorisinin bilim-

sel temelleri bu kadar tartışmalıyken (bkz. Von Baer, Darwin...), büyük olasılıkla, embriyoloji, türlerin sınıflandırılması ve paleontolojiye anlam veren güçlü heuristik içeriği nedeniyle ağırlık kazanmaktadır. Yoğun olduğu kadar tutarlı olan tüm itirazlar, onu neredeyse hiç etkilemiyor, bu da Karl Popper'in bilimdeki tek çürütülebilirlik ölçütünün sınırlarını göstermektedir. Genetiğin gelişmesi kesin bir biçimde edinilmiş özellikler sorununu çöktürken, deneysel embriyoloji von Baer'in ilkelerini yeniden ele alıyor. Bir paradigma değişimine gerek duyuluyor ve Thomas Kuhn'ın ifade ettiği gibi başka bir teori yer etmeye başlıyor. Uzun rekapitülasyon parantezi burada kapanmalıydı: bir yanda XIX. yüzyılın ortasında Darwin ve von Baer, öte yanda 1950'lerin ortasında neodarwinizm ya da evrimin sentetik teorisiyle başka bir embriyolog olan Galvin de Beer'in temsil ettikleri bir parantez. Ancak, efsanevi ve insanmerkezli canavar, beklediğimiz yerde ortaya çıktığı gibi beklemediğimiz yerde de ortaya çıkmaktadır.

Rekapitülasyonun kötüye kullanımı

Rekapitülasyon teorisi fizik ve kriminell antropolojide, ırkçılığın içine sinmiştir. Haeckel'in, bir ağacın üzerinde büyük maymunlar, ardından Siyahlar ve en tepesinde Beyazlar bulunan evrim basamağından daha önce söz etmiştik. Bu arada Sarı ırk da unutulmamış. XIX. yüzyılın sonunda Doktor Down kendi adını taşıyan, günümüzde trisomi 21 ya da mongolizm adı verilen, biçimbozukluğu çocuklarda görülen sendromu betimler. Bu *mongolizm* terimi nereden gelmektedir? Tam da rekapitülasyon teorisinden. Beyaz anne-babadan, yani en üst basamaktan olan bu çocuklar kimi zaman bu sendroma yakalanırlarsa, nedeni ontogenezleri sırasında bir kaza yaşanmış olmasıdır. Embriyo daha sonra cenin tüm bu basamakları

aşarlar, ancak o dönem bilinmeyen bir nedenle, sondan bir önceki basamakta, mongolizm adından da anlaşılabilirliği gibi Siyahlarla Beyazlar arasındaki Sarı ırk basamağında dururlar. Down sendromunun ölçütlerinin büyük bir kısmı, tanımlamalarında, dönemin deyimleriyle “alt ırklara” ve büyük maymunlara gönderme yaparlar.

Naturphilosophie’nin savunucusu Schiller, öteki halkları beyaz ırkın farklı dönemleriyle karşılaştırır – daha XVIII. yüzyılın sonunda! Ontogenez insanları kusursuzluğun modelini oluşturan beyaz adama göre sınıflandırmak için filogenezle birleşir. Daha önce andığımız, katı bir ırkçı ve evrim karşıtı olan Agassiz, Siyahların zekâ yaşını altı yedi yaşlarındaki bir beyaz çocuğun yaşıyla karşılaştırır. İsviçreli bir evrimci olan Carl Vogt, bir Siyahın beyninin yedi aylık beyaz bir ceninin beynine benzediğini söyler. Biri bir evrim karşıtına, öteki bir poligeniste ait olan bu örnekleri, XIX. yüzyılda ırkçılığın ne kadar büyüdüğünü vurgulamak amacıyla aktarıyorum. Evrim teorileri ırkçılığın kökenini oluşturmuyorlar, ancak sürekliliği savunurken, ırkçılığa ürkütücü bir sözde bilimsel temel sağlayacaktır.

Uygar çocukların, ilkel halklarla karşılaştırılmaları gecikmez. Onlar gibi çocuklar da oyuncaklarına olduğu gibi her türlü nesneye isim verme doğal eğilimleri nedeniyle animisttirler. Mükemmellikten yoksun biçimlere sahip resimlere duydukları estetik ilgi, birbirleriyle zıt ve parlak renk seçimleri, Aborijinlerin falezler üzerine yaptıkları resimlerdeki zevk yoksunluğu olarak görülmektedir vs.

Bu arada kadınlar da, geçerken dönüşümcülüğün ve teologların ‘ayağındaki dikenini çıkaran’ rekapitülasyondan nasiplerini alırlar. Aslında, Tekvin metinlerine göre kadın erkekten sonra, boşta kalan bir kaburga kemiğinden yaratılmıştır; dönüşümcülüğün kutsal kurallarına göre bunun anlamı,

en son yaratıldığı için kadının daha gelişmiş olduğudur! Boşta kalan kaburga maçıst ve teolojik dogmanın önünü keser. Rekapitülasyon sayesinde, kadın yetişkin beyaz erkekle çocuk arasında yer alır çünkü hepimizin bildiği gibi ontogenezi daha kısadır.

En önemli yüzlerinden biri Lombroso olan kriminal antropoloji tarafında da aynı yinelemeler. Vakaların yarısından fazlasını ortaya koyan, suçlulardaki *atavisme* (soyaçekim) keşfini ona borçluyuz, geri kalan suçların nedeni ise sefalet, eğitim ya da bambaşka bir toplumsal sorundur vs. Bu suçlular onları büyük maymunlarla insanlar arasına terk eden tamamlanmamış bir ontogenezin kurbanıdır. Zavallılar şu ayrıntılarla betimlenirler: uzun kollar, ayak başparmağı ayrı duran büyük ayaklar; dar ve şişkin bir alın, büyük kulaklar, kalın kafatası kemiği, çenesi önde bir yüz, daha koyu bir ten rengi, dövme yaptırmaktan hoşlanan, göğüste yoğun kıllar, acıya dayanıklılık, heyecandan kızarmama ve en vahim durumlarda ise büyük köpek dişleri ve derin olmayan bir damak... Büyük bir maymun, Java pitekanthropu ve bir yabaninin karikatürünü düşünelim, gerçek bir suçlu elde ederiz; Edgar Alan Poe'nun *Morg Sokağı'nda Cinayet*'indeki katil orangutan aklımıza geliyor.

Lombroso ve öğrencileri ne ırkçı ne de öjenisttiler, bu da bir kez daha rekapitülasyon ideolojisinin etkisini vurgulamaktadır. Daha başkaları da bu benzetmeyi saçmalığın doruğuna çıkararak daha ileri götürüp, daha az gelişmiş olan çocukların gelişim yasasına göre ilkelere ve hayvanlara, dolayısıyla da suçlulara daha yakın olduklarını kabul etmektedirler. İşte insanı doğuştan katil eden kriminal bir yasa! Yirmi yırtıcı ve sivri süt dişi olan, dayanıklı, sert ve hareketli olup üstelik de çok gelişmiş bir beyne sahip yavrularımızın eğitime şükredelim. Küçük yaşlarından itibaren ısırp tırmalar-

lar, sonra ayaklarını daha sonra da ellerini ve silahlarını kullanırlar. Çocuklarımızı ısırarak ve tırmalayan bir hayvandan, silahı gerektiği gibi kullanmasını bilen uygar bir insana dönüştüren eğitim olmasaydı, ne yapardık biz?

Rekapitülasyon, eğitim bilimleri ve psikanaliz

Stanley Hall, Amerika’da eğitim bilimlerinin önemli isimlerinden biridir. Çocukları çağdaş bir ortamda yaşayan yetişkin ilkel atalarımıza benzeterek özellikle onların gelişimiyle ilgilenmektedir. Çocukların, ilkel atalardan gelen mirastan kurtulmaları için doğa içinde özgür bir çocukluk geçirmeleri gerektiğini savunmaktadır. Daha sonra gençlik, filetik bilinç, estetik ve etik duygu dönemi gelir. Çalışma zorunluluğundan ancak okula gitme zorunluluğu sayesinde kurtulabilen, doğadan uzak çocukların acı gerçekleriyle maalesef bağdaşmayan ve idealist olduğu kadar Rousseau’cu olan güzel bir görüş. Baden-Powell’in izciliği bu doğal eğitim felsefesinin temellerinin bir kısmını ödünç alan bir uygulamadır.

Rekapitülasyon biyoloji alanında gerilerken, Jean Piaget çocuk psikolojisinin gelişimi üzerine yürüttüğü çalışmalarını, açıkça referans aldığı bu görüş üzerine kurmaktadır. Üniversite eğitimi sırasında, Haeckel’in görüşlerinin biyoloji alanında egemenliğini sürdürdüğü bir dönemde, paleontoloji alanında bir tez vermektedir. Ona göre, ontogenez ile filogenezi birbirine koşut bir biçimde ele alan rekapitülasyon en heuristik kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Evrim aşamalarıyla ilgili olarak da, fosiller ve arkeoloji sayesinde tarih öncesi insanların psikolojisini oluşturmak zor olsa da, ne mutlu ki çocuk psikolojisi vardır. Psikolojik gelişimleri, sosyal bilimlerden pozitif bilimlere kadar, insanlığın gerçekleştirdiği ilerlemeleri yenisinden üretmektedir. Bu fikir, bilgi tarihiyle ontogenez arasında-

ki koşutluğu içeren programlardaki eğitim reformunun farklı projelerinde yinelecektir.⁵⁶ Örneğin Piaget, daha göreceli ve sürekli bir tutum takınmadan önce çocukların nesneleri nasıl katı kategorilerde sınıflandırdıklarını aktarır, Linne'nin saptanımı sınıflandırmasıyla evrimci sınıflandırmaların sürekliliği arasındaki koşutluk. 1975'te Royaumont'da Piaget ile Chomsky arasındaki tartışmaya değinmiştik. Katılımcılar arasında, savlarının ne kadar katı bir Lamarck'çılık içinde kök saldıgını dile getiren François Jacob bulunuyordu, Piaget hiçbir zaman bu görüşü yadsımayacaktır.

Önemli bir kişi daha, üstelik hiç de azımsanmayacak biri olan Sigmund Freud da açıkça rekapitülasyona ve Lamarck'çılığa gönderme yapmaktadır. Haeckel'in üniversitelerde en büyük etki gösterdiği yıllarda o da biyoloji eğitimi aldı. Freud rekapitülasyonu ve edinilmiş karakterlerin aktarımını açıkça kabul etmektedir. Bu konuda ikna olmak için psikanaliz uzmanı olmak gerekmez. Yukarıda sözü edilenler doğrultusunda Freud dört ayaklı hayvanların cinselliğinin oral ve anal fazlarını karşılaştırıyor, daha sonra ontogenez boyunca önem kazanan görme, bastırmaları vs. Haeckel gibi o da, bedenin gelişimi için filogenez aşamalarının ontogenezden silinebileceğini, ancak beyin için bu söz konusu değil, psişizm için hiç değil. Çok eskilerden kalma aşamalar daha yenilere yer bırakmak üzere bastırılsalar da, silinmiyorlar. Psikanaliz insan evriminin psişik arkeolojisi haline geliyor. Tüm insanlardaki Oedipus kompleksini açıklamak için rekapitülasyon ilkesi üzerine kurulu bu kesinliği kullanıyor. Tüm bireylerde aynı anda yeniden ortaya çıkması mümkün olmadığından bu ancak tüm insanlara ait çok eskilere dayanan or-

56 Şaşırtıcı gelebilir ama, yaş sınıflarına göre bilginin seçilmesini ön plana çıkaran Fransız eğitim sistemi bu kabuller üzerine kurulmuştur!

tak bir durumdan kaynaklanıyor olmalıdır. Daha önceki bölümlerde, tüm dişileri sahiplenene despot ve ataerkil bir baba tarafından yönetilen ilkel kabileyi anlatan *Totem ve Tabu* yeniden karşımıza çıkıyor. Oğulları onu öldürüp yiyorlar. Suçluluk duyan çocuklar, kutsal bir hayvanla özdeşleşen bir totem yapmaya karar vererek ensest tabusunu oluşturuyorlar. Elbette analitik bir yöntem söz konusu ancak yine de dile getirilmiş olduğu kadar yinelenmiş kanılara dayanmaktadır. Freud'un öğrencisi olup daha sonra ayrılan Jung, çocukların psişizminin tarih öncesi insanlarınkiyle aynı olduğu ilkesinden yola çıkarak, rekapitülasyondan esinlenmiş analitik öncüllerden, gerçek anlamda bir rekapitülasyona kaymaktadır.

Rekapitülasyon yalnızca ataların yetişkin hallerinin devamlılığıyla ilgileniyor. Psikanaliz için de aynı tespit yapılabilir. 1908'de küçük Hans Graf gibi kimi çocuklar, başarıyla psikanalitik bir tedavi geçirmiş olsalar da, çocuk psikanalizi otuz yıl sonra Françoise Dolto'yla yerleşmeye başlamaktadır. Çocukları ya da yetişkinleri tedavi etmek, terapist ile küçük hasta arasındaki ilişkilerin, seans ücreti gibi hassas konuların belli bir çerçeve içinde düzenlenmesini gerektirir. Dolto, yetişkinlerin ve çocukların psikanalitik uygulamalarında hiçbir temel ayrım görmemektedir, çocukların psişizmin ve bireyin en arkaik bileşenlerini oluşturması dışında.

Eğitim bilimlerinde ve psikanalizde rekapitülasyon teorisinin etkilerini yüzeysel olarak anmak bu alanları ve dayanaklarını reddetmek amacını taşımıyor, aksi halde bu 'banyo suyuyla birlikte bebeği atmak' olurdu. Rekapitülasyon geniş anlamda biyolojiyle ilgili olan her şeyi önemli ölçüde etkilemiştir. Modern evrim teorileri açık bir biçimde rekapitülasyonu reddetmektedir. Ancak, bunca alana seminal ve heuristik bir biçimde yayılmış olması nedeniyle –Batının kozmolojik mitleri, önemli felsefe ekolleri, biyoloji ve XX. yüzyılda ortaya çı-

kan bilimler olsun- etkisinin geçen yüzyıldaki en kötü ideolojileri beslediğini anımsamak şarttır; bu da çok önemli bir entelektüel dikkat gerektirir. Paleoantropoloji alanında miadı dolmuş bu teorinin az çok gizlenmiş versiyonlarının yeniden ortaya çıktığını kaygıyla görmekteyiz. Biyologlar bu işten çoktan sıyrıldılar; paleoantropologlar ise hâlâ dirençle karşılaşıyorlar. İnsana yaklaştığımızda eski hayaletlerin ve mitlerin hemen yapışıp kaldığı anlamına gelen 'sinsi anılar'. Beşeri bilimler ve geniş anlamda psikoloji bu tür fikirlere hâlâ ev sahipliği yapmakta haksızlar, özellikle de ucu çocuklara dokunduğunda.

İnsan, geri kalmış çocuk

Evrimin büyük yasalarıyla muhteşem olan şey, bir yönde ya da öteki yönde, kimi zaman da her iki yönde yapılan aynı gözlemleri gerektiği gibi kullanıyor olmasıdır. Rekapitülasyon teorisine göre, yetişkin Siyahlar, beyaz çocukların gelişim düzeylerine denk düşen bir aşamada bulunuyorlar. Bu arada, başka morfologlar insan kafatasının genel biçiminin, hacimli ve yuvarlak kafatasının hâkim olduğu geriye doğru bir yüzle büyük maymun yavrularının kafatasına benzediğini gözlemlemişlerdir. Yetişkin insan kafatasının büyük maymun yavrularında bulunan oranları korumuş olduğu görülüyor, *pedomorphie* adı verilen genç bir morfoloji.

Benzerlik birden çok morfoloğun dikkatini çekmiştir, Paris'te Jardin des Plantes'ta genç bir orangutanı inceleyen Geoffroy Saint-Hilaire gibi. Bu konu üzerine Saint-Hilaire, 1836 yılında Bilimler Akademisi'nde bir çalışma yayınlar ve rekapitülasyonla aynı fikirlere dayanarak istisnai bir teratoloji vakası, yani "aşkın morfolojisinden" uzaklaşan bir "canavar" olduğu sonucuna varır. D'Arcy Thomson'un genç bir şempan-

ze, bir insan yavrusu ve yetişkin bir insanın kafataslarının arasındaki benzerlikleri gösteren fotoğraf ve şemaların yer aldığı ünlü şemalarını biliyoruz. Benzerlikler hemen “göze çarpar”. Ancak beden orantıları çok başkadır. Bedenin farklı bölümlerine göre bu yasaların ayrıştığını bir düşünelim. E.D. Cope’a göre, rekapitülasyon bedenin büyüklüğünü, iki ayaklılığı ve bedenin yapısını olduğu gibi burnun uzunluğunu ve sakalın yoğunluğunu da belirlemektedir. Pedomorfi ise, kafatasına ve geriye doğru olan yüze (orthognathizin) uygulanmaktadır. İşte işe yarayan ve görüldüğünden daha anlamlı olan bir anlaşma çünkü bedenin bölümlerine göre karşıt ontogenetik süreçler öne süren bu yasaların holistik özelliğini reddediyor.

İlkel türlerin çocukluk özelliklerinin yetişkin tarafından tutulması olayına *néoténie* deniyor; bu terimi Haeckel’e değil de çağdaşlarından biri olan Kollman’a borçluyuz. Aslında, genç bir morfolojiyle, bir pedomorfiyle son bulan bir ontogenez değişim sürecidir söz konusu olan. Süreçler ve morfolojik sonuçları arasındaki bu ayrımlar yakın zamana dayanmaktadır ve konumuz açısından pek anlamlı değildir, çünkü bizi ilgilendiren dönemde ikisi birbirinden ayrı tutulmuyordu. L. Bolk’un çalışmalarına göre, ters rekapitülasyon teorisi *foetelizasyon* adıyla da anılmaktadır. Birkaç zamandır ufukta belirlemeye başlayan bu görüşün kaynağı, hiç şaşırtmadan, rekapitülasyonun ateşli savunucuları olan morfologlara dayanmaktadır. Onlar için önemli olan, genelleştirilmesi istisnaları da kabul eden büyük bir türlerin dönüşümü yasasını ortaya koymaktır. İstisnalar listesi uzasa da tersine bir yasa varmışçasına devam ediyor her şey. Neoteni ya da foetelizasyon teorisi, Bolk ve Montagu’nun etkisiyle iki dünya savaşı arasında büyük bir başarı gösterir. En eski türümüzü temsil ettiğini düşündükleri büyük maymun yavrularıyla, kendilerince benzerlik

gösteren insan karakterlerini belirlerler: düz ve dik bir yüz, gözçukuru çevresinde çıkıntı yokluğu, görece daha büyük bir beyin, geniş bir kafa, kemik girinti çıkıntısından yoksun ince kafatası kemikleri, artkafa deliğinin ileride olması, diş yapısındaki uyumlu oranlar, gecikmeli çıkan küçük dişler, basen biçimi, başparmağı ayrık olan ayaklar, el yapısı, öne doğru yönelen vajina, hafif tüylülük. Bu yazarlara göre, modern insanın özellikleri büyük maymun yavrularında betimlenenlerle aynıdır. Ontogenez dönemlerinin *geciktirmesi* nedeniyle yetişkin hallerini korurlar; bu olgu, uzun süren bir büyümeyle, yaşam süresinin uzun olmasıyla ve büyük bir bedene sahip olunmasıyla bağlantılıdır. Atalarımızın ontogenezi, büyük bir kısmı öğrenmeye adanmış uzun bir yaşama istinaden değişmiş olmalı. Heterokroni adı verilen ontogenez dönemlerinin dönüşümleriyle ilgili yapılan ender adaptatif açıklama girişimlerinden biriyken, rekapitülasyon için yalnızca kozmik bir yasanın süregitmesi söz konusuydu. Darwin'in, çevresel faktörleri dahil ettiği için materyalist kabul edilen doğal seçilim teorisinin en iyi olasılıkla görmezden gelindiğini, çoğu kez de tüm bu dönüşümcü yasalara inanan araştırmacılar tarafından şiddetle reddedildiğini anımsatmak bile gereksiz.

Temelinde rekapitülasyonun dayanaklarından esinlenen neoteni, bir o kadar holistik bir teori olma yolundadır. Bolk bir *antropogeni gecikmesi kuramını* betimlemektedir! Rekapitülasyonun getirdiği iğrenç sonuçları görmekteyiz. Her şeyi tersine çeviriyoruz, ancak aynı iğrençlikleri ortaya koyuyoruz. Katı bir ırkçı olan Bolk, Siyahların yetişkin Beyazlarınkine benzer bir ontogenetik aşamadan geçtiklerini ancak ontogenezlerini sürdürdüklerini dile getirmektedir. Daha hızlı büyüyorlar, bu da bu yönde yürütülen çalışmalara göre, Siyah çocukların, Beyaz çocuklara göre iki-üç yaşından itibaren daha büyük bir hareket duyarlılığı yeteneğine sahip olmalarını,

Beyazların da bu yaşlardan itibaren daha iyi entelektüel yetenekler sergilediklerini açıklıyor görünmektedir. (Yine doğadan kültüre geçiş, ilkelikten uygarlığa, zekânın bedene egemenliğine vs.) Bolk, bütün ırkların aynı büyük maymun soyundan geldiğini ancak geciktirme sürecinin en ileri aşamasına, uygarlığın gelişimiyle bağlantılı olduğu imasıyla, yalnız Beyazlarda ulaştığını kabul ediyor.

Mongoloidler ve kadınlar kalıyor geriye. Yukarıda sıralanan özelliklerin, pedomorfi anlamında, Asya halklarında –en azından eski klişelere göre– daha belirgin olduklarını görmek için fizik antropoloji uzmanı olmak gerekmez. Bolk’un tartışmaya zahmet etmediği bir çelişki olarak, demek ki Mongoloidler Beyazlardan daha pedomorfiktirler. Kadınlara gelince, erkelere göre daha genç bir morfolojiye sahip oldukları tümüyle malumdur – öyleyse, bir kez olsun, antropologlar kadında erkeğin geleceğini gördüler!

Çocuklar ve fosiller

Bolk’un teorisi rekapitülasyon teorisiyle aynı nedenlerle yıkılmıştır. İlk saldırı, ünlü Sinanthrope olan Pekin insanının doğrudan atası olan modern insandan daha genç özellikler taşıdığını kabul eden ünlü Frans Weidenreich’in aralarında bulunduğu paleoantropologlardan gelmektedir. Bu *Homo erectus*’larda pedomorf özellikler belirlemek ve Weidenreich’in, günümüzdeki insanların dev ataların soyundan geldiğini düşündüğü (başka bir mit) anımsatmak zordur. İyi bilinen başka bir *Homo erectus*, Java’nın Pitekanthrop’u, genelleştirilmiş bir gençleştirme süreciyle pek bağdaşmamaktadır. *Neoteni* teriminin yaratıcısı olan J. Kollman, modern insanların, kendileri de aynı süreçle büyük maymunların soyundan gelen pigme topluluklarından ontogenezin geciktirme süreci

sayesinde türediklerini düşünüyor – Pigmeler ve Afrika Hot-tentot'ları ırkçı antropoloji tarafından günümüzdeki insan topluluklarının değişmez bir biçimde en ilkel olarak kabul ettiği iki topluluktur. İşte yine “eksik halka” olarak Pigmeler!

İnsan soyunun, *Australopithecus africanus* (Taung çocuğu gibi fosiller sayesinde bilinen genç ve yetişkin haller) aşamalı dizisine göre büyük evrimsel eğilimlerine kuşbakışı göz atalım; *Homo erectus* (Modjokerto çocuğu gibi fosiller sayesinde bilinen genç ve yetişkin haller); *Homo sapiens* ontogenetik bir gecikme ve pedomorfi süreci sergilemektedir. Yalnız, holistik bir süreç hatta genel bir yasa söz konusu değildir. Büyük bir kafatasının egemen olduğu kısa yüzle başımızın oranları inkâr edilemez bir biçimde tüm genç Hominidlerin (büyük maymunlar ve insanlar) kafa yapılarını andırmaktadır. Genel yapıda kalacak olursak, tek bir fenomenolojik bakışla, böyle bir benzerlik gözümüzü kör eder. Evrim tarafına bakacak olursak, geriye doğru çekilen yüzümüz beslenme tarzımızla bağlantılı olarak çiğneme sistemimizin gerilemesinin sonucuyken beynin gelişimi başka evrimsel gerekliliklerden kaynaklanmaktadır. Benzerlikler homoloji (kökenden) değil salt analoji (görevden) alanından kaynaklanmaktadır. Bebekliğin ilk dönemlerinde, tüm genç Hominidlerin kafasıyla aynı olan kafatasımızın bükülmesi için de aynı şey söylenebilir. Yetişkinlikte kafatası tarafından belirginleştirilen güçlü bükülme aynı yerde gerçekleşmiyor ve ikincildir.

Pedomorfik özelliklerin listesi, öteki yönde ilerleyen özelliklerin (peramorfi) listesi kadar uzundur. İnsanların uzun bacakları, çene, dişlerin çıkma zamanlaması, burun kemiğinin çıkıntısı, önçene ve çene kemiklerin erken kaynaşması, genç ya da yetişkin büyük maymunlarla karşılaştırıldığında insanların en belirgin özellikleri olmalarına karşın pedomorfi kategorisine girmemektedir. Kısacası, en eski türlerin embriyo ve

ceninlerinin hiçbir bir zaman daha yeni türlerin yetişkin özelliklerini taşımadıklarını gördüğümüz rekapitülasyonda olduğu gibi, ceninleşmenin de alt türlerin yetişkinlerinde üst türlerin genç özelliklerini korumamaktadır. Öyleyse, her iki teoriyi de tümünden reddetmek mi gerekiyor? Holistik ve kozmik anlamlarında büyük olasılıkla evet; morfolojiyle değil de ontogenetik süreçle ilgileniyorsak hiç değil. Morfoloji, heterokroni adı verilen bu süreçlerin sonucudur, tersi değil.

Heterokroniyle ilgili araştırmalar, 1977’de Stephen Jay Gould’un muhteşem kitabı *Ontogeny et Phylogeny*’nin yayımlanmasından sonra daha uygun hale geldi. Heterokronik süreçlerin, gelişim ve büyümeyle bağlantılı genlerin (heterokroni genleri bulunmamaktadır) düzenlemesi sayesinde ontogenezin esnekliği üzerine etki ettikleri yadsınamaz. Son dönemlerde yapılan çalışmalar, pedomorfik ya da peramorfik özelliklerle sonuçlanan heterokronik süreçlerle, insan soyundaki ontogenez gecikmenin büyük aşamalarını daha kesin bir biçimde doğrulamaktadır. Bu süreçler genel olarak tüm organizmayı ya da bir bölümünü etkilese de, her türlü holistik yasayı reddederek, bilinen farklı süreçlerin organizmanın bölümlerine göre ayrışması söz konusudur. Birkaç basit örnek vermek için, günümüz insanı, *Homo sapiens sapiens*, 40.000 yıl öncesindeki, onun kadar *Homo sapiens* olan doğrudan atasına göre daha küçük bir beyinle donatılmış ve daha narin görünmektedir. Bu arada, erkeklerin genel morfolojilerini kadınlarınkine yaklaştıran bilinen bir heterokronik süreç söz konusudur. Bizim gibi *Homo sapiens sapiens* olan Pigmeler, aynı biçimde gelişmiş bir beyne sahipken, bedenleri bir ergeninki kadar gelişim göstermiyor, yalnızca beden ölçüsünü etkileyen heterokronik bir süreç. Yakın zamanda bulunan *Floresiensis* insanların, *Homo floresiensis*, durumu çok küçük bir be-densel yapıyla çok küçük bir beyne götüren başka heterok-

ronik süreçler betimlemektedir. Başka memeli soylarında çok iyi bilinen ve Pigmelerinkinden çok farklı olan bir heterokroni durumudur bu. Türümüze dönmek gerekirse, beden ölçüsü son üç nesil boyunca önemli ölçüde arttı, ancak bey-nimiz bu gelişimi izlemedi vs. Bu birkaç örnek, soyumuzda olduğu gibi başkalarında da, evrime yön veren heterokronik süreçlerin büyüleyici esnekliğini göstermeye yetiyor. Son olarak, bedeni daha ince uzun, kafatası görece daha küçük, iki ayaklılığın daha sık kullanımı, daha keskin çığlıklar, daha önde bir vajina, kısmi tüylülük, duygusallık ve cinselliğe eğilimleri, başka şempanzelerle karşılaştırıldığında, pedomorfik büyük maymunlara işaret eden bonobo şempanzelerini *-Pan paniscus-* ele alalım. Onlarla ve başka büyük maymunlarla ortak bir kalıptan itibaren paylaştığımız başka bir özellikler kombinezonu sergiliyorlar. Çocukluk ve yaşam dönemleri, doğal ve toplumsal çevrenin üzerine etki ettiği bir esnekliğe sahiptirler, evrimimiz tarafından aktarılan bir o kadar evrim vaadi. Yetişkinlik hali ontogenezi yönlendirmiyor, yalnızca olasılıkların hayaletleridirler.

Çocuk ve evrim

Çocuklar, çocukluk ve ontogenez uzun süre Batı geleneğindeki yaşam tarihinin olduğu gibi insanların tarihinin de unutulmaları arasında yer aldılar. Minyatür yetişkinler ya da insanın uykuda bekleyen aşamaları olarak kabul edilen çocuklar, tarih ve rekapitülasyon teorisi arasındaki sarsıcı paralel, insanın başka bir çağı değiller.

Bu bölümde geliştirilen tarihsel ve antropolojik eskiz sırasında, çocukluğun incelenmeye başlaması, evrim ya da kökenlerin sorgulanmasından kaynaklanmıştır. Rousseau ve Buffon çocukluğu ilkel ya da doğa insanı bağlamında, daha

sonra da Darwin XVIII. yüzyılın ilerlemelerinin unutulduğu bir dönemin ortasında inceliyorlar. İlkeleri bu kadar eskiye dayanan rekapitülasyon teorisi, insanın ontogenezi içinde yetişkin hallerin ve öteki türlerin tüm filogenetik dizisini bir araya getiriyor. Heuristik boyutu Piaget ve Freud'un teorilerini geliştiriyor ancak günümüz çocukları psikanalizde hâlâ tarihöncesi insanların genç psişik kutsal simgeleri olarak görünmektedirler. Çocukluğun kendisi, yetişkinlik çağından görülen değil yetişkin yaşlara doğru açılan çocukluk nerede? Evrimi, doğanın günümüzdeki halinden yola çıkarak ele almakla fazla meşgul olan ve tersine çevrilmiş bir yinelemeyle, yönlendirilmiş bir evrimi keşfetmiş olmakla gurur duyan bir paleoantropoloji yöntemiyle şaşırtıcı bir paralellik, bir tane daha. Yazılmayı bekleyen bir tarihöncesi ve bir çocukluk var.

Darwin'lerde ya da S. Hall'in ütöpik yabancı okulunda Rousseau tarzı bir çocukluk hayali kuruyoruz. Çocuğun dünyaya ve toplumun içine doğduğunu söyleyen Buffon haklı; Rousseau da, dil yetisinden ve öteki insan niteliklerinden yoksun, insan topluluğu dışında, yabancı çocukların tanıklık ettiği gibi yalıtılmış bir doğa insanını betimlerken de haklı. Tüm özgürlüklere açık yabancı bir çocukluk hayali gerçekleştirilmesi mümkün olmayan, gülümseten bir ütopya olarak kalacaktır; çocukları gelecek yetişkinler, biçimlendirilmesi gereken bir malzeme olarak görmekten öteye gidemeyen yetişkinlerin bakışı altında ezilen güzel bir özgürlük.

Küçük insanın o çok özel ontogenezinin söz ettik. Dokuz aylık bir oluşumdan sonra doğmaktadır, ancak beynin gelişimini ve büyüklüğünü referans alarak oluşum süresini hesaplayacak olursak bu sürenin yirmi bir aya kadar uzaması gerekmektedir! İnsan yavrusu dünyaya kuzenleri büyük maymunlara göre daha erken gelmekte ve bir yaşına kadar fetal bir tipi korumaktadır. *Homo cinsinin* evrimi, bu konuda zaten

çok karakteristik olan Hominid büyük maymunlar soyundaki ontogenezin önemli ölçüde gecikmesi süreciyle ayrılmaktadır. Antropologlar ve kimi filozoflar, Peter Sloterdijk'in dünyaya erken bir açılım biçiminde yaptığı betimlemeye ek görüşler getirmektedirler. Antropologlar, uzun bir çocukluğa ve onlarca yıla yayılan bilişsel bir esnekliğe yol açan ontogenez dönemlerinin geciktirme süreçleri olduğunu açıklamaktadırlar. *Homo sapiens*'in, en genç yaşlarından itibaren -iki ile dört yaş arasında dile o kadar çabuk hâkim olmak gibi- 'üçüncü yaş üniversitelerine' kadar öğrenme yetenekleri bunun kanıtıdır. Filozoflara gelince, "in utero" olgunlaşma antropogeneze dönüşürken, bu uzun ontogenezi, çocuğun kültürel bir uterusda büyümesini sürdürmesi olarak yorumlamaktadırlar. Buffon iyi görmüştü.

İyi yürekli Doktor Pangloss'un diyeceği gibi, çocuklukların en güzelinde her şey iyiye gidiyor gibi görünmektedir. Voltaire, kusursuz bir dünyaya ve türler zincirine inanan Charles Bonnet çizgisindeki Leibniz'i hicvetmek için bu pitoresk kahramanı yaratıyor. Bu kozmik yasalara katılan herkes insan ontogenezinde, hominizasyon süresince teknik ve kültürel yeniliğe başvurma gereksinimini tarafından dikte edilen uyumsal bir yanıt olarak görmektedirler. Hiç değil! İnsanın oluşum süresini dokuz aya sabitleyen seçim baskıları bir günden ötekine sihirli değnekle gerçekleşmiyor. Büyük olasılıkla *Homo* cinsinin ilk temsilcileri olan *Homo ergaster*'lerle 2 milyon yıl önce başlamaktadır. Bir yanda, dar bir baseni gerektiren etkin bir iki ayaklılığa yönelik bir evrim bulunuyor. Öte yanda, beyne bağlı gelişme. Bu iki evrimsel gelişme doğum sırasında karşılaşmaktadırlar. Bundan sonra, oluşumu dokuz ayı geçen çocukları taşıyan kadınlar en büyük acılarla ölüyorlar. Bu hiç değişmeyecek çünkü basenin ölçüsü *Homo* cinsinin evrimi boyunca çok az değişim gösterse de beynin

büyüklüğü iki katına çıkıyor! Kadınlar, doğum hekimliğinin önemli ilerlemeler kaydettiği zengin ülkeler dışında, doğuma yapılan tıbbi müdahale kadınlara bir ceza gibi dayatılan “Acı içinde doğum yapacaksın” fikrini sürdüren geleneklere ve kültürel kurallara boyun eğmek zorunda kaldığından, acı çekerek doğum yapmayı sürdürüyorlar.

Bu “dünyaya açılış”, tarihöncesinde ve tarih boyunca onca kadının doğum sırasında ölmesine ve ürkütücü boyutlardaki çocuk ölümlerine mal olmuştur. Acı ve çılgınlık içinde başlayan bir çocukluktan sonra, aslında kadınların taşıdıkları “evrimin ağır yükü” dediğimiz şeydir bu. Peki ya erkekler? Onlara göre her şey yolunda çünkü hominizasyon onlar için yaratılmış.

Aslında hominizasyon, erkeğin kadın, çocuk, doğa ve yaşam tarihi üzerine kurduğu egemenliği övmek için yaratılmış bir masaldan başka bir şey değildir. Hiçbir büyüsü olmayan bir masal, en azından çocuklar ve onları doğuranlar için. Bir kez daha Freud’u anmak için, üstünlük nevrozuna dönüşen muhteşem bir zihinsel neotoni örneği. Antropolog şiddetli ve kaba teşhisini koyduğundan, insanın durumu artık kendi elinde değil. Tüm halleriyle bir “yanılsamanın geleceği”ne benzeyen ve gereksizliğini ortaya koymanın zamanı geldiği psişik bir bulaşıcılık. Abartılı sözler mi? Kişiliğine değer verdiğim ve çalışmaları tedirgin edici sapmalara konu olan bir bayan meslektaşımın durumunu aktarmak istiyorum. Anne d’Ambricourt-Malassé beynin gelişimi, iki ayaklılık ve yüzün kafatasına göre konumu gibi birçok evrimsel eğilimin kavşağında bulunan hassas bir bölge olan kafatası üzerinde yürütüyor çalışmalarını. “Temel biyodinamik yasa” adını verdiği bir aşamalı değişimler dizisine göre maymunsularla başlayıp insanla son bulan kafatasının küçülmesiyle ilgili bir yasa betimlemektedir. Matematiksel formülleştirme “tuhaf bir atrak-

tör” dahil ettiğinden teleonomik değil teleolojik bir yönlendirilmiş evrimsel eğilim söz konusudur. Gazetecilerin “insan evrimine yeni bir bakış” adını verdikleri şey aslında hiç de yeni değil. “Temel biyodinamik yasa”, Haeckel’in “temel biyogenetik yasasını” çağrıştırmaktadır. Matematik formülleştirme, Newton’un, denklemlerin netliğiyle kanıtlanan yaratılışın kusursuzluğunu gösteren eski kozmolojik paradigmasını yeniden ele almaktadır. “Tuhaf atraktör” Yüce Saatçi, Ulu Mimar ve daha türevleri ile yer değiştiriyor. Böylece evrim, Teilhard de Chardin’in dar anlamda düşüncesini çağrıştırmak İsa’nın gelişine doğru yöneliyor. Sarsılmaz *scala natura* üzerinden kopyalanan kafatasının küçülmesinin teleolojik süreci, tüm öteki soylar yalnızca “kaotik” taslakları temsil ederken, insan soyunun, evrimi üzerindeki çevresel değişimlere bağlı her türlü etkiyi yadsımaya varacak kadar koşullardan bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Ötekiler tutarsız olarak görüldüklerinden, yalnızca gerçek bir hominizasyon içinde yer alan özellikleri dikkate almaya dayanan değersiz Haeckel retoriğini buluyoruz burada.⁵⁷ Öteki fosil adamlara gelince, kafatasının bükülmesini kaçırın Hominid’leri dikkate almazsak, tümüyle unutulmuşlardır. Demek ki, Kozmosla kafatası arasında yeni olan hiçbir şey yok...

Başın basenin evrimiyle ilgili teknik bir tartışmaya girmeden, bu bölgenin, Daubenyon’dan günümüz antropologları tarafından ortaya konan en yeni biometrik teknik çalışmaları

57 Geoffroy Saint-Hilaire’in orangutanı, transandantal kozmolojisiyle pek de uyuşmayan bir biçimde evrimin teratolojik bir örneği olarak görmektedir. Bundan sonra, başka araştırmacılar da, Asyalı yavru orangutanların kafa yapısını neoteni kanonlarına öyle uygun görüyorlar ki, büyük Afrika maymunlarıyla olan yakın filogenetik ilişkilerimizi çiğneyerek onlara itibar kazandırıyorlar. Daha çok ikna olmuş başka araştırmacılar da, evrimi salt günümüz türlerinin insanmerkezli sınıflandırmasından yola çıkıp oluşturarak yalnızca *scala natura*’yı dikkate almakta diretiyorlar, daha sonra da sırf kendi seküler şemalarına uyan fosilleri ele alıp, tüm ötekilerini sürekli onların evrim atıklarıyla dolu olan ortak çukura atıyorlar.

na kadar yüzlerce çalışmaya konu olduğunu anımsatırım. Pe-ki, yalnızca Anne d'Ambricourt-Malassé'nin çalışmalarına ne- den bu kadar büyük bir ilgi gösteriliyor? Tek bir araştırmacı gerçeğe, evrimin sırrına ulaşmış olabilir mi? Organizmamız, farklı heterokronik süreçleri gerektiren iç ve dış etkenlerin bir araya geldiği bir evrim mekanizmaları mozaikinden kay- nağını almaktadır. Bu yumağı çözmek kolay değil. Bu konu o kadar hassaslaştı ki, bir eleştiri –bilimsel yayınlarda uygulan- dığı gibi, meslektaşların değerlendirmesine sunulan antropo- lojik çalışmaların kendileri değil– bir dava tehdidiyle karşı karşıya kalabilir! Tehlikeli bir biçimde engizisyona kayıyo- ruz. Bilimsel sonuçlarla yorumlar, bilimlerle inançlar arasın- da ciddi bir karışıklık söz konusu.

Antropoloji ve bilim kendi epistemolojilerine layık bir di- siplinlerarası saygı görmeyi talep ediyorlar. Başka bir deyiş- le, çalışmalarımız anlam arayışının arkaik ampirizmini güç- lendirmemelidir. Öyle olsun!

Ontogeneze ilgili çalışmaların çocukluğu nasıl kozmik bir amaca zorladığını gördük! Özgürlüğümüz nerede? Evrim bi- ze, geçerliliği bu yasaların dışında kalan her şeyi reddetme üzerine kurulu tüm bu arkaik “yasalardan” daha büyük bir özgürlük veriyor. Bu bölüm, korkunç bir biçimde kapatılan ve öldürülen, çocukluğa karşı işlenmiş bir çifte cinayet olan Kaspar Hauser cinayeti ile başladı. Kaspar'ın zindanı Rcusse- au'nun yabancı çocukluğunun antitezidir. Dolaba kapatılmış bir çocuklukla ormana terk edilmiş bir çocukluk arasında, ge- leceğin elitlerini klasik edebiyat sınavları içine hapsedip, kü- çük yabancıları kentlerin ya da kentliliğin kıyısında bırakan eğitim sistemimizle benzerlikler belirleyebilir miyiz? Fosille- rine ve büyük maymunlarına dönmesi daha iyi olacak olan bir paleoantropoloğun naif bir karşılaştırması!

Sonuç

Astrofizikçilerin sabırlı gözlemleri sayesinde karanlıkta kalmaktan kurtulan, onca gezegen üzerinde bulunan başka yaşamların ışıltılı vaatleri gibi görünen milyarlarca yıldız ve gökyüzünün derinliği karşısında büyüleniyorum. Bakışım bir hayvanın bakışıyla karşılaştığında ve karşılık olarak o da beni gözleyince hayrete düşüyorum, evrim süresi açısından anlam yüklü bir an. Ortak bir insanlığın boyutlarını ortaya koyarken, insanlığın onları yok etmeye çalıştığı, gururluluğumuzun günah keçileri büyük maymunlar karşısında sürekli şaşkınlığa kapılıyorum. Hiçbir zaman tanıyamayacağım, çünkü asla vaktimin yetmeyeceği ne de zekâmın alacağı, artık yok olmak üzere olan dünya halkların dillerinin, gülüşlerinin, seslerinin, şarkılarının çeşitliliği karşısında her zaman hayranlık duyuyorum. Dünyanın her yerinde, bedeninin içinde ve omuzlarında, her zaman gururla, sevmekten utanan erkeğin tüm yükünü taşıyan kadını seviyorum. İnsanlar arasındaki eşitsizliğin henüz farkında olmayan, onca eğitim ve öğretimin gülüşlerini silmeden, sorgulayan gözlerini kapatmadan ve farklılıkları yeniden üretmeye yöneltmeden önce, masum ve dünyaya açık olarak doğan çocuklara tapıyorum. Neden, ya-

şamakla var olmak arasında, kültürümüz bunca kapanma, bunca dışlama üretiyor?

Bu çalışmanın farklı bölümleri boyunca, tarihöncesine o kadar da dayanmayan Akdeniz kültürü kaynaklı arkaik Batı erkeği insanmerkezciliğini desteklemek için, paleoantropoloji olan alanımın karikatüral olduğu kadar sıradan bir bakış açısından yararlanan ideolojileri çözümlemeye çalıştım. Bir antroposantrizm incelemesi olma iddiasında bulunabilmek için çok daha yoğun bir düşünce gerektiren, kimi zaman kostik, alçakgönüllü bir deneme. Bu kitabın amacı, mantıklı olduğu kadar yeni olan bakış açısında yatmaktadır: kökenlerden yola çıkıp, temel olarak yazılar ve metinler üzerine kurulu bir olaylar tarihi değil de, ne yazısı olmayan halkları, ne bize en yakın türleri, ne de fosilleri dışlayan antropolojik bir tarih olarak insanlık tarihini, birkaç insan için değil tüm insanlar için var olan bir tarihi kucaklamak.

En eski yazılar 7000 yılına dayanmaktadır, bu da insan soyunun ancak 1/1000'ini, *Homo* cinsinin süresinin 1/300'ünü ya da *Homo sapiens* türünün yeryüzündeki varlığının 1/30'unu temsil etmektedir. Tarihöncesi sanatı gibi öylesi eskilere dayanan tüm grafik ifade biçimlerinin ve aynı kısıtlayıcı bakış açısıyla, yazısı olmayan halkların ve kültürlerin dışlanması pahasına, insanlık tarihinin yalnızca metinlerden yola çıkılarak yazılabileceğini hâlâ iddia edebilir miyiz? Tarih ve yazı insanlığın ilerlemelerinin hiç görülmediği kadar hızlandığı bir döneme işaret etmektedir, ancak bu insanlığın tümünün ilerlediği anlamına gelmez ve bu gözlem Batı toplumları için de geçerlidir.

En ücra kavimden en geniş uygarlıklara kadar tüm kültürler, bir kültürmerkezlilik biçimini beslemektedirler: ötekiler arasındaki “Biz insanlar”. Bu “biz”, animistlerde ya da mono-teistlerde olsun, ancak öteki insanlara göre anlam kazanmak-

tadır. Herodot'un barbarlarından etnolojiye, iyi yabani ile kötü yabaniden geçerek insanlara belli bir bakış açısı geliştirmiş olan Batı kültürü, barbarları ve ilkelleriyle bu kurala istisna oluşturmuyor. Ancak yazı olmadan, öteki halkları, insanlığı tanımak olanaksız olurdu. Buffon, gezginlerin anlatılarından yola çıkarak karşılaştırmalı etnografyanın temellerini atıyor; vaktinden önce etnolog olan, cizvitlerin yazdığı belgelere çoğu kez atıfta bulunmayı unutuyoruz, XX. yüzyılda görülmemiş bir boyut kazanan etnolojik ya da etnografik yazını da unutmamak gerekir. Hem insanların çeşitliliği karşısında büyülenmiş hem de ırkçılığın kavurduğu bir Batı'nın değişken tutumu ve özeni: böylece, 1930'lu yıllar boyunca, Seine nehrinin kıyısında, Sömürge Sergisi'ni ve insan zoosunu, Chaillot tepesinde ise insan müzesinin kuruluşunu görmekteyiz.

Bu kitap, ne tarihe ne de Batı kültürüne karşı çıkıyor. Karşı çıktığı şey, tarihöncesini nasıl uygun görüyorsa öyle kabul etme hakkını kendinde gören tarihin daraltılmış bakış açısıdır; asırlık mitlerin hem bilimsel politikaları hem de araştırmaların yorumlarını ne kadar belirlediğini göstermeye çalışmaktadır; Batı erkeğinin teknoloji aracılığıyla egemenlik kurmasına adanan ilerleme ideolojisine karşı çıkmaktadır; yalnız insanlar arasında değil erkeklerle kadınlar, erkeklerle çocuklar ve erkeklerle hayvanlar arasında bunca dışlamaya yol açan hümanizmayı ve hümaniteleri –yazın, felsefe, tarih ve beşeri bilimler– sorgulamaktadır.

Mitler, fosiller ve bozonlar

Dinlerden çok, mitler dünyaya bir tutarlılık kazandırıyor ve insanları, aynı dünyaya gönderme yaparak bir araya getiriyor. Bir mitten söz etmek, bir dünya görüşüne mit demek, olumsuz bir yargı olarak algılanmaktadır. Mitin bu üzücü an-

lamı, bilimsel alan dışına çıkan her şeyi usdışı ve mitik olarak niteleyen XIX. yüzyıla ve pozitivist iddiasına dayanmaktadır. Batılı olmayan halkların ve eğitimden yoksun toplumsal sınıfların kendilerini, karmakarışık bir biçimde folklor, batıl inanç, usdışılık vs. içinde bulduklarını belirtmeye bile gerek yok. İlerleme, bilim ve bilimcilik, pozitivism, mitin insancillaştırıcı işlevinin içini boşalttılar.

Claude Lévi-Strauss, usçu düşüncenin evrenselliğine olduğu gibi mite gönderme yapmanın gerekliliğine de itibarını iade ederek mitin anlamını da düzeltti. “Yaban düşünce” yabanların düşüncesi değil. Tüm *Homo sapiens*’ler, düşünceleyle sağduyunun bu iki uç noktası arasında gidip gelerek kendilerini dünyada konumlandırıyorlar. Bilimsel çalışmalar da bu durumun dışında değiller; araştırmaların amacında olmasa bile, en azından yorumlama zamanı geldiğinde bundan nasibi alıyorlar.

Paleoantropolojide, günümüzdeki bütün kadın ve erkek mitokondrilerinin türediği en eski varsayımsal mitokondri DNA parçasını betimlemek için mitokondrial Havva’ya yapılan göndermeler gibi ünlü örnekler bulunmuyor değil. Araştırmacılar hiçbir zaman bütün kadınların tek bir kadından ya da 200.000 yıllık Afrikalı bir Havva’nın soyundan geldiğini söylemediler. Basın ve halk kitlesi moleküler antropolojinin muhteşem bir ilerleme göstermesi nedeniyle büyük heyecan yaşadı. Kendi bilimsel alanları içinde değerlendirildiklerinde, mitik Havva kadar ilgi çekici olmayan karmaşık olduğu kadar teknik çalışmalar söz konusu. Ancak, bu referans kullanıldığında, tüm kökenler sorunu ortaya çıkmaktadır. Hiçbir manipülasyon bulunmuyor, yalnızca bilim söz konusu. Havva’ya değinilmezse, teknik alan ya da teknobilim alanındayız; Havva’yla birlikte ele alındığında, dünyayı açıklama biçimi olarak bilim alanında, büyü alanında. Mitokondrial Havva,

Havva'yı üzücü bir moleküler indirgemecilik yöntemiyle yok etmedi. Mantık sahibi insanlar, hiçbir zaman, bilimsel açıdan insanlığın bir DNA parçasından, ya da dinler için, kendisi de Adem'in kaburgasından çıkmış olan bir kadından ileri geldiğine inanmadılar. Eğer öyle ise, indirgemecilik harfiyen entegrizme yanıt oluşturmaktadır ve bir taraf için olduğu gibi öteki taraf için de büyülenmeye elveda.

Bilimler mitlerden kurtulamıyorlar, başka türlü nasıl olabilir? Bilimin sorduğu büyük sorular bilimsel düşünceden çok önce ortaya çıkmışlardır, üstelik epistemolojinin bilim üretmek için birden çok yöntemi olduğunu da unutmamak gerekir. Paleoantropolojide olduğu gibi geniş bilimsel kozmolojiler evreninde de bu geçerlidir. Entropiden antropik ilkeye geçmek her zaman şaşırtmıştır beni. İnsan zekâsı parça ve bütün arasında, indirgemecilikle holizm arasında gidip gelmektedir. Tartışma en az felsefe kadar eskidir. Bilimsel alanda insan düşüncesi ancak zekâ yoluyla, *cogito*, düşüncelerden yola çıkıp matematiksel bir yaklaşıma dayanarak dünyayı anlayabilir ve buna karşıt olarak duyusal alanda gözleme ve tümevarıma dayanan bir yaklaşım bulunmaktadır. Fazlaca basitleştirirsek, klasik Yunan düşüncesinde Platon ve Aristoteles, bilimler ve klasik dönemde Descartes ve Buffon. Mekanistler çağı, dünyanın tümünü denklemlerle ifade edilen yasalar aracılığıyla açıklama iddiasında başarısız oldu. Daha sonra yaratılışı Kutsal Düzenleyici tarafından olağanüstü bir biçimde bir bütün olarak düzenleyip sınıflandırmaya çalışan natüralistler çağı gelir. Buffon matematikçileri, sınıflandırıcıları -bu iki alanda büyük yetkinliğe sahip olsalar da- ve gözlemcileri eleştirerek bir kopma sağlar. Locke'un ve sansüalizmin öğrencisi olan Buffon dünyanın gerçekliğinin yalnızca bir bölümünü algılayabildiğimizi savunuyor. Dünyanın varoluşunun ilk nedenleri onun işi değil; ikincil nedenler ise,

bilginlerin işidir, başka bir deyişle, dünyaya anlam veren, kendi entelektüel kapasitesinin yettiği kadarıyla insanın kendisidir. Buffon, bilimsel yönteminde ne kararsızlığa ne de çelişkiye yer vermektedir. Koyu bir Newton'cu –göksel mekanik tartışmasında Descartes'a karşı Newton'cu– ancak yönteminde Descartes'çi, Newton'un denklemlerinin güneş sistemindeki gezegenlerin hareketini betimlemeye yettiğini kabul etse de, genel denklemlerden çok olasılıklara daha çok ilgi duyan Buffon, Linné'nin nominalist türlerini hicvediyor ve ortalama durağanlıkları, Adam Smith'in siyaset felsefesinden esinlenen mekanizmalara göre düzenlenmiş topluluklarda varyasyonun önemini belirliyor. Karışık bir zihne işaret eden hiçbir şey bulunmuyor ancak, farklı bilimsel alanlara göre az çok tutarlılık gösteren bilimsel yöntemler yelpazesi söz konusudur.

Amacım bilim tarihini ya da epistemolojiyi yeniden ele almak değil, şematik bir biçimde, antropik ilke ile paleoantropoloji arasında beliren farklı bilimsel yaklaşımlara özgü temel zıtlıkları ortaya çıkarmaktır. Aynı örneği ele almak için entropi, bir sistemin her zaman daha çok düzensizliğe doğru ve enerji niteliğinin giderek azalması yönünde geliştiğini söylemektedir. Termodinamiğin bu ikinci ilkesi daha sonra gözlem ve deneyle kontrol edilmiş fizik matematik çalışmalarından kaynaklanmaktadır. Fiziğin temel kuvvetlerinin birleşim teorisi için gerekli bir parçacık olan Higgs'in bozonunun ortaya konması üzerine yapılan günümüz araştırmaları bu yöntemi kullanmaktadırlar. Denklemlerden, matematikten yola çıkmaktan daha Platoncu ne olabilir?

Natüralistlerin, olaylardan yola çıkan ve *sistematik* adından da anlaşıldığı üzere bir sistem ortaya koymaya çalışan, gözleme dayalı zorunlu yöntemleri, tersine bir yol izlemektedir. Sınıflandırmalar farklı sistematik yaklaşımlarından kay-

naklanmaktadır ve bunun için de belli fikirler gerekmektedir. Doğa durduk yerde insanın gözüne ya da zihnine çarpmıyor. Doğal teoloji ya da Tanrı gibi, ilk amacı ya da fikri ne olursa olsun, bu yöntemlerin kendileri de, yeniden düşünmeye ve ilk paradigmaları sorgulamaya zorlayan bilgiler üretmektedirler. Sınıflandırmalar ve evrim için de durum böyledir. Buffon Linné'nin sistematikinden nefret ediyordu çünkü sabit bir doğayı betimlemekteydi. Daha sonra Lamarck ve benzerlikleri soyağacı ilişkilere dönüştüren zooloji felsefesi gelir. Aynı türler, ancak başka bir yorum. Yarım yüzyıl sonra, Darwin sınıflandırmaların tek bir tarihten, evrimden gelen türler arasındaki akrabalık ilişkilerini ifade ettiğini desteklemektedir. Böylece, Yaratan'ın eserini onurlandırma isteğinden yola çıkarak, benzer sınıflandırmalar içinde yer alan aynı türler, çok farklı teorilere dayanak olacaklar: saptanımcılık, dönüşümcülük, evrimcilik. Filozof Gilles Deleuze'ün doğrulanmış olduğu kadar abartılı olan ifadesinin aksine, bilim işlemekle yetinmiyor. Fikirler, kavramlar yaratıyor ve bu bilimin en büyük buluşlarından biri için de böyledir: evrim. Bilimsel bir teori olarak iyi işlemektedir çünkü canlıların çeşitliliğine akılcı bir açıklama getirmektedir (heuristik işlev). Fikir olarak, o döneme kadar, fosillerin anlamları gibi, çok tartışılan gözlemleri aydınlattı. Yüksek antikiteden bu yana canlı organizmaların olası kalıntıları olarak ifade edilseler bile –Lucretius, Leonardo da Vinci vs.– bu fosiller transformist ve evrim teorileri çevresinde anlam buluyorlar. Çok yaygın olan bir görüşün aksine, Buffon ve Lamarck'la fosiller, bir doğal tarihten doğanın tarihine geçişi belirleyerek doğa üzerine olan bu düşüncelere katılsalar bile, evrim fikrini biçimlendiren fosiller değil, tam tersidir.

Ancak, gördüğümüz gibi, gözlemden doğan evrim, kozmologların fikirleriyle hiç bağdaşmamaktadır. Düzen ve düzen-

sizlik arasındaki sonsuz zıtlık. Aristoteles'ten Darwin'e, hatta günümüze kadar, insan ve kozmos arasındaki ilişkiler bir teleoloji, bir ereklilik gerektirmiştir. Lamarck'ın dönüşümcülüğü, Haeckel'in rekapitülasyonu, Bolk'un neotenisi, Teilhard de Chardin'in alfa ve omegası değişmez olarak aynı şemayı ele alıyor. "Değişmez olarak", uygun olan terim budur çünkü değişkenlik yaşamın ve evrenin bu kozmik anlayışlarına karşı gelmektedir. Evrimin eşanlamlısı olan yaşam, bir determinizm görmemize olanak vermeden, düzen önceki hallere dayanarak organizasyon düzeyleri kurarak entropiyle oynuyor ve muhteşem bir ironi olarak bir düzensizlik yaratmadan, kendi zorunluluklarını dayatmadan ilerleyemiyor. Charles Darwin, kozmik şeytan, Batı düşüncesinin en korkunç kozmolojik kazasını temsil ediyor.

Çok basit olarak, hata, değişkenlik olmasaydı yaşam, evrim de olmazdı. Buffon, Darwin ve başkaları, türlerin, karakter değişkenliği olduğu için değiştiğini anlamaktadırlar; tip hiçbir şey değildir, her şeyi yapan değişkenliktir. Darwin'in en çok adı anılan iki kitabı, *L'Origine des especes par voie de la selection naturelle* (1859) ve *La Filiation de l'homme en relation avec la sélection sexuelle* (1871), tam da değişkenlik konusuyla başlamaktadırlar. Değişkenlik olmasaydı, evrim, yaşam olmazdı. Darwin'in yaklaşımının başka bir temel yönü: evrimin kanıtları fosiller yanında değil, organizmaların "kalıntısıl" denilen tüm karakterlerindedir, atların uzuvlarındaki boyu küçülmüş olan parmak kalıntıları gibi, ya da insanın apandisiti gibi vs. Değişkenlik ve türlerin kalıntısıl karakterleri olasılık dolu ve başka olasılıkların kalıntıları olan hatalardır. Yaşam bir hata değildir. Bu hatalar olmasaydı yaşam olmazdı, evrim olmazdı.

Antropik ilkelerin mantığı yaşamın ne olduğunun temel bir antitezidir. Yaşam hiçbir zaman denklemlerle özetlene-

mez çünkü çok fazla bilinmeyen üretir. Bu tasarı için çabala-
yanlar, tüm ötekiler, tutarsız dememek için, tutarlı olmayan
kabul ederek yalnızca kendi gerçek filogeneze katkıda bu-
lunan olayları ve gözlemleri ele alan Haeckel'in zavallı epis-
temolojisini benimsemek zorunda kalacaklar. Çünkü tüm ya-
şam bu devasa kozmik tutarsızlık içinde yayılım göstermek-
tedir. Böylece, tüm bu kozmik ereksellik savunucularının
gerçekleştirdikleri seçim, canlıların büyüleyici çeşitliliğinin
kaynağındaki bunca kötülenen doğal seçimden çok daha
acımasızdırlar.

Peki tüm bunların içinde insanın durumu nedir? Sonsuz
büyük ile sonsuz küçük arasında kayıp mıdır? Pascal endişe-
leniyor, Cyrano de Bergerac onunla alay ediyor. Yaşam yer-
yüzünde ortaya çıktı ve büyük olasılıkla başka gezegenlerde
de. *Homo sapiens*'in sonu gelmeden, izlerini bulmayı başarı-
rız, umarım. Bilim ve teknolojinin ilerlemesine, özellikle de
kozmetik insanmerkezliğinden kurtulmuş bir yaşam anlayışına
bağlıdır; bir gözlük ve miyopluk sorunu.

Değişkenlik kaynağı olan, DNA'nın çift sarmalı olmadan
yaşamın yaşam olamayacağını belirtmek hiçbir biçimde ya-
şamın bir hata olduğunu söylemek değildir. İnsanın doğanın
bir hatası olduğunu dile getiren bu nükteyi çok iyi biliyoruz.
Aslında, insan doğası değilse bile doğa üzerinde hata yapan
insandır. İnsan kozmik bir tasarı, evrenin vitalist ilkesi içinde
yer almamaktadır. İnsanın sorunu her türlü ontolojiden yok-
sun bir kozmosun içinde bilinçlenme sorunudur. Peter Slo-
terdjik'e göre insan kendine göre fazla büyük sorunlar icat
ediyor.

Gassendi, bilimin, en usçu yöntemle uygulansa bile, insan
zihninin dışında olan hiçbir şeye ulaşmadığının altını çizerek
Descartes'in görüşünü eleştiriyor. Bu tür zorlamalar karşısın-
da, tıpkı hayvanlarda hiçbir ruhun olmayışında olduğu gibi,

Descartes kanıtlayarak değil de, eğer öyle olsaydı Yaratan'ın insana bağışladığı yetenekleri yadsıyacak olan kesinlikleri kullanarak yanıt veriyor. Ve Gassendi karşısında alınmakta: "Eğer öyle olsaydı, maymun ya da papağan olmakla yetine- lim o zaman." Descartes, goril Koko, bonobo Kanzi, şempan- ze Aie, orangutan Chantek ya da Alex, İrène Pepperberg'in papağanıyla gerçekleştirebileceği konuşma karşısında şaş- kınlığa kapılırdı. Konumuz burada, Descartes'in kendi döne- minde bilemeyeceğini değil, daha çok, bütünsel (totalizan) ve idealleştirici düşüncesi içinde, tüm bir büyüleyici alanı, günümüzde tanınmak için hâlâ en büyük zorlukları çeken, hayvanların zekâsı konusunu, bilgi alanından dışlamaya yol açan bir yöntemi hicvetmektir.

Henri Atlan bilginin birçok yolu olduğunu altını çiziyor: biri açıklık, yarar ve yöntem kaygısıyla, bütün ve son bir ger- çeklik iddiasından vazgeçmek zorunda kalarak yöntemsel bir indirgemeciliği benimseyen bilimsel bir uygulamaya bağlı; öteki daha ani ve daha bütünsel kendi mistiği ve gerçekleri ile imlenmiştir. Yaptığı çalışmalarda Tanrı'nın yeri konusun- da onu sorgulayan imparator karşısında fizikçi Laplace şöyle yanıt veriyor: "Efendim, Tanrı varsayımlarımın bir parçası değil." Kozmosun içinde ne Tanrı, ne vitalist ilke, ne ontoloji bulunuyor, yaşam tarihinde hiç değil. Üzücü bir materyalizm mi? Evrim karşısında büyülenerek şu sözleri sarfeden Dar- win için hiçbir hayal kırıklığı ya da hüsrân yok: "İnsanın böy- le bir serüvenin ürünü olmasından daha büyük bir şey olabi- lir mi?"

Evrım ve ilerleme

Önceki paragraflarda dile getirilen görüşler Batı düşünce- si içinde yer almaktadır. Afrika, Doğu, Amerika ya da başka

kültürlerin kadın ve erkekleri için anlaşılmaz gelebilir. Rönesanstan itibaren Batı, teknik gücü sayesinde dünya üzerinde egemenlik sağladı. Topluluklar arasına mesafeler koyarak, ekonomik gelişme ile teknolojik gelişmeyi birbirine bağlayan ve bağıntı olarak kişi başına gelir, kişi başına harcanan enerji miktarı ve yaşam süresi terimleriyle ifade edilen büyüme kavramıyla ölçüm kıstasları belirledi. Bu kıstaslarla değerlendirilen Batı ve bu gelişme türünü benimsemiş toplumlar –Japonya ve öteki Asya ülkeleri– büyük bir farkla öteki ülkeleri geçmektedirler. Yine aynı kıstaslara göre, en gelişmiş ülkelerle en az gelişmiş ülkeler arasındaki farklar, XIX. yüzyılın ortalarından XXI. yüzyılın başına kadar 1’e 3’lük bir farktan yakında 1’e 80’lik bir orana ulaşmaktadır! İlerleme, en tepede Batı toplumu, ara basamaklarda da en yoksul halkların, maymunun hemen üstünde yer aldığı öteki toplumlarla kültürel bir evrimcilikle dönüşmektedir. Sağlamlığı en zayıf basamağınki kadar olan varlıkların antik türler basamağıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın tüm sorunsalı, yeryüzü için gittikçe daha az katlanılabilir bir hale gelen bu paradigmayı sorgulamaktadır, hiç olmazsa birkaç toplum için.

Zengin ülkelerde bu tür sözler, daha zor yaşam koşullarına tanık olmuş ve İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana yaşam düzeylerinin ya da daha basitçe yaşamlarının o kadar düzeldiğini gören nesilleri rahatsız etmektedir. Dünyadaki öteki toplumlar arasından birçoğu, böyle bir yaşam düzeyine sahip olmak istemektedirler ve birçok insan, en çaresiz yöntemlerle zengin ülkelere ulaşmaya çalışmaktadır. Gerçekten ilerleme oldu ve bu ilerleme hâlâ insanlığın çok büyük bir kısmı için ulaşılamayacak bir yerde. Antropolog olarak sorun, ilerleme fikrini ve gerçekleştiriliş biçimini tümünden reddetmek değil, ilerlemeden ne anladığımızı ve şimdiye kadar

belirlenen ölçütlere göre, aynı biçimde devam etmeyi umup umamayacağımızı tartışmaktır.⁵⁸

Eski patronum ve hocam olan Yves Copens, çalışmaları çevreyle ilgili bir bildirgeyle sonuçlanan ve artık Anayasanın bir maddesine konu olan çevreyle ilgili bir komisyona başkanlık etti. Bu anımsatma, paleoantropologların, geçmiş zamanların insanlarıyla ilgilenseler de, zamanlarının sorunlarıyla da ilgilendiklerini anlatmak içindir. Zamanımızın güçlüklerini bilse de, ilerleme fikrini burada yineleyerek, Yves Copens insanın geleceğiyle ilgili iyimser bir tutum benimsemektedir. Etkinliklerinin gelişmesi sayesinde insanlar yenilene-meyen enerji ve özkaynakları tüketmeler de, gelecek nesiller bilimsel ve teknik alandaki ilerlemeler sayesinde refah düzeylerini sürdürecekler. Sürdürülebilir kalkınmanın tatlı, iyimser ve ilerlemeci bir versiyonudur bu. Bu konuya hassas olan ulusal ve uluslararası yasaların büyük çoğunlukla kabul ettikleri görüş budur. Fikir farklılıklardan bağımsız olarak *baby-boomers* nesillerini ve onlardan sonra gelenlerinkine egemen olan bir dünya görüşüdür. Kırk yıl boyunca sürekli ilerleme, büyük çatışmalar gibi doğal afetlerin de yaşanmadığı, en azından dünyanın ayrıcalıklı bir kesiminde bir “lale devri”. İnsan toplulukları, belki de tarihte hiç olmadığı kadar ve büyük olasılıkla tarihöncesinde de, tüm insan topluluklarını kapsar görünen ütopya tasarımlarını gerçekleştirdiler. Ancak, tüm bunlar daha çok uzaklarda. Ütopya “hiçbir yerde olmayan” anlamına gelmektedir; bu ütopya dünyanın yalnızca bir kesiminde gerçekleşti, başka bir yerde değil. İşte biz, bu ütopya dışında kalan topluluklar için endişe etmeliyiz.

58 Bu büyük sorunun ikinci kısmına gelebilecek yanıtlar sürdürülebilir kalkınma tartışmaları içinde yer almaktadır ve bu kitabın çerçevesi dışına çıkmaktadır, her ne kadar antropolog, bilim adamı ve yurttaş olarak bu tartışmaların içinde yer alıyorsa da.

Bir paleoantropolog olarak, geçmişimizle olduğu kadar geleceğimizle de ilgilenmek durumunda görüyorum kendimi. Bu gelecek, şart kipinde çekiliyor ve yalnızca sürdürülebilir “gelişme” konusunda konuşmak bile bizi Batı toplumları tarafından belirlenmiş bir çerçeve içine yerleştiriyor; böylece bu kavramın evrensel anlamını sorgulayabiliriz. Sürdürülebilir kalkınma toplumsal, çevresel ve ekonomik alanların kesişme noktasında yer almaktadır. Bir tek kültürel farklılıklar için sürdürülebilir kalkınma eksik!

Bu yeni bir konu değil. Claude Lévi-Strauss’un 1973 yılında yayınlanan, *Yapısal Antropoloji*’nin II. cildinin ilerlemeyle ilgili bölümünü yeniden okumak yeterlidir. Konunun tutarlılığı ve incelemenin netliği konusunda hiçbir şey değiştirmeye gerek yok. Maalesef, o zamandan bu yana sürdürülebilir kalkınmadan söz edilmektedir –*sustainable development* ifadesi 1987’de Brundland raporundan sonra ortaya çıkmıştır– ve Lévi-Strauss’un korktuğu kültürel çeşitliliğin yok olması yıkımlarını sürdürmektedir. İlerleme ve insanlığın ilerlemesi için ölçütler nelerdir? Yaşam süresi ve enerji tüketimi konusunda başarılı olunmuştur. Peki, her şey bu kadar mı?

İlerleme ideolojisi, gördüğümüz gibi, tarihi kendine göre yazdı. Ancak, pozitivist felsefeyi hoşnut etmese de, antropoloji, paleoantropoloji ve tarihöncesinin bakış açılarına göre tarih doğrusal bir anlatı içinde yer almamaktadır. XIX. yüzyıl bağlamında düşünüldüğünde tarihin, günümüzde hâlâ çok fazla egemen olan ölçütlere göre çok farklı olduğu için bir gerileme dönemi olarak betimlemeye kadar varan ortaçağdan rahatsızlık duyduğunu anımsatarak Rönesans’ın ne anlama geldiğini düşünmek yeterlidir. Evrim konusunda yapıldığı gibi, günümüzün egemen toplumları tarafından belirlenen hedef noktasına göre tarihe yön vermek çok kolay görünüyor. 30.000 yıllık *Homo sapiens* tarihine indirgenen insanlık tarihi,

sarsıcı rastlantılar sergilese de, hiçbir şey yazılı değildi. En sarsıcı rastlantı tarımların icat edilmesi idi; dünyanın farklı bölgelerinde, birtakım toplumlar bitkileri ve hayvanları evcilleştiriyorlar. Neolitik uzmanları bu koşutlukları sorguluyorlar. *Homo sapiens* toplulukları en az 30.000 yıldan bu yana tüm kıtalara yerleşmişken, birçok neolitik merkezi Yakındoğu'nun 'verimli hilalinde', Orta Amerika'da ve Doğu Asya'da gelişmektedir. Pozitivist ve klasik tarihin, bu neolitik devrimin nedenleri konusunda sunduğu tüm bu klasik açıklamalar birbirini tutmuyor. İlerleme fikrine olan inanç bu konuda da yinelenerek, ani bir nüfus patlaması varsayımı ileri sürülmektedir⁵⁹: tarihsel süreçlerle bağlantılı olan her konuda akla ilk gelen bir Lamarck'çılığa göre "gereklilik her icadın atasıdır." *Homo sapiens* toplulukları on binlerce yıldan bu yana ve sürekli daha geniş bir çevre çeşitliliği içinde temel olarak avcı-toplayıcı olarak yaşarken, kimileri bitkisel ve hayvansal besinlerinin bir kısmını kendilerinin üretmek durumunda olduğu koşullarda bulur kendilerini. Hominizasyon ilkesiyle, ilerleme ilkesi üzerine oturtulan tarih anlayışı arasında hiçbir ayırım görmüyorum. Konumuz burada insanlık tarihi üzerindeki çevresel baskıları yadsımak değil; ancak bu kadar gerekirci bir prehistorik ya da protohistorik materyalizmin getirdiği bu indirgemecilik, günümüz bilgileri ışığında, bu tür deneyimlerin neden daha önce dünyanın farklı kesimlerinde ortaya çıkmadığını açıklamıyor.

Yaşam tarihinde evrimsel benzeşmeler çokça görülmüştür. İnsanlarla durum daha da karmaşıktır çünkü genetik sapmaları da dışlamadan, adaptasyonu teknik ve kültürel yeniliklere dayalı tek bir tür söz konusudur. Marksist (Marx, En-

59 İnsanlığın tek bir türe indirgenen ilk önemli nüfus patlaması üst Paleolitğin başlangıcında, 40.000 ile 30.000 arasında görülmektedir.

gels...) ya da liberal (Spencer...) ekoller tarafından çok tutulan pozitif tarih tarafından önerilen tek materyalist açıklama yeterli değil. Jacques Cauvi, tutarlılığını da yadsımadan, bu değişimlere eşlik eden sembolik devrim üzerinde durarak, bu yaklaşımın sınırlarını ortaya koydu. Bunun anlamı, görünürde *Homo sapiens*'e özgü ve temelleri topluluklarının diasporasından öncesine dayanan dünyayı algılama biçimleri, aynı türden durumlarda, benzer ancak aynı olmayan ekonomik değişimlere yol açmıştır. Neolitik merkezleri aynı dönemde, binlerle ifade edilen zaman farklarıyla, dünyanın birbirinden çok uzak bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Yakındoğu'nun 'verimli hilali', Nil vadisi, Indus vadisi, Güneydoğu Asya ve Orta Amerika çok farklı coğrafi, iklimsel ve çevresel ortamlar sunmaktadır. Evcilleştirilen bitki ve hayvanlar gibi icat edilen teknikler de elbette birbirlerinden çok farklıdır. Evrensel bir ilerleme fikri programlanmışçasına süregittiğinden –*evolvere*– tarihöncesi arkeoloji olaylarının incelenmesine direnç göstermemektedir. Jacques Cauvin, *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture* (Kutsallıkların ve tarımın doğuşu) adlı kitabında Nietzsche'den alıntı yaparak, inanç ve ideoloji üzerine kurulu "Batının usçu mitini" anımsatmaktadır. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi* adlı yapıtlarında tarihöncésinin ne kadar "tarihsel spekülasyonun kendini çiğ gerçeklikten korunmuş sandığı ve spekülatif içgüdüsünün dizginlerini bıraktığı için [...] çok doğal olarak ortaya çıktığı" bir alan olduğunu vurgulamaktadır. Cauvin de, Protohistorya uzmanı olarak şunları ekliyor: "...ancak bilimsel epistemoloji ilerlediğinden ve tarihöncesi alan yolunda ilerlerken, bu alanda materyalist konumu tutulamaz hale getirmeye katkıda bulunanın, stratigrafinin 'çiğ gerçekleri' olduğunu tespit etmek ilginçtir." Hiçbir biçimde materyalist yaklaşımın iflasının söz konusu olmadığını, ancak bu yaklaşımın her şeyi açıklayamayacağını ve tersine, dünya-

yı algılama biçimlerinin, mitlerin ve ideolojilerin materyalist zorunlulukları bilmezden gelme iddiasında bulunamayacaklarını belirtelim – örneğin Max Weber’in çalışmaları. Gördüğümüz gibi bu gözlem, her şeyi salt doğal seçilime bağlamaya çalışan Darwinist bir indirgemecilikle –Darwin tarzı değil– atalarımızın geçirmiş olduğu tüm çevresel değişimlere karşın yaşamın insanın ortaya çıkmasına yönelik olduğunu iddia eden hominizasyon türevleri arasında bulunan paleoantropolojiye çok güzel uygulanmaktadır.

Paleoantropoloji ve modern evrim teorileri, tarihöncesini, Protohistoryayı ve tarihi kapsayan insanın doğal tarihine uygulanabilir mi? Claude Lévi-Strauss, Darwin’in evrim teorisinin, beşeri bilimler çerçevesinde kötüye kullanımının yıkıcı sonuçlar doğurduğunu belirterek, yaşam bilimlerinde temel bir öneme sahip olduğunun altını çizmektedir. Darwin’in evrim teorisinin ırkçılığa, öjenizme ve insanların başka insanlara çektiirdiği tüm acılara yol açtığını gerçekten de çok fazla yerde okuyoruz. Tüm bunlar daha önce de vardı ve kötü kadar olarak evrim teorisine saldırmak yerine doğal seçim teorisini bir dışlama ve ötekini yok etme ideolojisi doğrultusunda saptıranları eleştirmek daha tutarlı olurdu. Doğal seçim teorisinin, ne en uygun olanın yaşaması ne de rakiplerin yok edilmesi olduğunu anımsatıyorum; farklı toplulukların bireyleri arasındaki üreme başarısı farkını ortaya çıkarmaktadır. Evrim teorisi bir antihümanizma değildir; evrim insanlarla öteki türlerden daha çok ilgilenmemektedir ve başka insanların bu teoriyi iğrenç amaçları için kullanmalarından evrimi sorumlu tutamayız.

Evrin, Batı ideoloji ve inançlarına göre karikatüral anlamıyla alınmadığında, aslında insanlık tarihiyle heuristik bir benzerlik önermektedir. Yaşamın tek bir öyküsü varsa bu tek bir evrim olasılığı olduğu anlamına gelmez. Evrim doğrusal,

hıyerarşik, ilerlemeci ve son nokta olarak insana yönelmiş bir süreç değildir. İnsanlık tarihi için de aynı şey söz konusu. 1989'da Berlin duvarı yıkılınca, Francis Fukuyama bu yıkılmanın, aşılamaz bir ekonomik ve politik sistem olarak liberalizmin dünya üzerindeki başarısını kanıtlayarak tarihi sonlandırdığını ilan etti. Teknoloji, enerji ve malların tüketimi üzerine kurulu bir ilerleme bakış açısıyla değerlendirilen tarihin naif olduğu kadar ideolojik bir vizyonu. Birkaç zaman sonra aynı yazar, tarihin burada bitmediğini anlayıp, insanın geleceğinin bir çeşit insan doğasının bilgeliği tarafından düzenlenen teknolojik ilerlemeler sayesinde gelişeceğini tasarlayarak insanın sonuyla ilgilenmeye başlar. Peki ya öteki insan toplulukları?

İnsan elbette evrimin sonunu belirlemiyor. Kendimize ait ölçütlerle, olağanüstü özelliklerle donatılmış özel bir tür olarak görüyoruz kendimizi. Hiç kuşkusuz, çünkü böylesi bir biyolojik ve kültürel uyum yeteneğini bir araya getiren başka bir tür bilinmiyor. Ancak, bu olağanüstü insan tipi, dili, teknik ve inanç yelpazesi salt kültürel süreçlerin değil doğal tarihin bir sonucudur. Biyolojik antropoloji, türümüzün yeryüzüne yerleşmesini tarihöncesi arkeoloji ve özellikle de genler ve diller aracılığıyla yeniden oluşturmaktadır. İnsan topluluklarının genetik ilişkiler ağacı ile diller arası ilişkilerinki muhteşem bir biçimde örtüşmektedir. Bu, her toplumun kendi dilini kodlayan genlere sahip olduğu anlamında değil –ne tutarlılık!– ancak toplumlar genleri ve dilleriyle yer değiştirdiğinden bu korelasyonun belli bir tarihten kaynaklandığı anlamına gelmektedir. İnsanlığın tüm biyolojik ve kültürel çeşitliliği gerçekten bir doğal tarihten kaynaklanmaktadır. Göç hareketlerinin yalnızca maddesel baskılar sonucunda gerçekleşmediğini anımsatmak yerinde olur – kaynakların azalması, nüfus, iklim değişiklikleri vs. Kadın ve erkeklerin

50.000 yıldan fazla bir süre önce Avustralya'ya, 35.000 yılına doğru Amerika'ya ya da daha sonra Okyanusya'nın çeşitli adalarına gitmeye karar vermiş olmaları mitleri ve inançları da varsayıyor. Evrimci bir perspektife yerleştirilen insanlık tarihi, atalarımızın uyum ve evrim yeteneklerini, onları yalnızca küçümseyen şu zavallı teleolojik salatalardan daha çok yüceltmektedir.

Dünyanın farklı bölgelerindeki insan toplulukları, her alanda yenilik üreten toplumlar kuruyorlar: barınma, giysi, akrabalık ilişkileri, inanç, yaşam tarzı, teknik, beslenme tarzı, eğitim... Evrenselleri ve farklılıklarıyla türümüze özgü ortak bir mirastan yayılan bir ağaçlanma. Hiçbir indirgemecilik yapmadan, heuristik açılımı içinde ele alındığında türlerin evrimi için de aynı şeyin söz konusu olduğunu belirtmekte yarar var. İnsan kültürlerinin çokluğu *Homo sapiens* topluluklarının on binlerce yıldan bu yana yayılmasıyla açılım göstermektedir! XV. yüzyıldan bu yana Batı'nın yayılması bu süreci durduruyor. Dünya'nın yuvarlaklığıyla sınırlı olduğundan artık yatay olarak yayılamayan insanlık, XIX. yüzyılda kesinlik kazanan, Batı'nın dayattığı bir "dikeylik" yoluna koyulur. Tarih, evrim, kültürel evrim ve antropoloji, ne dini ne de felsefeyi bağışlayan aynı evrensel şemaya göre algılanmaktadır. İnsanlığın geniş bir bölümünü, Batı toplumları içinde bile dışlayan hümanitelerle (klasik diller ve edebiyat) eğitimde de aynı etki görülmektedir. Evrim teorileri, tarihöncesi ve antropoloji tüm bunları reddetmektedir.

Teknik gelişmelere göre ilerlemeyi ölçecek olursak Batı toplumları zirvede yer almaktadır. Doğanın ve bitkilerin tanınması açısından değerlendirilirse Amerika toplumları hepsini aşmaktadır. Avusturya Aborijinlerinin akrabalık ilişkileri tüm öteki kültürlerin düşünemeyeceği bir karmaşıklılıktır... Elbette, Batı toplumlarında hastalıktan, saldırıdan ya da açlık-

tan ölme şansımız daha az, tabii dışlananlar arasında yer almıyorsak... Öteki toplumlarda yaşayan kadın ve erkekler ilerlemelerimizden yararlanamıyorlar ancak toplum tarafından dışlanma da bildikleri bir şey değil. Batı'nın kuşku götürmez ilerlemelerini yadsımadan, salt tekniğe bağlı olması, gittikçe daha çok engelle karşılaşmasına neden oluyor. Tüm öteki insanları hatta doğası ve biyolojik çeşitliliğiyle tüm gezegeni yok edebilecek durumdayız ancak egzotik ülkelerde ya da binalarımızın dibinde olsun doğal afetlerin vurduğu toplumlara yardım etmek konusunda inanılmaz bir biçimde yetersiz kalıyoruz. Bunun nedeni doğrudan teknik değil, sadece tekniğe, tekniğin kullanımına ve yanlısamlarına dayalı olan ilerleme ideolojisi.

Teknolojilerin, ulaşım ve telekomünikasyon araçlarının gelişimi hiç olmadığı kadar insanların birbirleriyle bağlantı kurmasını sağlamıştır. Ağır karavellerle başlayan ve uzay uydularıyla son bulan küreselleşme sürecinin vardığı son noktadır. Öteki toplumları canlı yayında izleyebiliyoruz, onlar da bizi. Gördüğümüz nedir? Son yaban alanların ve ilerlemenin parçaladığı insanlığın kültürel çeşitliliğinin sonuncu hayaletleri olarak rezervlerde ya da en berbat banliyölerde yok olmaya mahkûm olan son geleneksel toplumların kaçınılmaz bir biçimde yok olmasıdır. Diller gibi -yarım yüzyıl önce 6000'den fazlası hâlâ kullanılan dillerin sayısının XXI. yüzyılın başında yarıya inmesi- ürkütücü bir hızla yok olarak yer yüzünden sonsuza kadar silinecek bilgilerdir onlar. Amadou Hampaté Bâ, her bir erkeğin ölümü, her bir kadının yok oluşuyla, yok olanın bir o kadar kütüphane olduğunu söyler.

Evrimin ne olduğunu anlamanın zamanı geldi artık, insanın varoluşuna kıyasla devasa bir zaman süresince bunca çeşitliliği durmaksızın ortaya koyan muhteşem bir ağaçlanmadır. Yaşam tarihinde kitlesel yok olmalar görülmüştür, ancak

her zaman yeniden yerine gelmiştir. “Altıncı bir yok olma”⁶⁰ sürmektedir ve bunun tek sorumlusu insandır. Bütün insanlar değil ama, yalnızca boşuna olduğu kadar yıkıcı olan bir sonsuz yaşam arayışı içinde, faustçu bir sayıklamanın gözlemini kör ettiği insanlığın bir bölümü. Evrim bize yaşamın büyüklüğünü ve genlerimizden bilişsel yeteneklerimize kadar ne olduğumuzun, yaşam ağacının tüm dallanmalarında nasıl yer aldığını anımsatıyor. Günümüzdeki türlerin tümü bizim kadar gelişmiş, yeni ve aynı tarihin sonucudur. Tüm insan kültürleri için de aynı şey söz konusudur; hiçbiri ötekinden daha arkaik değildir. Türlerin evriminde olduğu gibi kültürler, uygarlıklar ortaya çıkıyor, geliyor ötekilerini etkiliyor ya da yok ediyor ve mirasçı bırakarak ya da bırakmayarak yok oluyor. Tek bir topluluk bir türün geleceğini sürdürmez; hiçbir kültür tek başına insanlığın geleceğini üstlenme iddiasında bulunamaz.

Yeni bir hümanizmanın ana noktaları

Daha önce de söyledim, evrim teorisinde hümanizmanın antitezini görmek yerindedir. Tek bir evrim teorisi değil birçok teori olduğunu anımsatalım. Lamarck’ın dönüşümcülüğü, transandantal antropolojiye bilimsel bir ışıltı vererek, insanmerkezli Batı düşüncesi içine tümüyle oturmaktadır. Dönüşümcülük, yalnızca biçim değiştiren mit, fikir ve ideolojileri başka terimlere dönüştüren bir evrim parodisidir.

Darwin’in evrim teorisi, doğal seçim ve rastlantıyla bambaşkadır. Materyalizm ve rastlantı insan ve kozmos arasındaki ilişkileri yerle bir ediyor, her türlü ereklilik ve ontoloji fikrini uzaklaştırıyor. Ancak insan gerçekten buradadır. Öyleyse, hümanist bir düşünce evrim fikriyle uyumlu mudur?

60 Bu formül paleoantropolog Richard Leakey’e aittir.

Beşeri bilimlerde egemen olan tutum evrim konusunu yok sayıp insanı doğal tarihi dışında ele almaktır. Tıpkı önceki zamanlarda, kökenler konusunun metafiziğe bırakıldığı gibi, şimdi de insanın dışında olan her şeyin tutarsız olması bağlantısıyla insana odaklı bir tutum sergileniyor. Türümüz için her türlü tarihi yadsıyarak aslında saptanımcı bir konuma yerleşen dualist olduğu kadar dogmatik bir anlayış. Doğayla bağlantılı olarak insan fenomeniyle ilgilenen çok sayıda filozofa karşın, üstelik aralarında önemsiz sayılmayacak olanlar da bulunuyor, aşkın felsefe için de aynı tespit söz konusu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra genç bir Fransıza gönderdiği ünlü *Lettre sur l'humanisme* (İnsanlık üzerine mektup)'unda Martin Heidegger, insanı hayvanla bağlantılı bir biçimde anlamaya çalışan tüm felsefi yaklaşımları kesin kezzet ederek insanı ontolojik bir çayıra hapsetmektedir. İnsanı animal-plus (artı-hayvan) olarak gören Aristoteles'e dayanan tüm bir geleneği yadsımaktadır: İnsan siyasal bir hayvandır; insan ahlaklı bir hayvandır vs. Şimdiye kadar sıralanan tüm ölçütler farklı derecelerde öteki türlerde de görüldüğünden, özellikle de büyük maymunlarda, bilgilerin ilerleyişinin tüm atılımlarına maruz kalan insanın özü hassas konusunu uzakta tutuyor. Bu ölçütler ve içerikleri konusunda sıkıcı bir tartışmadan kaçınan Heidegger insanı kendi kendisiyle karşı karşıya bırakıyor.

Peter Sloterdijk, kendi kabuğu içindeki bu ontolojik hümanizmayı, Naziciliğin dehşetini klasik hümaniteler aracılığıyla engelleyemediği için eleştirecektir. Bu kadar önemli filozoflar hakkında tartışmak için yeterli yetkinliğe sahip olmadığım-
dan, bir buçuk asırdır XIX. yüzyılın ortasından XX. yüzyılın ortasına elit burjuvalara ayrılmış liselerde ve onlarca yıldır bütün toplumsal sınıflardan öğrencilere (ya da hemen hemen) aynı biçimde öğretilen ve hümanizma bahanesiyle, eği-

tim sistemlerinde en acımasız seçilimi, “antoloji yoluyla seçilimi” uygulayan bu hümanitelerin öğretilmesi konusunda Sloterdijk’in eleştirisine katıldığımı söylemekle yetiniyorum. Sloterdijk ve başkaları gibi ben de, Batı’nın öteki kıtalardaki ya da kendi kıtasındaki halklarda yol açtığı tüm yıkımlarla bu eğitimle arasındaki rastlantı karşısında derin bir huzursuzluk duyuyorum. Sloterdijk elit sınıflarımızın eğitiminden, ürkütücü bir türlerin evcilleştirilmesi benzetmesiyle söz etmektedir. Kitaplarının başlıkları yoruma gerek bırakmıyor: *La Domestication de l’Etre* (Varlığın Evcilleştirilmesi) ve *Règles pour le parc humain* (İnsan parkı için kurallar). Okuma ve hümanite eğitimi yoluyla seçim doğal seçimden daha ürkütücü ve kanlı görünmektedir. Sloterdijk, ontogenezinin ilk zamanlarının evrimi açısından benzersiz bir tür olan insanı kökenlerinden itibaren (yeniden) düşünür. İnsan yavrusu çift oluşumdan sonra dünyaya gelir, ilki annenin uterusunda, ikincisi toplumsal, kültürel uterusunda. Böylece ilk doğuşun ardından dünyaya uzun bir uyanış başlar. İnsan ontogeneziyle hayvanlaşmasında başarısız olur. Çifte bir kazanç söz konusu çünkü bu özgürlük varlığın evcilleştirilmesini de sağlamaktadır. Kökenler bir başlangıçtır ve Sisypheos söyleninde olduğu gibi, insan olmak sürekli yeniden başlamaktadır çünkü her yeni doğan en eski atalardan gelen o aynı mirası taşımaktadır. Yoktan doğmuyoruz ve her şeyi yeniden öğrenmek gerekiyor.

Hümanizmanın yakın iflası hümanizmayı mahkûm etmiyor. Batı düşüncesi hümanist düşüncenin temellerini kendinde görse de hümanizması evrensellik iddiasında bulunmak için artık çok fazla dışlamayla lekenmiş bulunmaktadır. İnsanın tüm evrimini, sözde-bilimci temelinin son çaresi olarak artık miadı dolmuş bu şemaya indirgenmesini kesin olarak mahkûm etmem bundandır. Bu daraltılmış hümanizmayı reddetmek, Batı düşüncesini reddetmek değil, artık bilimlerin çürüttüğü Batı dü-

şüncesinin arkaik bir akımını damgalamaktır. Hümanizma ötekilerle bağlantılı olarak hümanizant bir perspektife yerleştirilmiş olarak oluşturulur. Ancak, bu büyük fikir alteriteyi sürekli olarak yadsıdı; öteki –hayvan, kavim ya da kadın olsun– olmayan ötekini, yani farklılığın içindeki eşitlik değil de, ayırdına varılmayı ancak hak eden küçük, alt bir birim; yapıcı değil yadsıyıcı bir hümanizma. Mutlak bir hümanizma –kozmik bir ilke olarak düşünülen– anlamdan yoksundur. Hümanizma *ben* olmayanın sevgi ve alteritesi üzerine kurulmaktadır.

Claude Lévi-Strauss tarihte üç hümanizma belirlemiştir. Birincisi antik Yunan uygarlığının keşfiyle Rönesans'ta görülmektedir. Öteki uygarlıklar ya da halklar hakkında çok az şey bilinirken tüm hümanitesini Akdeniz kültürünü referans alarak oluşturuyor Avrupa. “Yeniden doğuş” (re-naissance) tarihsel bir perspektife değil de sınırları henüz bilinmeyen bir dünyanın aynı bölgesindeki başka bir kültüre yapılan referans içinde yer almaktadır.

İkinci hümanizma büyük seyahatlerin ve büyük keşiflerin arkalarında bıraktıkları izlerin içinde gelişmektedir. Avrupa öteki uygarlıkları keşfediyor. Amerika'da bir kısmı yok edilirken ötekiler de, tam olarak, yalnızca “uygarlaşmış” üretimleri aracılığıyla ulaşılar da büyülemektedirler: sanatları, kitapları, teknikleri, kostümleri, anıtları... vs. Bu burjuva hümanizma Aydınlanma döneminde belirmekte ve bir sonraki yüzyılda sağlamlaşmaktadır. Etnoloji, insanlara ayrılan bölümümüzde belirlenen sapmalarla birlikte XIX. yüzyılın sonlarında gelişmeye başlamaktadır. Avrupa üzerine odaklanmış doğrusal ve hiyerarşik bir anlayış sürerken, XX. yüzyılın etnolojisiyle, sanata, müziğe, dillere, geleneklere yeni bakışlar getirerek yeni bir evrensel hümanizma ortaya çıkmaktadır. Tüm bilgi biçimlerini beşeri bilimler ve doğa bilimlerinin keştiği noktada bir araya getiren bilimsel ve antropolojik açı-

lımlar. Claude Lévi-Strauss metodolojik açılımı ve tüm halkları ilgilendirmesi açısından çifte evrensellik taşıyan bu hümanizmayı övmektedir. Bu hümanizma, yalnızca tarih ve filoloji içinde boğulmuş “kültürlü” toplumlar, çoğunlukla ayrıcalıklı uygarlıklara referans olarak ayrıcalıklı sınıflar için oluşturulmuş değil, demokratik bir hümanizmadır.

Üç hümanizma da eşzamanlı bir coğrafyada, öteki toplumlarla buluşma coğrafyasında gelişim gösteriyor. Maalesef, Claude Lévi-Strauss’un demokratik hümanizması daha amacına ulaşmadan zayıflıyor. Küreselleşme, kültürel çeşitliliğin ölüm fermanının üzücü öyküsünü doğuruyor. Başka bir hümanizma, dördüncü bir hümanizma olası mıdır? Elbette, ancak öteki hümanizmaların –tarih, filoloji ve hümanite üzerine kurulu aristokratik hümanizma ve burjuva hümanizması– hâlâ sürdürdüğünü ve eğitim sistemlerimizin temelini oluşturduğunu da unutmamak gerekir. Bu dördüncü hümanizma elbette Lévi-Strauss’un demokratik hümanizmasını aşamaz, ancak ona başka bir boyut kazandırabilir, zaman boyutunu, tüm insanların tüm öykülerini içeren tek bir tarihi, evrimi.

Michel Serres kökenlere ve insanın evrimine “Büyük Anlatı” (Grand Récit) adını verir. Büyük anlatı çünkü tüm yazılardan çok daha eski. Fosil parçalarından, DNA filamentlerinden, yontulmuş taşlardan ve mağara sanatından yola çıkılarak yazılmış bir anlatı. Beşeri bilimler ve doğa bilimleri yelpazeyle beslenen büyük bir evrensel anlatı, Lévi-Strauss’un kullandığı anlamıyla demokratik, gerçeklik iddiası olmayan, özellikle olmayan, tek gerçek öyküyü, insanın evrimini tamamlayarak zenginleşen bir anlatı.

UNESCO’da verilen bir konferansta, Michel Serres kültürlerin çeşitliliğini göz önünde bulunduran evrensel bir eğitim yanlısı olduğunu dile getirdi. Bu yeni eğitimin temeli, evrenin oluşumu, bilimsel modern kozmolojiler, daha sonra yaşamın

ortaya çıkışı ve evrim ve yeryüzünde *Homo sapiens*'in ortaya çıkışı ve yayılımına kadar insanın kökenlerini de unutmadan Büyük Anlatı'ya dayanmaktadır. Modern insanın ortaya çıkışıyla, insan yaratıcılığının çeşitliliği içinde, dillerin, kozmogonilerin, dinlerin çeşitliliği yayılım göstermektedir. Bilim kültürel çeşitliliği ortadan kaldırmıyor, tam tersine. Yaşama ve tüm insanlara ortak olan kökenlerden, usçuluğa dayalı, aynı bilimsel yaklaşımı paylaşan kadın ve erkeklerin araştırmalarıyla sürekli artan ve gelişen bir bilimsel malzemeden yola çıkılarak, kibirli bir bilimciliğin taşıdığı bir dünyada, dünyanın büyüsunü bozma riski bulunmamaktadır. *Homo sapiens*'in kökenleriyle ilgili kültürel hassasiyetlerin esin kaynağı olduğu tüm farklı yorumları düşünmek yeterlidir. İnsanlığımızın biricikliğini yeniden anımsatan ve tüm hümaniteler yelpazesinin açıldığı bir eğitim.

Bu tasarının evrimci ve hümanist etkisi yeni değil, çünkü UNESCO'nun ilk genel sekreteri, Julian Huxley, Thomas Huxley'in torunu, evrimi dikkate alan evrensel bir eğitim fikrini savunuyordu. 1947'de yeni evrim teorilerini anmak için kullanılan *evrimin sentetik teorisi* ifadesini ona borçluyuz. Yarım yüzyıl sonra, insanlığın ve gezegenin durumu Julian Huxley'in dileğinden çok uzak bir yerde, çünkü, Thomas Huxley'in bir başka torunu olan Aldous Huxley'in *Le Meilleur des mondes* (Dünyaların en iyisi) adlı yapıtında öngördüğü gibi daha acınası bir dünya vizyonuna doğru ilerlemekteyiz. Julian Huxley'in düşüncesi ve tasarısı, *Psychozoa* sınıfını yarattığı insana özel bir yer ayırarak, Batı hümanizmasının büyük semalarını yeniden ele alıyordu. Julian Huxley'in çağdaşı olan Teilhard de Chardin'in iyimser ve hümanizant görüşü bu dönemi tanımlamaktadır. Maalesef, XXI. yüzyılın başlarında olduğumuz bu dönemlerde, hümanitelerin başarısızlığıyla Aldous Huxley'in karamsar bakışı somutluk kazanmıştır.

Michel Serres tarafından ileri sürülen tasarı da aynı türdendi, ancak çok farklıydı, çünkü bilim tarafından ortaya konan bir kökenlerin birliğinden yola çıkıp kültürlerin çeşitliliğine doğru ilerlemektedir. Bu tasarı, hümanitelerin ve ilerlemenin seküler şeması ya da yalnızca gerçek bir hümanist düşünce üzerine kurulu olsun, sırf Batı düşüncesi tarafından dikte edilen evrensel bir kültüre doğru yönlendirilmiş bir tasarı değil. Julian Huxley gibi evrimciler ve André Leroi-Gourhan ve Teilhard de Chardin gibi büyük tarihöncesi uzmanları daha o zamanlarda tek bir amaç doğrultusunda birleşmiş tek bir insanlık dileğinde bulunuyorlardı. Önerilen tek yanıt yeni bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla duyurulan *village mondial* (küresel köy) sözü oldu, noosfer, dünyanın düşünen katmanının gelişini neredeyse gerçekleştirecek olan camdan bir ütopya. Teilhard düşüncesinin umutsuz bir teknolojik indirgemesi olarak kendini internet ağının gurusu olarak görmekten büyük şaşkınlık duyardı. Her türlü insanlık ruhundan yoksun, tekno-ekonomik küre tarafından birleştirilmiş değil de birörnekleştirilmiş bir vizyon.

İşte, “İnsan alettir” sözünün ve sahte uydusal umutlarının bizi ulaştırdığı nokta. Bu üçüncü bin yılın başında dinselliğe bunca yoğun bir geri dönüş insanın, Dünya’nın ve kozmosun bu anlamsız algılanışlarının en küçük yansıması değil. *Homo sapiens*’in, yalnızca yapmak değil aynı zamanda tuhaf bir inanma gereksinimi bulunuyor. Paleolitikten itibaren, dinler ve inançlar, ilk animist dinlerden farklı monoteizmlere, insanı doğal durumundan sürekli dışlamıştır. Kesin olmak için fazla basit bir bakış açısına göre, insanlar –Paleolitiğin hangi döneminden bu yana?– hiçbir hiyerarşik düşünce olmaksızın kendilerini doğanın tümüyle bağlantıya geçirecek olan animist dinleri benimsiyorlar. Daha sonra kimi çoban-tarımcı toplumlar doğayla, daha çok kurbanın icadına ve hayvanlara

odaklı başka bir ilişki belirliyorlar. İnsan, yaşamında kutsallık barındıran hayvana egemen oluyor. Neolitik ve tarımcılar döneminde, yukarıya yönelmiş dualarıyla, dünyanın ve kozmolojilerin “dikeyleşmesini” yerleştiren orantılar ortaya çıkar. Şehirler, şehir devletler ve devletler, toplumların ve panteonların olduğu gibi binaların, zigguratların ve piramitlerin hiyerarşizasyonu, hümanitelerimizin klasik anlamıyla, ilk uygarlıkların ortaya çıkmasını sağlar. Mısır panteonundan Yunan panteonuna, tanrıça ve tanrıların sayısı azalırken bu tanrıların figürleri insan suretine daha çok yaklaşır, antropozomorf melezen antropomorf tekbiçimliliğe geçen bir dönüşümcülük. Gökyüzünde bir yerlerde bulunan eril ve tek tanrının ifade edilmesiyle yazı, papazlar ve ruhban sınıfı zamanı gelir. Akdeniz havzasında ve daha sonra Avrupa’da, teknik ve bilimin gelişimi kozmosla olan bu ilişkinin hizmetine girer. Bu yükselme sürecinde, havyanlar, maymunlar, arkaik kabul edilen başka inançlara sahip insanlar, kadınlar ve çocuklar terk edildiler, küçümsendiler, şeyleştirildiler. Gökyüzünde kurtuluş yalnızca birkaç kişiye kalıyordu. Günümüzde ise gökyüzü insanların başına yıkılıyor.

Peki, neye inanmak? Son cümle kurtuluş dinlerini değil, dünyayla olan ilişki içinde, insanlığın tümü için başarısız olan daha geniş bir düşünce sisteminin türevlerini hedeflemektedir. Agnostik Edgar Morin’in ifadesiyle “yok oluşun kutsal kitabı” fikrine katılıyorum. İnsanlığın devam edebilmesi için ölümü kabul etmesi gerekir; *apoptose*, başka yapraklar yenisinden çıkmadan önce son bahar yapraklarının dökülmesini anlatmak için Yunanlılar tarafından icat edilen bir ifadedir. Güzel yaşam ağacı benzetmesine geri dönüş.

Antropolog ve evrimci olarak, geçmişte ve günümüzde yaşayan birçok meslektaşımın agnostik düşüncelerini paylaşıyorum. Agnostik olmak –bu terim de Thomas Huxley tarafın-

dan icat edilmiştir- ateist ya da nihilist olmak değildir. Agnostik olmak, büyük olasılıkla en kolay felsefi ve bilimsel tutumu temsil etmiyor. Ne kurtuluşa, ne önceden belirlenmiş kadere ne de kozmosta herhangi bir erekliliğe inandığımdan, beni harekete geçiren tek düşünce insan ve yaşamdır. Bencilce kendi içine kapanmış birçok felsefe ve dinin aksine, evrim insanın değil toplumun, türün evrimleştiğini öğretiyor. Evrimi ve yaşamla olan ilişkilerimizi öğretmek, yaşam ağacını ve insanların çeşitliliğinin dallanmalarını betimlemek, indirgemeci dışında her şey olan bu evrensel gerçek hümanizma tasarısında beni cezbeden şeylerdir. Kökenlerimizin utanılacak bir yanı yok; utanılacak olan kökenlerin utanç kaynağı olduğu düşüncesidir. Bu ortak kökenlerden itibaren, diller, dinler, genler, teknikler, düşünceler, sanatlar... aracılığıyla onca insanlık yolu açıldı. Agnostik ya da başka bir şey, insana götüren tek bir yol bulunmamaktadır. Paleoantropoloji ve evrim bana öğrettikleri en güzel şey şudur: İnsan, insandan fazlasıdır.